

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN SOSYOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

GÖRDES VE ÇEVRESİNDE DİNİ HAYAT

DOKTORA TEZİ

Hakkı KARAŞAHİN

ANKARA-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN SOSYOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

GÖRDES VE ÇEVRESİNDE DİNİ HAYAT

DOKTORA TEZİ

Hakkı KARAŞAHİN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Niyazi AKYÜZ

ANKARA-2006

ÖNSÖZ

Din, sadece birey ve toplum hayatını etkileyen, şekillendiren ve belirleyen bir faktör değil aynı zamanda sosyo-kültürel koşullardan etkilenen bir faktör olarak popüler bir konu olma özelliğini korumaktadır. Bu yüzden, son yıllar boyunca din, hem bilimsel çevrelerde hem de gündelik hayatta çok fazla dikkat çekmektedir. Bu ilgi, dinî uyanış ve nedenleri, dinin dünyevileşmesi, dinî inanç ve pratiklerin günlük toplumsal hayattaki sonuçları üzerine yoğunlaşmıştır. Nitekim, bu araştırmanın da merkezi ilgisi, dinî inançların ve pratiklerin gündelik hayattaki etkileridir. Çünkü, din, bir taraftan bireysel yönüyle subjektif, öbür yandan toplumsal tezahürleriyle objektif ve gözlemlenebilir bir karaktere sahiptir.

Kuşkusuz, din, farklı zamanlarda, yerlerde ve toplumlarda farklı şekillerde tezahür etmektedir. Hatta aynı dine inanan bir toplum içinde de farklı anlayışlar ve eğilimler ortaya çıkabilmektedir. Kaldı ki, din, bireysel farklılıklara göre değişik şekillere bürüne bilmektedir. Onun için tarih boyunca çok değişik din anlayışları, mezhepler, tarikatlar ve dinî guruplar doğmuştur. Öyle ki, sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışından günümüze kadar, sosyologlar, değişik toplumlarda ve kültürlerdeki dinlerin benzerlik veya farklılıklarına odaklanmıştır. Özellikle büyük teoriler, bütün dinlerdeki ortak noktalar üzerine evrensel kriter ve genellemeler inşa etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte son dönemlerde dinin sosyal tezahürleri ile teori arasındaki ilişkiyi kurmayı deneyen empirik araştırma tipi yoğunluk kazanmıştır. Dünyada ve Türkiye’de bireysel ve toplumsal hayatta dinin önemi ve rolü ile ilgili empirik çalışmalarda sürekli bir artış görülmektedir.

Türkiye’de dinin, Doğu-Batı, modern-gerici, irtica-laiklik, geri kalmışlık-gelişmişlik gibi dikotomilerle ekonomi, eğitim, sağlık, siyaset vb gibi seküler kurumlarla yoğun bir şekilde ilişkili olarak gündeme geldiği gözlenmektedir. Diğer taraftan, din ve dindarlığın, bireysel ve toplumsal hayattaki değişik formlarıyla sürekli gerilim ve çatışma unsuru olduğu bir gerçektir. Ancak, bütün bunlarla dinin ilişkisi, teorik düzlemde ve genellemelerle kurulmaktadır. Oysa ki, dinle ilişkili olarak ileri sürülen genellemelerin, olguya uyup uymadığı sosyolojik olarak araştırılması gerekmektedir. Türkiye’de dinin bireysel ve toplumsal hayatta ne anlamlar ifade ettiği, ne tür işlevler gördüğü empirik araştırmalarla belirlenebilir.

İşte bu araştırma da mikro düzeyde Gördes ve köylerinde din toplum etkileşimini betimleyerek, makro düzeyde Türkiye kasaba ve köylerinde dinin yerini anlama girişimlerinin bir parçası olmaktadır. Araştırma, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından

oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın problemi, amacı, önemi, metot ve teknikleri, modeli, evreni, örnekleme, veri toplama araçlarının faktör ve güvenilirlikleri işlenmektedir.

Birinci bölümde, araştırmada kullanılan temel kavramlar açıklanmış, köy, kasaba toplumlarının, Türkiye kasaba ve köylerinin yapısal özellikleri ile ilgili yaklaşımlar incelenmiştir. Din toplum ilişkisi ve dindarlığın boyutlarına yönelik kuramlar, Türkiye kasaba ve köylerinde dinî tecrübenin ifade şekilleri üzerine yapılan araştırma bulguları ele alınmıştır. Araştırma konusuyla ilişkili olarak incelenen kuramlar tartışılarak, konuya özgü, en çok olgu olay ilişkisini açıkladığı varsayılan kuram seçilmiştir. İkinci bölümde, bir taraftan, Gördes ve çevre köylerinin tarihî, coğrafi, demografik, ekonomik, eğitim ve dinî yapısı tarihsel verilerden hareketle incelenirken diğer taraftan günümüzdeki durumunu anlaya bilmek için örneklem gurubunun demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri analiz edilmiştir. Böylelikle kasaba ve köylerin sosyo-ekonomik değişim sürecini gösterme denenmiştir. Üçüncü bölümde, Gördes ve köyleri örneklem gurubunun demografik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre dindarlık düzeylerindeki farklılaşmalar analiz edilmiştir. Aynı zamanda araştırma bulguları ile Türkiye'nin değişik kasaba ve köyleri üzerine yapılan çalışmaların bulguları karşılaştırılmıştır. Sonuç kısmında ise araştırma boyunca elde edilen bulgular, genel olarak değerlendirilmiş ve hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığı belirtilmiştir.

Bu araştırma boyunca yardım ve katkılarını esirgemeyen danışmanlarım, Prof. Dr. Münir Koştaş'a, Doç. Dr. Niyazi Akyüz'e, araştırmanın değişik safhalarında değerli zamanlarını ayırarak, eleştiri ve önerileriyle araştırmayı yönlendiren hocalarım, Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu'na, Prof. Dr. Ünver Günay'a, Prof. Dr. Hasan Onat'a teşekkürü bir borç biliyorum. Yine alan araştırması süresince her türlü desteği sağlayan, Belediye Başkanı İbrahim Emre'ye, başkanlık personeline, Kaymakam Hamlar İden'e, İlçe Tarım Müdürü Mehmet Sülün'e, Nüfus ve İcra Müdürlüklerine, mülakat formlarının uygulanmasında yardımcı olan, Selim ve Şevket Kardeşahin'e, Muhammed Akyol'a, Tahsin Arslan'a, Güngür Akyol'a ve Gani Çakıroğlu'na şükranlarımı sunuyorum. Mülakat formlarının uygulanmasına katkı sağlayan Aysel ve Sezen Çivi'ye, Safiye Yaman'a, Zuhale Emre'ye teşekkür ediyorum. Mülakat formunu cevaplayan Gördeslilere ve araştırmaya katkı sağlayan herkese çok teşekkür ediyorum.

Hakkı Kardeşahin

ANKARA-2006

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.D.T.C.F.D.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.D.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.İ.E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.P.T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
Der.	: Derleyen
D.Ü.T.F.H.S.	: Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
E	: Erkek
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
H.Ü.E.F.D.	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
H.Ü.S.B.E.	: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hız.	: Hazırlayan
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
K	: Kadın
N	: Sayı
N.A.H.	: Nüfus Artış Hızı
s.	: Sayfa
T	: Toplam

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
KISALTMALAR
TABLOLAR

GİRİŞ

1- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
2- ARAŞTIRMANIN AMACI.....	5
3- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	6
4- KAPSAM VE SINIRLILIKLAR.....	8
5- SAYILTILAR ve HİPOTEZLER.....	9
6- ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	10
6.1- Araştırmanın Modeli.....	12
6.2- Araştırmanın Evreni.....	13
6.3- Araştırmanın Örneklemi.....	14
6.4- Veri Toplama Teknikleri.....	15
6.5- Veri Toplama Aracının Hazırlanması.....	16
6.6- Veri Toplama Aracının Geçerliği ve Güvenirliği.....	18
6.6.1- Dinin Toplumsal Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliği ve Güvenirliği.....	20
6.6.2- Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliği ve Güvenirliği.....	21
6.6.3- Dinin Pratik Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliği ve Güvenirliği.....	22
6.6.4- Dinin Ahlakî Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliği ve Güvenirliği.....	23
6.7- Verilerin Analizi.....	24

I. BÖLÜM

KIRSAL TOPLUM VE DİN

A. KÖY VE KASABA TOPLUMSAL YAPILARI.....	25
1. Köy-Kent.....	25
2. Kasaba.....	27
3. Geçiş Halindeki Kent.....	28
4. Köy Toplumu.....	29
5. Kasaba Toplumu.....	33
B. TOPLUMSAL YAPI VE DİN.....	41
1. Din.....	41
2. Din ve Toplum.....	43
3. Dindarlığın Boyutları.....	45
4. Dinî Tecrübenin İfade Şekilleri.....	47
4.1. Dindarlığın Teorik Anlatımı.....	47
4.2. Ahlakî Anlatım.....	49
4.3. Pratik Anlatım.....	52
4.4. Toplumsal Anlatım.....	52
5. Eleştirel Yaklaşım ve Kuram Seçimi.....	55
C. TÜRKİYE, KÖY VE KASABALARINDA DİNİ TECRÜBENİN İFADE ŞEKİLLERİ.....	59
1. Türkiye’de Din.....	59
2. Köy ve Kasabalarda Dinin Teorik Anlatımı.....	61

3. Köy ve Kasabalarda Dinin Ahlakî Anlatımı.....	62
4. Köy ve Kasabalarda Dinin Pratik Anlatımı.....	62
5. Köy ve Kasabalarda Dinin Toplumsal Anlatımı.....	65

II.BÖLÜM

GÖRDES'TE TARİHİ, COĞRAFI VE TOPLUMSAL YAPI

A. Tarihi ve Coğrafi Yapı.....	69
1. Tarihi Yapı.....	69
2. Coğrafi Yapı.....	72
3. Ulaşım.....	72
4. Yerleşim Birimi.....	72
4.1. Örneklem Gurubunun Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı.....	76
4.2 Örneklem Gurubunun Doğum Yeri.....	77
B. Demografik Yapı.....	77
1. Nüfusun Genel Özellikleri.....	77
2. Nüfus Artış Hızı.....	78
3. Örneklem Demografik Özellikleri.....	81
3.1. Örneklem Gurubunun Cinsiyeti.....	81
3.2. Örneklem Gurubunun Yaş Gurupları.....	81
3.3. Örneklem Gurubunun Medeni Durumu.....	82
C. SOSYO-EKONOMİK YAPI.....	82
1. Temel İş-Güç Biçimleri Veya Meslekler.....	86
1.1. Örneklem Gurubunun Temel İş Güç Biçimleri.....	90
2. Tarım Ekonomisi.....	90
3. Ticaret.....	97
4. Örneklem Gurubunun Ekonomik Durumu.....	103
D. EĞİTİM.....	103
1. Örneklem Gurubunun Eğitim Durumu.....	107
2. Örneklem Gurubunun Din Eğitimi Durumu.....	107
E. DİN.....	108
1. Örneklem Gurubunun Dindarlık Durumu.....	112

III. BÖLÜM

GÖRDES, KASABA VE KÖYLERİNDE SOSYAL YAPI VE DİN

A. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Teorik Anlatımı.....	114
1. Cinsiyet ve Dinin Teorik Anlatım.....	114
2. Yaş ve Dinin Teorik Anlatımı.....	116
3. Sosyal Çevre ve Dinin Teorik Anlatımı.....	118
3.1. Doğum Yeri ve Dinin Teorik Anlatımı.....	120
3.2. İlçe Merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Teorik Anlatımı.....	120
4. Eğitim ve Dinin Teorik Anlatımı.....	123
5. Din Eğitimi ve Dinin Teorik Anlatımı.....	127
6. Medeni Durum ve Dinin Teorik Anlatımı.....	130
7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Teorik Anlatımı.....	131
8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Teorik Anlatımı.....	133
9. Dindarlık Durumu ve Dinin Teorik Anlatımı.....	135

B. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Ahlakî Anlatımı	137
1. Cinsiyet ve Dinin Ahlakî Anlatımı	137
2. Yaş ve Dinin Ahlakî Anlatımı	139
3. Sosyal Çevre ve Dinin Ahlakî Anlatımı	141
3.1. Doğum Yeri ve Dinin Ahlakî Anlatımı.....	141
3.2. İlçe Merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Ahlakî Anlatımı.....	142
4. Eğitim ve Dinin Ahlakî Anlatımı	146
5. Din Eğitimi ve Dinin Ahlakî Anlatımı	148
6. Medeni Durum ve Dinin Ahlakî Anlatımı.....	151
7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Ahlakî Anlatımı	152
8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Ahlakî Anlatımı.....	154
9. Dindarlık Durumu ve Dinin Ahlakî Anlatımı.....	155
C. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Pratik Anlatımı	157
1. Cinsiyet ve Dinin Pratik Anlatımı	157
2. Yaş ve Dinin Pratik Anlatımı	160
3. Sosyal Çevre ve Dinin Pratik Anlatımı	162
3.1. Doğum Yeri ve Dinin Pratik Anlatımı.....	162
3.2. İlçe Merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Pratik Anlatımı	163
4. Eğitim ve Dinin Pratik Anlatımı.....	167
5. Din Eğitimi ve Dinin Pratik Anlatımı.....	170
6. Medeni Durum ve Dinin Pratik Anlatımı	172
7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Pratik Anlatımı.....	175
8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Pratik Anlatımı	178
9. Dindarlık Durumu ve Dinin Pratik Anlatımı	179
D. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Toplumsal Anlatımı.....	180
1. Cinsiyet ve Dinin Toplumsal Anlatımı.....	181
2. Yaş ve Dinin Toplumsal Anlatımı	182
3. Sosyal Çevre ve Dinin Toplumsal Anlatımı	186
3.1. Doğum Yeri ve Dinin toplumsal Anlatımı.....	186
3.2. İlçe merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Toplumsal Anlatımı	188
4. Eğitim ve Dinin Toplumsal Anlatımı	191
5. Din Eğitimi ve Dinin Toplumsal Anlatımı	194
6. Medeni Durum ve Dinin Toplumsal Anlatımı.....	198
7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Toplumsal Anlatımı	200
8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Toplumsal Anlatımı	203
9. Dindarlık Durumu ve Dinin Toplumsal Anlatımı	206
SONUÇ.....	209
BİBLİOGRAFYA	219
ESERLER	219
MAKALELER.....	229
İSTATİSTİKLER, YILLIKLAR VE RAPORLAR	234
RESMİ KAYITLAR.....	235
EKLER	236
EK.I: MÜLAKAT FORMU	236

TABLOLAR

Tablo 1. Dinin toplumsal anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları ...	20
Tablo 2. Dinin teorik anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları	22
Tablo 3. Dinin pratik anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları	22
Tablo 4. Dinin ahlakî anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları	23
Tablo 5. Yerleşim birimine göre nüfusun dağılımı	74
Tablo 6. Örneklem seçilen köylerin yıllara göre nüfus yapıları	76
Tablo 7. Doğum yerine göre örneklemin dağılımı	77
Tablo 8. Osmanlı dönemi, 1835 ve 1842 yıllarındaki Gördes nüfusu.....	78
Tablo 9. Yıllık nüfus artışı bakımından Türkiye ile Gördes nüfusunun karşılaştırılması ...	79
Tablo 10. Örneklemin cinsiyete göre dağılımı	81
Tablo 11. Örneklemin yaş gruplarına göre dağılımı.....	82
Tablo 12. Örneklem gurubunun medeni durumu	82
Tablo 13. Gördes'in 1590 ve 1638 yıllarındaki nüzül vergisi oranları	83
Tablo 14. Saruhan Sancağına bağlı kazaların çeşitli yıllardaki avarizhane sayıları.....	85
Tablo 15. Örneklem gurubunun meslekleri	90
Tablo 16. 2003 yılı, İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre ilçe arazi durumu	91
Tablo 17. 2003 yılı, İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre tarımsal arazi kullanımı, üretim miktarı ve verim dağılımları	91
Tablo 18. Gördes Tekel Müdürlüğü kayıtlarına göre 2000-2001 mahsulü tütün üretimi ...	95
Tablo 19. 2003 Yılı İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre toplam hayvan varlığı	97
Tablo 20. Gördes İcra Müdürlüğü Kayıtlarına göre icra takip dosya sayıları.....	100
Tablo 21. Örneklem Gurubunun gelir dağılımı	103
Tablo 22. 2000 yılı nüfus sayımına göre Gördes merkezde altı yaş ve yukarısı eğitim durumu.....	106
Tablo 23. Eğitim durumuna göre dağılımı	107
Tablo 24. Din eğitimi durumu	107
Tablo 25. Örneklem gurubunun dindarlık durumu.....	112
Tablo 26. Cinsiyete göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların Mann Whitney U-Testi sonuçları	114
Tablo 27. Yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	116
Tablo 28. Yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	116
Tablo 29. Yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları	117
Tablo 30. Doğum yeri değişkenine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	120
Tablo 31. Doğum yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	120
Tablo 32. Yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	120
Tablo 33. Yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans(ANOVA) analizi sonuçları	121
Tablo 34. Yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları	121
Tablo 35. Eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	124

Tablo 36. Eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	124
Tablo 37. Eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları	125
Tablo 38. Din eğitimi durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	127
Tablo 39. Din eğitimi durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	128
Tablo 40. Din eğitimi durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları	128
Tablo 41. Medeni duruma göre dinin teorik anlatımının betimsel istatistikleri	130
Tablo 42. Medeni duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	130
Tablo 43. Medeni duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları	131
Tablo 44. Mesleklere göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	132
Tablo 45. Mesleklere göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi	133
Tablo 46. Ekonomik duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	134
Tablo 47. Ekonomik duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi	134
Tablo 48. Ekonomik duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	135
Tablo 49. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, betimsel istatistikleri	136
Tablo 50. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, varyans (ANOVA) analizi Sonuçları	136
Tablo 51. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	136
Tablo 52. Cinsiyete göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların t-Testi sonuçları	137
Tablo 53. Yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	139
Tablo 54. Yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	139
Tablo 55. Yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	140
Tablo 56. Doğum yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	141
Tablo 57. Doğum yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	141
Tablo 58. Doğum yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	142
Tablo 59. Yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	142
Tablo 60. Yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	143
Tablo 61. Yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	143

Tablo 62. Eğitim durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	146
Tablo 63. Eğitim durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	147
Tablo 64. Eğitim durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları	147
Tablo 65. Din eğitimi durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	148
Tablo. 66. Din eğitimi durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	149
Tablo 67. Din eğitimi durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları	149
Tablo 68. Medeni duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	151
Tablo 69. Medeni duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	151
Tablo 70. Medeni duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	151
Tablo 71. Mesleklere göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	152
Tablo 72. Mesleklere göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi	153
Tablo 73. Mesleklere göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları	153
Tablo 74. Ekonomik duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	154
Tablo 75. Ekonomik duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi	155
Tablo 76. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	155
Tablo 77. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi Sonuçları	156
Tablo 78. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları	156
Tablo 79. Cinsiyete göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların t-Testi sonuçları	157
Tablo 80. Yaş guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	160
Tablo 81. Yaş guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans analizi (ANOVA) sonuçları	160
Tablo 82. Yaş guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	160
Tablo 83. Doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	162
Tablo 84. Doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	163
Tablo 85. Doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans analizi sonrası Post Hoc-LSD testi sonuçları.....	163
Tablo 86. Yerleşim yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri	163

Tablo 87. Yerleşim yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	164
Tablo 88. Yerleşim yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	164
Tablo 89. Eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	167
Tablo 90. Eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	168
Tablo 91. Eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	168
Tablo 92. Din eğitimi durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	170
Tablo 93. Din eğitimi durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	170
Tablo 94. Din eğitimi durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	171
Tablo 95. Medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	172
Tablo 96. Medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	172
Tablo 97. Medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	173
Tablo 98. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	175
Tablo 99. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi.....	175
Tablo 100. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	175
Tablo 101. Ekonomik duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	178
Tablo 102. Ekonomik duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi.....	178
Tablo 103. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	179
Tablo 104. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi Sonuçları.....	179
Tablo 105. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	180
Tablo 106. Cinsiyete göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların t-Testi sonuçları.....	181
Tablo 107. Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	183
Tablo 108. Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	183
Tablo 109. Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	184
Tablo 110. Doğum yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	186

Tablo 111. Doğum yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	187
Tablo 112. Doğum yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları.....	187
Tablo 113. Yerleşim yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	188
Tablo 114. Yerleşim yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	188
Tablo 115. Yerleşim yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	189
Tablo 116. Eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	191
Tablo 117. Eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	192
Tablo 118. Eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	192
Tablo 119. Din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	195
Tablo 120. Din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	195
Tablo 121. Din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	195
Tablo 122. Medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	198
Tablo 123. Medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	199
Tablo 124. Medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	199
Tablo 125. Mesleklere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	200
Tablo 126. Mesleklere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	201
Tablo 127. Mesleklere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	201
Tablo 128. Ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	203
Tablo 129. Ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	203
Tablo 130. Ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	204
Tablo 131. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri.....	206
Tablo 132. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları.....	207
Tablo 133. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları.....	207

GİRİŞ

1- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Bu araştırmanın konusunu; teorik düzeyde toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel ve dini yapıların birbirlerini etkileyerek değiştiklerini kabul eden bir yaklaşım çevresinde din ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkilerin kuramsal temellerinin incelenmesi, uygulamalı düzeyde ise alan araştırmasında elde edilen veriler doğrultusunda Gördes ve çevresinde dinî hayata ilişkin tasvir, analiz ve değerlendirmeler oluşturmaktadır.

Din ve toplum konusu, din sosyolojisinin esas alanı ve aynı zamanda bu disiplinin en zor konusudur. Aşkın bir güç olmasının yanı sıra sosyal bir fenomen de olan dinin, toplum ve diğer ünitelerle interaktif bir ilişkisi vardır¹. Dinin daima toplumsal bir form içinde tezahür ettiği olgusu değil, dinî fenomenlerin toplumsal realitenin aslî öğeleri oldukları önermesi, din sosyolojisinin konusu bakımından sürükleyici görülebilir². R. Mills'in de ifade ettiği gibi sosyal yapı tipleri, akrabalık ilişkilerine dayanan sistemler, askerî, ekonomik veya dinî kurumsal sistemler açısından ele alınabilir. Bütün bu kurumsal sistemlerin belli bir tarih dönemindeki belirli bir toplumdaki temel özelliklerinin birbirlerinden ayırt edilerek, tanımlanabilmeleri için bunların her birinin diğerlerine nasıl bağlandığını; kısacası birlikte nasıl olup da toplumsal yapıyı meydana getirdikleri üzerinde durmak gerekir³. Nitekim, bir grup veya toplum içindeki bütün sosyal fenomenler birbirleriyle ilişkilidir. Yani sosyal fenomenler, sürekli olarak karşılıklı etkileşim içinde olup, her bir parça hiç olmazsa dolaylı yolla birbiriyle bağlantılıdır. Dinin, toplum ve diğer sosyal fenomenlerle etkileşimi, karşılıklı dinamik bir ilişkidir. Çünkü, din hem onları etkiler hem de onlar tarafından etkilenir; hem bağımlı değişken hem de bağımsız değişkendir; hem neden hem de etkidir. Demek ki, din ve diğer sosyal fenomenlerin karşılıklı etkileşiminin gerektirdiği bu diyalektik ilke, din sosyolojisi çalışmalarında merkezi bir problem teşkil etmektedir. Zira, bu çoklu etkilerin kapsamı ve doğasını belirlemek, din sosyolojisi için vazgeçilmez bir vazifedir⁴.

Hamilton'da din sosyolojisinin, dini inanç ve pratikler, neden toplumsal ve kültürel olarak merkezi bir niteliğe sahiptir? ve neden çok farklı şekiller almaktadır? şeklinde başlıca iki problemi olduğunu belirtmektedir. Ona göre din sosyolojisi, özelde topluluk ve

¹ Ronald L. Jonstone, **Religion in Society**, New Jersey, 1992, s.1.

² Yasin Aktay-Emin Köttaş, **Din Sosyolojisi**, Konya, 1998, s.70.

³ C. Wright Mills, **Toplum Bilimsel Düşün**, (çev. Ünsal Oskay), Ankara, 1979, s.75.

⁴ R.L. Jhonstone, **a.g.e.**, s.6-7.

gurupların belirli inanış ve pratiklerini anlama, genel olarak da toplumda dinin rolü ve önemi sorunuyla ilgilenir⁵.

Gerçekten de dinî inançlar ve pratiklere bağlılık, çoğu zaman toplumdan topluma değişmektedir⁶. Nitekim kasaba ve köyler gibi küçük kırsal topluluklarda dinî inançlar ve gelenekler, toplumsal hayatın bütün alanlarında etkilidir. Kırsal toplulukların temel özellikleri din, geleneksellik, muhafazakarlık, yeniliklere karşı direnç göstermedir⁷. Robinson'da geleneksel Türk köy toplumsal yapısında “resmi İslam’dan” çok farklı bir yeri olan “folk İslam” yorumunun etkin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre köy toplumunda din, “yüksek derecede kaderci”, “yüksek derecede geleneksel” ve “çok yoğun olarak halk inanışları ile bütünleşmiş” bir görünüme sahiptir⁸.

Kırsal toplulukların, dinî, sosyal ve kültürel yapısal özellikleri, sosyolojinin sürekli bir ilgi alanı olmuştur. Bu tür toplulukları, inceleme alanı seçen kırsal sosyoloji de kendi alanında bir disiplin olarak, Avrupa’da tanınmadan önce ABD’de ortaya çıkmıştır. Ancak, sosyal bir olgu olarak köylülükten çok, çiftçiliği odak noktasına almıştır. Bununla birlikte köylülük sorunu üzerine sistematik çalışmaların en önce Orta ve Doğu Avrupa’da ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Çünkü, hızla gelişen bu toplumlar, en yoksul, en geri kalmış ve sayısal olarak en büyük kitleleri olarak köylülerle karşılaşmışlardır. Köylü meselesi modernizasyon ideolojileri ve milli kimliklerini yeniden bulmaları sonucunda daha karmaşıklaşmış ve ileriye itelenmiştir. Daha sonra politik liderler, sosyal bilimciler ve pek çok etnograf dikkatini köylü meselesi üzerine yoğunlaştırmıştır⁹.

Köylü toplumuna olan ilginin büyümesi antropolojideki yeni gelişmelere denk gelmiştir. Batılı antropologlar, küçük kabileler ve kapalı “folk” toplumları açıklamada yetersiz kalmışlardır. Ancak, Kroeber’in köylülük sorununu yeniden kavramlaştırması dikkati köylü üzerine çekmiştir¹⁰.

Antropoloji, etnoloji ve sosyoloji alanında birçok çalışma olmasına karşın, köylülük ve kırsal toplum problemi henüz çözüme kavuşturulmamıştır. Fakat, günden güne köylüler, dünyanın her yerinde -Moskova ve Washington, Pekin ve Delhi, Kuba ve Cezayir, Kongo ve Vietnam- çeşitli plan ve kehanetleri alt ederek, ekonomistlere iç çekirmiş, politikacıları terletmiş, strateji uzmanlarını yeminler ettirmiştir.

⁵ Malcolm B. Hamilton, **The Sociology of Religion**, London, New York, 1995, s.1.

⁶ Münir Koştas, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Ankara, 1995, s.9.

⁷ Paul Stirling, **Turkish Village**, New York, 1966, s.290-291; Robert Redfield, **Peasant Society and Culture**, Chicago, 1956, s.75.

⁸ Richard D. Robinson, **The First Turkish Republic A Case Study in National Development**, Cambridge, Massachusetts, 1963, s.44.

⁹ Teodor Shanin, **Peasants and Peasant Societies**, New York, 1971, s.11.

¹⁰ T. Shanin, **Peasants and Peasant Societies**, s.12.

Dünya nüfusunun çoğunluğunu köylüler oluşturur. Bütün ülkelerde ama özellikle birkaçında “halk” kelimesi (milletin tersine) “köylüyü” ifade eder; özel milli kültür, “köylü kültürüne” karşılık gelir. Köylülüğü önemsiz görerek dışlamak, bu dinamik çağda bile açıkça yanlış olacaktır. Bu nedenle kırsal alan söz konusu olduğu sürece sosyal bilimlerin bir çok dalı için vazgeçilmez bir problem olarak araştırma konusu olmaya devam edecektir¹¹.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde nüfusun çok önemli bir kesiminin kırsal alanlarda yaşaması, hızlı ve çarpık kentleşme olgusunun kırsal ilişkileri yaygın bir şekilde şehirlere taşınması, ekonomik yaşamın büyük oranda tarımsal etkinliklere dayanması gibi sorunlardan dolayı kırsal toplumsal ve kültürel yapılar çok önemli bir araştırma alanı niteliğini taşımaktadır. Bu tür toplumlarda bir çok toplumsal problemin temelinde gizli ya da açık şekilde kırsal veya köy gerçekliğinin yer aldığı ileri sürülmektedir¹².

Türkiye’de kırsal nüfus oranlarının, sanayileşmiş Batı ülkelerindeki kırsal nüfus oranlarından yüksek olması, gelişmenin önünde en büyük engel olarak görülmektedir. Nitekim, vergi ve tarımsal sübvansiyonlar gibi konulardaki tartışmalar, köylülerin ulusal ekonomi üzerinde büyük bir yük olduğu noktasında toplanmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde temel sorun olarak kırsal alan gösterilmektedir. Köylerin ve tarıma dayalı ekonomik yapıya sahip olan kasabaların sadece Avrupa Birliği ile ilişkilerde ve ülke kalkınmasında sorun oluşturmadığı aynı zamanda geleneksel, dinî ve kültürel yapısal özellikleriyle Türk modernleşmesi ve şehirleşmesi üzerinde de olumsuz etkilerinin olduğu gözlenmektedir.

Batı’da başlayan teknoloji ve sanayi hareketinin, Türkiye’de özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kent merkezlerindeki yaşamın yanı sıra kırsal alanları da etkilediği, pek çok yapısal ve kültürel değişmelere yol açtığı görülmektedir¹³. Kapitalizm, kırsal alanlara çok karmaşık bir biçimde girmektedir. Kapitalist bir sosyo-ekonomik sistem içinde bulunan kırsal toplumlar, piyasa ilişkilerinin ulusal ve uluslararası ticarî ve mali sermayenin çözücü etkileriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumda kırsal toplumla kapitalist gelişme arasında işlevsel bir eklemleme veya ekonomik gelişmeyi frenleyen bir çarpıklık olarak “köylü veya kırsal toplum” sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, kırsal toplumların kapitalist gelişmeye direnmesi, işlevleri, ulusal topluma eklememesi ve

¹¹ Teodor Shanin, “Peasantry as a Political Factor”, **Peasants and Peasant Societies**, (ed. Teodor Shanin), New York, 1971, s.238-239.

¹² Mine Tan, **Toplumbilimine Giriş**, Ankara,1981, s.32.

¹³ Ünver Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, İstanbul, 1999, s.21; Hasan Onat, **Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci**, Ankara, 2003, s.67.

üretim ilişkileri gibi problemlerin çağdaş toplumsal bilimlerin ana sorunlarından biri olduğu ileri sürülmektedir¹⁴.

Türkiye'nin şehirleşme, kır-kent ilişkisi, köyden şehre göç gibi hızlı sosyo-kültürel değişme olgularıyla karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Bu süreçte Türkiye'nin, şehirlerin birer cazibe merkezi haline gelmesi ve köylerin topraktan kopmaya başlamasıyla göç ve şehirleşme, nüfusun ücretlileşmesi, yeni meslek ve iş düzenin ortaya çıkması, üretim araçlarındaki değişimler, aile düzenin değişime uğraması gibi olgulara bağlı olarak çok boyutlu yapısal ve kültürel değişim yaşadığı bilinmektedir. Bu değişim sürecinde ortaya çıkan gecekondulaşma, göç, sosyo-ekonomik, vb gibi sorunlar, kırsal faktörün ürünleri olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik gelişme, artan iç göç nedeniyle dinin merkezi bir yer işgal ettiği gecekondu bölgeleri ve kırsal kökenli "folk İslam"ın şehre transferiyle kendine özgü popüler bir dinî kültür inşa edildiği söylenmektedir¹⁵. Nitekim şehrin, kendine özgü dinî hayatının, geleneksel dindarlıkta direnen kırsal ve alt kültür gruplarıyla gerilimli bir çatışmaya zorlandığı ileri sürülmektedir¹⁶.

Diğer taraftan geleneklerle iç içe geçmiş dinî inanış ve uygulamalar, kasaba ve köy toplumsal sisteminde sağlık, eğitim, ekonomi vb gibi alanlarda birçok problemler üretmektedir. Örneğin, kız çocuklarının dinî gerekçelerle okutulmaması, halk hekimliğine bağlı sağlık sorunlarının yaygın olması, tevekkül, kader, rızık ve faiz gibi geleneksel dinî inançlar nedeniyle kasaba ve köylerin Ulasal ekonomiye eklemelenememesi gibi problemler sayılabilir. Buna karşılık, "folk İslam'ın", toplumsal tabanını kaybetmeye başladığı ve merkezden çevreye doğru kırsal kitlelerin "resmi İslam"ın etki alanına girdiği ifade edilmektedir¹⁷. Nitekim, Türkiye'de yapılan sosyolojik çalışmalar, kasaba ve köy toplum yapılarının özellikle 1950'lerden sonra hızla dönüşmekte olduğunu göstermektedir. Kırsaldaki toplumsal dönüşümün, tarımsal üretimin ticarileşmesi ve mekanizasyonu temlinde köyün kasabaya, kente, büyük kente ve dünyaya açılması, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda etkileşmesi ve değişik ölçülerde bütünleşmesi sonucudur¹⁸.

Bütün bu gelişmeler, sadece sosyal yapıdaki, ekonomik, demografik ve siyasi değişimleri değil aynı zamanda ilgili toplumun dinî yaşayışını da etkileyen bir anlam taşımaktadır. Hemen her alanda karşılaşılan bu süreçlerin beraberinde getirdikleri yeni değerler ve tutumlar bireylerin dinî inanç, pratik ve örgütlenmelerinde birtakım gerilimler

¹⁴ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara, 1980, s.80-81.

¹⁵ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, 1991, s.222-224.

¹⁶ Celaleddin Çelik, **Şehirleşme ve Din (Konya Örneği)**, (Doktora Tezi), Kayseri, 2000, s.19.

¹⁷ Ernest Gellner, **Postmodernizm İslam ve Us**, (çev.Bülent Peker), Ankara, 1994, s.31.

¹⁸ Bahattin Akşit, **Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme**, Ankara, 1985, s.183.

yaşamısına ve buna özgü tepkiler geliştirmesine yol açmaktadır. Böylelikle son yıllarda Ülkemizde özellikle büyük şehirlerde artış gösteren tarikatların ve dinî cemaatleşmenin kasaba ve köylere kadar nüfuz edebildikleri anlaşılmaktadır¹⁹.

Genel anlamda meydana gelen modernleşme, tarım teknolojisi ve tarımsal üretim, haberleşme, ulaşım araçlarındaki gelişmeler, kapitalizmin köylere kadar girmesi gibi değişimler, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî boyutlarından ayrı düşünülemez. Günümüzde kasabaların ve köylerin dinî inanç ve uygulamalarını görmezlikten gelerek veya dışlayarak, bu toplulukların gelişmesi, kalkınması ve modernleşmesi yönünde uygulanacak politikaların ve projelerin sonuçsuz kalacağı açıktır. Bu nedenle kasaba ve köylerdeki dinî yaşayışın değişik görünümleri ortaya konmalıdır. Özellikle çok hızlı değişim süreçlerinin hakim olduğu Ege bölgesinde Manisa'ya bağlı bir İlçe olan Gördes ve köylerinde dinin konumu ve rolü ilgi çekici bir problem olarak görülebilir.

İşte bütün bunlardan dolayı bu araştırmada Gördes ve köylerinde din ve toplum ilişkileri temel problemden hareket edilmektedir. Din ve toplum ilişkileri problemi çok kapsamlıdır. Aynı zamanda bu problemin, empirik araştırma sınırlarını aşan bir çok boyutu vardır. Bu yüzden din toplum ilişkileri temel probleminin sınırlandırılması gerekmektedir. Şu halde araştırmanın problemi, demografik ve sosyo kültürel değişkenlerle dinî tecrübenin ifade şekilleri arasındaki ilişki ile sınırlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle araştırmada, Gördes ve köylerinde demografik ve sosyo-kültürel değişkenler ile dini tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumlar arasındaki farklılaşma durumu nedir? şeklindeki probleme çözüm aranmaktadır. Kasaba ve köylerdeki değişim ve dönüşümlerin, toplumsal yapıyı ve geleneksel dindarlığı nasıl etkilediği, ne gibi dinî tutum ve davranış değişmelerine neden olduğu gibi problemler de araştırılacak hususlar arasında sayılabilir.

2- ARAŞTIRMANIN AMACI

Weber, din sosyolojisinin, dinin özünü değil, fakat din ve dini inançların ortaya çıkardıkları davranışları incelemesi gerektiğini belirtmektedir. Weber'e göre din sosyolojisinin amacı, dinin, dinî inançlar ve değerlerin, değer ve gerçekliği konusunda pekülasyon yapmak yerine, dinî davranışların veya dinden kaynaklanan sosyal davranışların incelenmesi olmaktadır²⁰.

¹⁹ Ünver Günay-A. Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri, 1999, s.253-258.

²⁰ Ünver Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", **E.Ü.İ.F.D.**, Sayı, 5, Kayseri, 1988, s.2.

Bu araştırma Weber ve onunun takipçisi Wach'ın kuramsal çalışmalarına ve empirik din sosyolojisi araştırmalarına paralel olarak, Türkiye'de din ve toplum ilişkileri sorununu, Gördes ve çevresinde demografik ve sosyo-kültürel değişkenlerle dini tecrübenin ifade Şekilleri arasındaki ilişkiyi ele almayı; dinî inançlar, tutumlar ve davranışları, betimsel olarak incelemeyi amaç edinmektedir. Böylelikle mikro düzeyde din ile toplumsal yapılar arasındaki karşılıklı etki ve tepkileri, dinî yaşayışın farklılaşmasını, Gördes ve çevresinde daha derinlemesine ve değişik boyutlarıyla araştırmak hedeflenmektedir.

Diğer taraftan böyle bir araştırmayla mikro düzeyde uygulamalı kısımdan elde edilen verilerden hareketle makro düzeyde Türkiye'deki toplumsal yapı tipleriyle din arasındaki bağların nasıl bütünleştiği veya farklılaştığı konusunda genellemelere giderek, kurumsal ve deneysel çalışmalara katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Bu çerçevede temel olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

Bugün lkemiz, hemen her alanda teknolojik ve toplumsal değişmelerin etkisi altında geleneksel yapıdan modern yapıya doğru yönelmiş olduğuna göre Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı bu değişikliklerin dinamiği altında bir Batı Anadolu kasabasının toplumsal yaşantısı içinde dinin payı nedir?

Kasaba rnekleminde, cinsiyet, yaş, eğitim, din eğitimi, doğum yeri, yerleşim yeri, ekonomik durum ve mesleki tabakalaşma gibi değişkenlere bağlı olarak dini tecrübenin ifade Şekillerine yönelik tutumlarda nasıl bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır? Bağımsız değişkenlere göre farklılaşan dindarlık tutumlarının kaynakları neler olabilir?

Araştırmada bu gibi soruların ışığı altında kasaba ve çevresinin dini tecrübenin ifade Şekilleri yönelimli dindarlık düzeyinin ölçülmesi ve dinin teorik, pratik, ahlaki ve toplumsal anlatım Şekillerinde ortaya çıkan tutum farklılaşmalarında rol oynayan çeşitli faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

3- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Din, toplumun kutsalla ilişkilerini düzenlemesi yanında, değerlerin, sosyal ilişkilerin ve normların Şekillenmesinde en etkin kurumlardan biridir. Bu bakımdan din, sosyolojik araştırmalarda; büyük bir titizlikle toplumda ortaya çıkan tezahürleri altında ele alınması gereken çok önemli bir realitedir²¹. Böylelikle dinin, kasaba ve köy toplumsal hayatı üzerindeki rolünü, sosyolojik prensip ve teorilerle tasvir edebilir ve anlayabiliriz. Aynı zamanda kasaba ve köylerin sosyal yaşayışları ile dinî inanç ve tutumların karşılıklı

²¹ . Günay, **Erzurum ve evre Köylerinde Dini Hayat**, s.21.

etkileşimi ve bunların üzerinde etkin olan faktörler, din sosyologları için ilginç bir konu olma özelliğini ve canlılığını korumaktadır. Öyle ki, antropoloji, etnoloji, sosyoloji ve din sosyolojisi alanında birbirinden oldukça farklı sosyal yapıları olan ülkelerdeki köy ve kasaba toplulukları üzerine yapılan çalışmalar hızla çoğalmaktadır²².

Bu ülkelerden birisi olan Türkiye'deki kasaba ve köyler de günümüze kadar güncel ve önemli bir araştırma konusu ve problemi olmuştur. Ülkemiz köy ve kasabaları üzerine yapılan antropoloji, etnoloji ve sosyoloji çalışmalarının ışığı altında o toplulukların dinî yaşayışına ve dinin sosyal tezahürlerine yeterince önem verilmediği söylenebilir. Oysa ki, en önemli yapısal özellikleri din ve gelenekle özdeşleşmiş dinî inançlar olan bu tür toplulukları anlayabilmek için din ve dinden kaynaklanan sosyal olguları incelemek çok önemlidir²³. Bu açıdan araştırma, bir kasaba olan Gördes ve köylerindeki dinî hayatı ve toplumsal görünümünü çeşitli yönleriyle ele alarak, bu alandaki eksikliğin giderilmesine bir nebze de olsa katkı sağlayacak olmasından dolayı önem kazanmaktadır.

Kendine özgü karakteristik özellikler taşıyan kasaba ve köy topluluklarının gündelik hayatında dinin rolünün tespiti, gelişen ve değişen Türk toplumunu anlama imkanı sunabilir. Nitekim, Türkiye'de toplumun önemli bir kesimini oluşturan kasaba ve köyler, dün olduğu gibi bugün de gelenekleri, din anlayışları, yaşam biçimleri, tarımsal üretimleri, ekonomi, siyaset, eğitim ve sağlıkla ilgili tutumları vb gibi bir çok yönleriyle tartışılmaktadır. Çeşitli karakteristikleri ile spekülasyonlara konu olan kasaba ve köylerin dinî yaşayışlarını, din sosyolojisi yönünden, olgulara dayanan empirik araştırmalarla ortaya koymak gerekmektedir. Şu halde bu araştırma, Gördes ve çevre köylerinde empirik olarak dinî hayatı betimleyerek, Ülkemizdeki köy ve kasabaların sosyolojik verilere göre analiz edilmesi ve bu toplulukların problemlerine politika yönelimli çözümlerin geliştirilmesi açısından önemli sayılabilir.

Din sosyolojisi genelleme yapan bir bilim olduğuna göre empirik çalışmaların önemi, mikro düzeyde elde edilen verilerin, değişik kasaba ve köy araştırma bulguları ile karşılaştırarak, makro düzeyde genellemelere ulaşmayı denemesiyle artabilir. Bu teknikle sadece değişik köy ve kasabalardaki farklılıkların ve benzerliklerin betimlenmesi değil, aynı zamanda Türkiye'de dinî hayatın anlaşılması ve açıklanması mümkün olabilir. Araştırmada, Gördes ve çevre köylerindeki dindarlık farklılaşması ile değişik köy ve kasabalardaki dinî tutum ve davranışların karşılaştırması neticesinde ulaşılan genellemeler,

²² T. Shanin, *Peasants and Peasant Societies*, s.12.

²³ R. Redfield, *a.g.e.*, s.75.

kırsal topluluklardaki dinin rolünün kavranmasına yardım edebilir. Bu nedenle araştırma alanı olarak seçilen Gördes ve çevre köyleri, bir yandan sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda bazı modern göstergeleri yansıtırken diğer yandan da kırsal yapı özellikleri, geleneksel anlayış ve ilişkileri muhafaza ederek, değişik form ve tarzlarda sürdürmesiyle ilginç ve önemli sonuçlar verebilecek bir örneklik teşkil etmektedir.

Bugün, Gördes ve çevre köyleri, teknolojik ve toplumsal değişmelerin etkisi altında hemen her alanda geleneksellikten modernleşmeye doğru yönelmiş durumdadır. Aynı zamanda hızlı bir kırsal dönüşüm süreci içinde bulunan bir kasaba görünümündedir. Böyle bir değişim ve dönüşüm süreci içinde bulunan Gördes ve çevre köylerinin dinî yaşayışı ile demografik ve sosyo-kültürel faktörler arasındaki etki ve tepkileri betimlemek, gelecekte kasabada meydana gelebilecek değişimin yönünün, hızının, hacminin tespit edilmesi ve sağlıklı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğinin anlaşılması açılarından önem taşımaktadır.

4- KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Redfield ve Singer'e göre üç zaman perspektifinden araştırma sınırlandırılabilir. Uzun vadeli perspektifte insanlık tarihinin başlangıcından itibaren şehirler, medeniyetin simgesi ve taşıyıcısı olarak ele alınır. Kısa vadeli perspektifte belirli şehirlerin, kasabaları ve köyleri kendi yerel hinterlandları ile ilgili kültürel rolleri incelenebilir. Burada zaman süreci birkaç yıllık alan çalışması periyodu ya da en çok araştırılan belli şehirlerin tüm yaşam süreleri olabilir. Uzun ve kısa vadeli perspektifler arasında şehirlerin içinde geliştiği medeniyetlerin yaşam tarihi ile sınırlı olan orta vadeli perspektif vardır. Bu perspektif Meksika, Çin, Hint ya da Batı medeniyetleri içinde şehirleşmenin kültürel sonuçlarını değerlendirirken kullanılır. Bu genellikle birkaç bin yıllık bir perspektiftir ve yörünge olarak sadece bir şehir ve onun hinterlandını değil belli bir medeniyet ve onun kültürel devirlerinin tüm şehir gelişimi modelleri ve dizinlerini kapsar²⁴. Bu açıdan araştırma, belli bir evren üzerinde ve kısa vadeli bir zaman perspektifine göre yapılacağı için araştırmada elde edilecek sonuçlar da bu anlamda kendi evreni ve yapıldığı zamanla sınırlı olacaktır.

Her araştırma, özellikle de empirik araştırmalar, kullandıkları örneklem ile sınırlı olduklarından, bu araştırmada da elde edilecek veriler, belirlenecek olan örneklem ile sınırlıdır. Bu nedenle araştırma, çalışma alanı olarak seçilen, Gördes ve çevre köyleri örneklemeyle ilgilenmektedir. Bundan dolayı, örneklem üzerinden elde edilen verilerden

²⁴ Robert Redfield-Milton B. Singer, "City and Countryside: The Cultural Independence", **Peasants and Peasant Societies**, (ed. Teodor Shanin), New York, 1971, s.337-338.

hareketle, Ülkemiz ve Gördes toplumsal yapılarıyla din arasındaki ilişkiler konusunda genelleme ve karşılaştırmalara giderek dolaylı bilgiler sunma denenecektir.

5- SAYILTILAR ve HİPOTEZLER

Araştırma, kuram ve uygulama bütünlüğünü sağlama açısından aşağıdaki sayıtlılardan hareket etmektedir:

a. Din ve toplum karşılıklı olarak bir birini etkilediğine göre Gördes örneğinde de din ile toplum arasında karşılıklı etki ve tepkiler vardır.

b. Dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik kuramsal yaklaşımın, Gördes ve çevre köylerindeki gündelik dinî hayatın anlaşılmasını sağlayacak güçte olduğu kabul edilmiştir.

c. Araştırmanın metot ve teknikleri, araştırma problemini çözecek ve amacını gerçekleştirecek güçtedir.

d. Araştırma örnekleme, evreni temsil edici niteliktedir.

Araştırmada, “cinsiyet, yaş, medeni durum, sosyal çevre, sosyo-ekonomik ve meslekî tabakalaşma, eğitim, din eğitimi ve dindarlık gibi değişkenlere göre dinin teorik, ahlakî, pratik ve toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri farklılaşmaktadır” şeklindeki temel hipotez test edilecektir. Araştırmanın alt hipotezleri ise şunlardır:

a. Erkeklere göre kadınların, dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri daha yüksektir.

b. Yaşlılara göre gençlerin, dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri daha düşüktür.

c. Kasabalılar bakımından köylülerin, dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumları daha yüksektir.

d. Sosyo-ekonomik olarak üst tabakadaki katılımcıların, alt tabakadakilere göre dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumları daha düşüktür.

e. Çiftçilerin dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik dindarlık düzeyleri, diğer mesleklere göre daha yüksektir.

f. Eğitim seviyesi düşük olan katılımcıların, eğitim düzeyi yüksek olanlara göre dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri daha yüksektir.

g. Evlilere ve dul olanlara göre bekarların, dini tecrübenin ifade şekillerine yönelik dindarlık düzeyleri daha düşüktür.

ğ. Kendilerini çok dinar olarak niteleyen katılımcıların dini tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri, dindarlar, dinle az ilgili olanlar ve dinle hiç ilgisi olmayanlar bakımından daha yüksektir.

6- ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Sosyolojide metodoloji konusundaki tartışmalar, sosyolojinin bir dalı olarak ortaya çıktığı dönemlerden beri devam ettiği gibi bu bilim dalının bir alt disiplini olan din sosyolojisinde de metodolojik yaklaşım sorunu hala sürmektedir. Din sosyolojisinin metodundan değil, farklı metot ve tekniklerinden söz etmek gerekir. Bu durumun din sosyolojisi konularının oldukça geniş, karmaşık olmasından ve sosyolojinin değişik metodolojik yaklaşımlarından ileri geldiği söylenebilir²⁵. Ancak yapılan her araştırma, bilimsel bir sonuç çıkarabilmesi için bilimsel bir yönteme dayanmak zorundadır. Sencer'in ifadesiyle "bilimsel araştırma en genel anlamıyla uygun yöntem ve teknikler kullanarak bilimsel bilgi üretme işidir"²⁶.

O halde metot, "araştırma yolu ile ortaya konabilecek, somut sebep netice ilişkilerine ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir"²⁷. En geniş anlamıyla metot, "bilim üretmenin yolu", "problem çözmek için izlenen düzenli yol" veya "bizi gerçeğe götüren yoldur"²⁸.

Sosyolojide metodolojik yaklaşımlar, bilgi toplama tekniklerine göre niteliksel (kalitatif), ve niceliksel (kantitatif) metodoloji olmak üzere iki genel kısma ayrılabilir²⁹. Nicel araştırmalar, deney, tarama, içerik analizi ve mevcut istatistikler gibi teknikler kullanarak bilgi toplarlar³⁰. Bu metodoloji yaklaşımı, doğal bilimlerde kullanılan sebep sonuç ilişkisi ile kontrol mekanizmasına dayalı pozitivist bir modeli benimser ve istatistik ölçme, analiz ve değerlendirmeye ağırlık verir³¹. Uzun bir tarihi geçmişe sahip nicel araştırmalar, 1950'lerin başlangıcından itibaren W. Mills, Blumer, Schutz gibi sosyologlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Nitekim Mills, nicel araştırmaları teori ile yeterince bağ kuramamaları dolayısıyla eleştirmiş ve "empirik araştırmalar" olarak isimlendirmiştir³². Nitel ve nicel empirik araştırmalar, sosyolojinin konusunu ve araştırma alanlarını sınırlandırdıkları, küçük birimler (köy, kasaba vs) üzerine eğilerek genellemelere gidemedikleri, kuram üretmedikleri vb gibi nedenlerden dolayı eleştirilmektedir. Sezer'e

²⁵ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, 1998, s.61.

²⁶ Muzaffer Sencer, **Toplum Bilimlerinde Yöntem**, İstanbul, 1989, s.20.

²⁷ Zeki Arslantürk, **Araştırma Metot ve Teknikleri**, İstanbul, 1995, s.47.

²⁸ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara, 1994, s.12.

²⁹ David Silverman, "The Logics of Qualitative Research", **Context and Method In Qualitative Research**, (ed. Gale Miller-Robert Dingwall), London, 1997, s.13.

³⁰ W.Lawrence Neuman, **Social Research Method: Qualitative and Quantitative Approaches**, Boston, Allyn and Bacon, 1994, 28-30.

³¹ Zeki Erdoğan, **Kırsal Bölgelerden Ankara Kıprıs-Bayraktar İlkokulu Gecekondu Bölgesine Göç Edenlerin Kentleşmeleri**, Ankara, 1977, s.9-10.

³² G. Miller-R. Dingwall, **a.g.e.**, s.13; bkz. C. W. Mills, **a.g.e.**, s.82-122.

göre Türkiye’de yapılan köy araştırmaları, bunun en tipik örneğidirler ve bu araştırmaların bulguları kendileriyle sınırlı kalmış, Türk köy toplumu ile ilgili yeni ve önemli bir teori üretilememiřtir³³.

Nitel araştırmalar ise 1950’lilerden itibaren hızla gelişmiştir. Katılımcı gözlem, uzun görüşme, ekoloji, rol analizi, toplumsal çalışma, etnografi³⁴, odak grup, alan araştırması, tarihî karşılaştırma tekniklerini kullanarak veri toplamaktadırlar³⁵. Nitel araştırmalarda anlama, yorumlama ve keşfetme önemlidir. Nitel araştırmaların tipik bir örneğini etnometodoloji teşkil etmektedir. Etnometodolojinin Weber’in “anlama” yaklaşımından, fenomolojiden özellikle Alfred Schutz’un çalışmalarından esinlendiği bilinmektedir. Etnometodoloji, araştırmacının herhangi bir peşin hükümlü araştırma planına, istatistikî ölçme, analiz ve değerlendirmeye bağlı kalmaksızın alana gitmesini, araştırdığı aktörlerin konuya verdikleri anlamı bulup aydınlatılmasını önermektedir³⁶.

Aslında din sosyolojisi de Weber’in “anlama” ve “objektif” yaklaşımlarından yararlanmaktadır. Nitekim, din sosyolojisindeki objektiflik yaklaşımı, dinin doğruluğu ve yanlışlığı hakkında konuşmamak ve alan araştırmacılarının tamamıyla nötr ve objektif olarak, dinî toplumsal gerçeğliği, olduğu gibi tasvir etme şeklinde uygulanmaktadır. Bununla birlikte bilgi sosyolojisi ile ilgili son çalışmalar, din sosyolojisinin “değerden bağımsız” metodolojik mitini sarsmaktadır. Tabi ki, hiçbir sosyolog, dinî değerler konusunda daima nötr ve objektif olamaz³⁷. Yine de Kasapoğlu’nun dediği gibi, “araştırmanın bilimsel bir çalışmanın standardını tutturması, kaçınılmayacak kadar güçlü yanlılık duygularının bulguları geçersiz ve güvenilmez kılmasına izin verilmemelidir”³⁸. Kağıtçıbaşı’nın, “Metodolojinin iyisi ya da kötüsü olmaz. Her yöntemin olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Bilimsel araştırmada metot amaç değil araçtır. Her araştırmacı, amacına uygun metodoloji kullanmalıdır”³⁹ şeklindeki ifadesi, bu meseleyi izah edecek açıklıkta görölmektedir.

Empirik din sosyolojisi çalışmaları, “keşfedici (exploratory)”, “betimsel (descriptive)” ve “açıklayıcı (explonatory)”⁴⁰ olmak üzere üç temel metodolojik amaca

³³ Baykan Sezer, **Sosyolojide Yöntem Tartışmaları**, İstanbul, 1993, s.74-75.

³⁴ Jacqueline P. Wiseman-Marcia S. Aron, **Field Project For Sociology Students**, Cambridge, Massachusetts, San Francisco, 1970, s.7-8.

³⁵ W.L. Neuman, **a.g.e.**, s.30-31.

³⁶ Z. Erdoğmuş, **a.g.e.**, s.10.

³⁷ R.L. Jhonstone, **a.g.e.**, s.2.

³⁸ M. Aytül Kasapoğlu, **Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları**, Ankara, 1991, s.23-24.

³⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul, 1996, s.47.

⁴⁰ Bkz. W.L. Neuman, **a.g.e.**, s.18-20; Allen D. Putt-J. Fred Springer, **Polcy Research**, New Jersey, 1989, s.80-84.

göre sınıflandırılabilir. Ayrıca, ağırlıklı olarak her hangi bir teoriyi çürütmek ya da ispatlamak için gözlemler ya da elde edilen verilerle belirli hipotezleri “test etmeyi” amaçlayan çalışmalardan da söz etmek gerekir⁴¹.

Bu araştırmanın metodolojik amacı ise Gördes ve çevre köylerinde din ve toplum ilişkilerini betimlemek ve keşfetmektir. Bundan dolayı, araştırma, metodolojik olarak, betimsel ve keşfedici bir özelliğe sahiptir. Gördes’in sosyal ve dinî hayatı hakkında bir durum tespitinin yapılmasını hedeflediği için metodolojik açıdan betimleyici ve keşfedici araştırma türüne girmektedir. Aynı zamanda bu çalışmada, nicel ölçümlerin yanı sıra yorumlayıcı nitel veriler de birlikte toplanacak ve birden fazla araştırma tekniği birbirini destekleyecek şekilde kullanılacaktır.

6.1- Araştırmanın Modeli

Sosyolojik araştırmalarda kavram, kuram ve hipotezlerin kurulmasında etkin olan araştırma stratejilerinin başlangıçta iyi belirlenmesi çok önemlidir. Buna göre başlangıçta seçilen metodoloji ve model, araştırma problemini sınırlayarak, amaca uygun veri toplama araçları ve araştırma operasyonunun yönünü tespit edecektir⁴².

Model kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Karasar’a göre model, “araştırma amacına uygun ve ekonomik olarak, verilerin toplanması ve çözümlenebilmesi için gerekli koşulların düzenlenmesidir”. Bu durumda, araştırmanın amacına uygun bir biçimde “tarama” veya “deneme” tekniklerini kullanarak veri toplama ve analiz gerçekleştirilir⁴³. Model bazen, bir teorinin bazı yönlerini temsil etme, bazen de teori kurmanın aracı olarak ele alınır. Diğer bir ifadeyle model, henüz tamamlanmamış, eksik teori olarak tanımlanır. Buna göre teori inşasında “sınıflama”, “tıplendirme”, “olasılık”, “birlikte değişme” ve “işlevsel model” olmak üzere beş farklı model söz konusudur⁴⁴.

Bu çalışmada, nicel ve nitel veriler toplanırken, tarama (betimleme) modeli kullanılmıştır. Alan araştırmalarında, genellikle “standartlaştırılmış ölçme” araçları ile elde edilen nicel veriler, “ilişki” ve “fark” testlerine tabi tutularak analiz edilebilir. İlişki analizi (korelasyon), iki değişken arasında ilişki bulunup bulunmadığının, ilişkinin derecesinin, ilişkinin anlamlı olup olmadığının, bağımlı değişkendeki varyans miktarının, değişkenin yapısının belirlenmesi amacıyla yapılır. Fark analizi (t-testi, Anova) ise gruplar arasında

⁴¹ Matilda White Riley, **Sociological Research I, A Case Approach**, New York, 1963, s.14-15; Margaret Stacey, “Bilimsel Yöntem”, (çev. Ercan Tatlıdil), **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 1, İstanbul, 1989, s.223-225.

⁴² C. Çelik, **a.g.e.**, s.126.

⁴³ N. Karasar, **a.g.e.**, s.76.

⁴⁴ Nan Lin, **Foundations of Social Research**, New York, 1976, s.42-56.

farklılık olup olmadığının, farkın büyüklüğünün, bulunan farkın anlamlı olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla uygulanır⁴⁵.

Bu alan araştırmasının en önemli kısmını oluşturan uygulamalı bölümde Gördes ve çevre köylerinde dindarlık düzey ve tutumların ne boyutta olduğu ve bu tutumların bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Buna göre araştırmanın uygulamalı kısmında “karşılaştırmalı türden ilişkiyel tarama modeli”⁴⁶ tercih edilmiştir.

6.2- Araştırmanın Evreni

Nitel ve nicel tekniklerle veri toplamada çalışılacak olan evrenin tanımlanması veya belirlenmesi gerekir. O halde evren, “çalışmaya konu edilen elamanlar veya öğelerin toplamı veya tamamıdır” şeklinde tanımlanabilir. Burada, eleman ve öge kavramları analize konu edilen birim(ler) olarak ele alınmaktadır. Öyleyse elaman veya öğeler, şahıslar, okullar, hane halkı vb gibi birimlerdir⁴⁷.

Bu yaklaşımdan hareketle, araştırmanın evreni, Gördes merkez, kasaba ve köylerinden oluşmaktadır. Gördes, merkezde 8 mahalle, 3 kasaba ve 51 köyden meydana gelen bir yerleşim birimidir. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre köy ve kasabaların nüfusu 27301, ilçe merkezinin nüfusu 10809, genel nüfus toplamı ise 38110’dur⁴⁸. Araştırmanın amaçlarına göre Gördes ve köylerinden oluşan evrenin kesin ve dikkatli bir şekilde belirlenebilmesi amacıyla evrene dahil edilecek insanlar için en alt yaş sınırı ne olmalı? Geçici olarak kasabada yaşayanlar araştırmaya dahil edilmeli mi? Oy verme yaşını elde etmiş olanlar nasıl belirlenmeli? gibi sorunların çözülmesi gerekmektedir⁴⁹. Buna göre Gördes, kasaba ve köylerinde araştırma evrenine dahil edilenlerin en alt yaş sınırı 18 yaş olarak belirlenmiştir. Gördes’te geçici olarak yaşayanlar ise araştırma evrenine dahil edilmemiştir. Evrenimizi oluşturan birimlerin, en sağlıklı, doğru ve hepsini kapsayan tam listesine seçmen kütükleri vasıtasıyla ulaşılabilir. Onun için araştırmanın evreni, ilçe seçim kurulu seçmen kütüğüne kayıtlı seçmenler olarak kabul edilmiştir. Gördes’te 2002 milletvekili genel seçimlerindeki seçmen kayıtlarına göre

⁴⁵ Ahmet Onay, **Dindarlık Etkileşim ve Değişim**, İstanbul 2004, s.29-30.

⁴⁶ Bkz. Erten Gökçe, **İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri-Ankara’da İlköğretim Öğretmenleri Üzerine Yapılan Bir Araştırma-**, (Doktora Tezi), Ankara, 1999.

⁴⁷ Yusuf Ziya Özcan-Özden Özbey, “Sosyolojide Araştırma Metotları”, **Sosyolojiye Giriş**, (ed. İhsan Sezal), Ankara- 2002, s.87.

⁴⁸ **2000 Genel Nüfus Sayımı Manisa**, D.İ.E., Ankara, 2002, s.68-69.

⁴⁹ Y. Ziya-Ö. Özbey, **a.g.m.**, s.87-88.

toplam seçmen sayısı 27151'dir. Dolayısıyla bu araştırmada Gördes ilçesinin seçmenleri, araştırma evrenin "birer birimi, görüşülen şahıs" ⁵⁰olarak düşünülmüştür.

Her ne kadar İslam'a göre bireyin sorumlu tutulduğu yaş, 11 veya 12 (büluğ çağı) yaşlar olsa da gerek İslam'da gerek pozitif hukukta reşit olma yaşının 18 olarak kabul edilmesi, bu yaşlardaki bireylerin, dinî ve sosyal dünya görüşüne, kültürel ve geleneksel birikime sahip olmaya, toplumsal bir aktör olarak varlık alanı bulmaya başlaması, sosyal, kültürel ve dini hayatla ilgili tutum ve kanaatlerini daha sağlıklı ve doğru bir şekilde aktarma ihtimallerinin daha yüksek olması gibi nedenlerle bu araştırmada, 2002 seçmen kütüğünde kayıtlı 18 yaş ve üzerindeki, araştırmanın evreni olarak seçilmiştir.

6.3- Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın amacı, Gördes ve köylerinde dindarlık düzey ve boyutlarını tasvir ve keşfetme olsa da evrenin tamamına ulaşmak, zaman, maliyet, iş gücü ve uygulama güçlüğü gibi kısıtlayıcı nedenlerden dolayı mümkün gözükmemektedir. Nitekim, Ozankaya'ya göre toplumsal olayların, evrene dahil edilen bütün insanlarla görüşülmesi olanak dışı olduğundan, bütünü temsil eden bir örnek üzerinde araştırılması zorunludur⁵¹. Bunun için evreni temsil etme gücüne sahip bir kesitin belirli kurallara göre örnekleme⁵² seçilmesi gereklidir. Verileri, evrenin sadece bir bölümünden toplamak daha ekonomik ve örnekleme doğru seçildiği takdirde verilerden, daha güvenilir ve doğru sonuçlar elde etmek mümkündür⁵³.

Örnekleme seçiminde genellikle iki yaklaşım söz konusudur. Olasılıklı örnekleme seçiminde evrende yer alan her bir birimin eşit düzeyde seçilme şansı vardır. Basit tesadüfî, tabakalı, sistematik, küme örnekleme olmak üzere dört tipi vardır. Olasılıklı olmayan örnekleme seçiminde ise birimler, amaçlı veya gönüllü olarak seçilir. Gelişi güzel, kota, amaçlı örnekleme olmak üzere üç tipe ayrılır⁵⁴. Olasılıklı örnekleme kullanılan çalışmalarda hipotez test edebilme ve genelleme yapma imkanının olmasına karşın, olasılıklı olmayan tekniklerle seçilen örneklemlerde ise böyle bir avantaj yoktur⁵⁵.

Araştırmada, evreni, birimlerinin ortak özelliklerine göre tabakalara ayırarak, bu tabakalardan tesadüfî bir şekilde örnekleme seçme işlemlerini gerektiren "orantısız tabakalı

⁵⁰ İbrahim Kır, **Gap'tan Önce Harran Kasabası'nın Sosyal Yapısı**, (Doktora Tezi), Elazığ, 1993, s.40.

⁵¹ Özer Ozankaya, **Toplumbilime Giriş**, Ankara, 1979, s.32.

⁵² Örnekleme konusunda bkz. Hülya Çingir, **Örnekleme Kuramı**, Ankara, 1994; Özer Serper-Mustafa Aytaç, **Örnekleme**, Bursa, 2000; Taro Yamane, **Temel Örnekleme Yöntemleri**, İstanbul, 2001; Mehmet Taplamacıoğlu, "İstatistik ve Anket Usulleri Örnekleme", **A.Ü.İ.F.D.**, C.X, Ankara, 1963, s.133-140.

⁵³ Y. Ziya-Ö. Özbey, **a.g.m.**, s.88.

⁵⁴ P.A. Twumasi, **Social Research in Rural Communities**, Ghana, 1986, s.17-23.

⁵⁵ Y. Ziya-Ö. Özbey, **a.g.m.**, s.88.

örneklem” tekniğini uygulayarak, evreni temsil etme gücüne sahip olduğu düşünülen bir örneklem seçilmiştir. Bu tür örneklem tekniğinde tabakalarda bulunan birimler belli sabit sayısal oranlarda seçiliyorsa “orantılı tabakalı örneklem”, her hangi bir sayısal orana göre seçilmiyorsa “orantısız tabakalı örneklem” tipi kullanılmaktadır⁵⁶. Böylelikle evreni oluşturan grupların tamamını temsil etme yeteneğine sahip bir çeşit “minyatür model”⁵⁷ oluşturulmuştur.

Bu sistematik yaklaşıma bağlı olarak araştırma örnekleminin belirlenmesinde şu adımlar takip edilmiştir: İlk önce Gördes merkez, kasaba ve köylerinin 18 yaş ve üzeri toplam nüfusu (27151), merkez mahalle (8), kasaba (3), Köy (51), sayısı ve isimleri tespit edilmiştir. İkinci adımda ise evren, toplumsal yapı ve coğrafi özelliklerine göre tabakalanmıştır. Araştırma evreni toplumsal yapı özellikleri bakımından Gördes merkez, kasaba ve köy olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu kategorilerden merkezde yansızlığın sağlanabilmesi için kura ile üç mahalle, kasabalardan da bir tanesi, köylerden de 6’sı aynı yöntemle belirlenmiştir. Köylerde öncelikle coğrafi özelliklerine göre “aşağı nahiye” ve “yukarı nahiye” olarak iki gruba ayrılmıştır⁵⁸. Yine kura ile aşağı nahiyede toplanan gruptan üç köy, yukarı nahiyeden de üç köy olmak üzere altı köy örneklem olarak belirlenmiştir. Böylelikle araştırmanın örneklemini merkezde üç mahalle, bir kasaba ve altı köy tesadüf tabakalı örneklem tekniğiyle seçilmiştir. Son adımda ise örneklem olarak belirlenen merkez kasaba ve köylerde hane halkı esas alınmış ve mülakat formu, tesadüf orantısız tabakalı örneklem tekniği ile 630 kişi üzerinde uygulanmıştır. Ancak, mülakat formlarının uygulanışı esnasında geliş güzel, baştan savma ve “zorunlu koşullar altında cevaplama”⁵⁹ yani gönülsüz veya araştırmacıya, onun istediği ve benimsediği türden cevaplar verdiği⁶⁰ gözlemlenen veya uygulamacıdan kaynaklanan hatalı formların elenmesi neticesinde toplam 600 mülakat formundan elde edilen veriler analize dahil edilmiştir.

6.4- Veri Toplama Teknikleri

Burada öncelikle metodoloji ile araştırma teknikleri arasındaki ayrım ve ilişkiyi belirlemek yararlı olabilir. Metodoloji, araştırmanın arkasında yatan genel ve felsefi

⁵⁶ Y. Ziya-Ö. Özbey, **a.g.m.**, s.90.

⁵⁷ Maurice Duverger, **Sosyal Bilimlere Giriş**, (çev. Ünsal Oskay), Ankara, 1999, s.170; Oğuz Arı, “Olasılık ve Örneklem Alma”, **Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem**, (der. Ruşen Keleş), Ankara, 1976, s.76.

⁵⁸ Gördes’te halkın kullandığı kültürel ve coğrafi bir sınıflamadır.

⁵⁹ A. Ata Tezbaşaran, **Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu**, Ankara, 1996, s.20.

⁶⁰ Barlas Tolun, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara, 1996, s.203.

prensipleri, amaca uygun genel bir strateji, araştırma tekniği ise araştırmada veri veya bilgi toplamakta kullanılan bir veya daha fazla metodolojik araçtır⁶¹.

Bu araştırmada sosyoloji ve din sosyolojisini ilgilendiren metodolojik eserlerin ışığı altında birden fazla araştırma tekniğini birbirini destekleyecek biçimde kullanmayı amaçlayan bir uygulama içerisinde verilerin toplanması düşünülmektedir. Öncelikle araştırma konusuyla ilgili sosyoloji ve din sosyolojisi nitel ve nicel çalışmaların yanı sıra, araştırma alanıyla bağlantılı kitap, dergi, makale, kamu ve tüzel kuruluşlardaki kayıt ve belgeler gibi çeşitli kaynakların taranmasını içeren “dokümanter teknik” kullanılacaktır.

Diğer taraftan, alan araştırmalarında anket, mülakat, gözlem, odak grup, uzun görüşme vb gibi bir çok bilgi toplama aracı vardır. Bunların her birinin avantajlı veya eksik ve dezavantajlı yönleri bulunmaktadır⁶². Poloma’ya göre sadece istatistiksel verilere dayalı nicel sosyolojik bir yaklaşım, sosyal yapının anlamlı özelliklerini gözden kaçırır⁶³. Bu nedenle araştırmanın genel amaçlarına, seçilen örneklemin özelliklerine göre en uygun olan metodolojik araçlar tercih edilmelidir. Bu alan araştırmasında ise yapılandırılmış mülakat tekniği en önemli veri toplama tekniği olarak seçilmiştir. Bununla birlikte mülakat tekniğinin risklerini ve eksikliklerini giderebilmek için katılımcı gözlem ve yapılandırılmamış mülakat tekniklerine başvurulmuştur.

6.5- Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Araştırmanın en önemli veri toplama aracı olan mülakat formuyla, Gördes ve çevre köylerindeki dinî bağlılık ve dindarlık konusuna uygun ölçme araçlarını geliştirip, güvenilir ve geçerli sonuçlara ulaşmak, bağımsız değişkenlerin toplumun dinî tutum ve kanaatleri üzerindeki etki seviyelerini tahlil etmek amaçlanmıştır.

Bu amaçla, 1. Mülakat formunun teorik bir alt yapıya (Weber ve Wach) göre geliştirilmesi, 2. Mülakat formlarının hazırlanması ve uygulanmasına yönelik olarak Sencer ve Irmak, Öncü, Tezbaşaran tarafından geliştirilen unsurlara dikkat edilmesi⁶⁴, 3. Batı’da Glock ve Stark, Faulkner ve Dejong, King ve Hunt, Lenski⁶⁵, Türkiye’de Taplamacıoğlu, Köktaş, Mutlu, Akyüz, Uysal, Taş, Uçar, Onay, tarafından geliştirilmiş

⁶¹ David Hall-İrene Hall, **Practical Social Research**, London, 1996, s.28-30, Orhan Türkdoğan, **Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi**, İstanbul, 1989, s.167.

⁶² A. Onay, **a.g.e.**, s.30-31.

⁶³ Margeret M. Poloma, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (çev. Hayriye Erbaş), Ankara, 1993, s.231-232; Ayrıca bu konuda bkz. Mehmet Ecevit, “Türkiye’de Toplum Bilim Araştırma Pratiği”, **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, Ankara,1994, s.148.

⁶⁴ Muzaffer Sencer-Yakut Irmak, **Toplumbilimlerinde Yöntem**, İstanbul, 1984.

⁶⁵ Batı’da geliştirilmiş dindarlık ölçeklerinin toplu bir inceleme örneği için bkz. Jhon P. Robinson-Phillip R. Shaver, **Measures of Social Psychological Attitudes**, Michigan, 1972, s.556-632.

dindarlık ölçek ve anketlerin incelenmesi⁶⁶, 4. Teorik ve teknik alt yapıya göre hazırlanan form hakkında uzman görüşünün alınması, 5. Uzmanların görüş ve önerilerine dayanarak formun pilot araştırma için hazır hale getirilmesi, 6. Pilot araştırma neticesinde elde edilen bulgular değerlendirilerek mülakat formunun hazırlanması işinin tamamlanması gibi adımlar sırayla takip edilerek mülakat formuna son şekil verilmiştir.

Buna göre mülakat formu, “kişisel bilgi”, “dinin toplumsal anlatımına yönelik tutum ölçeği”, “teorik anlatımına yönelik tutum ölçeği”, “pratik anlatımına yönelik tutum ölçeği” ve “ahlakî anlatıma yönelik tutum ölçeği” kısımlarından oluşmaktadır.

Wach’ın dinî tecrübenin ifade şekillerine (teorik anlatım: inanç, pratik anlatım: ibadet, sosyolojik anlatım: cemaat veya topluluk)⁶⁷ Weber’in “dinî zihniyet” veya “ahlak”⁶⁸ adını verdiği bir boyutu da ilave edebiliriz. Dinî tecrübenin dört ifade şekli ölçeklerin teorik arka planını oluşturmaktadır. Öyleyse ölçeğin, inanç, ibadet, ahlak ve dinin toplumsal anlatımı olmak üzere dört temel kavram üzerine inşa edildiği söylenebilir. Ölçek maddeleri, açıklanan teorik alt yapıya bağlı ve din sosyolojisinde en çok kullanılan “beşli likert tipi”⁶⁹ ölçek tekniği uygulanarak hazırlanmıştır. Maddeler, her maddenin dindarlıkla ilgili tek bir unsuru ifade etmesi, değer yargısı içeren yönlendirici kavram ve ifadeleri dışlaması, belli bir olguyu dile getirmesi, örneklemin ve Türkiye’nin dinî ve toplumsal yapı özelliklerine göre dizayn edilmesi gibi prensipler ışığında düzenlenmiştir. Ayrıca maddeler, dindarlığın inanç ve davranış olarak gözlemlenebildiği hesaba katılarak hazırlanmıştır. Şu halde düşünce ifade eden maddeler için tamamen katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok, katılmıyorum, hiç katılmıyorum; davranış sıklığını gösteren maddeler için de her zaman, çoğu zaman, ara sıra, nadiren, hiçbir zaman şeklinde cevap seçenekleri sunulmuştur.

Likert tipi ölçekler, uzman görüşüyle tartışılrsa, değerlendirilse ve gerekli düzeltmeler yapılsa bile henüz kullanıma hazır halde değildir. Ölçekte yer alan “maddelerden hangilerinin istenen niteliklere sahip, hangilerinin ölçülmek istenen tutumu

⁶⁶ Türkiye’de geliştirilmiş dindarlık ölçek ve anket örnekleri için bkz. Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.X, Ankara, 1962, s.141-151; Kayhan Mutlu, “Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Tartışma)”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, C. III, Sayı, 4, Ankara, 1989, s.194-199; Niyazi Akyüz, **İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ankara, Marmara ve Atatürk Üniversitesi Örneği**, (Doçentlik Tezi) Ankara, 2001; Veysel Uysal, “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, C. VIII, Sayı, 3-4, Ankara, 1995 s. 263-207; Kemaleddin Taş, **Türk Halkının Gözüyle Diyanet**, İstanbul, 2002; Ramazan Uçar, **Alevî Bektâşî Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Mûsa Tekkesi Örneği)**, (Doktora Tezi), Ankara, 2003.

⁶⁷ Joachim Wach, **Din sosyolojisi**, (çev. Ünver Günay), Kayseri, 1990, 21-32.

⁶⁸ Ü. Günay, **Din Sosyolojisi**, s.217.

⁶⁹ Likert tipi ölçekler hakkında bkz. A. Tezbaşaran, **a.g.e.**; Ali Balcı, **Sosyal Bilimlerde Araştırma-Yöntem, Teknik ve İlkeler**, Ankara, 2001.

ölçmede yetersiz ve hangilerinin kusurlu olduğu deneme uygulamasından elde edilen verilere dayalı olarak belirlenir. Bu nedenle deneme uygulaması, geliştirilecek ölçeğin sahip olacağı niteliklerin temel belirleyicisidir”⁷⁰. Bu yaklaşımdan hareketle araştırmada kullanılan ölçekte yer alan maddelerin anlaşılır olup olmadığı, dindarlık anlatım biçimlerini ölçüp ölçmediği test edebilmek için araştırma alanı olan Gördes merkezde tesadüfi örneklem ve yüz yüze görüşme tekniği ile 100 kişi üzerinde ön deneme yapılmıştır. Ancak mülakat formlarının değerlendirilmesi neticesinde kusurlu bulunan sekiz formun analiz ve değerlendirme dışı bırakılması neticesinde toplam 92 mülakat formundan elde edilen veriler, bir dizi test ve analize tabi tutulmuştur.

6.6- Veri Toplama Aracının Geçerliliği ve Güvenirliği

Alan araştırmalarında veriler, geçerli ve güvenilir ölçme araçları kullanılarak toplanmalıdır. Onun için araştırmanın birincil veri kaynağı olan ölçeklerin güvenilir ve geçerli ölçüm yapıp yapmadıkları, ön deme vasıtasıyla toplanan verilere dayanılarak kontrol edilmiştir.

Ölçeklerin geçerliliği, yaygın olarak kullanılan faktör analizi yaklaşımı ile ölçek maddelerinin tek yapıyı ölçüp ölçmediği test edilmiştir. Faktör analizi birbiriyle ilişkisi yüksek olan, aynı yapıyı ölçen maddeleri tek bir grupta toplamak için kullanılan matematiksel bir analiz tekniğidir. Ayrıca faktör analizi bir ölçekte farklı yapıları ölçen maddeleri ve bu yapıların neler olduğunu ortaya çıkarma imkanı verir⁷¹.

Yapılan bu analiz sonucunda ölçekte yer alacak maddelerin faktör yük değerinin .30 ve daha yüksek olması kabul edilmiştir⁷². Bu ön kabule göre yapılan ikinci faktör analizi neticesinde ölçeklerde yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin .40’ın üzerinde olduğu görülmektedir.

Bu değerden (.30) daha düşük olan, 47 maddeli dinin toplumsal anlatımı ölçeğindeki; “aynı dine inanmayan birisiyle evlenmekte sakınca yoktur”, “kız çocuklarının okutulmasında dini açıdan sakınca yoktur”, “çocukların anne babalarını bakmaları dini bir görevdir”, “dinimize göre kadın kocasına itaat etmelidir”, “kadınların tek başına yolculuğa çıkmasında dinen bir engel yoktur”, “aile büyüklerim genellikle beni destekler”, “kendi prensiplerime ters düşse bile büyüklerin düşüncesine çoğunlukla uyarım”, “dini konularda büyüklerle aynı fikirdeyim”, “dinin emirlerini yerine getirmeyen akrabalarla görüşmem”,

⁷⁰ A. Tezbaşaran, **a.g.e.**, s.21.

⁷¹ Walter R. Brog-Meredith D. Gall, **Educational Research an Introduction**, New York, London, 1983, s.613.

⁷² Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, Ankara, 2003, s.165; Ezel Tavşancıl, **Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi**, Ankara, 2002, s.48.

“her zaman akrabalarımın iyilik gördüm”, “her zaman komşularım yardım eder”, “sebebi ne olursa olsun boşanmaya karşıyım”, “dini emirlere uymayan insanlarla arkadaşlık etmem”, “dine hizmet etmeyen gazeteye para vermem”, “modern hayata göre dini kuralların yeniden yorumlanması gerekir”, “diyanet yetkilileri tarafından verilen vaaz ve hutbeler, dini sorunlarımıza cevap vermektedir” şeklindeki 16 madde ölçekten çıkarılmıştır.

Yine 20 maddeden oluşan dinin pratik anlatımı ölçeğinden, “günlük işleriniz için dua eder misiniz”, “Kur’an okur musunuz”, “vaaz dinler misiniz”, “gerekli durumlarda mevlit okutur musunuz”, “fal, büyü, nazar gibi halk inançlarına inanırım”, “muska, parpı, kurşun döktürme gibi uygulamaları zaman zaman yaptırırım”, yağmur yağmadığı zamanlarda yağmur duasına çıkmak gerekir”, “hastalanınca şifacılar gitmekte sakınca görmem” şeklindeki sekiz madde .30 değerinin altında kaldığı için ölçek dışı bırakılmıştır. 13 maddeli dinin ahlakî anlatımı ölçeğindeki “insan öncelikle kendi menfaatini düşünmelidir” şeklindeki madde de .30 değerinin altında kaldığı için ölçekten atılmıştır. Dinin teorik anlatımı ölçeğindeki bütün maddeler ise .30’un üzerinde bir ortalama puan alarak aynen ölçekte kalmıştır.

Dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik geliştirilen ölçek maddelerinden bazıları yeniden kodlanmıştır. Dinin toplumsal anlatımı ölçeğindeki 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 16, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31. maddeler, teorik ve pratik anlatım ölçeğindeki bütün maddeler, ahlakî anlatım ölçeğinde ise 4, 5 ve 12. maddeler recode yapılmıştır. Buna göre ölçek maddelerine katılım yükseldikçe geleneksel dindarlığın, katılım düştükçe dünyevileşmenin arttığı kabul edilmiştir.

Diğer taraftan ölçek maddeleri arasında iç tutarlılığa ve uygulandığı her defasında aynı yapıyı ölçme kapasitesine sahip olan araçlar güvenilir ölçeklerdir. Bu araştırmada ise ölçeklerin güvenilirliği, ölçeğin madde toplam ilişki değerleri yani ölçekte yer alan maddelere verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişkiyi ne kadar ayırt edip etmediğini gösteren Pearson korelasyon katsayısı ve Cornbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı⁷³ tekniğiyle test edilmiştir. KMO testi, ön denemede mülakat formunun uygulandığı 92 kişilik örneklem grubunun büyüklüğünün ve elde edilen verilerin analiz için yeterli olduğunu göstermektedir. Bütün ölçeklerde KMO’nun .80 ve üzerinde olması ön demede mülakat formunun uygulandığı örneklemde elde edilen verilerin yükseğe yakın düzeyde

⁷³ W. R. Brog-M. D. Gall, **a.g.e.**, s.285, Ş. Büyüköztürk, **a.g.e.**, s.164-165; A. Onay, **a.g.e.**, s.81-82.

analiz için yeterli olduğunu, Bartlett Testinin ise .000 olması verilerin çok değişkenli ve normal dağılımdan geldiğini göstermektedir⁷⁴.

6.6.1- Dinin Toplumsal Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Din toplum ilişkilerini, dinin sosyal hayattaki yeri ve etkisini betimlemek üzere geliştirilen ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları Tablo1’de verilmiştir. Buna göre dinin toplumsal anlatımı ölçeğinde 31 madde yer almakta, maddelerin birinci faktör yük değerleri .40 ile .84 arasında değişmektedir. Birinci faktör yük değerleri, ölçeğin birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili maddelerden oluştuğunu ve aynı yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Madde toplam korelasyonları ise .49 ile .87 arasında sıralanmaktadır. Bu bulgu da ölçekte yer alan maddelerin yüksek düzeyde ayırt etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans miktarı ise %35, ölçeğin güvenilirlik katsayısı, .93 olarak tespit edilmiştir. Bütün bu bulgular geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirildiğini kanıtlamaktadır.

Tablo 1. Dinin toplumsal anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları

Dinin Toplumsal Anlatımına Yönelik Ölçek Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Evlenirken resmi nikahın yanında dini nikah yaptırmak gerekir	.72	.77
2-Anne-babalar çocuklarına dini bilgileri öğretmekle sorumludurlar	.53	.61
3-Çocuklara ibadet etmeyi alıştırmak için çaba göstermek yanlıştır	.52	.62
4-Rızkını temin edemeyeceğim diye az çocuk yapmak yanlıştır	.66	.78
5-Sosyal hayatta karşılaşılan dini konuları öğrenmek için din bilginlerine danışmak gerekir	.83	.86
6-İslam ana-babaya iyi davranmayı emretmiştir	.63	.78
7-Aile içi dayanışma çok önemlidir	.66	.74
8-Aile içinde dini görevleri yerine getirmeyenleri uyarmak gerekir	.80	.82
9-Başı açık kadının bulunduğu yere melek girmez	.64	.78
10-Yaşı küçük olanların büyüklerine karşı saygılı ve edepli davranması gerekir	.82	.84
11-Akrabaları sık sık ziyaret etmek gerekir	.50	.64
12-“Komşusu açken tok yatan bizden değildir” sözünün günümüzde pek önemi yoktur	.54	.66
13-Dünya malının hiçbir değeri yoktur asıl olan öbür dünyada mutlu olmaktır	.73	.71
14-Parayı nasıl kazandığın değil ne kadar kazandığın	.59	.69

⁷⁴ E. Tavşancıl, a.g.e., s.50-51.

önemlidir		
15-Dindar insanın ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir olduğu her zaman doğru değildir	.47	.51
16-Helal kazanç insanın çalışarak elde ettiği kazançtır	.84	.87
17-Genellikle bireysel ilişkilerde dini prensiplere dikkat etmem	.48	.71
18-Ekonomik sıkıntımı çözmek için banka kredisi kullanırım	.44	.78
19-Bankaya faize para yatırmaktan sakınırım	.60	.75
20-Siyasi partilere oy verirken dindar olup olmadıklarına önem vermem	.47	.63
21-Boş zamanlarımda ibadetlerimi yaparak değerlendirme hususunda çaba gösteririm	.46	.72
22-Televizyon ve Radyolardaki dini programlar ilgimi çekmez	.47	.71
23-Günlük hayatımda davranışlarımı dini kurallar doğrultusunda belirlerim	.57	.54
24-Dinimize ters düşen davranışlarda bulunmam	.44	.61
25-Gazete, televizyon, radyo gibi iletişim araçları dini değerlerimizi çoğunlukla bozuyor	.51	.73
26-Birçok sosyal problemin, toplumsal hayatta dini kurallara yeterince uyulmadığı için çıktığını düşünüyorum	.55	.65
27-Gün geçtikçe dini inançlara ve ibadetlere karşı ilğim azalıyor	.59	.66
28-Diyanet yetkilileri tarafından dini konulara ilişkin verilen fetvalara uymak gerekir	.54	.75
29-Diyanet görevlileri (müftü, vaiz, imam, müezzin) halk ile yakın ilişki içindedirler	.49	.69
30-Tarikatların yaşam tarzlarını benimsemem mümkün değildir	.43	.68
31-Cemaatler dini anlama ve yaşama konusunda insanlara rehberlik etmektedirler	.40	.49
Açıklanan Varyans:%35 Alpha: .93 KMO: .80 Bartlett: .000		

6.6.2- Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Dinin teorik anlatımı ölçeğinin maddeleri, açıklanan varyans miktarı, birinci faktör yük değerleri ve madde toplam korelasyonları Tablo 2’de verilmiştir. Bulgulara göre teorik anlatım ölçeğinde 8 madde vardır. Maddelerin birinci faktör yük değerleri, .64 ile .93, madde toplam korelasyonları ise .49 ile .87 arasında sıralanmaktadır. Birinci faktör yük değerleri, ölçeğin birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili maddelerden oluştuğunu ve aynı

yapıyı ölçtüğünü, madde toplam korelasyon değerleri de ölçekte yer alan maddelerin yüksek düzeyde ayırt etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans miktarı %66, ölçeğin güvenirlilik katsayısı ise, .90 olarak tespit edilmiştir. Şu halde dinin teorik anlatımı ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı oldu söylenebilir.

Tablo 2. Dinin teorik anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları

Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçek Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Allah'ın varlığına ve birliğine kesinlikle inanırım	.85	.73
2-Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır	.79	.62
3-Kur'an-ı Kerim hiçbir şekilde değiştirilemez	.87	.76
4-Meleklerin varlığına inanırım	.91	.82
5-Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın kulu ve peygamberidir	.93	.86
6-Kader vardır ve hayır ve şer Allah'tan gelir	.78	.60
7-Mahşer günü herkes Allah'a hesap verecektir	.64	.41
8-Cennet ve cehennem vardır	.72	.52
Açıklanan Varyans:% 66 Alpha: .90 KMO: .87 Bartlett: .000		

6.6.3- Dinin Pratik Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Tablo 3'deki verilerden, dinin pratik anlatımı ölçeğinde en düşük .47 en yüksek .89 arasında değişik, birinci faktör yük değerinin, yine en düşük .41 en yüksek .91 madde toplam korelasyonu değerlerini alan 12 maddenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan faktörün açıkladığı varyans miktarı %51, ölçeğin güvenirlilik katsayısı ise, .90 olarak belirlenmiştir. O halde ölçeğin yapı geçerliliğine sahip, maddelerin kendi aralarında iç tutarlılık ve ayırt etme yeteneklerinin güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3. Dinin pratik anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları

Dinin Pratik Anlatımına Yönelik Tutum Ölçeği Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Hacca gitmeyi düşünüyor musunuz?	.58	.64
2-Zekat verir misiniz?	.73	.77
3-Fitre verir misiniz?	.81	.84
4-Mübarek gün ve gecelerde ibadet ediyor musunuz?	.67	.63
5-Nafile ibadet ediyor musunuz?	.68	.82
6-Ramazan orucu tutuyor musunuz?	.74	.63
7-Teravih namaz kılar mısınız?	.68	.47
8-Bayram namaz kılar mısınız?	.86	.91

9-Kurban keser misiniz?	.62	.41
10-Cuma namaz kılar mısınız?	.89	.89
11-Günlük beş vakit namaz kılar mısınız?	.47	.47
12-Cemaatle namaz kılar mısınız?	.71	.84
Açıklanan Varyans:% 51 Alpha: .90 KMO: .87 Bartlett: .000		

6.6.4- Dinin Ahlakî Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Dinin ahlakî anlatımına yönelik olarak geliştirilen ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Bu test sonuçlarına göre 12 maddeli, alt ve üst düzeyleri .54 ile .89 arasında değişik faktör yük değerli, aynı şekilde .42 ile .82 arasında farklı madde toplam korelasyonlu, %55 düzeyinde faktörün açıkladığı varyansı ve .91 seviyesinde alphası olan bir ölçek ortaya çıkmıştır. Böylelikle bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik testlerinin olumlu sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Dinin ahlakî anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları

Dinin Ahlakî Anlatımına Yönelik Ölçek Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Bazı durumlarda yalan söylemekten çekinmem	.56	.69
2-Genellikle hiç kimseye güvenmem	.54	.66
3-İşlerimin kolayca halledilmesi için gerekirse rüşvet veririm	.83	.77
4-Genellikle insanlara yardım etmeye çalışırım	.87	.81
5-Her zaman kimsenin hakkını yememeye özen gösteririm	.79	.64
6-Gerekirse yüksek faizle para veren birisinden borç alırım	.76	.58
7-Evlilik dışı cinsel ilişkiden uzak dururum	.62	.42
8-Kumar oynamam	.89	.78
9-İnsanların özel günlerde veya hüzünlü anlarında alkol almasında bir sakınca görmem	.68	.54
10- İnsanların çoğu gerçekte olduğundan daha farklı görünür	.88	.82
11-Başkalarının zaaflarından yararlanarak dolandırıcılık yapan kişiyi suçlamam	.70	.52
12-Allah'ın dine uygun yaşamayan toplumları, deprem, sel vb gibi afetlerle cezalandırdığına inanırım	.64	.49
Açıklanan Varyans:% 55 Alpha: .91 KMO: .87 Bartlett: .000		

Yukarıda açıklandığı gibi analizlerden elde edilen sonuçlar, ölçeklerin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Bütün bu yaklaşım ve teknikler izlenerek, güvenilir ve geçerli bir biçimde standartlaştırılmış ölçme aracı, Gördes, kasaba ve köyleri evreninden seçilen örneklem üzerinde 2003 yılının ekim ayında uygulanmıştır.

6.7- Verilerin Analizi

Araştırma alanı olan Gördes'te 600 kişi ile yapılan görüşmelerde elde edilen veriler araştırmanın amaçları doğrultusunda parametrik istatistiksel teknikler ve SPSS kullanılarak çözümlenmiştir. Aslında bu imkanı, araştırmanın birincil veri kaynağı olarak geliştirilen ölçeklerin likert tipi olarak hazırlanması sağlamıştır. Nitekim, bu tür ölçeklerle toplanan veriler üzerinde ileri düzeyde istatistiksel teknikleri uygulamak daha kolaydır⁷⁵.

Bu araştırmada demografik veriler, frekans dağılımı, değişkenler arası ilişkiler de T-testi, varyans analizi (Anova) ve Lsd Post-hoc⁷⁶ çoklu karşılaştırma testi yardımıyla incelenmiştir. Bununla birlikte varyansların eşitliği testi yapılmış ve varyansların eşit olmadığı durumlarda en çok kullanılan varyans analizi (Anova) Tamhane's T2 testi uygulanarak veriler analiz edilmiştir⁷⁷. Ayrıca, bazı t-testi sonuçları anlamsız çıktığı için bu testin yerine kullanılabilen Mann Whitney U-Testi uygulanmıştır⁷⁸.

Köy ve kasaba toplumsal özellikleri ile dikkati çeken Gördes ve çevre köyleri örnekleminden elde edilen nicel ve nitel verilerin analizinde kullanılan kır, köy, kasaba, din, dindarlık gibi kavramların ve dinî tecrübenin ifade şekillerinin kuramsal olarak incelenmesi gerekir. Kuramsal ve kavramsal incelemeyle birlikte Türkiye köy ve kasabalarında dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik empirik araştırma bulgularının betimlenmesi, kuram ile uygulama bütünlüğünü sağlamada önemli bir rol oynayabilir. Böylece mikro düzeyde Gördes ve çevre köylerinde dinî tecrübenin ifade şekilleri ile ilgili tutum ve davranışların büyük ulusal toplumla farklı veya benzer yönleri tespit edilebilir. Bu nedenle araştırmanın diğer kısmında veri toplama aracının üzerine inşa edildiği kuramsal yaklaşımlar, araştırmada kullanılan temel kavramlar incelenecek ve uygulamalı araştırma bulguları betimlenecektir.

⁷⁵ Nilgün Köklü-Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin İstatistiğe Giriş**, Ankara, 2000, s.8.

⁷⁶ Spss aracılığıyla uygulanan testler için bkz. Mustafa Ergün, **Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları-Spss for Windows-**, Ankara, 1995.

⁷⁷ Ömer L. Antalyalı, "Varyans Analizi (Anova-Manova)", **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, (ed. Şeref Kalaycı), Ankara, 2005, s.145.

⁷⁸ Hakan Demirgil, "Parametrik Olmayan (Non-Parametric) Hipotez Testleri", **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, (ed. Şeref Kalaycı), Ankara, 2005, s.99.

I. BÖLÜM

KIRSAL TOPLUM VE DİN

A. KÖY VE KASABA TOPLUMSAL YAPILARI

1. Köy-Kent

Sosyolojinin uzun tarihi boyunca kır-şehir ile aynı anlama gelen köy-şehir toplum tiplerinin toplumsal yapısı daima ideal tipeştirmelerle betimlenmek istenmiştir. İbn Haldun'un, bedevî-hazerî⁷⁹, Tönies'in, cemaat-cemiyet, Durkheim'in, mekanik-organik dayanışma, Spencer'in askerî-endüstri toplumu, Weber'in geleneksel-rasyonel toplumu, Redfield'in, folk-şehir toplumu⁸⁰, Lerner'in, geleneksel-modern toplumu, G. Soberg ve Foster'ın, feodal-modern şehir gibi dikotomik tipeştirmeleri, köy-şehir toplumsal yapısı, sosyal ilişki örüntüleri ve değişmeyi tanımlayabilmek için kullanılmıştır⁸¹.

Bununla birlikte kır-kent veya köy-kent şeklindeki ikili karşıtlıklarla kırsal toplulukların anlaşılamayacağı ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımın yerine, "köy-kent sürekliliği"(rural-urban continuum) kavramı geliştirilmiştir⁸². Buna göre köy ile kent birbirine zıt yaşam biçimlerinin ve sosyal ilişkilerin yaygın olduğu alanlar değildir. Köyde kentsel özelliklere rastlanabildiği gibi kentte de köye has toplumsal unsurlar gözlemlenebilir. Nitekim, Smith'e göre köy-kent ayrımı ancak, köy toplumunun kent toplumuna göre daha köysel veya kent toplumunun köy toplumuna göre daha kentsel olup olmadığına göre yapılabilir⁸³. O halde kent ve köy toplumsal hayatı arasındaki farklılığın, tek bir faktöre göre vasıflandırılması zordur. Bu farklılık, birbiriyle sıkı şekilde ilişkili bir çok faktörün sonucudur. Bununla birlikte köy-kent sürekliliği kavramı da bir çok eleştiriye konu olmuştur⁸⁴.

Yerleşme şekillerinin her iki ucunda yer alan köy ile şehir kavramları, idarî, nüfus, ekonomik veya işlevsel, ekolojik ve sosyolojik ölçütlere göre tanımlanmıştır. İdarî olarak, belirli sınırlar ve belirli yönetim biçimine sahip yerleşim birimlerine kent ve bu sınırlar dışında kalan yerlere köy veya kır adı verilmektedir. Buna göre genellikle belediye sınırları

⁷⁹ İbni Haldun, **Mukaddime**, (çev. Zakir Kadri Ugan), C.I, İstanbul, 1986, s.302-304.

⁸⁰ Malcolm Cross, "The Rural Urban Continuum", **New Introductory Reader in Sociology**, (ed. Mike O'Donnell), Honkong, 1988, s.437; Joseph A. Kahl, "Some Social Concomitants of Industrialization and Urbanization", **Reading in Industrial Sociology**, (ed. W.A. Faunce), New Jersey, 1967, s.28-67.

⁸¹ Mübeccel Kıray, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara, 1964, s.14-15.

⁸² Alvin L. Bertrand, **Rural Sociology**, New York, Toronto, London, 1958, s.24-25; Howar Newby, **The Rural Sociology of Advanced Capitalist Societies, International Perspectives in Rural Sociology**, (ed. Howar Newby), New York, Toronto, Brisbane, 1978, s.3.

⁸³ T.L. Smith-C.A. Macmahon., **The Sociology of Rural Life**, New York, 1951, s.15-18.

⁸⁴ H. Newby, **a.g.m.**, s.4-5; Ruşen Keleş, **Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri**, Ankara, 1961, s.22-23.

içinde yaşayan nüfusa kentli denildiği anlaşılmaktadır. Türkiye’de il ve ilçe merkezleri, nüfus hacmine bağımlı kalınsızın kent olarak kabul edilmektedir. Nüfusun, büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliğine göre kenti, “toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen fertlerin meydana getirdiği nispeten geniş yoğun nüfuslu ve devamlılık vasfı olan yerleşmelerdir” şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁵. Her ne kadar Türkiye’de idarî ölçüt esas alınsa da 18 Mart 1924 tarihli, 442 sayılı köy kanunda nüfus faktörüne bağlı olarak bir tanımlama yapılmaktadır: “Nüfusu iki binden aşağı olan yerleşmelere köy, nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara kasaba, yirmi binden çok nüfusu olanlara da şehir denir. Nüfusu, 2000’den aşağı olsa dahi belediye teşkilâtı mevcut olan nahiye, kaza ve vilayet merkezleri kasaba kabul edilir”⁸⁶.

Ekolojik köy-kent tanımları, fizikî mekan genişlemesi ve farklılaşması esas alınarak yapılmaktadır⁸⁷. Bu tanımlara göre köy, ekolojik bakımdan doğa ile iç içe, toplumun geçimi toprağa ve hayvancılığa bağlı ve bina sayısı az yerleşim noktasıdır. Kent ise, bina sayısı, nüfus hacmi ve yoğunluğu bakımından köye göre fazla, ekolojik yapısı doğadan uzak, yapay tarım dışı etkinliklerin egemen olduğu yerleşim birimidir⁸⁸.

Genellikle ekonomik ölçüte göre kent, “mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketimi sürecinde toplumun devamlı değişen ihtiyaçlarına cevap vermek üzere ortaya çıkan bir iktisadî mekanizmadır”⁸⁹. Köy ise “temel geçim kaynağı tarım olan topluluktur” şeklinde tanımlanmaktadır⁹⁰. Nitekim, Boran’a göre köy-kent ayrımı sayılarla değil işlevleri bakımından yapılabilir. Köy, geçimi tarıma dayanan bir topluluk olmasına karşın, kent, geçimi ticaret ve endüstri gibi tarım dışı ekonomi ve üretim uğraşı alanıdır⁹¹.

Sosyolojik tanımlarda, nüfus, idarî, ekonomik ve ekolojik ölçütlerin bir kaçını veya tamamını içeren, “karma kıstaslar” kullanılır⁹². Örneğin, Geray’ın, “Köy, öteki topluluklardan ayrı, coğrafi ve ekolojik alanda yerleşmiş, kendine özgü bir işgücü,

⁸⁵ Louis Wirth, “Urbanism as a Way of Life”, *The City Reader*, (ed. Richard T. Le Gates-Friedrich Stout), New York, London, 2000, s.98-102; Gideon Sjoberg, *The Preindustrial City*, New York, London, 1960, s.11; Yakut Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, Ankara,1979, s.4-5; Cavit Orhan Tütengil, “Sosyal Bir Yapı Olarak Türkiye’de Köy ve Meseleleri”, *Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı*, (der. Oğuz Arı), İstanbul, 1977, s.125.

⁸⁶ Eyüp G. İspir, *Şehirleşme ve Meseleleri*, Ankara, 1986, s.5.

⁸⁷ Don Martindale, “Şehir Kuramı”, *Şehir ve Cemiyet*, (çev. Fırat Oruç- Hız. Ahmet Aydoğan), İstanbul, 2000, s.50-51.

⁸⁸ İ. Kır, *a.g.e.*, 1993, s.8.

⁸⁹ R. Keleş, *Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri*, s.19.

⁹⁰ Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, Ankara, 1945, s.2; Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1969, s.180; Eirc R. Wolf, *Peasants*, New Jersey, 1966, s.2; T. Shanin, *Peasants and Peasant Societies*, s.14-15; İ. Kır, *a.g.e.*, s.8.

⁹¹ B. Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, s.12.

⁹² Y. Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s.6; R. Keleş, *Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri*, s.19-20; Taylan Akkayan, *Osmaneli Değişen Bir Anadolu Kasabası*, İstanbul, 1990, s.5.

toplumsal örgütü, kültürü, özel bir adı ve tarihi bulunan kentten daha az nüfuslu insan birlikleridir”⁹³ şeklindeki köy tanımı, sosyolojik ölçüte göre yapılan tanımlara örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan bazı sosyologlar, nüfus, işbölümü, uzmanlaşma ve heterojenlik gibi değişkenlere göre kent tanımı yapmaktadır⁹⁴.

Kır-kent ya da köy-kent kavramlarının tanımları ve tanımlarda ölçüt kabul edilen faktörler eleştirilmiştir. Köy-kent kavramları konusunda sosyologlar tarafından kabul edilen ve uygulama açısından geçerli bir tanım yapılamamıştır. Ancak, bir yerleşim biriminin diğerine göre daha köysel veya daha kentsel özellikler taşımasına ve bir çok faktörlere bağlı olarak değişik tanımlar yapılmıştır. Bütün bu tanımlardan hareketle köy, genellikle ekonomik yapısı tarıma dayalı, ekolojik olarak doğa ile iç içe ve küçük bir yerleşim alanına sahip, nüfusu yoğun olmayan, sıcak, samimi ve yüz yüze birincil sosyal ilişkilerin ve dinî inançların daha etkin olduğu topluluk, kent ise genellikle ekonomisi, tarım dışı etkinliklere dayanan, kendine özgü ekolojik yapısı, sosyal organizasyonları, idarî yönetim biçimi, daha yoğun nüfuslu, köye göre akrabalık, komşuluk ve bireysel ilişkilerin daha resmî ikincil ilişkilerin yaygın olduğu ve dinî inançların etkisinin daha az görüldüğü bir yaşam biçimi olan toplum olarak tanımlanabilir.

2. Kasaba

Kasaba, değişik sözlüklerde, “köy”⁹⁵, “çarşısı ve suru olan büyük köy, ahali 5.000, 10.000 raddelerinde ma’muren küçük şehir”⁹⁶, şeklinde tanımlanmaktadır. Şemseddin Sami, Arapça’dan Türkçe’ye geçen kasaba kelimesinin Arapça’da şehirlerin kale içindeki kısımlarına verilen isim olduğunu belirtmektedir⁹⁷. Ortaçağda kasaba kavramı, Kuzey Afrika’da bir kentin kale içi yerleşim kısmı ile kalenin dışında kalan askerî garnizon olarak kullanılan ikinci büyük merkezi niteleyen bir anlamda kullanıldığı görülmektedir⁹⁸.

Köy-kent tanımında olduğu gibi kasaba kavramının tanımı problemine basit çözüm olarak, nüfus faktörü kullanılmıştır⁹⁹. Rondelli, 100.000’den daha az nüfusu olan merkezleri “küçük kasaba”, 100.000-500.000 sakini bulunan merkezleri de “orta şehir”

⁹³ Cevat Geray, **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar**, Ankara, 1974, s.59; Y. Sencer, **Türkiye’de Kentleşme**, s.265; Amiran Kurtkan, **Köy Sosyolojisi**, İstanbul, 1988, s.51; Cavit Orhan Tütengil, **Türkiye’de Köy Sorunu**, İstanbul, 1969, s.46-47.

⁹⁴ Fehmi Yavuz-Ruşen Keleş-Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara, 1978, s.24; Birsen Gökçe, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara, 1996, s.69.

⁹⁵ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1996, s.492.

⁹⁶ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, C.I-II, İstanbul, 1996, s.1072.

⁹⁷ Şemseddin Sami, **Kâmûs’ı A’lâm**, Ankara, 1996, s.3669.

⁹⁸ T.W. Haig, “Kasaba”, **İ. A.**, C.VI, İstanbul, 1955, s.373.

⁹⁹ Ruşen Keleş, **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1998, s.72; Hamza Uygun, **Kalecik (Ankara) Bir İlçenin Toplumsal Yapısı**, (Doktora Tezi), H.Ü.S.B.E., Ankara, 1984, s.47.

şeklinde tanımlamıştır. Mathur, Kammeier ve Swan, Hordoy ve Satterthwaite ise 5.000-20.000 nüfus hacmine sahip yerleşim birimlerini “küçük kasaba”, 20.000 ile 10.000 arasında yerleşimcisi bulunan merkezleri ise “orta şehir” olarak nitelemişlerdir. Diğer taraftan Morris, 1000-2500 nüfuslu yerleşim birimlerini, “küçük kasaba” merkezi olarak değerlendirmiştir¹⁰⁰.

Türkiye’de nüfusu, 10.000 ile 20.000 arasında bulunan büyük kasabaların sayısı 154’tür. Küçük kasabalar ise binden fazladır. Diğer taraftan, nüfusu 20.000 ile 50.000 arasında olan Uşak, Amasya, Artvin gibi aralarında bazı il merkezlerinin de bulunduğu 89 merkez sosyo-ekonomik ve toplumsal yapıları nedeniyle büyük kasaba olarak değerlendirilebilir. Nüfusu 50.000’den fazla olan yerleşim birimleri kent kimliği kazanmış yerleşim yeri sayılabilir ve bu tip yerler arasında Ceyhan, Buca, Akhisar gibi “uydu kentler” vardır. Bu tür büyük kasabalar gelişerek zamanla orta büyüklükte kentlere dönüşebilir¹⁰¹.

3. Geçiş Halindeki Kent

Geçiş halindeki kent kavramı Sjoberg’e aittir. Sjoberg, şehir teorisini, “sanayi öncesi kent”, “geçiş halindeki kent” ve “sanayi kenti” şeklinde üç tip üzerine kurmuştur¹⁰². Sjoberg’e göre geçiş halindeki kentler, hem sanayi öncesi şehir hem de sanayi şehri özelliklerini taşırlar. Bu şehirlerden bir kısmı, sömürgeciliğin ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Bir kısmı da sanayi öncesi uygar toplumların yerli şehirleridir. Gelişmekte olan ülkelerde bu şehirler, köylere göre daha fazla mal ve hizmet imkanları sunmaktadırlar. Bununla birlikte geçiş halindeki şehirler, ikili veya üçlü yapısal özellikleri, bir arada buldukları için çeşitli sınıflar arasında önemli kopma ve kesiklikler ortaya çıkar. Sjoberg’e göre geçiş halindeki şehirlerde görülen bu tür toplumsal yapıdaki kopma ve farklılaşmalar, şehirleşme özelliklerine uyumu kolaylaştıran mekanizmalarla giderilir. Aynı zamanda bu uyum mekanizmaları toplumsal bütünleşmeyi de sağlar. Kırdan şehre göç edenler, şehirdeki akrabaları aracılığıyla şehrin kırsala göre kompleks yapısına uyumu sağlamak ve şehir toplumuyla bütünleşme kolaylaşmaktadır. Bununla birlikte Sjoberg’e

¹⁰⁰ Miroslawa Czerny-Paul van Lindert-Otto Verkoren, “Small and Intermediate Towns in Latin American Rural and Regional Development”, **Small Town and Beyond**, (Eds. Paul van Lindert-Otto Verkoren), Amsterdam, 1997, s.3.

¹⁰¹ Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul, 1978, s.30-31.

¹⁰² G. Sjoberg, **a.g.e.**, s.7.

göre uyum mekanizmaları, sadece göçmenlerle kırsal arasındaki ilişkilerin sürekliliğini sağlamaz aynı zamanda şehre özgü değerlerin kırsala taşınmasında rol oynar¹⁰³.

“Geçiş halindeki şehir” tipi, Türkiye kasabalarındaki toplumsal yapı ve değişimlerin anlaşılmasında önemli rol oynamıştır. Sencer, Kıray, Erkul, Uygun gibi sosyologlar kasabaları “geçiş halindeki kent” tipi ile karakterize etmişlerdir. Kasabalar, kırsal ve kentsel yapıların bazı ortak özelliklerini yansıtmakla beraber, bir yerleşim birimi olarak köy ile kent arasında kendine özgü bir yapıya sahiptir. İş gücü çeşitleri açısından kasabalar, kentlere kıyasla daha çok kırsal yapı özellikleri gösterirken, köylerde henüz bulunmayan bir takım ticari ve sosyal imkanlara sahip olmaları bakımından da kentsel yapının bazı özelliklerini taşımaktadırlar. Bu bakımdan kasabalar, köy ile kent arasında bir geçiş toplumu, Kıray’ın deyişiyle “tampon mekanizma” olarak nitelendirilirler¹⁰⁴.

Bu bağlamda araştırma sahamızı oluşturan Gördes de kırsal özelliklerinden kentleşmeye yönelmiş, ancak ne tam anlamıyla kırsal özelliklerden sıyrılabilmiş, ne de kentleşebilmiş, birinden ötekine geçiş sürecine sahne olmakla birlikte bunu bir türlü tamamlayamamış olan bir geçiş toplumu tipi göstermektedir.

4. Köy Toplumu

Bir çok sosyologa göre değişik köylerde, bölgelerde, ülkelerde ve kıtalarda yaşayan köylüler arasındaki sınırsız farklılıklar herhangi bir genellemeyi yanlış yönlendirici veya aldatıcı yapacaktır. Dahası bazılarına göre, endüstrileşme ve şehirleşmenin modernleşmeye yönelik baskısı karşısında dağılıyor gözükken köylülük, ileriye dönük akademik çalışma yapmaya değmez. Bununla birlikte köy topluluklarıyla ilgili çalışmalar hızla çoğalmıştır¹⁰⁵.

Önceleri bazı sosyolog, etnolog ve antropologlar, köy topluluğunu kendi içinde incelemişlerdir. Daha sonraları ise çalışmaya konu olan köy topluluğunun yaşamını etkileyen dış etkenleri tanımlamaya başlamışlardır. Son zamanlarda köy toplumsal sistemin sadece çok sayıda ve farklı parçalardan oluşmadığı, parçaların her birinin kendi içinde bağımsız bir bütünmüş gibi ele alınmasının metodolojik olarak yanlış olacağı fark edilmiştir. Köy topluluklarının, daha geniş bir sisteme olan fonksiyonel bağımlılıkları yüzünden değiştikleri ve yeni karakteristikler kazandıklarını keşfedilmiştir¹⁰⁶. Nitekim, Kroeber, köylü toplumlarını kent merkezli toplumların kısmen açık bir bölümü olarak,

¹⁰³ Ruşen Keleş, **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri**, Ankara, 1972, s.26-27; Kasım Karaman, **Şehirleşme Sürecinde Gelenek ve Değişim Kayseri Örneği**, (Doktora Tezi), Malatya, 2003, s.43.

¹⁰⁴ M. Kıray, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, s.20.

¹⁰⁵ T. Shanin, **Peasants and Peasant Societies**, s.12.

¹⁰⁶ Eric R. Wolf, “Aspects of Group Relations in a Complex Society: Mexico”, **Peasants and Peasant Societies**, (ed. Teodor Shanin), New York, 1971, s.50.

“parça kültürler”, “parça toplumlar” ve “kasabalara bağımlı yapılar” şeklinde orta bir pozisyona yerleştirmiştir¹⁰⁷.

Kroeber’e göre, köylüler kırsal kesimde olmakla birlikte pazar kasabalarıyla ilişkili olarak yaşarlar. Çoğunlukla kentsel merkezleri, kimi zaman metropoliten başkentleri de içeren daha geniş bir nüfusun sınıf dilimini oluştururlar. Kabile toplumları gibi dışa kapalılık, siyasal özerklik ve kendine yeterlik özellikleri yoktur. Fakat yerel kültürlerini ve geleneksel kimliklerini korurlar. Geniş, karmaşık ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir toplumda köylü toplulukları hem ekonomik hem de toplumsal açıdan en düşük katmandır. Köylülerin çoğu yarı geçimlik veya geçimlik tarımla yaşamlarını sürdürdükleri için gerekli malları satın aldıkları ve ürettikleri ürünleri sattıkları bölgesel pazarlara, kent veya kasaba merkezlerine bağımlıdırlar¹⁰⁸.

Redfield, Kroeber’in “parça-kültürler” kavramlaştırmasını, kültürü, bir birinden farklı fakat aynı zamanda karşılıklı olarak birbirine bağımlı iki düzeye ayırarak sistemleştirmiştir¹⁰⁹. Onun bu yaklaşımına göre kentli seçkinler, bilim, felsefe, din ve güzel sanatlar ve formel eğitim tarafından oluşturulan ve dönüştürülen “büyük gelenek” ile köylülerin geleneksel bilgiler, folk din, halk sanatlarından oluşan “küçük gelenek” arasında bir etkileşim meydana gelir. Daha çok, büyük gelenekten gelen kültürel unsurlar köylüler arasında yayılır. Ancak, genellikle köylüler büyük gelenekten gelen unsurları, “dar görüşlü” bir kalıba sokarak küçük gelenekle kaynaştırır¹¹⁰. Diğer taraftan Redfield ve Singer’e göre dini ya da entelektüel merkezler olarak şehirler, inançlı insanlar için açık seçik olmayan “küçük gelenekleri” açık ve sistematik “büyük geleneklere” dönüştüren bir öğrenim, otorite ve muhtemelen doktrin merkezleridir. Böylece şehirlerin farklı kültürel rolleri, köylü insanların yerel geleneklerine referansla farklılaşmaya işaret eden iki zıt guruba ayrılabilir¹¹¹.

Shanin’e göre köylü toplumlarında rastlanan dinamizm yapısal değişikliklere yol açmaz ve özünde çevrimsel (dairesel) olabilir. Yine de sosyologlar, özellikle köylülerin milli veya küresel topluma hızla artan entegrasyonuna yol açan yapısal değişikliklere yönelmişlerdir. Bu tür değişiklikleri içeren sosyal mekanizmalar birbiriyle sıkıca bağlıdır. Pazar ilişkilerinin yayılması, para ekonomisinin ortaya çıkması, aile çiftliğinin temel

¹⁰⁷ T. Shanin, **Peasant and Peasant Societies**, s.13-14; Eduardo P. Archetti-Svein Aass, “Peasant Studies: an Overview”, **International Perspectives in Rural Sociology**, (ed. Howar Newby), New York, Toronto, Brisbane, 1978, s.108.

¹⁰⁸ Alfred Kroeber, **Anthropology**, New York, 1948, s.284.

¹⁰⁹ R. Redfield, **a.g.e.**, s.29-32.

¹¹⁰ R. Redfield-M.B. Singer, **a.g.m.**, s.338-340.

¹¹¹ R. Redfield-M.B. Singer, **a.g.m.**, s.338-340.

karakteristiklerinin kaybolması gibi etkenler, aşamalı şekilde kapitalist bir ruhun köy topluluklarında gelişmesine izin vermiştir. Uzmanlaşmanın yaygınlaşması, köylünün tarımsal ve mesleki fonksiyonlarını aşamalı olarak değiştiren bir işbölümü ile sonuçlanmıştır. Şehirleşme ve kültürel yozlaşma ve kitle kültürünün kırsal alana artan nüfuzu, köylü kültürünün özel karakteristiklerini, köylerin göreceli bütünleşmesini ve homojenliğini tahrip etmiştir.

Shanin'e göre bütün bu sosyal değişim faktörlerine rağmen bu değişimlerin, köy topluluklarında mutlaka gerçekleştiği anlamına gelmez. Eğer eşzamanlı işleyen sosyal mekanizmalar buna direnç gösterirse bazı koşullarda köylü sosyal yapısının güçlenmesi gerçekleşebilir. Bu durum, bazı çağdaş ülkelerde defalarca gözlemlenmiştir¹¹².

Rogers'de köylülere ilişkin bir çok sosyolojik ve antropolojik araştırmayı inceleyerek, köylü toplum ve kültürel yapısının temel bileşenlerini on noktada toplamıştır. 1. Kişiler arası ilişkilerde karşılıklı güvensizlik, 2. Sınırlı doğruluk anlayışı, 3. Devlet otoritesine karşı bağımlılık ve düşmanlık, 4. Aile içi dayanışma 5. Buluş yapma yeteğinden yoksunluk, 6. Kadercilik, 7. İsteklerinin ve arzularının sınırlı olması 8. Haz duygusunu tutmaktan yoksunluk, 9. Dar bir dünya görüşüne sahip olma, 10. Düşük empati düzeyi. Rogers, bütün bu geniş kapsamlı genellemelere uymayan yapısal özelliklerin olabileceği uyarısında bulunmaktadır¹¹³. Yine de Redfield'in ifadesiyle köylü kültürü ve toplumu "türene ait (generic) bazı özelliklere" sahiptir. Buna göre O, köylü kültürü ve toplumunun kendine has özellikler ve dünyanın her yerinde bazı benzerlikler taşıdığını ifade etmektedir¹¹⁴. Aynı şekilde Erasmus'un, "toplum ne kadar değişirse değişsin belli köylü vasıfları kalıcıdır" şeklindeki ifadesi, köy topluluklarının benzerliklerine vurgu yapmaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye, Rusya, Macaristan, Çin, Japonya, Hindistan, Tanzanya ve Kolombiya gibi fiziki ve sosyal açıdan farklı ülkelerde yapılan köylü çalışmalarında, bir çok benzerlik ortaya konmuştur¹¹⁵.

Cumhuriyet öncesi köy topluluklarının yapısal özelliklerini inceleyen Akdağ'a göre Selçukluların, siyasî ve ekonomik gücünün esas kaynağı köylülerdir. XIII. yüzyılda Batı, Güney Anadolu'da köylüler, göçebe, Orta Anadolu'da genellikle yerleşik hayat tarzlarını benimsemişlerdir. Selçuklu miri toprak sistemi nedeniyle köylüler, devletin kiracısı veya yarıcısı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte aşiret, boy gibi toplumsal karakterini sürdüren köylüler, boy beyleri idaresi altında kısmen idarî özerkliğe sahiptirler. Akdağ'a

¹¹² Teodor Shanin, **Peasants and Peasant Societies**, s.14-17.

¹¹³ Paul J. Magnarella, **Bir Köyün Serüveni**, (çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul, 1997, s.15-16.

¹¹⁴ Robert Redfield, **Peasant Society and Culture**, Chicago, 1956, s.25.

¹¹⁵ T. Shanin, **Peasants and Peasant Societies**, s.12-13.

göre her köyün bir kethüdası ve kethüdaya tabi gençlik örgütü vardır. Kethüdaların başında ise vilayetin bütün köylerini temsil eden “ilbaşı” bulunmaktadır. Köy topluluklarında imam ve bazılarında zaviye şeyhleri de önemli rol oynamışlardır¹¹⁶. Akdağ’a göre XV. yüzyılda köy toplulukları geniş çapta yerleşik hayata geçmişlerdir. Genel olarak geçimleri de tarıma dayanmaktadır. Bununla birlikte köy toplulukları arasında “yaylak”, “kışlak” tarzı mevsimlik göçler yaygındır. Böylece bu yüzyılda genellikle köyün toplumsal karakteri yerleşik olduğu için köylü sınıfının siyasî, ekonomik ve dinî hayatında önemli değişimler meydana gelmiştir. Nitekim, Osmanlı döneminde gayri müslim veya Türk köylülerine “reaya” adı verilmektedir. Devletin mülkü üzerinde tarım, hayvancılık ve meyvecilikle uğraşan köylüler arasında sosyal sınıfların gelişmesi mümkün değildir. Köy imamı, papazı, yiğitbaşı gibi köyün ileri gelenleri köy ile idare arasında aracı rol oynamakta ve az çok imtiyazlı ve itibarlı kimselerdir. Ancak, örfî ve şer’î kanunun hükümlerine göre bütün köylüler eşit kabul edilmişlerdir. Akdağ’a göre köy toplumu, tarımla uğraşan ve sosyal yaşantıları birbirinden çok farklı olmayan çiftçi ailelerden oluşmuştur. Toprak ağası sınıfının belirtileri bile yoktur. Dolayısıyla XV. yüzyılda köy toplumsal yapısı, en güçlü ve en ihtişamlı dönemlerini yaşamaktadır¹¹⁷.

Mardin’e göre Osmanlı döneminde, Ortaçağ Batı’sının tersine devlet ile köylüler arasında hiçbir feodal sınıf yoktur¹¹⁸. Bu durum, memurlar sınıfının, köylü ile devlet arasında aracı sınıfın olmaması gerektiği anlayışından ve hukukî düzenlemenin bulunmayışından kaynaklanmıştır¹¹⁹.

Akdağ’a göre XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı devletinin yaşadığı ağır ekonomik bunalımdan çıkış yolu olarak köylü görülmüş ve çiftçiliğin koşulları zorlaşmış ve bu yüzden köyden göç olgusu artmaya başlamıştır. “Çiftbozanlık” sadece toplumsal düzeni bozmakla kalmamış, köylerin boşalmasına ve Osmanlı tarımının büyük zarar görmesine neden olmuştur. Vergi yükünün artması ve gittikçe vergi toplama sisteminin bozulması neticesinde köylü sömürülmeye başlanmıştır¹²⁰. Köylü, gittikçe fakirleşmiş ve mültezim ve ayan zulmü artmıştır. Bu zincirleme olaylar, Anadolu’da köylülerin ayaklanmasına neden olmuştur. Uzun bir dönem devam eden Celali isyanları, köylerin parçalanması ve eski yönetim yapısının dağılması ile sonuçlanmıştır¹²¹. Geray’a göre bu dönemlerde Türk köylüsü, sarayı, konakları beslemek, oralardaki lüks ve ihtişamın yükünü çekmek zorunda

¹¹⁶ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi**, C.I, Ankara, 1999, s.23-24.

¹¹⁷ M. Akdağ, **a.g.e.**, C. II, s.35-37.

¹¹⁸ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, 1995, s.108.

¹¹⁹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 1992, s.212.

¹²⁰ M. Akdağ, **a.g.e.**, C.II, s.311-318.

¹²¹ C. Geray, **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar**, s.1-2.

kalmıştır. Memurlar, mültezimler, sahte aydın ve hocalar ele ele vererek, “köylünün kanını emmişler, yolsuzluk, salgın hastalıklar, kıtlık gibi faktörler ve başı deritten kurtulmayan köylünün iç sıkıntısını” daha da artırmıştır¹²².

Mardin’e göre Osmanlı siyasetinin, köylünün ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirme yönünde bir “ideolojik” unsur barındırmaktadır¹²³. Nitekim, Mithat Paşanın, “memleket sandıkları” ve Halil Rifat Paşanın, “tenbihnameleri” Tanzimat sonrası köylülerin içine düştükleri sosyal ve ekonomik sıkıntıları gidermeyi amaçlamıştır¹²⁴.

Cumhuriyet döneminde köy toplumsal çalışmaları, Le Play ekolünün etkisi altında başlayıp gelişmiştir¹²⁵. Türkiye köy topluluklarını, etnografik, antropolojik ve sosyolojik olarak inceleyen bir çok empirik araştırma yapılmıştır¹²⁶. Elbette ki bu araştırmanın sınırları içinde bütün araştırmaları ve bulgularını incelemek imkansızdır. Ancak Türkiye köy ve kasaba topluluklarının dinî ve kültürel özelliklerine yönelik mevcut araştırma bulgularından, araştırmanın ilgili kısımlarında daha yoğun olarak söz edilecektir.

5. Kasaba Toplumu

Kır sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen İbni Haldun¹²⁷, kasabaların, toplumların geçim kaynakları çeşitliğinden ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ona göre geçinme vasıtaları, hayvancılık ve tarım olan topluluklar, geniş mera ve arazilerin olduğu

¹²² Cevat Geray, **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları Bünyan Örneği**, Ankara, 1967, s.LIV.

¹²³ Ş. Mardin, **Din ve İdeoloji**, s.109.

¹²⁴ C. Geray, **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları Bünyan Örneği**, s.LIV-LV.

¹²⁵ Muzaffer Sencer, “Türkiye’de Köye Yönelme Hareketi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 17-18, İstanbul, 1962-63, 228-229; Selahattin Demirkan, “Bağlum Köyü Tetkiki”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 7, İstanbul, 1952; Cavit Orhan Tütengil, “Keçiler Köyü Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56; Cahit Orhan Tütengil, “İhsaniye Köyü Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 9, İstanbul, 1954; Cahit Tanyol, “Elifoğlu Köyü”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 17-18, İstanbul, 1962-63; Hilmi Ziya Ülken-Nurettin Şazi Kösemihal-Cahit Tanyol, “Karataş Köyü Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 6, İstanbul, 1950.

¹²⁶ Niyazi Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1942; B. Boran, a.g.e.; Mahmut Makal, **Bizim Köy**, Ankara, 2004; İbrahim Yasa, **Hasanoğlan Köyü’nün İctimai-İktisadî Yapısı**, Ankara, 1955; İbrahim Yasa, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1960; İbrahim Yasa, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, Ankara, 1969; Frederick W. Frey, **Regional Variations in Rural Turkey**, Cambridge, 1966; Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, 1994; Cahit Tanyol, “Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İctimai Değişmelerinin Kontrolü”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 13-15, İstanbul, 1959; Mübaccel Kıray- J. Hinderink, **Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages**, New York, 1970; Daniel Lerner, **The Pasing of Traditional Society**, London, 1964; Nermin Erdentuğ, **Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1983; Nermin Erdentuğ, **Sun Köyünün Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1959; Jhon Kolars, **Tradition, Season and Change in a Turkish Village**, Chicago, 1963; Paul Stirling, **Turkish Village**, New York, 1966; Orhan Türkdoğan, **Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar**, Ankara, 1965; Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, **Kuruluşu’nun XXV. Yılında Karabük**, İstanbul, 1962; Suna Kili, **Çayırhan Bir Orta Anadolu Köyünde Toplumsal Değişme ve Siyasal Davranış**, İstanbul, 1978; Özer Ozankaya, **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, Ankara, 1971; Altan Eserpek, **Sosyal Kontrol Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum’un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Ankara, 1979; Oya Silier, **Keban Köylerinde Sosyo Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları**, Ankara, 1976; Erdoğan Güçbilmez, **Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması**, Ankara, 1972.

¹²⁷ G. Sjoberg, a.g.e., s.3.

bölgelerde göçebe ve köy hayatı yaşamak zorundadırlar. Çünkü, insan için geçimlik temini her şeyden önce gelir ve hayvancılık ve tarımla geçim de ancak köylerde yaşamakla mümkündür. Ancak köylüler, ihtiyaç fazlası üretim yapacak güçte değildirler. Bu tarz yaşam biçimini sürdüren köylüler ve göçebeler, belli bir süre sonra ihtiyaç fazlası üretime bağlı olarak zenginleşirlerse bir yere yerleşirler. Artık yerleşik hayata geçen zengin zümre arasında hayat için gerekli olan nesnelere fazlasını elde edebilmek için yardımlaşma başlar. Tüketim kültürü yaygınlaşır. Kılık kıyafetlerini, yiyeceklerini, evlerini kısaca yaşam standartlarını yükseltirler. Son derece rahat ve refah içinde bir şehir hayatı yaşamak üzere kasabalar ve şehirler inşa ederler. Zamanla bu yaşam biçimi, refah ve lüks tüketime dönüşür. Aynı zamanda iş bölümü ve uzmanlaşma artar¹²⁸. Görüldüğü gibi İbni Haldun, kasabaların, zenginleşen göçebe ve köylülerin yerleşik hayata geçmeye başlamasıyla oluştuğunu, insanın tüketim ve yaşam standartlarını sürekli geliştirmesine bağlı olarak şehir kültürünün geliştiğini ifade etmektedir.

Ülken'e göre kasabalar, "yerleşmiş kabileler" demektir. Kabile kasabaları, "iğreti" ve "devamlı" kasabalar olmak üzere ikiye ayrılırlar. İğreti kasabalar, Merv, Belh, İran ve Arabistan'ın bir çok kasabası gibi savaş zamanlarında sığınak vazifesi gören, içi boş surlardan ibarettir. İğreti kasabaların birinci tipinde kabileler, savaş ve hasat zamanlarında yerleşirler. İkinci iğreti tip kasabalara, mevsime bağlı olarak yerleşirler. Örneğin Anadolu'da bu tip kasabalara "yaylak" ve "kışlak" adı verilir¹²⁹.

Osmanlı Devletinde nahiye ve kaza kavramları kasaba karşılığında kullanılmıştır. Kadı atanan yerleşim birimine kaza veya kasaba adı verilmiştir. Osmanlı devleti taşra örgütlenmesinde kaza, belli özellikler gösteren kasabaların yönetim ve adalet işlerinde çevresindeki nahiye ve köylerin merkezi olarak ortaya çıkmış bir yönetim birimidir. Kazaların yönetim, adalet ve belediye hizmetlerinden kadılar sorumludur. Kadılara, bu hizmet görevlerinde naip, subaşı, kethüda gibi yardımcı olan memurlar vardır¹³⁰.

Kasabaların, imparatorluğun ekonomik yapısında çok önemli bir yeri vardır. Osmanlı Devleti kasabaları, zanaatlar, ticaret, ulaştırma gibi tarım dışı etkinliklerin toplandığı ekonomik merkezlerdir. Bir kısım kasabalar da uzak ticaret yolları üzerinde kurulmuş önemli ticaret merkezi konumundadır. Bu nedenle kasabalar, yönetim ve güvenlik hizmetlerinin toplandığı idarî merkez fonksiyonu görmüşlerdir. Bir çok kasaba, dokuma, dericilik, bakırcılık gibi belli alanlarda uzmanlaşmıştır. Kasabalar, sadece yoğun

¹²⁸ İbn Haldun, **Mukaddime**, C.I, s.303-304.

¹²⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji**, İstanbul, 1943, s.101-102.

¹³⁰ Muzaffer Sencer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul, 1986, s.52.

bir ekonomik merkez değil aynı zamanda bölgelerinde bireysel ticaretin odak noktası olmuşlardır. Bu açıdan kasabalar, başka kasaba ve kentlerde üretilen eşya ve malları köylere, köylerin tarım ürünlerinin başka kent ve kasabalara akmasında önemli rol oynamışlardır. Buna göre Osmanlı döneminde kasabalar, köy ile kent arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerde çok önemli rol oynamışlardır¹³¹.

Benedict'e göre Osmanlı döneminde genellikle kasabalarda sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal kurumlar, kasabalı seçkin bir tabaka tarafından kontrol ediliyordu. Bu yerel eşraf, hem aşiret reisliği hem de Avrupa aristokrasisi karakteristiklerini taşıyan güçlü bir tabakadır. Benedict'e göre kasaba eşrafının değerleriyle kentli Osmanlı seçkin veya taşra versiyonu kültürü arasında çok fazla ortak nokta yoktur. Aynı zamanda onlar, kontrolleri altında olan halkın kültürüne de yabancıdırlar. Daha çok kasaba eşrafı, "büyük" ve "küçük" gelenek arasında bir aracı rolü oynamışlardır. Benedict'e göre Türkiye kasabalarında hâla kır veya şehir tipleri olarak kolayca ayırt edilemeyen bir kültürel yapı etkinliğini korumaktadır. Büyük çoğunluğu dindar muhafazakar olan esnafların ahlaki değerleri, kasabalardaki sosyal yaşamı, ticareti, alışverişi ve ekonomiyi kontrol altında tutmaktadır. Benedict'e göre, taşra kasabalarının toplumsal farklılaşmasında kasaba toprak ağaları, tüccarlar ve esnaflar, çok etkin rol oynamaktadırlar¹³². Ozankaya'ya göre Osmanlı dönemindeki locaların tutuculuğu, sosyal değişmeye direnç gösterme, merkezi yönetim zayıfladıkça yerel beylerin, ağaların, eşraf ve ayanın güçlenmesi, genellikle kasabalarda görülmüştür. Kasabaların geleneksel kalıntıları, bölgeden bölgeye değişmekle birlikte günümüzde de devam etmektedir¹³³.

Benedict, Türkiye'de yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümlerin kasabaları etkilediği, özellikle geleneksel el sanatlarının çoğunun kaybolduğunu belirtmektedir. Benedict, yol şebekesinde gerçekleştirilen değişikliklerin çoğu zaman bazı kasabaların çevresi ile ilişkilerini değiştirdiğini, yeni merkezlerin gelişmesiyle sosyal ve ekonomik önemlerini yitirdiklerini ve sadece resmi bir yönetim birimi olarak varlıklarını koruduklarını ileri sürmektedir. Benedict'e göre ulaşım olanaklarındaki değişmelere paralel olarak müşterilerin kaybedilmesi, yakın merkezlerin siyasî, ekonomik ve kültürel bakımdan üstünlük kazanması gibi nedenler, kasabaların dengesiz ekonomik ve idarî merkezler şekline dönüşmelerinde önemli rol oynamaktadır. Böylelikle Anadolu'da bazı

¹³¹ Peter Benedict, "The Changing Role of Provincial Towns: A Case Study From Southwestern Turkey", **Turkey Geographic and Social Perspectives**, (eds. Peter Benedict-Erol Tümertekin-Fatma Mansur), Leiden, E.J.Brill, 1974, s.242-243; Ö. Ozankaya, **Toplumbilime Giriş**, s.218.

¹³² P. Benedict, **a.g.m.**, s.244.

¹³³ Ö. Ozankaya, **Toplumbilime Giriş**, s.219.

kasabalar, göç olgusu ve sosyo-ekonomik olarak bölgesel güç kaybı ile karşı karşıya kalmışlardır¹³⁴.

Sencer, kasabaları köy ile kent arasında “geçiş tipi” yerleşim birimleri olarak incelemektedir. Sencer’e göre kentler kadar eski tarihe sahip kasabalar, kırsal yapısal özellikler içinde şekillenmiş, köy ve kentlerle ortak nitelikler taşıdıkları kadar, kendilerine özgü bir takım ayırt edici nitelikleri, toplumsal yapılarında barındıran geçiş tipi yerleşim birimleridir. Ona göre kasabalar, sınırlı ve dar kapsamlı pazarlama ilişkilerinin merkezîleştiği ve köylere bazı temel mal ve hizmetleri ileten yerleşmeler olarak ele alınmalıdır. Köy toplumlarında değişme ve sosyal ilişkiler çok sınırlı olduğu için “mal ve hizmet alışveriş işlevini” bölgesel merkezlerden çok, yerel ve küçük boyutlu kasabalar yerine getirir. Dolayısıyla kırsal yapı, “küçük ve yarı kentsel” yerleşim birimleri üretmiştir. Sencer’e göre kasaba toplumsal yapısında köylülere yönelik esnaf ve zanaatkar tabakalaşması, farklı bir ekonomik etkinlik olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, bu iş bölümü ve çeşitlenme tarımla iç içe olduğu için tam anlamıyla toplumsal farklılaşma söz konusu değildir. Kasabaların bu tür kentsel işlevleri, onları, köylerden köklü bir şekilde ayırmalarına rağmen kırsal nitelikleri genellikle kentsel işlevlerine ağır basmıştır. Kasabaların kırsal karakteristiği, çevre köylerde tarımla uğraşan köylülerin de yaşadığı bir toplum olmasından kaynaklanmaktadır. Sencer, köy topluluklarının düşük verimli ve doğrudan tüketime yönelik tarımsal üretiminin pazarlama olanaklarının kısıtlılığı, kasabada kentsel iş güç biçimlerinin tarımsal etkinliklerle bütünleşmesi sonucunu doğurduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla kasabalar, küçük ve geleneksel örgütlenme içindeki esnaf ve zanaatkar üretimi ve ticaretin birbirini tamamladığı daha geniş çevreye kapalı bir toplum tipi olarak belirmiştir. Kasaba toplumu, geleneksel inanç ve değerlerin sürekli ve etkin olduğu ve yaygın bir bütünlüğe sahip bir yapı ve sosyal ilişkiler ağı üretmektedir. Sencer, daha geniş bölgesel veya ulusal topluma kapalı ve daha çok bütünleştiği kırsal kesimin sınırlı yapısal özellikleri nedeniyle kasabaların, değişime, gelişmeye direnç gösteren “dural (statik)” bir yapı oluşturduğunu ileri sürmektedir¹³⁵.

Ozankaya, sanayileşmeye dayalı kentlerin gelişmemesi karşısında kasabaların, tarihte olduğu gibi günümüzde de yönetim, ticaret, pazar, eğitim, sağlık hizmetlerini yerine getirdiklerini ifade etmektedir. Ona göre geleneksel zanaatların bir kısmının gittikçe kaybolmasına rağmen demirci, ayakkabıcı, kalaycı gibi bazı zanaatlar ve küçük tüccarlar hala kasaba ekonomik yapısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte

¹³⁴ P. Benedict, **a.g.m.**, s.243-244.

¹³⁵ Y. Sencer, **Türkiye’de Kentleşme**, s.266-268.

kasaba toplumlarında oldukça önemli bir kesimin tarımla uğraşmaya devam ettiğini vurgulamaktadır. Ona göre kasaba, köyle kent arasında bir yerleşim birimidir. Kasabaların doğal gelişme yönü kentlere doğru olmasına karşın kent yapısal özelliklerinden uzak yerleşim birimleridir¹³⁶.

Magnarella'ya göre Türk tarihinin gelişim süreci içinde kasabalar, iki anlamlı bir yapıya sahiptir. Kasabalar, hem değişimin hem de güçlü bir muhafazakarlığın bulunduğu yerlerdir. Tarih boyunca çevreleri, kırsal topluluklarla kuşatılmış kasabalar, önemli geleneksel fonksiyonlar görmüşlerdir. Örneğin, kasabalar, bölgesel alış veriş, eğitim, ibadet, yargı ve yönetim merkezi işlevlerini yerine getirmişlerdir. Ancak, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra başlayan modernleşme ve sekülerleşmeye paralel olarak kasabalar, Osmanlı dönemindeki geleneksel fonksiyonlarının bazılarını yitirmiştir. Bu fonksiyonların yerini, seküler eğitim gibi Batı modellerini temel alan yeni fonksiyonlar almıştır. Magnarella'ya göre kasabalar iki şekilde sosyo-kültürel, ekonomik ve politik bütünleşmeyi sağlayabilir. Birincisi, kasabalılar ve köylüler arasındaki çok amaçlı ilişkiler için geleneksel bir yapı sunar. Kasabalar, coğrafi sınırları belirli bütünlükten daha çok, geleneksel bir bütünleşme alanıdır. Ona göre modernleşme, geleneksel topluma yeni ve farklı yaşam stilleri getirirse de modernleşme ve geleneksellik birbirinin zıddı değildir. Yani geleneksel değerler ve yapılar, modernleşme ile daima çatışma içinde bulunmazlar. Hatta bazı durumlarda birbirini sürekli olarak güçlendirirler. Örneğin, geleneksel geniş ailenin modern iş hayatında ve finansal başarıda önemli etkileri vardır. Nitekim, geleneksel geniş aile, sosyal dayanışma ile üyelerine, finansal güvenlik ve iş imkanları sağlamaktadır. Ona göre modernleşmenin, “geleneksel patikaların” bütün görünümünü süpürüp temizlemesi gerekmez. Bu açıdan, Batı'nın insan değerleri ve bireysel ilişkiler konusunda Türkiye'den (üçüncü dünyadan) öğreneceği çok şey vardır. İkincisi ise kasabalar, kasaba toplumunun ve çevre köylerin çeşitli modern ulusal kurumlarla bütünleşmesini sağlayan bir mekanizma işlevi görür. Smelser'in modernleşme kuramından hareketle bir Batı Anadolu kasabasını inceleyen Magnarella, kasaba yerleşim birimlerinin Türkiye'nin “folk kültürü” ve “şehirleşmiş ulusal elit kültürü” arasında orta pozisyonda nazik bir yer işgal ettiklerini ifade etmektedir¹³⁷.

Fonksiyonalist yaklaşımla Ereğli kasabasını inceleyen Kıray, “geçiş tipi” kent ve “tampon mekanizma” kavramı ile kasabadaki toplumsal yapı ve değişimi açıklamıştır. Kıray'a göre Ereğli'de yüz yüze köylü-tüccar ilişkilerin egemen olduğu geleneksel feodal

¹³⁶ Ö. Ozankaya, **Toplumbilime Giriş**, s.218-219.

¹³⁷ Paul J. Magnarella, **Tradition and Change in a Turkish Town**, Cambridge, Massachusetts, 1981, s.6-11.

yapıdan, hasta-doktor, vatandaş-memur ilişkileri gibi toplumsal roller üzerine inşa edilmiş anonim ilişkilere doğru modern kapitalist yapıya geçiş süreci yaşanmaktadır. Ancak modern toplumsal yapının gerektirdiği toplumsal kurumlar ve bunların görünümü olan modern örgütler henüz gelişmemiştir. Kıray'a göre köylü, pazarlama, devlet kurumları ve güvenlik hizmetlerine anonim ilişkiler bütünü içerisinde ulaşmamaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları karşılayacak kurumlar, aynı yön, hız, boyut ve zamanda değişme sürecini yakalayamamışlardır. Bu tür değişim süreci, ne geleneksel feodal ne de modern kapitalist toplumsal yapı özelliği göstermeyen ilişkiler üretmiştir. Kıray'a göre değişim sürecinin bütün toplumsal yapıda aynı zaman, hız ve yönde olmaması nedeniyle hem geleneksel feodal hem de modern kapitalist yapısal özellikler aynı anda bir toplumsal yapıda gözlemlenebilir ve hatta bu nitelikler, toplumsal yapı ile bütünleşebilir. Bu durumda değişimin bunalımsız olmasını sağlayan ve sosyal çözülme engelleyen, bütünleşmeyi ve dengeyi sağlayan, feodal ve kapitalist yapıya ait olmayan, ancak değişim süreci içerisinde oluşan tampon kurum ve mekanizmalar ortaya çıkmaktadır. İşte tampon kurumlardan doğan geçiş mekanizmaları eski ve yeni yapı arasında köprü işlevi görürler. Kıray'a göre tampon mekanizmalar, değişme sürecinde tampon kurumlarla birlikte oluşan yeni değerler, fonksiyonlar ve ilişkiler arasında tampon görevi görürler. Aynı zamanda tampon kurumlar, fonksiyonel bütünlüğünü, dengesini yitirmiş, toplumsal yapıyı yeniden dengeleyecek mekanizmaları üretirler. Toplumsal değişme sürecinde kasaba ve köylerde oluşan tampon kurum ve mekanizmalar, temelde toplumsal ve bireysel güvenlik işlevi görmektedir.

Tolan, Kıray'ın "tampon kurum ve mekanizmaları" kuramının fonksiyonalist yaklaşımın denge ve telafi kuramından doğduğunu belirtmektedir. Toplumsal yapıda değişim sürecinde dengenin bozulması, aynı anda yeni bir dengenin kurulmasıyla telafi edilmektedir. Bu durumda toplumsal değişim sürecinde toplumun fonksiyonel bütünlüğü süreklilik kazanır. Ancak Tolan, Kıray'ın fonksiyonalist yaklaşımın aksine toplumsal yapıdaki uyumsuzluk ve tutarsızlıkları da gösterdiğini vurgulamaktadır.

Tolan, Kıray'ın, tampon kurum ve mekanizmaları kuramını, Durkheim'in, anomi kuramına göre yeniden inşa etmiştir. Tolan'a göre kasaba geleneksel feodal toplumu, sosyal çözülme süreci yaşamaya başlamıştır. Bu çözülme aile, komşuluk, dayanışma, feodal toplumun geleneksel üretim ilişkilerinde ve değer sisteminde görülmektedir. Bununla birlikte geleneksel yapının çözülmesi bütün toplumsal yapıda gerçekleşmemiş, kısmen veya tamamen etkisini yitiren değerlerin yerine yeni toplumsal yapısal unsurlar henüz ikame edilmemiştir. Sonuçta toplumsal değişimin bu iki görünümü, geleneksel ve

modern toplum arasında yer alan her iki yapıya hem benzeyen hem de benzemeyen melez kurum ve ilişkiler üretmiştir. Tolan'a göre böyle bir sosyal ortam anomi ve yabancılaşmanın doğması için uygun bir zemin oluşturmaktadır¹³⁸.

Uğuzman Er, Ogburn'un, "kültür boşluğu" yaklaşımı ile Kıray'ın, "tampon kurum ve mekanizmalar" kavramını, Beypazarı aile araştırmasına uygulamıştır. Ona göre tıpkı Ogburn'un ifade ettiği gibi kasabada belli alanlarda hızlı değişen kültürün, diğer alanları da değiştirdiği, ancak bu değişimin, her kurum ve ögede eşit hız ve tempoda gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Özellikle maddi kültürün hızlı, manevi kültürün ise yavaş değişmesi, kültür boşluğunun doğmasına neden olmaktadır. Kültür boşluğu da toplumda uyumsuzluk ve çözümlere yol açmaktadır. İşte böyle bir dönüşüm ve değişim içerisinde olan Beypazarı'nda Kıray'ın, "tampon kurum ve mekanizma" adını verdiği, kültür boşluğunun neden olduğu sorunları giderme işlevi gören "telafi edici" mekanizmalar üretilmektedir¹³⁹.

Kıray'ın, fonksiyonalist yaklaşımına ve Sjoberg'in geçiş tipi kent kavramına göre Kalecik araştırmasını temellendiren Uygun, kasabanın, köy ile kent arasında geçiş tipi yerleşim yerlerinin özelliklerini yansıtmakla beraber, "sanayi öncesi kent" ve "sanayi kent" tiplerinin bazı unsurlarını taşıdığını ifade etmektedir¹⁴⁰. Benzer yapısal özellikleri, Kili, Çayırhan'da tespit etmiştir. Linyit işletmesine bağlı olarak küçük bir Orta Anadolu köyü, çok hızlı bir değişim ve dönüşüm göstererek, köy olmaktan çıkıp, hızlı nüfus artışına ve dışarıdan göç almasına ve işgücü çekmesine rağmen bir kent olamamıştır. Ancak, Kiliye göre artık bu topluluk, tarıma dayalı ekonomisi, sınırlı sosyal ilişkileri olan, siyasal bilinçten yoksun, "bulduyuyla yetinen, şükreden", içe kapanık bir köy toplumu da değildir¹⁴¹.

Erkul ise Kemaliye'nin, "toprak toplumundan", ticaret, turizm, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmeye başladığı modern topluma doğru dönüşüm süreci yaşadığını ileri sürmektedir. Bu açıdan kasaba, tarihteki kasaba tipinden farklı ve yeni bir yerleşim tipine dönüşmektedir. Ancak, köy ile kent arasında geçiş tipi bir kasaba olan Kemaliye'de değişmeye direnç gösteren değer ve gelenekler ve tarımsal etkinlikler önemini korumaktadır¹⁴². Mansur'da Bodrum'da Turizmin tetiklediği hızlı bir değişim süreci

¹³⁸ Barlas Tolan, **Çağdaş Toplum Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma**, Ankara, 1980, s.218-220.

¹³⁹ Tülay Uğuzman Er, **Beypazarı'nda Sosyal-Kültürel Yapı ve Değişme**, Ankara, 2002, s.48-49.

¹⁴⁰ H. Uygun, **a.g.e.**, s.256.

¹⁴¹ S. Kili, **a.g.e.**, s.109.

¹⁴² Ali Erkul, **Bir Kasabanın "Kemaliye'nin" Toplumsal Yapısı**, (Doktora Tezi), H.Ü.S.B.E., Ankara, 1983, s.14-15.

gözlenmesine karşın, aile, komşuluk, kasaba ve Türk toplumuna yönelik tutumların hala “taşralı ve köylü” olduğunu belirtmektedir¹⁴³.

Akşit, gelişmişlik ve az gelişmişlik kuramı ve “evrimleşemeyen karmaşıklık” kavramı çerçevesinde kırsal ve kasaba toplumsal yapısındaki değişim ve dönüşümleri incelemiştir. Bu kavramsal çerçeveden Kırıkkale ve Keskin’i araştıran Akşit, Türkiye toplumsal yapısında olduğu gibi bu kasabalarda da gelişme ve gelişememe süreçlerinin birlikte yaşandığını belirtmektedir. Ona göre bu kasabalarda “değişme ve gelişmeler ile gelişememe, az gelişmişlik ve evrimleşemeyen karmaşıklık mekanizmaları” birlikte gözlenmektedir. Nitekim, Akşit’e göre Keskin’e bağlı bir köy iken Devletçilik uygulamasının neticesinde sanayileşerek şehirleşme sürecine girmiş büyük bir kasaba haline dönüşmüş Kırıkkale’deki bu sanayi teşebbüsleri, etkin bir sanayileşme sürecine dönüşemeyerek azgelişmişlik veya evrimleşemeyen karmaşıklık mekanizmalarını yok edememiştir. Tarım sektöründe ise en belirgin evrimleşemeyen karmaşıklık mekanizmalarından olan tefecilik, borçlu-kreditör ilişkisi Batı toplumlarında olduğu gibi kapitalist sınıf yapısına geçişi sağlayamamış, tarım kesimindeki makineleşmeye ve modernleşmeye bağlı artık ürünlerin tarım dışına aktarılması gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla tarım sektöründe de “tarımsal-ticari evrimleşemeyen-karmaşıklık” süreci gözlenmekte ve tarım, sanayi sektörüyle bütünleşemeyerek, gelişme ve kalkınmaya katkıda bulunamamaktadır¹⁴⁴.

Yapısal işlevsel ve Smelser’in modernleşme kuramlarını eleştirel açıdan ele alan Sevinç, “geçiş tipi” kavramı ve “eklemlenme” kuramı ile Soma araştırmasını temellendirmiştir. Ona göre yapısal işlevsel kuramın kavramlarını kullanan modernleşme kuramı gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal yapı ve değişimleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu toplumlarda evrim çizgisinin bir ucunda geleneksel, azgelişmiş, kır, köy toplumu diğer ucunda modern, gelişmiş, şehir toplumu kavramlarını oturtan modellere aykırı değişimler görülebilir. Bununla birlikte hiçbir toplumda gelenekselliğin saf ideal tipik özelliklerinin bulunamayacağı belirtilmektedir. Bu yüzden endüstrileşmekte olan Ülkemizde değişme, geçiş tipleri ve eklemlenme kuramı ile kırsal yapılar anlaşılabilir. Böyle bir modelden hareket eden Sevinç, Soma işçi aileleri araştırmasında eklemlenme kuramının değişmekte, sanayileşmekte olan Ülkemizdeki aile yapısında meydana gelen değişimleri açıklamaya daha uygun bir kuram olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Modern ve geleneksel yapılar, bir toplumda bir arada varlıklarını sürdürmemektedir. Tam tersine bu

¹⁴³ Fatma Mansur, **Bodrum a Town in the Aegean**, Leiden, E.J. Brill, 1972, s.257.

¹⁴⁴ Bahattin Akşit, **a.g.e.**, s.121-139.

ikili yapılar bir sentez oluşturmaktadırlar. Ancak, Sevinç, bu melez yapıların eklemleme kuramının “dönemleştirme” varsayımı gereğince giderek arınacağını ve egemen yapısal biçimi göstereceğini düşünmekle yapısal işlevsel kurama dönüş yapmaktadır. Çünkü yapısal işlevsel kuramda da eninde sonunda geleneksel toplumun modern topluma evirileceği varsayımı kabul edilmektedir¹⁴⁵.

Benedict, kasabaların, kır-kent karşıtlığında kendine özgü yapısal özellikler gösteren topluluk olduğunu belirtmektedir. Ona göre kasabalar, sadece kent özelliği taşıyan bir toplumun yerleşim yeri değil aynı zamanda toplumsal bütünleşme fonksiyonu görmektedir. Buna göre Benedict, kasabaların yapısal özelliklerini fonksiyonel açıdan şu şekilde sıralamaktadır: 1. Kasaba, köy ile kent arasında süreç içerisinde değişen ve gelişen çeşitli aracı fonksiyonlara sahip merkezdir. 2. Bir yerleşim birimi olarak kasaba, bulunduğu bölgenin ihtiyaçlarına bağlı işlevler yerine getirir. 3. Kasabanın dinî, ticarî, ulaşım, eğitim, yönetim ve eğlence gibi farklı işlevleri, “yoğunluk, süreklilik veya periyodik” olarak belirli bir etki ve çekim gücüne sahiptir. 4. Kasaba, farklı hizmetlerin bir merkezde toplanması işlevi görür. 5. Bir kasabanın cazibe merkezi haline dönüşmesini, merkez çevre ilişkisi, kasabanın çekim gücü ve çevrenin kasaba merkeziyle etkileşimi belirler. 6. Küçük kasabalar, kentlerle ve büyük kasabalarla rekabet edemezler. Bu yüzden her yönüyle büyük kasaba ve kentlere bağımlı kalırlar. 7. Kasaba, fonksiyonel bütünlüğe sahip, farklı toplumsal tabakalaşmadan ve bunların aralarında ortak kurumları paylaşmasından doğan toplumsal bir birliktir¹⁴⁶.

B. TOPLUMSAL YAPI VE DİN

1. Din

Arapça’da din, “ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükafat” manalarına gelir. Nitekim, “din gününün sahibi” (Fatiha: 4) ayetindeki din kelimesi bu anlamdadır¹⁴⁷. Türkçe’ye din kelimesinin Arapça’dan geçtiği ifade edilmektedir. Ancak eski Türklerin “nefis bilgisi ve eğitimini” anlatmak için “den, din, ten, tın, tin” gibi kelimeleri kullandıkları söylenmektedir. Bununla birlikte din kavramının Türklerde hangi kelimelerle karşılandığı tam olarak bilinmemektedir¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Sevinç Özen, *Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler Soma Örneği*, İzmir, 1991, s.7-15; 201-202.

¹⁴⁶ P. Benedict, *a.g.m.*, s.248-251; Peter Benedict, *Ula an Anatolian Town*, Leiden, E.J.Brill, 1974, s.7-9.

¹⁴⁷ Ü. Günay, *Din Sosyolojisi*, s.192; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara, 1975, s. 50.

¹⁴⁸ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *A.Ü.İ.F.D.*, C. XVIII, Ankara,s.213-215.

İslam Kelamcıları ise dini, “Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla va’z edilen ve saliklerini dünya ve ahrette saadet ve necata götüren itikat ve amellerden mürekkep bir müessese” olarak tarif etmektedirler¹⁴⁹.

Pek çok etnolog, antropolog ve sosyolog dinin evrensel bir tanımını yapmaya çalışmıştır¹⁵⁰. Bu yüzden, din sosyolojisinde dinin sayısız tanımı yapılmıştır. Yinger’in de ifade ettiği gibi, “bir kaç saat içinde yüzlerce din tarifi” toplanabilir¹⁵¹. Ancak, bütün bu tarif denemelerine rağmen dinin bir tanımı üzerinde sosyologların uzlaştıklarını söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim, din sosyologları, evrensel bir din tanımı formüle etmenin mümkün olup olmadığını tartışmışlardır¹⁵². Yinger’e göre din konusunu ele alan bir çok araştırmacının takıldığı ilk engel, tanım meselesidir¹⁵³. Benzer doğrultuda Max Weber’de din sosyolojisi sahasında “araştırmanın daha başlangıcında bir din tarifi yapmanın, onun ne olduğunu, mahiyetini kesin olarak ortaya koymanın hatalı” bir tavır olduğunu söylemektedir. Weber, bir din tarifi yapmaktan kaçınmıştır. Ancak Weber’in kendi döneminde yaygın olan din tanımını kabul ettiği söylenmektedir¹⁵⁴.

R. Otto’ya göre din, “kutsalın tecrübesidir”¹⁵⁵. O, bu tecrübeyi, korku ve hayran bırakıcı sır şeklinde ifade eder. Dinî korku, dinî yaşantının bir yönünü oluşturur. Dindar insan kendini, Tanrı karşısında zavallı, güçsüz, küçük ve ona bağlı hisseder. Bu onda dehşete varan bir korku uyandırır¹⁵⁶. Ona göre kutsal olarak kabul edilen şey, yalnızca dinde görülen özel bir değerlendirmedir. Aynı zamanda kutsallık bütün dinlerde ortaktır. Ancak bu tanım, Kehrer tarafından, “bir bilinmeyeni bir başka bilinmeyenle” tarif ettiği gerekçesiyle yetersiz bulunmaktadır¹⁵⁷.

Kehrer’in bu eleştirisine rağmen Otto’nun tanımı, Wach, Mensching ve Freyer gibi “yorumlayıcı” kuramın temsilcileri tarafından benimsenmiş durumdadır. Nitekim, Wach’a göre din hakkında yapılmış bulunan çeşitli tariflerin hâla, en kısa ve en basiti, en zengini, “din, kutsalın tecrübesidir” şeklindeki din tarifidir. Wach’a göre, modern dönemlerde dini

¹⁴⁹ Ü. Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 194-195.

¹⁵⁰ Din tanımları ve eleştirileri için bkz. Emile Durkheim, **The Elementary Forms of Religious Life**, (Trans. Joseph Ward Swain), London, Boston, Sydney, 1982, s.24-47; Joseph H. Fichter, **A Sociologist Looks at Religion**, Wilmington, Delaware, 1988, s.18-19; Thomas F. O’dea, **The Sociology of Religion**, New Jersey, 1966, s.12; J. Milton Yinger, **Religion, Society and the Individual**, New York, 1965, s.5-17; Günter Kehrer, **Din Sosyolojisi**, (Çev. Semahat Yüksel) İstanbul, 1992, s.9-10; Gustav Mensching, **Dinî Sosyoloji**, (çev. Mehmet Aydın), Konya, 1994, s.5-6; G. Tümer, **a.g.m.**, s.213-262; Recep Yaparel, “Dinin Tanımı Mümkün müdür?”, **D.E.Ü.İ.F.D.**, C.IV, İzmir, 1987, s.403-417; M. E. Köktaş, **a.g.e.**, s.22-28.

¹⁵¹ J. M. Yinger, **a.g.e.**, s.6.

¹⁵² M. E. Köktaş, **a.g.e.**, s. 22-23.

¹⁵³ J. Milton Yinger, **a.g.e.**, s.5; R. Yaparel, **a.g.m.**, s.403.

¹⁵⁴ Ü. Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 191.

¹⁵⁵ G. Tümer, **a.g.m.**, s.223.

¹⁵⁶ G. Tümer, **a.g.m.**, s.227.

¹⁵⁷ G. Kehrer, **a.g.e.**, s.11.

inceleyen bir çok sosyolog, “uyarıcıyı” hesaba katmadan, bir takım tanımlara ve sonuçlara gitmişlerdir. Oysa dinin bu şekilde anlaşılması, dinin objektif yönü üzerinde ısrar eder ve dinin sadece yanıltıcı tabiatına dayanan teorilere karşı koyar¹⁵⁸. Mensching’de dini, “insanın kendi tecrübesiyle mukaddese ulaşmasıdır” biçiminde tarif etmektedir. Kehrer’e göre bu kısa tarif, “mukaddes a priori bir kategori kabul edilirse doğru olabilir”¹⁵⁹.

R. Otto’nun kısa tarifini olduğu gibi kabul eden Freyer’e göre Otto, ilk defa bütün dinleri içine alacak biçimde dinin mahiyetini tarif etmeye teşebbüs etmiştir. Ona göre din, “mukaddes olanın yaşanmasıdır”. Freyer, ilk bakışta çok şekli ve kapalı bir tarif olarak görülebilecek bu tarifin, ferdin kutsal olanı yaşayabilme kabiliyetinin varlığını ve hatta bu tecrübenin onun varlığı için bulunduğunu ifade etmektedir¹⁶⁰.

Bu araştırma da Otto’nun, “din kutsalın tecrübesidir” şeklindeki tanımı kabul edilmiştir. Çünkü, Wach’ın da dediği gibi din, bu tecrübenin büründüğü şekiller sayesinde tam anlamıyla anlaşılabilir. Bu yüzden subjektif tecrübenin anlaşılması ancak objektif anlatımının açıklanmasıyla mümkün olabilir¹⁶¹.

2. Din ve Toplum

Din ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen sosyologlar genellikle üç yaklaşımı benimsemişlerdir. Birincisi, çatışmacı kuram, sosyal yapının dini ürettiği önermesinden hareket etmektedir. Dinin, sosyal yapının özelliklerine göre şekillenen inanç ve değerler sistemi olduğu savunulmaktadır. Çatışmacı sosyologların en ünlülerinden olan Marx’a göre insan dini üretir, din insanı üretmez.

Marx, ideoloji öğretisini, dinle ilişki kurarak ele almaktadır. O, “din, baskıya tâbi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. Din halkın afyonudur” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre insan, dindeki aldatmacayı anladığı andan itibaren kendini esir ettiği şartlardan kurtulma zorunluluğunu anlar¹⁶². Engels ise din “ilkel toplumların, kendilerini kuşatan dış dünya ve kendi doğal yapıları hakkındaki yanlış fikirlerdir” şeklinde tanımlamıştır¹⁶³. Marx ve Engels, dini, “yanlış bir dünya bilinci” olarak, toplumun ürettiğini düşünmektedir¹⁶⁴.

¹⁵⁸ J. Wach, **a.g.e.**, s.10.

¹⁵⁹ G. Kehrer, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁶⁰ Hans Freyer, **Dinî Sosyoloji**, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara, 1963, s. 32

¹⁶¹ J. Wach, **a.g.e.**, s.10-11.

¹⁶² Ş. Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 44-45.

¹⁶³ John Brentlinger, “Revolutionizing Spirituality: Reflections on Marxism and Religion”, **Science&Society**, Vol. 64, No,2, New York, Summer 2000, s.171.

¹⁶⁴ Karl Marx-Friedrich Engels, **Din Üzerine**, (çev. Kaya Güvenç), Ankara, 1976, s.68.

İkincisi, toplumsal yapıyı bütünleşmiş ve dengeli bir süreç olarak yorumlayan ve toplumun norm, değer ve dinî inançlarını bu dengeyi sağlayan unsurlar olarak gören yapısal fonksiyonel kuramdır. Bu yaklaşımın öncüleri, Durkheim, Radcliffe Brown ve Malinoski'dir. Parsons ve Metron ise yapısal fonksiyonel yaklaşımı geliştirmişlerdir. Bu yapısal işlevsel kuram da dini, toplumun fonksiyonu olarak ele almaktadır.

Üçüncüsü, Weber ve onu takip eden, Wach ve Mensching gibi din sosyologları tarafından, dinin topuma, toplumunda din üzerine etkilerinin olduğu savunulmuştur. Bu yaklaşımda din ve toplumun karşılıklı etki ve tepkileri, karşılaştırmalı olarak anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır.

Weber, dini, “anamlı problem” olarak görür¹⁶⁵. Parsons’a göre bu kavram, insanın sadece duygusal uyumuna değil aynı zamanda ölüm ve acı gibi problemlerle yüz yüze kaldığı zaman inanç gereksinimine atıfta bulunur. Dinî kavramlar, insan eyleminin belli bir amaç gerçekleşmesinde, karar verme ve seçim üzerinde de etkili olur. Parsons’a göre Weber, dinin insan eylemi üzerindeki etkilerine eğilmiştir¹⁶⁶. Weber’in eylem tartışmasının amacı, dinî eylemin, “nedenini açıklama” ve “anlamını kavramadır”. Weber’e göre aktör, dinî eylemlerini “amaçlara”, “anamlara” ve “şartlara” bağlı olarak yapar. Burada “amaç, anlam ve şartlar”, aktörün eylemlerini bağladığı subjektif görüşlerinin anlaşılmasıdır. Weber, “dinî eylem” kategorisini özel olarak tanımlamamasına karşın Onun, “amaçlı rasyonel (zweckrational)”, “değerle ilişkili rasyonel (wertrational)”, “geleneksel” ve “duygusal” şeklindeki dört tip sosyal eylem tipolojisi bu kategori için de doğrudan bir açıklama sağlamaktadır¹⁶⁷.

Weber, çeşitli toplumlardaki insan davranışlarının, insanların genel anlayışları çerçevesinde anlaşılabilir olduğunu belirtmiştir. Dinî dogmaların ve bunların yorumlarının dünyanın ayrılmaz parçası olduğunu, bireylerin ve grupların davranışlarını ve özellikle ekonomik davranışlarını anlamak için bunları anlamak gerektiğini kanıtlamak istemiştir. Ona göre her tutum, anlaşılır olmak için harekete geçiren ve aktörün yaşadığı varoluşun genel anlayışını yakalamak zorundadır. İşte Weber’ci din sosyolojisinin hareket noktası budur¹⁶⁸.

Son yıllarda Weber, Marx, Durkheim, Wach gibi sosyologların, din fenomenini, teorik olarak açıklama yaklaşımlarını altüst eden yeni teorik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni paradigma hem empirik hem de teorik bir temele dayanmaktadır. Geleneksel

¹⁶⁵ Clifford Geertz, **İslam Observed**, London, 1968, s.101; T.F. Ode’a, **a.g.e.**, s.11.

¹⁶⁶ T.F. Ode’a, **a.g.e.**, s.11.

¹⁶⁷ Stephen Sharot, **A Comprative Sociology of World Religions**, New York, London, 2001, s.20-24.

¹⁶⁸ Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (çev. Korkmaz Alemdar), İstanbul, 1989, s.367.

teorilerle olgu arasındaki uyumsuzluğa cevap olarak gelişmiş ve yeni teori, empirik araştırma bulgularının yorumuna yönelik olarak yapılmıştır. Büyük teorik genellemelerden farklı olarak empirik çalışmalarla din fenomeni üzerine yeni teoriler geliştirilmeye ve yeni paradigmaya bağlı olarak, dindarlık, dindarlık tipolojileri, dindarlık ölçme, dindarlığın boyutları gibi kavramlar temel ilgi konusu olmaya başlamıştır¹⁶⁹.

3. Dindarlığın Boyutları

Dindarlık kavramı, daima kişisel dinî pratiklere bağlılık düzeyi ve yoğunluğu ile betimlenmiştir. Dinî bir sistemin bütün emirlerini güçlü bir şekilde yapan bireyler dindar olarak kabul edilmiştir. Jhonstone'a göre dindarlık tanımı, din tanımıyla ilişkili olarak yapılabilir. Din, "dinî gurup üyeleri tarafından paylaşılan kutsala doğru bir yönelim ve kutsal bir inanç çerçevesinde yerine getirilen belirli pratikler ve inançlar" şeklinde tanımlanır. Buna göre dindar, belirli bir dinî gurup üyesi olan belirli kutsal şeylere inan ve bu inançların emrettiği pratikleri yerine getiren herkes dindar olarak nitelendirilir¹⁷⁰.

Weber'den günümüze kadar, din sosyolojisi araştırmalarında oldukça farklı "dindar" kavramı tanımlaması, dindarlık tipolojileri ve dindarlık boyutları geliştirilmiştir. Weber, bütün dünya dinlerini kapsayan bir dindarlık tipolojisi belirlemiştir. Sosyal sınıflar, meslekî ve ekonomik tabakalaşmaya göre çiftçi, şovalye, askerler, feodal beyler, bürokrasi, burjuva, esnaf, zanaatkar, işçi, köy, şehir, alt ve üst tabaka dindarlık tiplerini ayırt etmiştir. Weber, büyüsel ve ayinsel dindarlık ile kurtuluş dinleri, dünyevî zahitlik ve uhrevî zahitlik gibi tipolojiler de yapmaktadır¹⁷¹. Le Bars ise koyu dindarlık, dinî pratikleri düzenli olarak yerine getirenler, doğum evlenme ve ölüm gibi hayatın önemli anlarındaki geçiş ayinlerine katılanlar ve dine kayıtsız kalanlar şeklinde bir tipoloji kullanmaktadır¹⁷².

Türkiye'de ise Taplamacıoğlu ve Günay, dindarlık tipolojisi yapmışlardır. Taplamacıoğlu, dindarlık tipolojisini, şiddet ve yoğunluğuna göre "gayrı amil", "idarei maslahatçı", "amil (dini bütün)", "sofu", "softa" şeklinde yapmıştır¹⁷³. Günay'da şiddetinin azlığına ve çokluğuna göre dindarlığı, "ateşli dindarlar", "alaca dindarlar", "mevsimine göre dindarlar", "beynamaz olanlar", "dine karşı ilgisiz olanlar" şeklinde beş tipe ayırmıştır. Biçimine göre ise "geleneksel halk dindarlığı", "seçkinlerin dindarlığı", "laik dindarlık" ve "transizyonel dindarlık" olarak dört tipe ele almıştır¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Rodney Stark- Roger Finke, **Acts of Faith**, Berkeley, Los Angeles, London, 2000, s.27-28.

¹⁷⁰ Ronald L. Jhonstone, **a.g.e.**, s.58-59.

¹⁷¹ Ü. Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", s.8.

¹⁷² Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumunda Din I", **E.Ü.İ.F.D.**, Sayı, 5, Kayseri, 1986, s.58.

¹⁷³ M. Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti", s.145.

¹⁷⁴ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.234-238.

Glock ve Stark'ı takip eden bir çok sosyolog dindarlığın, eğitim, ekonomi, siyaset, etnisite gibi değişik değişkenlerle ilişkileri üzerine yoğunlaşarak, araştırma stratejilerini geliştirmeye başlamışlar ve 1950'lerden itibaren dindarlığın çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim, Fichter¹⁷⁵, Allport, Allport-Ross, Putney- Middleton, Faulkner-DeJong, King, King-Hunt¹⁷⁶ ve Lenski¹⁷⁷ gibi araştırmacılar, çalışmalarında çok boyutlu dindarlık ölçekleri geliştirmişler ve dindarlığı çok boyutlu olarak ele almışlardır.

Çok boyutlu dindarlık yaklaşımını, ilk kez Protestan mezhepleri üzerine uygulayan Glock ve Stark, bu mezhepler arasında köklü inanç farklılaşmasının olduğunu keşfetmişlerdir¹⁷⁸. Glock ve Stark, çeşitli dünya dinlerinde ortak olarak gördükleri, “inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki” şeklindeki dindarlığın beş boyutunu birbirinden ayırt etmişler ve bunları temel alarak yapılan dindarlık ölçümlerinin dinî hayatı daha şumullü bir şekilde açıklayacağını ileri sürmüşlerdir¹⁷⁹.

Wach ise bütün dinlerdeki dinî tecrübenin, teorik veya inanç sistemi, pratik veya ibadet sistemi, sosyolojik veya sosyal ilişkiler sistemi şeklinde üç tipte karakterize edilebileceğini ileri sürmektedir¹⁸⁰. Bu araştırmada Wach'ın dinî tecrübenin ifade şekilleri kuramına, onun da üzerinde durduğu, fakat dinî tecrübenin ifade şekilleri içinde yer vermediği ve Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruhu adlı çalışmasında başlı başına ele aldığı, Glock'un ise inanç içinde incelediği, ahlâk boyutu ilave edilerek dindarlığın boyutları belirlenmiştir¹⁸¹. Buna göre bu araştırmada “inanç, ahlak, ibadet, ve sosyal etki” şeklinde dindarlığın dört boyutundan hareket edilmektedir.

¹⁷⁵ R.L. Jhonstone, **a.g.e.**, s.66-67; William Sims Bainbridge, **The Sociology of Religious Movements**, New York, London, 1997, s.13.

¹⁷⁶ J.P. Robinson-P.R. Shaver, **a.g.e.**, s. 564-616; A. Onay, **a.g.e.**, s.47-49; Joseph E. Faulkner-G.F. DeJong, “Religiosity in 5-D: an Emprical Analysis, **Social Forces**, Sayı, 45, 1966, 246-254; M.B. King, “Measuring the Religious Variable: Nine Proposed Dimensions”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Sayı,6, 1967, s.173-190; M.B. King-R.A.Hunt, “Measuring the Religious Variable: Amended Findings”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Sayı,8, 1969, s.321-323.

¹⁷⁷ Gerhard Lenski, **The Religious Factor**, Garden City, New York, 1963, s.18-25.

¹⁷⁸ Charles Y. Glock-Rodney Stark, **Anti-Semitism in America**, New York, London, 1979.

¹⁷⁹ Charles Y. Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, **Din Sosyolojisi**, (çev. M. Emin Köktaş), Konya, 1998, s.252-253; Rodney Stark-Charles Y. Glock, “Dimension of Religious Commitment”, (ed. Roland Robertson), **Sociology of Religion**, New York, 1976, s.253-256; J.P. Robinson-P.R. Shaver, **a.g.e.**, s.556; W. S. Bainbridge, **a.g.e.**, s.13-16.

¹⁸⁰ J.M. Yinger, **a.g.e.**, s.12.

¹⁸¹ Ü. Günay, **Din Sosyolojisi**, s.217.

4. Dinî Tecrübenin İfade Şekilleri

4.1. Dindarlığın Teorik Anlatımı

Her dinde, belirli inanç ve tasavvurlar sistemi vardır. Weber'e göre inançlar, toplumsal hayatta üç boyutta rol oynar: 1. Karizma ve rutinleşme dinamiği, 2. Hayat küreleri arasındaki farklılaşma, 3. Dünya görüşlerinin iç mantığı. Weber, karizmanın rutinleşme örüntüsü ile önceki güçlü inanç sistemlerinin bir grup taraftar arasında yerleşikleşeceğini ve gündelik hayat içerisinde bütünleşeceğini göstermek ister. Karizmanın rutinleşmesi iki şekilde gerçekleşir: Birincisinde, inançlar, yorumcular tabakası tarafından, tutarlı bir bütün oluşturacak ve gündelik hayatta uygulanmasını kolaylaştıracak şekilde sistemleştirilir. İkincisinde ise inanç sisteminin içeriği, bazı müminlerin toplumsal statülerine uyumlu hale getirilmesi söz konusudur. Böylece, inançlar, toplumsal tabakalarla ve gündelik hayatla gittikçe daha fazla örtüşmeye başlar.

Weber, hayat küreleri arasındaki farklılaşmayı, siyaset, ekonomi, din ve ideoloji gibi toplumsal hayatın en önemli küreleri üzerine kurar. Weber, bu sınıflama ile hayat kürelerinin ya örtüştüğünü ya farklılaştığını ya da çatıştığını göstermeyi amaçlar. Hayat kürelerinin çok farklılaştığı toplumlarda inançlar daha güçlü etki yapar. Bunun tersine, hayat küreleri arasındaki örtüşme, bir küredeki inançların, bir başka küredeki inançları desteklediği anlamına gelir. Weber, dünya görüşlerinin iç mantığı ile bir dünya görüşünün veya inanç sistemini oluşturan öğretilerin, belirli bir gelişim mantığına göre sistemleştirilmesi nedeniyle inançların anlamında değişimler olabileceğini göstermek ister¹⁸².

Weber'e göre inanç sistemleri, toplumsal hayatta “büyü”, “din” ve “bilim” şeklinde üç farklı gelişim çizgisi izlemiştir. Ancak bu, Weber'in inanç sistemlerinin üç evrimci aşamadan geçtiğini ileri sürdüğü anlamına gelmez. Nitekim, büyü, modern toplumlarda hala varlığını korumaktadır. Bununla birlikte ilkel toplumlarda büyü'nün etkin bir rol oynaması ve daha sonra dünya dinlerinin ortaya çıkması ve bilimin toplumsal hayatta gittikçe önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Weber'in analizlerinde tarihsel olarak, büyüden, din ve dinden, bilim aşamasına doğru bir değişim süreci açıkça görülebilir.

Weber, bunlar arasındaki ayrımı, inançların toplumsal hayatta oynadıkları rollere göre yapar. Büyüsel güçlerin, büyücü kişileri, sembelleri, semboller ve nesnelere içeren algılanabilir cisimleşmelerde olduğuna inanılması büyüyü, dinden ayırır. Ona göre büyüsel

¹⁸² Ralph Schroeder, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, (çev. Mehmet Küçük), Ankara, 1996, s.24-25.

inançlar, toplumsal istikrarı destekleyici ya da toplumsal hayat üzerinde dinin etkisini pekiştirici bir işlev görür¹⁸³.

Büyünün tersine, dünya dinleri, müminin hayatını, öte dünya ya da aşkın amaçlar çerçevesinde şekillendirir. Bu şekillendirme neticesinde müminlerin davranışlarını değiştirebilir. Bundan dolayı din, köklü bir toplumsal değişmeye neden olabilir. Weber, beş evrensel dinde, kutsal bir varlık ve öteki dünya inancının ortak olarak paylaşılan karakteristik bir özellik olduğunu belirtir. Dinlerin veya inançların, aşkın bir kaynaktan geldiği inancı evrenseldir. Ancak, İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte aşkın kaynaklar, kutsal varlıklarken, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyüslükte kişisel olmayan dünyalardır. Birinci gruptaki dinlerin, “tekil, aşkın ve kadir-i mutlak bir kutsal varlık” inancı olmasına karşılık, ikinci gruptakiler ise “ebedî ve değişmez bir dünya” inancını benimser. Bu inanç farklılığına rağmen, toplumlara davetleri aynı karakteristik özellikleri içerir. Aynı şekilde hepsi de “soyut cisimleşmelerden bağımsızdırlar” ve “soyut bir düzeyde yorumlanmaya” tabi olmaktadır¹⁸⁴.

Weber gibi Wach'da inançların gelişim aşamalarını tarihî karşılaştırmalı bir teknikte incelemektedir. Wach'a göre teorik anlatım, iyi bir şekilde belirlenmiş ve tutarlı rasyonel tasdiklerle ifade edilmiştir. Wach, tarih boyunca şekil ve içerik bakımından teorik anlatımın nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. Ona göre tarih boyunca dinî tecrübenin teorik anlatımı üç değişim süreci yaşamıştır. Birincisi, efsane, hikaye rivayetlerin zengin çeşitliliğiyle karakterize olan “polimorfizm safhası”dır. Wach, Afrika ve Polinezya efsanelerinde olduğu gibi teorik anlatımın tarih boyunca bir sistemleştirmeye doğru eğilim gösterdiğini ileri sürmektedir. Wach, efsane ve rivayetler üzerinde aklın en önemli faktör olduğunu söylemektedir. Ona göre efsaneler, merkezî bir şahıs etrafında organize edilmiştir. Bununla birlikte efsanelerin bazı yönleri güçlü bir şekilde devam ederken bazı yönleri unutulmuştur. Aynı zamanda efsaneler, derlenir, düzenlenir ve birleştirilirler.

Bu süreçte efsanelerin birleştirilmesini sağlayacak ve doktrinleştirecek yüksek bir otorite ortaya çıkmıştır. İşte bu durumda dinî tecrübenin teorik anlatımının ikinci değişim süreci olan “birleşme ve tedvin” dönemi başlamaktadır. Wach'a göre Babil, Mısır, Meksika, Çin ve Yunan dinleri bu evreyi temsil etmektedir. Birleşme ve tedvin döneminde bağımsız efsanevî rivayetler çeşitliğinin yerine normatif özelliğe sahip olan doktrin geliştirilir. Bu durumda sözlü rivayetlerin yerini, kutsal kitabeler şeklinde yazılı rivayetler alır. İlahiyatçılar, özel dinî tecrübeleri kapsayan temel inançları aklileştirmek amacıyla

¹⁸³ R. Schroeder, a.g.e., s.25-26.

¹⁸⁴R. Schroeder, a.g.e., s.28-29.

düzenli bir ilahiyat tarafından desteklenen normatif inanç sistemleri inşa ederler. Böylelikle dinî inançlar, inanç veya doktrini içeren bir semboller sistemine dönüştürülürler. Wach'a göre teorik anlatımın üçüncü safhası, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet, Zerdüştlük, Mani ve Taozim gibi dinlerin temsil ettikleri “dogma” dönemidir¹⁸⁵.

Wach'a göre teorik anlatım, düşünce ve doktrin unsurlarını içeren bir semboller sistemi şeklinde tezahür etmektedir. Belirli ve tutarlı inançların kabulü olan teorik anlatım, ilham ve sezgiden kaynaklanır. Tanrı, dünya ve insan, teorik anlatımın içeriğini oluşturur¹⁸⁶. Freyer da her dinin kutsalla ilgili bazı tasavvurları ihtiva ettiğini belirtmektedir. Özellikle evrensel dinlerde kutsalla ilgili bu tasavvurlar daha belirginleşip “itikad formülleri” şekline dönüşebilir. Örneğin, İslam'da itikat formülü, “imanın şartları” şeklinde ifade edilmektedir. Ona göre itikat fomülleri, sosyal bütünleşmeyi sağladıkları kadar, dini mensubiyeti de gösterirler¹⁸⁷.

4.2. Ahlakî Anlatım

Ahlak, gündelik tutum ve davranışlar üzerine “doğru veya yanlış” gibi yargılayıcı değer hükümlerinin söz ve deyim halinde ifadelerin bütünüdür. Doğru ve yanlış değer yargıları normatif yöne, söz ve deyim halinde kavramı ise ahlak sisteminin içe dönük nefis muhasebesinden daha çok, kendini belli ifade kalıpları ile açıklayarak toplumsal hale geldiğine vurgu yapar¹⁸⁸. Bu yüzden içe dönük olarak kalmayıp, belli bir yaşam ve davranış biçimine dönüşmüş, gözlemlenebilir bir gerçeklik kazanmış ahlakî değer ve inanışlar, sosyolojiyi ilgilendirir¹⁸⁹. Weber'e göre ahlak, dinin dogma ve teorik yanından daha çok, insanın tutum ve davranışlarıyla ilişkili saiklerin toplamıdır. Dinin kalıplaşmış inanç ve doktrinleri ahlak demek değildir. Bunlar, ancak ahlakla ilgili önemli ip uçları ve bilgi veren kaynaklar olabilir. Ülgener'de ahlak, hukuk ve şeriat hükümleriyle çevrelenmiş kurallar yığını veya ulemanın muamelat üzerine farklı görüş ve içtihatları değil, “insanın gündelik yaşayışında pratik değer ve tercih ölçülerine yönelik telkin ve motifler toplamıdır” şeklinde tanımlamaktadır¹⁹⁰.

Weber'e göre, dinî içerikli “pratik davranış” biçimleri, bir dinin ekonomik ahlakını oluşturur. Çünkü, din, inanç ve ibadetlerle birlikte bir dünya görüşü ve zihniyeti sunmaktadır. Böylelikle dinî inançlar ve emirler, çeşitli toplumsal davranışlar yanında

¹⁸⁵ J. Wach, **a.g.e.**, s.22-24.

¹⁸⁶ J. Wach, **a.g.e.**, s.45.

¹⁸⁷ H. Freyer, **a.g.e.**, s.32-33.

¹⁸⁸ Sabri F. Ülgener, **İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, İstanbul, 1981, s.23.

¹⁸⁹ Sabri F. Ülgener, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, 1991, s.21.

¹⁹⁰ S. F. Ülgener, **İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, s.23-24.

ekonomik tutumları da belirlemektedir¹⁹¹. Ona göre kapitalist ekonominin, geçmişte Avrupa dışındaki toplumlarda bir çok unsurlarına rastlamak mümkündür. Ancak, modern Batı’da görülen kapitalizm çok farklı bir hadisedir. Modern kapitalizm, müspet ilimlerin prensipleri ve özel mülkiyet üzerine kurulmuş, rasyonel bir şekilde teşkilatlanmış ve idare edilmiş bir ekonomik teşebbüs olup, onun ruhu protestanlığın ruhudur¹⁹². Weber’e göre “elde etme güdüsü”, “kazanç” ve “kar uğraşısı” kapitalizm ile ilgili değildir. Bu uğraşlar şimdi olduğu gibi eskiden de yaygındır. Bu açıdan, kapitalizm, sınırsız kazanma güdüsünün, rasyonel olarak dengelenmesidir. Rasyonel kapitalist işletme, sürekli yeniden kazanç ve verimlilik peşindedir¹⁹³.

Protestanlık, kapitalizm ortaya çıkmasını kolaylaştırmış ve uygun ortamı hazırlamıştır. Çünkü Weber’e göre ekonomik değişimlerden önce “ideolojik” faktörler gelir ve değişmeyi sağlarlar¹⁹⁴. Nitekim, Luther’in ve Calvin’in öğretileri modern kapitalizmin ruhunu oluşturur. Örneğin, kapitalizmin en önemli vasıflarından olan iş hayatının rasyonelleşmesi, Protestanlıktan gelmektedir. Çünkü, Weber’e göre Protestanlık işi ve çalışmayı kutsallaştırarak, zühd anlayışının yerine, kurtuluşu dünyada arayan, rasyonel bir dünya görüşü inşa etmiştir¹⁹⁵.

Weber’e göre kapitalizm, sınırsız bir kazanma ve sömürme aracı değildir. Batı kapitalizmi, “rasyonel metodik çalışmayı” bir hayat felsefesi haline dönüştürmüş, tutumluluk ve hesaplılık ilkelerini önplana çıkarmış vazife ve iş ahlakıdır. Weber, bu düzenli iş ve yaşam ahlakı ile Protestanlığın “metodik-riyazetçi” kanadı olan kalvinizm ve “püritanizm” arasındaki yakınlık üstünde durur.

Weber, Protestan ahlakının kapitalizmin ortaya çıkışındaki rolünü, Reform’dan sonra ekonomik bakımdan gelişmiş, Hollanda, İngiltere, Almanya, Amerika gibi Protestan ülkeler¹⁹⁶ olmasının yanında Almanya’daki istatistiklere göre en zengin ve kapitalist kimselerin Protestan olmaları vakıasına da dayandırmaktadır. Buna göre Almanya’da Protestan nüfus, Protestan olmayan nüfustan daha ileridedir. Ekonomi ve ticaret okullarına giden çocukların yüzdesi, Protestan olmayan çocuklarınkinden daha yüksektir. Bütün bunlar, Weber’e göre keşişlerin hücrelerinden meslekî hayata transfer olduğu ve bu yolla dünyevi hayata hakim olmaya başladığı zaman asketizmin, modern ekonomik düzenin inşasına katkıda bulunduğunu göstermektedir.

¹⁹¹ Ü. Günay, “Max Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”, s. 3-4.

¹⁹² Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (çev. Zeynep Gürata), Ankara, 1997, s.15-17.

¹⁹³ M. Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, s.16-17.

¹⁹⁴ Orhan Türkdoğan, **Max Weber Günümüzde ve Türkiye’de Weberci Görüşler**, İstanbul, 1985, s.21.

¹⁹⁵ Ü. Günay, “Max Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”, s.5.

¹⁹⁶ S.F. Ülgener, **İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, s.17-18.

Bununla birlikte Weber, Konfüçyanizm, Taoizm, Hinduizm ve Budizm'in, ekonomik ahlakını da analiz etmektedir. Weber'e göre, bu dinlerden her biri, içinde yaşadıkları toplumların sosyal ve ekonomik organizasyonlarına şekil verirler. Ancak, Protestanlığın, "dünyaya dönük zahit" anlayışının tam tersine, Doğu dinlerinin "dünya hayatından kaçan zahit" anlayışları ve aynı zamanda bu dinlerde görülen sihri ve ritüel unsurlar ve gelenekler, kapitalizmin doğuşunu engellemiştir¹⁹⁷.

Weber'in takipçisi olan Wach'da dinî tecrübenin ifade şekilleri arasında ahlakî anlatıma yer vermese de dinin ahlak üzerine etkileri, yansıması, din tarafından empoze edilen emirlerin toplumsal hayattaki rolü ve dünya hakkındaki dinî anlayışların karşılaştırmalı araştırmasını yapmıştır. Ona göre "evrensel, kozmik, ahlakî ve ritüel" büyük bir sistem anlayışı, bireye ve topluma birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Modern zihniyete göre tutarsız gibi görünen ahlakî davranış kalıpları, "ilahî nizamı" anlama ve toplumsal gerçekliği ona bağlı olarak yapılandırma, toplumun ve bireyin mutluluk ve refahını sağlama fonksiyonu görürler. Herhangi bir toplumun ahlakî kuralları, kültürün normatif sisteminin bir parçasını oluştururlar ve bireysel davranışları düzenleyen hukukî ve pratik kurallar toplumsal kültürün bütününe aittirler. Bu açıdan ahlakî kurallar ve kanunlar kültürel sistemin bütününden bağımsız olarak düşünülemez. Bu yüzden antik toplumlarda gelenekler, kurallar ve kanunlar, "ilahların arzu ettikleri dünya düzenini" inşa etmektedirler. Bununla birlikte medeniyetler ilerledikçe ahlak, kanun ve gelenekten kopar. Ancak, bütün bunlardan bağımsız bir ahlakî sistemin geliştiği toplumlarda bile ahlakî düşüncelerin kaynağı, kararlı bir dinî tecrübeden çıkmaktadır.

Wach'a göre Eski Ahid, Yunan, Hıristiyan ve modern Batı ahlakî sistemleri üzerine yoğun bir ilgi olmasına karşın, değişik ahlak anlayışlarının tipleri ve tekâmülü üzerine yeterince araştırma yapılmamıştır. Onun için din tarafından empoze edilen ahlakî emirlerin toplumsal rol ve etkileri konusunda öğrenmemiz gereken daha pek çok şey vardır¹⁹⁸.

Görüldüğü gibi Wach'ın dinî tecrübenin teorik, pratik ve sosyolojik anlatım şekillerine dördüncü bir boyut olarak da ahlakî anlatım eklenebilir. Wach'a göre dinî tecrübenin kendisini ifade ettiği bu geleneksel formlar, birbirlerini tamamlarlar. Dinî tecrübenin ifade şekillerini, inanç veya kültürün içinde veya dışında görmek yanıltıcı olabilir¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Hans Freyer-Tahir Çağatay, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Ankara, 1963, s.192; Ü. Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", s.5-6.

¹⁹⁸ J. Wach, **a.g.e.**, s.54-56.

¹⁹⁹ Ian Thompson, **Odaktaki Sosyoloji Din Sosyolojisine Giriş**, (çev. Bekir Zakir Çoban), İstanbul, 2004, s.147.

4.3. Pratik Anlatım

Din sadece inançlardan ibaret değildir. Bütün dinlerde inançlar, belirli tapınma, ayin, ritüel ve ibadet gibi davranışlarla veya içten yönelişlerle tezahür etmektedir. Wach'a göre iman ile ibadet birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir. Dinî tecrübeden kaynaklanan ve onun tarafından belirlenmiş bulunan bütün fiiller, ibadet olarak değerlendirilebilir. Bütün dinlerde kutsalın tecrübeleri, varlığı bir efsane, bir inanç veya doktrin tarafından belirlenmiş bulunan uluhiyet karşısında saygı eylemleriyle tezahür etmiştir. Wach'a göre tanrılar şerefine yapılan en basit ritüellerden, Japonya, Çin, Meksika ve Roma kehanet sistemlerinin kutsal zaman ve yer tabusu, kainat ve ilahi iradenin sisteminin yorumu veya belli bir amaçla yapılan kurban, arınma ayini ve dua gibi ritüeller ile Yahudilik, Brahmanizm, Roma ve Doğu Katolikliği gibi dinleri karakterize eden karmaşık ve gelişmiş menasiklere kadar bir çok pratik anlatım biçimi ortaya çıkmıştır. Wach'a göre bütün bu pratik anlatım biçimleri, çok iyi organize edilmiş, yer, zaman ve kişilere göre değişen bir ayinler sistemi olarak ya da oldukça yumuşak ve düzensiz bir biçimde bulunabilir²⁰⁰.

Wach, Underhill'in, pratik anlatımı, "mensekler (ayin usulleri modeli), semboller (imajlar), kutsama ayinleri (görülebilir eylem ve eşyalar), kurbanlar" şeklinde dört tipte incelediğini nakletmektedir. İbadetler, Tanrı ve kutsalla ilişkili olarak yapılır. Bu yüzden bir dinin ibadetsiz varlığını koruyabilmesi güçtür. Nitekim bütün dinlerde inançlar, pratik eylemlerle bütünleşmiştir²⁰¹. Aynı zamanda pratikler, gerek ilkel gerekse modern toplumlarda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında önemli rol oynarlar²⁰².

4.4. Toplumsal Anlatım

Din hem sosyo-kültürel yapıdan etkilenir hem de sosyo kültürel yapıyı etkiler. Din ile toplumsal yapı arasında diyalektik bir ilişki söz konusudur. Bu yüzden din, sosyo-kültürel çevresi içinde anlaşılmalıdır. Toplumsal kurumlar ve kültürel ürünler sürekli olarak, din ve dini kurumlar tarafından belirlenir ve biçimlendirilir. Din cinsiyet normları, siyaset, ekonomi, medya, aile yapısı, teknolojik gelişme, sanat gibi sosyal fenomenleri şekillendirme ve tanımlamada önemli bir rol oynar. Semboller, değerler ve sosyal normlar daima dinin onaylama veya reddetme, destekleme veya karşı koyma, övme veya yermesine bağlı olarak tarih boyunca kültürün içine yerleşebilmişlerdir²⁰³. Tabi ki din, asla sadece

²⁰⁰ J. Wach, **a.g.e.**, s.26-27.

²⁰¹ J. Wach, **a.g.e.**, s.26.

²⁰² H. Freyer, **a.g.e.**, s.35-36.

²⁰³ Phil Zuckerman, **Invitation to the Sociology of Religion**, New York, London, 2003, s.76-77.

toplumsal hayatı etkileyen pasif bir faktör değildir. Aynı zamanda dini hayatı etkileyen ve dönüştüren çeşitli sosyal fenomenler de vardır²⁰⁴.

Weber, karşılaştırmalı bir şekilde açıklamayı amaçladığı, ekonomik hayat üzerindeki dinî etki problemine, toplum ve sosyal tabakalar üzerindeki dinî etkiye bağlı ekonomik hayatın reaksiyonlarına değinmiştir²⁰⁵. Bu bağlamda, Weber, dinî davranışın, sadece iktisat üzerinde değil, aynı zamanda ahlak, siyaset ve eğitim üzerindeki etkilerini, evrensel dinleri de kapsayacak şekilde ele almıştır²⁰⁶. Wach da, dinin sosyal yapı üzerinde olumlu veya bağdaştırıcı bütünleşme, olumsuz veya yıkıcı, parçalayıcı şeklinde iki yönde tesir yaptığını belirtmektedir²⁰⁷.

Wach'a göre dinî tecrübenin teorik ve pratik anlatımı bir üçüncü yön olan "sosyolojik anlatımla" tamamlanır. O, bu durumu, "yaşayan bir din tabiatı icabı sosyal münasebetler yaratmak ve gözetmek zorundadır" şeklinde açıklamaktadır. Ancak Wach, XIX. yüzyıl pozitivistizminin, dinin toplumsal etkisini ve cemaatçi karakteristiğini, bizzat topluma tapınma konusu haline getirmesini hata olarak kabul etmektedir. Ona göre dinin, karşılıklı bir bağımlılığın bilinci olduğunu ileri sürmek güçtür. Dinin toplumsal etkileri olmasına karşın din, toplumun ürünü değildir.

Wach, dinin bireysel ve toplumsal yönü üzerinde durmaktadır. Katoliklikte cemaatin tapınması ile bireysel tapınma birbirlerini tamamlar ve güçlendirir. Aynı zamanda her dinî eylem hem bireysel hem de toplumsal bir eylemdir. Protestanlıkta ise kilise azizler topluluğu olarak görülmesine karşın daha çok bireyin doğrudan doğruya Tanrı katında sorumluluğu üzerine ısrar edilmektedir. Bununla birlikte Protestan mezhepleri arasında bireyin dinî rolü konusunda farklı anlayışlar vardır. Her şeye rağmen Protestanlık, Katoliklikten daha fazla bireye önem vermektedir.

Wach, XIX. yüzyılın sonlarına doğru pek çok sosyologun dinin gelişiminin, kolektivistizmden bireyselliğe doğru giden geri dönülmez bir ilerleme gösterdiği şeklindeki yaklaşımını ihtiyatla karşılamaktadır. Çünkü, mistisizm, rasyonalizm ve sipritualizm gibi dinî tutumları birbirinden oldukça farklı, modern döneme has bireysellik göstergeleri olarak görülen eğilimlerin, eski Yunanlılarda ve Orta çağda öncülerinin bulunduğu bilinmektedir. Her ne kadar ilkel dinlerde kolektif yöne önem verilse de dinî liderlerin rolü ve katkısı veya dine giriş törenleri gibi uygulamalar, bireysel dinî tecrübenin varlığını

²⁰⁴ C. Geertz, **a.g.e.**, s.18-19; P. Zuckerman, **a.g.e.**, s.95-114; Betty R. Scharf, **The Sociological Study of Religion**, Hutchinson, London, 1970, s.31-40.

²⁰⁵ G. Mensching, **a.g.e.**, s.5--6.

²⁰⁶ H. Freyer, **a.g.e.**, s.38; Ü. Günay, **Din Sosyolojisi**, s.149.

²⁰⁷ J. Wach, **a.g.e.**, s.42.

göstermektedir. Wach'a göre modern toplumlarda dinin bireyselleşmesinde etkin olan, "ferdin, kültürel ve toplumsal çevrenin etkisinden kademeli bir şekilde kendini kurtarışı ve bizzat medeniyetin içerisinde sürekli bir farklılaşma" şeklindeki iki faktör, ilkel kültürlerde de mevcuttur. Dini bireyselleşmesinde etkin olan diğer bir faktör de dinî guruplarla tabii gurupların giderek artan oranda birbirinden ayrılmasıdır. Ancak, geleneksel toplumlardan günümüz modern toplumlarına gelinceye kadar, dinin hem bireysel hem de toplumsal rolü çok değişmiştir²⁰⁸.

Geleneksel toplumlarda din, kültürün özünü oluşturur ve kültür dinî inanç ve davranışlardan ibarettir. Buna karşılık, modern toplumlarda dinî inançların, uygulamaların ve kurumların toplumsal önemlerini kaybetmesi (sekülerleşme) sürecinin yaşandığı ileri sürülmektedir²⁰⁹. Bu yaklaşıma göre din, insan davranışları üzerindeki kontrol ve nüfuzunu kaybetmiş ve daha önce dinî kurumlar tarafından yönlendirilen bir çok aktiviteyi belli alanlarda uzmanlaşmış kurumlar devralmaya başlamıştır. Örneğin bir zamanlar, eğitim, sağlık, yardım gibi toplumsal işlevleri üstlenen dinî kurumların yerini devlet kurumları almış, dinî kurumlar endüstrileşmiş toplumlarda giderek marjinal hale gelmişlerdir²¹⁰. Bu yüzden modern toplumlarda kültürün çeşitli alanları birbirinden ayrılıp uzmanlaşarak, dinin etkisinden soyutlanarak dünyevîleşmiştir. Din de inanların, dinî hayatını düzenleme sınırları içine çekilmiştir²¹¹. Onun için bazı sosyologlara göre modern kültürlerde "dinî çözülme" gözlenmektedir²¹².

Weber'in ifadesiyle "dünyanın büyüğü bozulmuştur"²¹³. Ancak, Weber, rasyonelleşmenin kaçınılmaz olduğunu söylemesine rağmen, kendi hayatlarını dinî inançlar olmaksızın anlamlandırmaya çalışan bireylerin amaçsızlaşacağını da belirtmektedir. Habermans'a göre Weber, klasik sosyologlar arasında tarihsel evrimciliğin ön kabullerinden farklı bir yaklaşımla Avrupa toplumlarının modernleşme sürecini genel

²⁰⁸ J. Wach, **a.g.e.**, s.27-32.

²⁰⁹ Sekülerleşme teorisi ve eleştiriler için bkz. Bryan Wilson, **Religion in Secular Society**, Watts, London, 1966; Roger Finke, "Unsecular America", **Religion and Modernization**, (ed. Steve Bruce), Oxford, 1992, s.145-165; Steve Bruce, "Pluralism and Religious Vitality", **Religion and Modernization**, (ed. Steve Bruce), Oxford, 1992, s.171; Brayn Wilson, **Dinî Mezhepler Sosyolojik Bir Araştırma**, (çev. Ali İhsan Yitik-A. Bülent Ünal), İstanbul, 2004, s.49; Peter L. Berger, **The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion**, Garden City, Doubleday, 1967, s.107; Peter Berger-Thomas Luckmann, **The Social Construction of Reality**, Doubleday, Garden City, 1966, s.33; James A. Beckford-Thomas Luckmann, **The Changing Face of Religion**, California, 1989, s.1-2.

²¹⁰ B. Wilson, **a.g.e.**, s.221; Roy Wallis-Steve Bruce, "Secularization: The Orthodox Model", **Religion And Modernization**, (ed. Steve Bruce), New York, 1992, s.12.

²¹¹ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.178.

²¹² I. Thompson, **a.g.e.**, s.36-38.

²¹³ Weber'in rasyonelleşme anlayışı için bkz. Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul, 1990, s.57-61; Emel Öztürk Karagöz, **Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu**, İstanbul, 2003, s.78-93; Peter L. Berger, **A Rumor of Angels**, Garden City, Doubleday, 1970, s.14-27; R. Wallis-S. Bruce, **a.g.m.**, s.14-15; H. Freyer-T. Çağatay, **a.g.e.**, s. 193-194.

tarihsel bir rasyonelleşme sürecinin sonucu olarak ele alan tek sosyologdur²¹⁴. Weber'in Protestanlık tezi, Batı'da kapitalizmi güdüleyen rasyonelleşmenin Protestanlıktan kaynaklanmasına karşın Yahudilik dışındaki diğer dinlerde ise rasyonelleşmenin ortaya çıkmamasına dayanır. Batı tipi rasyonelleşmeyi dindarlık tutumlarının belirlediğini ileri sürmektedir²¹⁵.

Sanayileşmiş toplumlarda artan şehirleşme, ekonomik gelişmeler, iş hayatının rasyonelleşmesi vb gibi olgulara bağlı olarak dinin yüzü değişmiştir²¹⁶. Bu değişimler, bireysel dindarlığın gelişmesini desteklemiştir. Din, artan sosyal farklılaşmayla ve bireyselleşmeyle tanımlanan yeni sosyal gelişme için amaç ve modeller üretmiştir²¹⁷. Aynı zamanda din, toplum ve guruplar arasındaki uyumu sağlama fonksiyonunu sürdürmüştür. Bu nedenle din, yeni kültürel eğilimlere çeşitli intibak stratejileri geliştirmektedir²¹⁸.

Brown'a göre günümüzde din köklü bir şekilde değişim süreci yaşamaktadır. Ancak, din, 1. her hangi bir geleneksel veya modern toplumda yükselebilir ve düşebilir, 2. bu durum, otomatik olarak, teknolojik gelişme, insan bilgisinin artması, rasyonelleşme, şehirleşme, sanayileşmeyle ilgili değildir, 3. dini inançlar tek bir millet veya bölgedekilerle ölçülemez, 4. köklü sosyo-ekonomik değişimlere meydan okuyabilir ya da uyum sağlayabilir, ya da başka yollar üretebilir²¹⁹.

Aynı şekilde Wach da dinî tecrübenin evrensel dört kriteri olduğunu belirtmektedir: Birincisi, dinî tecrübe, sonsuz gerçeklik olarak tecrübe edilen şeylere bir cevaptır. İkincisi, sonsuz gerçeklik olarak kavranan insanlığın nasıl var olduğuna genel bir cevaptır. Üçüncüsü, insanın en şiddetli en yoğun tecrübesidir. Dördüncüsü, insan eylemini harekete geçiren emirler ve kavramları içerir²²⁰.

5. Eleştirel Yaklaşım ve Kuram Seçimi

Dinin topluma toplumun da din üstüne etkilerini araştıran bir çok sosyolog arasında şüphesiz, en önemlisi, “kapitalizmin gelişmesi için elverişli ortamın, Protestanlık tarafından yaratıldığını” ileri süren Weber'dir. Ancak Weber'in kapitalizm kuramı ve İslam'la ilgili görüşleri bir çok eleştiriye konu olmuştur. Nitekim, “kapitalizmin ortaya çıkışı için elverişli ortamın tarihsel gelişim içinde yaratıldığını, örgütlenmiş dinin buna

²¹⁴ Jürgen Habermas, **İletişimsel Eylem Kuramı**, (çev. Mustafa Tüzel), İstanbul, 2001, s.171; Robert N. Bellah, **Beyond Belief**, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1991, s.16.

²¹⁵ M.M.W. Lemmen, **Max Weber's Sociology of Religion**, (Trans. H.D. Morton), Gooi, Sticht, 1990, s.20.

²¹⁶ J. A. Beckford-T. Luckmann, **a.g.e.**, s.1-2.

²¹⁷ R.N. Bellah, **a.g.e.**, s.16.

²¹⁸ Robert Bocock-Kenneth Thompson, **Social and Cultural Form of Modernity**, London, 1992, s.331-332.

²¹⁹ Callum G. Brown, “A Revisionist Approach to Religious Change”, **Religion And Modernization**, (ed. Steve Bruce), New York, 1992 s.55-56.

²²⁰ T.F. O'dea, **a.g.e.**, s.35.

direndiğini ve nihayet, dinsel öğretinin değişen koşullara ayak uydurmak zorunda kaldığını” belirten Tawney, Weber’in kapitalizm kuramını reddecek düzeyde eleştiriler yöneltmiştir²²¹. Sorokin, Weber’in, Hıristiyanlığın ve kısmen de Yahudiliğin gerçekçiliğe, büyüye ve hurafeye düşman ve onların pratik ahlakının rasyonel olup, öteki dinlerin büyücülüğe ve gelenekçiliğe aynı ölçüde karşı çıkmadıkları ve rasyonalizme yer vermedikleri şeklindeki iddialarına itiraz etmektedir. Ona göre Konfüçyanizm, oldukça pozitif ve gayet akılcıdır. Gelenekçilik ve muhafazakârlık konusunda Hıristiyanlığın, Konfüçyanizmden geri kalmadığını, bu bakımdan da Protestanlık yoluyla da geleneğin kırılması ve rasyonelleşmenin gerçekleşmesi tezinin tenkide açık olduğunu belirtmektedir²²².

Weber, kapitalizm için gerekli olan burjuva sınıfı, para ekonomisi, özerk şehirler, özgür emek ve rasyonelleşme gibi ön koşulların otaya çıkışını, “İslam siyasî kurumlarının patrimonyal doğası” tarafından engellendiğini ileri sürmektedir. Aynı şekilde, İslam’ın bir “savaşçı din” olarak kapitalizmin ruhu ile bağdaşmayan bir ahlak ürettiği inancındadır. Ancak Turner’a göre Weber, bu düşüncesinde yanılmıştır. Onun İslam’ın savaş ahlakına ilişkin yaklaşımı, “Ortaçağ İslam’ının patrimonyal” karakteriyle ilgili düşüncesiyle örtüşür. Weber, Doğu patrimonyalizmi yaklaşımıyla daha önce Marx ve Engels tarafından yapılmış bulunan “Doğu toplum” çözümlemesini desteklemiştir. Nitekim Marx ve Weber’in Asya-Avrupa karşıtlıkları hakkındaki çözümlemeleri ve varsayımları bir hayli benzerdir²²³.

Turner’a göre Weber, İslam ve Hz. Muhammed hakkındaki gözlemleriyle, kendi felsefî ilkelerini bir kenara bırakan ilk sosyologlardan birisidir. Weber, bir yandan Müslüman toplumlarındaki gelişmeye ilişkin, önemli teorik bir çerçeve sağlarken diğer taraftan ise sosyolojik bir yaklaşım için gerekli gördüğü yöntem ve felsefî ilkeleri tutarsız bir biçimde İslam’a uygulamıştır²²⁴.

Weber’in İslam hakkındaki yaklaşımı, iki kısma ayrılabilir: Birincisi, Weber’in İslam ahlakını analiz eder. İslam tektanrıci bir din olarak, Hz. Muhammed’in Peygamberliği önderliğinde gelişip yayılmışsa da başlıca toplumsal taşıyıcısı, savaşçı bir grup olduğundan, çileci dünyevi bir din olarak sistemleşememiştir. Dinsel mesajın içeriği, savaşçı tabakanın gündelik ihtiyaçlarına uygun değerlere dönüştürülmüştür. Böylece

²²¹ A. Yücekök, **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, s.59.

²²² P.A. Sorokin, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (çev.M. Münir Raşit Öymen), C. II, Ankara, 1994, s.235-237.

²²³ Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam**, (çev. Yasin Aktay), Ankara, 1997, s.20-21.

²²⁴ B. S. Turner, **a.g.e.**, s.22.

İslam'ın kurtuluş ahlakı, seküler toprak fethine odaklanmıştır. Bu yüzden İslam, “bir dönüştürüm dininden” ziyade, bir uyum sağlama dini hüviyetine bürünmüştür.

İkincisi, İslam'ın tektanrıcı mesajının karakteri, kitlelerin duygusal ve sefahatle ilgili ihtiyaçlarını karşılama fonksiyonunu üstlenen tasavvuf tarafından bozulmuştur. Neticede savaşçı tabaka, İslam'ı askerî bir ahlaka doğru geliştirirken, sufiler ise özellikle halk İslam'ını mistik bir kaçış dinine çevirmişlerdir. Weber'in bu argümanı, İslam'ın rasyonel kapitalizmin doğuşuyla uyumlu bir ahlakı içermediği tezini desteklemektedir. Weber'in tezinin bu yönü, hem olgusal açıdan hem de fazla basitleştirilmiş olduğu için eleştirilebilir. Nitekim, İslam, tüccar, memur ve şehirlilerin dini olarak doğmuş ve gelişmiştir. İslam'ın bir çok kavramı, çöl ve savaşçı veya tasavvufî değerlerin tam tersine kentsel yaşamı ve ticari bir toplumu karakterize eder²²⁵.

Weber, sosyolojinin gelişimine büyük katkısı olan bir sosyologtur. Esasen Weber, sadece kendi dönemi ve ülkesinde değil, dünyanın her yerinde sosyoloji ve din sosyolojisi alanında açtığı çığırın etkileri, bu gün de hâla devam etmektedir. Öyle ki onun tarihî, anlayıcı, formel ve tipolojik sosyolojisi ve din sosyolojisi, Almanya'da en büyük temsilcilerini E. Troeltsch, J. Wach ve G. Mensching'de bulan bir gelişme göstermiştir. Almanya dışında başta İngiltere ve ABD olmak üzere bir çok ülkede izleyiciler bulmuştur. Günümüzde gerek Amerikan gerekse Batı Avrupa sosyolojisinde Weber'in, iktisat, sosyoloji, din, hukuk ve ahlak gibi alanlarda ileri sürmüş olduğu görüşleri çok etkili olmuştur²²⁶.

İslamiyet ve ekonomik gelişme problemini ele alan çalışmaların önemli bir bölümünün, Weber'in tezi ve metodolojisini esas aldığı görülmektedir. Türkiye'de Weber'in izlerini, Gökalp ve Ülgener'in çalışmalarında izleyebiliriz. Genel olarak Gökalp, Weber gibi, dinin, sosyal olayları etkilediği varsayımını hareket noktası olarak kabul etmektedir. Batı'da Protestanlığa bağlı olarak gelişen bilimsel zihniyet, bireysellik ve kapitalizme benzer bir şekilde İslam Püritanizminin, Türk toplumunun kapitalistleşmesinde rol oynayacağı düşüncesindedir²²⁷. Bununla birlikte Osmanlı toplumu içerisinde ekonomik ahlakın, din ile olan ilişkilerini Weberci bir yaklaşımla tahlil eden Ülgener, Ülkemizde Weber'i tanıtan ilk sosyolog olarak görülmektedir²²⁸.

²²⁵ B. S. Turner **a.g.e.**, s.293.

²²⁶ O. Türkdoğan, **Max Weber Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler**, s.1.

²²⁷ O. Türkdoğan, **Max Weber Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler**, s.5-6.

²²⁸ S.F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, 1991; S.F. Ülgener, **İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, İstanbul, 1981.

Bütün bu tenkit ve eleştirilere rağmen Max Weber, R. Aron'un ifadesiyle "Durkheim ya da Vilfredo Pareto'dan daha çağdaşımızdır"²²⁹. Geertz'e göre, Weber'in tarihi karşılaştırmalı sosyoloji programı, hâla çok büyük bir programdır²³⁰. Bu açıdan Weber'in, "ölü bir azizden yaşayan bir düşünüre" dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu gün sosyolojiye Weber'in katkıları hakkındaki görüşler hemen hemen bütünüyle Marx'ın katkıları konusunda olduğu kadar kutuplaşmıştır²³¹.

Weber'in, din ve toplumun karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri varsayımı, empirik din sosyolojisi araştırmalarını derinden etkilemiştir. Bir çok sosyolog, din ve toplum etkileşimini, dinin gündelik hayattaki toplumsal rol ve önemini empirik verilerle betimlemiştir. Özellikle 1960'lardan sonra dinin topluma veya toplumun da din üzerine etkilerinin nasıl incelenmesi gerektiği problemi, bir çok sosyologun ilgisini çekmiştir. Bunun için dinî hayatın tek boyutlu veya çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiği tartışmaları sürüp gitmiştir. Nitekim, Glock ve Stark'ın dinî hayatın çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiği yönündeki yaklaşımları, Batı'da ve Ülkemizde oldukça geniş yankı uyandırmıştır. Batı'da onların yaklaşımlarını destekleyen araştırmalar yapılmıştır. Ülkemizde ise bu yaklaşımdan hareketle Köktaş, Koştaş ve Uysal, dindarlığı beş boyutlu olarak ele almışlardır²³². Mutlu ise Faulkner ve DeJong, King, King ve Hunt'ın geliştirdikleri dindarlık ölçeklerinden seçtiği maddelerle dindarlık ve fundamentalizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır²³³.

Bununla birlikte Batı'da yapılan bazı empirik çalışmalarda Glock'un dindarlığın boyutları kuramı uygulamalı olarak araştırılmıştır. Nunnig, faktör analizi neticesinde Glock'un dindarlık boyutlarını doğrulayamamıştır²³⁴. Clayton ve Gladden ise Faulkner ve Dejong'un çok boyutlu dindarlık ölçeğini, üniversite öğrencileri üzerine uygulamışlar ve dinin sadece inançtan ibaret tek bir boyutunun olduğu sonucuna ulaşmışlardır²³⁵.

Glock-Stark ve diğer araştırmacıların, Hıristiyan toplumda uygulamalı olarak geliştirdikleri, çok boyutlu dindarlık kuramını ve dindarlık ölçeklerini, Müslüman Türk

²²⁹ R. Aron, **a.g.e.**, s.391.

²³⁰ C. Geertz, **a.g.e.**, s.XII.

²³¹ A. Giddens, **a.g.e.**, s.7.

²³² M.E. Köktaş, **a.g.e.**, Münir Koştaş, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Ankara, 1995, Veysel Uysal, "Dinî Hayat ve Şahsi Özellikler (Bir Alan Araştırması)", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı, 2, 1995, s.165-180; Veysel Uysal, "İslamî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, C. VIII, Sayı, 3-4, 1995, s.263-271.

²³³ Kayhan Mutlu, "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Tartışma)", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, C.III, Sayı, 4, 1989, s.194-199.

²³⁴ M.E. Köktaş, **a.g.e.**, s.57.

²³⁵ R.R. Clayton-J.W. Gladden, "The Five Dimensions of Religiosity:Toward Demythologizing a Sacred Artifact", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Sayı, 13, 1971, s.135-143.

toplumu üzerinde uygulamak yetersiz neticelere ulaştırabilir. Onların ölçek maddelerini, Türkiye kültürüne uyarlamak veya maddeleri yeniden kurmak suretiyle geliştirilecek dindarlık ölçeği de teoriden uzaklaşır. Nitekim, Batı’da geçerliliği bazı uygulamalı araştırmalarla test edilmiş, çok boyutlu dindarlık kuramından hareketle Türkiye’de yapılan bu tip uygulamalı araştırmalarda faktör analizi, güvenilirlik ve geçerlilik incelemesi yapılmadan teoride kabul edilen boyutların empirik olarak da Müslüman toplumlarda geçerli olduğu varsayılmıştır. Batı’da uygulamalı olarak ortaya konan bu tür yaklaşımlar yerine Wach’ın, “dinî tecrübenin ifade şekilleri” kuramını seçmekle, Müslüman dindarlığını güvenilir, geçerli ve objektif testlerle ölçmek mümkün olabilir. Çünkü, Wach’ın dinî tecrübenin ifade şekilleri kuramı tarihsel verilere dayanarak bütün dünya dinlerinin ortak karakteristiklerini açıklamaktadır. Dolayısıyla Wach’ın, dinî tecrübenin ifade şekilleri teorisi İslam’ı da kuşatmaktadır.

Weber’i en önemli takipçilerinden olan Wach’ın, dinî tecrübenin ifade şekilleri ile Weber ve yine Wach’ın ahlak kuramlarından hareketle geliştirilen dindarlık ölçeği üzerinden elde edilen verilere göre Gördes ve çevre köylerinde dinin toplumsal rolü, dinî tutum, davranışların yoğunluğu analiz edilecektir.

C. TÜRKİYE, KÖY VE KASABALARINDA DİNİ TECRÜBENİN İFADE ŞEKİLLERİ

1. Türkiye’de Din

Bütün toplumların kültürlerinin dinsel niteliklere sahip oldukları ve dinin her zaman önemli bir toplumsal rol oynadığı bir çok sosyolog tarafından ifade edilmiştir. Bu yüzden dinin seküler kurumlar üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışmalar, uzun bir geçmişe sahiptir. Lenski, bu temel problemle ilgilenen teorileri iki tipte incelemiştir. Birinci tip, dinin, siyaset, ekonomi ve modern toplumun diğer önemli seküler kurumları üzerindeki etkilerini inkar etmişlerdir. Bu tür sosyal bilim çalışmaları, çoğunlukla dinî önemsememişler, açıkça konu dışı bırakmışlar ve son yüzyıl boyunca popülerlik kazanmışlardır. İkinci tip ise dinin tarihsel toplumsal gücünü hâla devam ettirdiğini ileri sürmüşlerdir²³⁶. Dinin aile, ekonomi, eğitim gibi kurumlar üzerindeki etkileri her toplumda aynı düzeyde seyretmediği, toplumsal şartlara göre farklılaştığı kabul edilmektedir. Nitekim, özellikle Batı Avrupa toplumlarında gözlenen sekülerleşmenin aksine Amerika gibi Türkiye’de de din, “yükselen değer” olarak, ön plana çıkmaktadır²³⁷.

²³⁶ G.Lenski, **a.g.e.**, s.2.

²³⁷ H. Onat, **a.g.e.**, s.65.

Türkiye’de 1950’lerden sonra tarımın modernleşmesiyle birlikte kendi kendine yeterli köy toplumlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Toprakta kopma ile başlayan bu büyük değişim içerisinde dinin toplumsal yaşamdaki rolü de değişmiş ve farklılaşmıştır. Geleneklerle bütünleşen din, farklılaşan, uzmanlaşan ve örgütlenen toplum yapısı içinde geleneklerden koparak, farklılaşmış, çeşitlenmiş, yeniden örgütlenmiş ve toplumsal yapıda yeni bir konum kazanmaya başlamıştır. Türkiye’de “dinsellikteki artış” veya “İslamî yeniden canlanış” olarak tanımlanan olgu, dinin değişen toplum yapısında değişerek, kendine yeni bir konum edinme sürecidir. Bu süreçte dinî çoğulculuk artmış ve din siyasal bir ideoloji olarak önem kazanmıştır²³⁸. Vergin, son zamanlarda Türkiye’de gözlenen dinsellikteki artışı, ekonomik gelişme ve yabancı kültürel değerlerin toplumda yayılmasına karşı tepkiye bağlamaktadır²³⁹. R. Tapper ise İslamî canlanışa, ekonomik değişme, yurt dışı kaynaklı İslamî sermaye, iletişim araçları, kimlik arayışı, laiklikliye, materyalizme ve postmodernizme tepki gibi faktörlerin neden olduğunu ileri sürmektedir²⁴⁰. Mardin, Türkiye’deki İslamî canlanmayı taşra kasabalarının şehir merkezlerine etkisi olarak değerlendirmiş ve “çevrenin merkezi fetih hareketi” şeklinde nitelemiştir²⁴¹. Ayata da taşra kasabalarının geleneksel dinin radikalleşmesine zemin hazırladıklarını söylemektedir²⁴².

Yücekök’e göre Türk toplumunda din, sadece az gelişmiş bölgelerde egemen sınıfın veya yeni gelişen burjuvazinin konumlarını meşrulaştırma çıkarlarını koruma aracı değil aynı zamanda geri kalmış bölgelerde çok daha etkili bir biçimde egemen sınıfın amaçlarına hizmet eden bir inanç ve değer sistemidir²⁴³. Bu yüzden din, egemen sınıfın elinde bir “afyon” ve sömürü aracıdır. Türkiye’de din, gelişmeye tepki olarak, ezilen halkın, “eski altın çağlara” dönme amacı taşıyan “muhalif dinsellik” ve kaderci bir kültürün ana unsuru olarak, egemen sınıfların çıkarlarını ve statükolarını korunmasında kullanılan “muhafazakar dinsellik” şeklinde iki eğilim göstermiştir. Yücekök, Türk toplumunda dini, “muhafazalıktan yarar görenlerin ideolojisi” ve “düzene başkaldırı aracı”

²³⁸ Fulya Atacan, “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Dinsellikteki Artış”, **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler I. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Ankara, 1994, s.705.

²³⁹ Nur Vergin, Toplumsal Değişme ve Dinsellikteki Artış”, **Toplum ve Bilim**, Bahar-Yaz 1985, Sayı, 29-30, s.9-28.

²⁴⁰ Richard Tapper, **Çağdaş Türkiye’de İslam**, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1993, s.30-31.

²⁴¹ Şerif Mardin, “Culture and Religion Towards the Year 2000”, **Türk Siyaset Bilimi Derneği**, Ankara, 1989, s. 163-186.

²⁴² Saim Ayata, “Çevresel Nitelikli Geleneksel Tarikatlar”, **Çağdaş Türkiye’de İslam**, (ed. Richard Tapper-çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1993, s.134.

²⁴³ Ahmet N. Yücekök, **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara, 1971, s.236.

olarak iki tipte incelemektedir²⁴⁴. Yücekök'e göre Türkiye'de dinsel eylemler, "toplumdan soyutlanmış, yabancılaşmış, gelişime ayak uyduramayan" bireylerin eylemleridir. Onun için Türkiye bağımsız bir sanayi toplumu haline dönüştükçe din, hem siyasal kimliğinden uzaklaşacak hem de önemini kaybedecektir. Sosyo-ekonomik gelişme, "atomize oldukça dinsel dozunu kaybedecek, din yerini giderek modern teknolojinin getirdiği çağdaş değerlere terk edecektir"²⁴⁵.

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana seküler kurumlaşma ve modernleşme sürecine giren Türkiye'de ekonomi, eğitim, hukuk gibi seküler kurumlar yanında dinin de pek çok tamamlayıcı toplumsal işlevleri üstlenmeye devam ettiği ileri sürülebilir. Nitekim Sencer'de dinin Türk toplumunun biçimlenmesinde önemli rol oynadığını ve devlet örgütünden günlük yaşamın en ince ayrıntılarına kadar toplumsal yapıyı belirlediğini ifade etmektedir²⁴⁶.

Türkiye'de dinin yeri ve önemi konusunda ileri sürülen bütün bu görüşlere rağmen toplumsal yapı araştırmalarında dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik bulgular oldukça sınırlıdır. Çünkü, köy ve kasabalar üzerine yapılan empirik araştırmalarda ya din konusuna hiç değinilmemiş ya da sosyal yapının bir unsuru olarak oldukça yüzeysel verilerden söz edilmiş ya da zaman zaman dine atıflarda bulunulmuştur. Bütün bu sınırlılıklara rağmen Türkiye köy ve kasabalarında dinî tecrübenin ifade şekilleriyle ilgili bulguları bir araya toplamak, Gördes ve çevre köyleri araştırmasında ulaşılan bulguların genelleştirilmesine katkı sağlayabilir.

2. Köy ve Kasabalarda Dinin Teorik Anlatımı

Türkiye'de yapılan değişik araştırmalarda kent ve kırsal kökenliler arasında dinin teorik anlatımına yönelik tutumların farklılaştığı gösterilmiştir. Örneğin, Ülken ve Tanyeli, Gönen'de dinî inançların rasyonel olmaktan ziyade muhafazakar ve gelenekçi olduğu düşüncesindedirler²⁴⁷. Fırat, hayatının büyük bir kısmını köyde geçiren öğrencilerin, kente geçirenlere göre daha yüksek oranda rasyonel inanca sahip, şehirlilerin ise köylülere göre agnostik inanç ve inançsızlık oranlarının daha fazla olduğunu saptamıştır²⁴⁸. Karaman, kırsal kökenlilerin şehirlilere göre inançlara daha fazla bağlı olduklarını belirlemiştir.

²⁴⁴ Ahmet Yücekök, **Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi**, İstanbul, 1997, s.24-31.

²⁴⁵ A. Yücekök, **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, s.72;237.

²⁴⁶ Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, İstanbul, 1999, s.7.

²⁴⁷ Hilmi Ziya Ülken-Ayda N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56, s.137.

²⁴⁸ Erdoğan Fırat, **Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu**, (Doktora Tezi), Ankara, 1977, s.79.

Ayrıca şehirde kalış süresine göre şehirde uzun süre yaşayanların kısa süreli şehirde kalanlara göre dinî inançlara inanma düzeyleri düşmektedir²⁴⁹.

3. Köy ve Kasabalarda Dinin Ahlakî Anlatımı

Gündelik yaşamda helal, haram, günah, sevap, iyi, kötü gibi kavramlar, insanların kutsalla ilişkilerini, tutum ve davranışlarını düzenlemektedir. Bu açıdan gündelik yaşam, ahlakî emir ve yasaklarla biçimlenmektedir. Günay'a göre İslam toplumlarında dinin normatif ve bütün hayatı kuşatması nedeniyle bireysel ahlakî davranışları, toplum belirler ve sınırlandırır. Toplumun, dinî inançlarına, değerlerine ve geleneklerine dayanan klişeleşmiş davranış modelleri, bireysel tutumların sınırlandırılması fonksiyonu görürler²⁵⁰. Nitekim, Eserperk'de kırsal alanda ahlâk ile ilgili normların tamamen dinî inançlara dayandığını, dinî yaptırımların, bu normlardan sapmayı veya normların değişmesini güçleştirdiğini ileri sürmektedir²⁵¹.

4. Köy ve Kasabalarda Dinin Pratik Anlatımı

Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda köy kökenlilerin veya hayatının büyük çoğunlunu köyde geçirenlerin şehirlilere göre ibadetlere ilgi düzeylerinin yüksek olduğunu gösteren bulgulara ulaşılmıştır²⁵². Bayyigit, üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, köy, kasaba ve ilçe gibi küçük yerleşim birimlerinden gelen öğrencilerin ibadetleri benimseme oranlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁵³. Bununla birlikte Bayyigit, Konya'daki bir çalışmada şehir merkezi ve merkeze yakın yerleşim birimlerinin diğerlerine göre ibadetlere daha fazla önem verdiklerini belirlemiş, bu bulguyu da Konya'nın dindar yapısına ve yaygın olan din eğitiminin, kırsal alanlardaki geleneksel sosyal baskı ve kontrolden daha etkili olduğuna bağlamıştır²⁵⁴.

Gönen'de ailelerin, dine çok bağlı oldukları ve hemen hepsinin namaz kıldığı, ramazan ayında devamlı oruç tuttıkları ve dinin gerektirdiği farzları yerine getirdikleri, erkeklerin Cuma namazını kaçırmadıkları görülmektedir. Gönen'e bağlı köylerde iş hayatının yoğun olduğu dönemlerde ibadete ilgi düşer. Camiler kışın dolar yaz aylarında

²⁴⁹ Ramazan Karaman, *Sanayileşmenin Dine Etkisi (Mersin Örneği)*, Konya, 2000, s.74.

²⁵⁰ Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.220-221.

²⁵¹ A. Eserpek, *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, s.175.

²⁵² Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.103,107; Niyazi Akyüz, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara, 1994., s.118, R. Karaman, a.g.e., s.96, Fikret Efe, *Geleneksel Toplum, Sanayileşme, Sosyal Değişme ve Din İlişkileri (Bayburt ve Kocaeli Örnekleri)*, (Doktora Tezi), Kayseri, 1996, s.177.

²⁵³ Mehmet Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Bursa, 1989, s.90.

²⁵⁴ Mehmet Bayyigit, *Türkiye'de Hac Olayı*, Ankara, 1998, s.96.

ise boşalır. Camiler, özellikle Cuma ve Bayram namazlarında kalabalıktır. Kadınlar sadece ramazan ayında camiye gider²⁵⁵.

Öte yandan kasaba ve köy düzeyinde yapılan bir çok araştırmada ibadetlere ilgi bakımından çok farklı veriler de vardır. Hasanoğlan köyünde ailelerin (%75.5) büyük çoğunluğunun kurban kestiği, zenginlerin fakirlere zekat, fitre verdiği görülmektedir. Köyde hatim indirme veya indirtme yaygın dinî eylemler arasındadır. Sevabına, kandil gecelerinde, ramazanda, bayramlarda veya hastalık, cenaze gibi zorlukla karşılaşıldığı anlarda Kur'an okunmaktadır²⁵⁶.

Pierce, köylülerin İslam'ın beş şartına çok önem verdiklerini belirtmektedir. Bazı köylülerin namazı düzenli olarak kıldıkları bazılarının ise düzensiz olarak bu ibadeti yaptıklarını ifade etmektedir. Ancak düzenli namaz kılma olgusunun dinî günlerde arttığını söylemektedir. Öte yandan Pierce, köyde adet halindeki kadınlar ve hastalar dışındaki herkesin oruç tuttuğunu, kurban ve zekat ibadetine ilginin yüksek olduğunu gözlemlemiştir.²⁵⁷

Sindel ve Hasanoğlan köylerinde yaz aylarında gerek toplu gerekse bireysel ibadet etme oranı çok düşük düzeylerde olmasına karşın kış aylarında işler hafiflediği için cemaatle ve bireysel ibadette artış görülür. Cuma namazına ilgi oldukça yoğundur. Ancak cemaatin bir kısmı iki rekat farzı kıldıktan sonra camiye terk eder. Hasanoğlan köyünde cemaatle namaz kılma durumu, öğle, ikindi, akşam namazına camiye gidenlerin sayısı sabah ve yatsı namazlarına gelenlere göre daha azdır²⁵⁸. Karataş, köyünde de köy halkının Cuma namazlarını düzenli olarak kıldıkları gözlenmiştir. Ancak beş vakit namaza karşı bir kayıtsızlık olduğu ve aynı şekilde orucun da düzenli olarak tutulmadığı belirlenmiştir²⁵⁹.

Atalay, Büyükgeçit köyünde dine karşı söz söylenmemesine, ibadet kurallarının bilinmesine karşın, ibadetlere ilgi konusunda lakayd davranıldığını ifade etmektedir²⁶⁰. Erdentuğ'a göre köylüler, ekonomik gelişme ve günlük meşgaleleri nedeniyle ibadetlerini yapmamaktadırlar²⁶¹.

²⁵⁵ H.Z. Ülken-A.N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", s.137-139, 154.

²⁵⁶ İ. Yasa, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, s.246-27.

²⁵⁷ Joe E. Pierce, **Bir Türk Köyünde Yaşam**, (çev. Zeycan Sarıhacıoğlu), İstanbul, 2003, s.164.

²⁵⁸ İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyü**, s.211-212. İ. Yasa, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, s.94-95.

²⁵⁹ H.Z. Ülken-N.Ş. Kösemihal-C. Tanyol, "Karataş Köyü Monografisi", s.97.

²⁶⁰ Beşir Atalay, **Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması**, Erzurum,1979, s125-126.

²⁶¹ Nermin Erdentuğ, **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler**, Ankara, 1972, s.23.

Aynı şekilde Tanyol'da köyde namaza karşı bir kayıtsızlık olduğunu, ancak oruç ibadetine ilginin çok yüksek olduğunu görmüştür. Ramazanda teravih namazı kıldırması ve dini bilgileri öğretmesi için dışardan imam tuttuklarını, Ramazanın adeta dua ve ibadet ayı olduğunu gözlemlemiştir. Buna karşılık üç aylarda sadece bir kadın oruç tutmaktadır²⁶²

Kili, Çayıralan'da vakit namazlarında camiye giden erkeklerin ancak yüzde bir düzeylerinde olduğunu, Cuma namazında camiye gidenlerin ise %10'u geçmediğini saptamıştır. Bununla birlikte köyde, yağmur duası, türbe veya yatır ziyareti, adak adama gibi geleneksel halk dindarlığı formlarını gözlemlemiştir. Buna göre bu köyde dine karşı lakayt bir tutumun olduğu söylenebilir²⁶³.

Gecekondu üzerine yapılan bir araştırmada, gecekonduya yaşayanların büyük bir çoğunluğunun iyi bir Müslüman olduğunu iddia etmesine karşın oruç dışındaki ibadetleri yerine getirmediği belirlenmiştir²⁶⁴. Bunun tam aksine kentlileşme düzeyinde yapılan bir araştırmada, kır kökenlilerin, şehirde kalış süresi arttıkça, ve belli bir refah seviyesine ulaştıkça, eskiden ihmal ettikleri, namaz, Cuma namazı, oruç, kurban kesme gibi ibadetleri daha çok yerine getirdikleri tespit edilmiştir. Aynı şekilde şehirde kalış süresi arttıkça dinî ibadetlerin tümünü yerine getirme oranının arttığı gözlenmiştir²⁶⁵.

Szyliowicz de namaza düşük, Cuma namazına ise yüksek bir ilginin olduğunu ve Erdemli nüfusunun en az %75'nin oruç tuttuğunu ileri sürmektedir²⁶⁶. Mansur, kasaba düzeyinde yaptığı araştırmada Ramazan ayı ve kurban bayramında dinî gereklere ilgide büyük bir artış gözlemlemiştir. Ona göre Bodrum'da İslam'ın beş şartından oruç ibadetine gösterilen bağlılık diğer dördüne gösterilmemektedir. Ancak, Mansur, birkaç yıl öncesinde kamuya açık alanlarda içki veya sigara içene rastlanmazken, sinema matinesi durdurulur, alkol satan dükkanlar kapatılır, lokantalar içki servisi vermez iken artık bu durumun değişmeye başladığını belirtmektedir²⁶⁷.

Bodrum'da bütün erkeklerin oruç tutmasa veya Ramazan ayı boyunca camiye gitmese bile bayram namazı kıldığını, zengin veya fakir her hanede en az bir kurban kesildiğini, kutsal üç aylar boyunca oruç tutanlar olduğunu, bazılarının ise haftanın belirli

²⁶² Cahit Tanyol, "Peşke Binamlısı Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı,16, İstanbul, 1961, s.38.

²⁶³ S. Kili, *a.g.e.*, s.57.

²⁶⁴ Kemal H. Karpat, *The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, 1976, s.127.

²⁶⁵ S. Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*, Ankara, 1983, s.235.

²⁶⁶ Joseph Szyliowicz, *Political Change In Rural Turkey Erdemli*, Paris, 1966, s.102.

²⁶⁷ F. Mansur, *a.g.e.*, s.102-103.

günleri (Salı, Çarşamba ve Perşembe) oruç tuttuğunu, üç aylarda mevlit törenlerinin düzenlendiğini gözlemlemiştir²⁶⁸.

5. Köy ve Kasabalarda Dinin Toplumsal Anlatımı

Türkiye’de köy, kasaba ve şehirlerde yapılan çalışmalar, dinin toplumsal etkisinin farklılaştığını göstermektedir. Ülken ve Tanyeli, Gönen’de farklı etnik yapıdaki göçmen ve yerli Türkler arasında dinin sosyal bütünleştirici rolünün önemli olduğunu göstermiştir²⁶⁹.

Berkes, bazı Ankara köyleri üzerinde yaptığı araştırmada Cuma, Ramazan ve bayram aylarının iyi bilindiğini, iş takvimi, dinî takvim ve hükümet takvimine göre zamanın düzenlendiğini gözlemlemiştir. Örneğin, üç aylarda çocuğu süttten kesmenin caiz olmadığına inanıldığını söylemektedir²⁷⁰. Ozankaya, iki gurup köy üzerinde yaptığı karşılaştırmalı araştırmada her iki köy gurubunda yağmur duası, nazar değmesi, türbe ziyareti, okuyup üfletme gibi uygulamalara inanlar, insan resminin duvarlara asılmasını, Kur’an’ın Türkçe’ye çevrilmesini ve faiz ile ödünç verilmesini günah bulanların oranlarının çok yüksek olduğunu göstermiştir²⁷¹.

Manisa’nın Mütevelli²⁷² ve Kayalıoğlu²⁷³ köylerinde dinin toplumsal hayattaki etkisi, çok yoğun bir şekilde gözlenmiştir. Nitekim, Kayalıoğlu köyünde Mevlevi tarikatına mensup yedi kişinin olduğu ve her hanenin senede bir defa mevlit okuttuğu belirlenmiştir. Tanyol’da bir köy çalışmasında mevlit töreninin çok yaygın olduğunu görmüştür²⁷⁴. Szyliowicz’de dinin hala köy yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve din ile karışmış eski geleneklere çok güçlü bir şekilde inanıldığını vurgulamaktadır²⁷⁵.

Bununla birlikte Tütengil, Keçeliler köyünde dindarlığın, ham sofuluk şeklinde kendini gösterdiği, dinin katı bir kalıp olmaktan öteye geçemediği, insanların içine işleyerek davranışlarında kendini gösteren ahlâkî fiiller halini alamadığını ifade etmektedir. Tütengil’in “Erkek kadın münasebeti, dindarlıkla ve ahlaklı oluşla izah edilemeyecek kadar çetrefil ve karanlık bir manzara göstermektedir. Halen çok kadınlı evlilik köyde mevcut görünmüyorsa da imam nikahı gerisine sığınmış olan bir nevi metres hayatı köyde çok yaygın haldedir. Gençlerin camiye pek iltifat etmedikleri anlaşılıyor. İş-güç

²⁶⁸ F. Mansur, **a.g.e.**, s.105-106.

²⁶⁹ H.Z. Ülken-A.N. Tanyeli, “Gönen Bölge Monografisi”, s.118.

²⁷⁰ N. Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, s.60.

²⁷¹ Ö. Ozankaya, **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, s.55.

²⁷² Ramazan Taşcıoğlu, “Manisa İli Mütevelli Köyü Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı,10-11, İstanbul, 1955-56, s.31.

²⁷³ Rahmi Taşcıoğlu, “Manisa İli Kayalıoğlu Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı,10-11, İstanbul, 1956, s.35.

²⁷⁴ C. Tanyol, “Peşke Binamlısı Köyü”, s.38.

²⁷⁵ J. Szyliowicz, **a.g.e.**, s.104.

zamanlarında imamın tek başına camide namaz kıldığı olağan şeylerdir”²⁷⁶ şeklindeki gözlemi dinin köy hayatındaki etkisinin çok az olduğunu göstermektedir. Boran’da Manisa’nın bir dağ köyü olan Akça’nın eskiden dinî bir merkez olmasına rağmen bu fonksiyonunu kaybettiğini, diğer dağ köylerinde de dinin otoritesinin zayıfladığını, köy hayatına egemen şahısların, otoritelerini güçlendirmek için dinden istifade etmediklerini gözlemlemiştir. Boran’a göre Türkiye’nin genel toplumsal yapısında dinin sosyal etkisini kaybedişi, bu köylerde de müşahade edilebilir²⁷⁷.

Benzer durumu Ankara’nın bazı köylerinde Berkes’de gözlemlemiştir. Onun, “ekinle harmanla meşgul oldukları sıralarda halkın dinî vazifelerle alakası azdı. Fakat işler bitip Ramazan da yaklaştığı zaman imam bulma konusunda telaşa düştüler... A köyünde imam köyde hiç kimsenin günlük namaz kılmadığını hatırlatarak, yapacak işi olmadığı için ağaçların altında sırt üstü yattığını söyledi”²⁷⁸ şeklindeki bulgusu iş güç zamanlarında dine ilginin düştüğünü göstermektedir. Kestanelik köyü ve çevresinde de dinî inançlar güçlü olmakla beraber, günlük hayatı etkilemediği ve yönlendirmediği görülmüştür²⁷⁹.

Sindel ve Hasanoğlan köyünde’de dinî inanç ve geleneklere ilgi değişmeye başlamıştır. Dinî inançların, bütün köy halkının hayatını kuşatmasından daha çok toplumsal önem taşıyanları Cuma, bayram, cenaze, doğum, ölüm, düğün törenlerinde görülür. Grup bilinci daha çok bu zamanlarda ortaya çıkar²⁸⁰. Aynı şekilde Mansur, Bodrum’da günlük hayatta doğum, ölüm, düğün gibi hayatın önemli anlarında ve Ramazan ayında dinin en yoğun şekilde gözlemlendiğini ifade etmektedir²⁸¹.

Büyükgeçit köyünde ise ibadetler, sürekli yapılsa da din, çok önemlidir²⁸². Ancak köyde din, subjektif bir inanç haline dönüşmemiştir. Ramazan, bayram ve cumalarda dinselilikte canlılık görülür. Özellikle gündelik hayatta bazı dinî emir ve yasakların rolü, ağırlıklı olarak belirleyici olmaktadır. Örneğin, gusül aptesti bunlar arasındadır. Özellikle köy gençliği, içki ve zina gibi dinî yasaklara çok fazla dikkat etmediği, günah anlayışının çok etkili olmadığı, din anlayışının tamamen geleneksel bir inanışlar bütünü olarak devam ettiği ve dinin, gençliğin davranış ve tutumlarında devamlı bir ölçü olmadığı belirlenmiştir. İnançlara bağlılık güçlü olsa da gençlerin canlı bir dinî

²⁷⁶ C.O Tütengil, “Keçeliler Köyü İncelemesi”, s.41-42.

²⁷⁷ B. Boran, **Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)**, s.152.

²⁷⁸ N. Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, s.85.

²⁷⁹ Rıfki Arslan, “Bir Kalkınma Yaklaşımı ve Kestanelik Köyü Çevresi”, **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul, 1977, s.62.

²⁸⁰ İ. Yasa, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, s.94-95; İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyü’nün İctimai-İktisadî Yapısı**, s.215-218.

²⁸¹ F. Mansur, **a.g.e.**, s.98.

²⁸² B. Atalay, **Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması**, s.20.

hayatları yoktur²⁸³. Benzer bir durumu Boran, Manisa'nın bir ova köyü olan Adiloba'da gözlemlemiştir. Ova köylerinde düğünlerde gençlerin içki içmeleri ve sarhoş olmaları çok yaygındır. Ancak, Boran, köy adetlerine göre düğün biter bitmez, içki, davul ve sarhoşluğa müsaade edilmediğini vurgulamaktadır²⁸⁴.

Onay, üniversite öğrencilerinin geldikleri sosyal çevrelere göre dindarlığın düşünce, davranış ve duygu boyutlarına yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu saptamıştır. Farkın kaynağını bulmak amacıyla uyguladığı Tukey HSD testi sonuçlarının, köyden ve ilçeden gelen öğrencilerin dindarlık puanlarının ilden gelenlere göre anlamlı şekilde farklılaştığını göstermiştir. İlden gelenlere göre ilçeden gelen öğrencilerin özellikle dinin davranış boyutu bakımından daha dindar, köyden gelenlerin de inanç bakımından daha güçlü tutum gösterdiklerini tespit etmiştir²⁸⁵.

Magneralla, Susurlukta yaptığı çalışmada, kasabalıların çok dindar ama kaderciler olmadığını gözlemlemiştir. O, hayatta başarılı olabilmek için deneklerin sadece %5.5'inin kader, %3.3'ünün şans faktörüne önem verdiklerini belirlemiştir. Ona göre Susurlukta bireysel ilişkileri, uyumlu bir şekilde dindarlık ve vatanseverlik (patriotism) ayırt edici rol oynamaktadır. O, Türk milletinin kasabalılar tarafından "cesur ve güçlü" %52.6, dindar, %50.4, misafirperver %45.7, vatansever %27.7 oranlarında karakterize ettiklerini göstermiştir²⁸⁶.

Görüldüğü gibi Türkiye'de köy ve kasabalarda dinin toplumsal etkisinin farklılaştığını gösteren bazı bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgulara göre köylülerin, şehirlilere göre daha dindar oldukları ileri sürülebilir. Sezen, doğum yeri ve yetişme çevresine göre dindarlık düzeyinin farklılaştığını belirtmektedir. Ona göre dindarlık düzeyi şehirden köye gidildikçe artmakta iken dini gereksiz bulanların oranları düşmektedir²⁸⁷. Mutlu'da köy doğumluların şehir kökenlilere oranla daha dindar olduklarını tespit etmiştir²⁸⁸.

Türkiye'de köyün şehirden daha dindar olduğu şeklindeki değerlendirmelere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Türkiye'nin bazı köylerinde dinin sosyal hayatı düzenleme ve etkileme rolünün çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Mansur'da Bodrum toplumsal hayatında dinin önemli bir faktör olmadığını ileri sürmektedir²⁸⁹. Aynı şekilde Karpat, gecekondu üzerine yaptığı araştırmada,

²⁸³ B. Atalay, *Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması*, s.125-126.

²⁸⁴ B. Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, s.152.

²⁸⁵ A. Onay, *a.g.e.*, s.122.

²⁸⁶ Paul J. Magneralla, *Tradation and Change in a Turkish Town*, Cambridge, Massachusetts, 1981, s.156.

²⁸⁷ Yümme Sezen, *Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı*, İstanbul, 1993, s.101.

²⁸⁸ K. Mutlu, *a.g.m.*, s.197.

²⁸⁹ F. Mansur, *a.g.e.*, s.114.

gecekondulular için dinin, geniş bir “köy komünal kültürünün” sadece bir parçası olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ona göre gecekondularda birkaç kadın ve erkek her şeyi dine göre yorumlamakla beraber, bunların inançlarını “hurafe” diye alaya alan akrabaları ve arkadaşları ile uyum içinde yaşamaktadırlar²⁹⁰.

Sonuç olarak Ülkemiz köy ve kasabalarında dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumların farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bu olgunun Gördes ve çevre köylerindeki durumunu kavrayabilmek ve analiz edebilmek için demografik ve sosyo-kültürel değişkenlerle dinî tecrübenin ifade şekilleri arasındaki ilişkiye geçmeden önce, dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik geliştirilen ölçeğin uygulandığı Gördes ve çevre köyleri örnekleminin olgusal kimliğinin betimlenmesinde ve analizinde değişim ve dönüşümleri rapor etmek gerekir. Öncelikle yazılı kaynaklar ve belgelerden hareketle Gördes örnekleminin tarihsel olarak sosyo-ekonomik, demografik ve dinî değişimi gösterilebilir. Daha sonra Gördes ve çevre köyleri örnekleminin olgusal kimliğine yönelik elde edilen nicel ve nitel verilerle karşılaştırarak kasaba toplumunun geçmişten günümüze değişim süreci analiz edilebilir. İşte bu nedenle araştırmada tarihî açıdan betimlenecek olan Gördes ve çevre köylerinin demografik, ekonomik ve dinî yapısı, örneklem gurubunun olgusal kimliği ile ilişkili bir biçimde rapor edilecektir.

²⁹⁰ K.H. Karpat, **a.g.e.**, s.127.

II. BÖLÜM

GÖRDES’TE TARİHİ, COĞRAFI VE TOPLUMSAL YAPI

A. Tarihi ve Coğrafi Yapı

1. Tarihi Yapı

Tarih boyunca değişik isimler alan Gördes’in ne zaman kurulduğu ve isminin hangi sözcükten geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olduğu söylenmektedir. Değişik tarihi kaynaklarda Gördes, Gordos, Gördis, Guerdez, Julia Gordos, Gördös, Köritoz gibi çeşitli isimlerle anılmıştır²⁹¹. Halk arasında ise bölgeye ilk yerleşen “kördost” adlı yörük göçebelerin adının zamanla Gördes’e dönüştüğüne inanılmaktadır.

Gördes’in tarihinin, M.Ö. 1450 yıllarına kadar uzandığı ileri sürülmektedir. Gördes’in M.Ö.1450-1200 yılları arasında hüküm süren Etiler tarafından kurulan bir şehir olduğu belirtilmektedir²⁹². Bu görüş, Etiler dönemine ait Manisa ve yöresinde bulunan arkeolojik kalıntılara ve Gördes tarihi ile Manisa tarihinin paralel olarak incelenmesine dayanmaktadır. Kasabanın kuruluşuyla ilgili diğer bir görüş de Şarl Leksiyon’a aittir. Ona göre Gördes İyonlar tarafından kurulmuştur. Gördes’in ilk kez Frigya kralı Gordios tarafından kurulduğu ve en eski isminin Gordiom olduğu, zamanla Gordiom Julia Polis adını aldığı iddia edilmektedir²⁹³. Ancak, Frigya kralı Gordios tarafından kurulan Gordium şehrinin Sakarya nehrinin kıyılarında kurulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Frigyalıların topraklarını ele geçiren Lidyalılar devrinde Gördes’in önemli bir yerleşim birimi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ramsay, Lidyalılar döneminde Gördes’in Julia Gordos olarak isimlendirildiğini ve 40 kadar Lidya şehri içinde sekizinci sırada yer alan bir şehir merkezi olduğunu, adına para basıldığını belirtmektedir²⁹⁴. Bu bilgiler ışığında Gördes’in Lidyalılar öncesi dönemlerde kurulmuş bir kasaba olduğu ifade edilebilir.

Gördes, M.Ö. 546 yılında Lidya Kralı Kresus’un, Persler tarafından mağlup edilmesi üzerine İran sınırlarına dahil edilmiştir²⁹⁵. Gördes, M.Ö. 333’te Anadolu’da Pers

²⁹¹ Gördes’in tarihsel isimleri ve kuruluşu hakkındaki tartışmalar için bkz. Besim Darkot, “Gördes”, İ.A, C. IV, İstanbul, 1964, s.815; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.IX, İstanbul, 1935, s.55; W.M. Ramsay, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961, s.131; **Manisa Vilayeti Hakkında Mecmua**, İzmir, 1932, s.237; İbrahim Çiçek, **Gördesli Mücadele Makbule ve Silah Arkadaşları**, Salihli, 1997, s.10-11; Zekeriya Yurtoğlu, **Gördes Tarihi**, İzmir, 1993, s.21-22.

²⁹² **Manisa İl Yıllığı 1967**, İzmir, 1968, s.125; M. Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, **Manisa Tarihine Genel Bir Bakış**, İstanbul, 1939, s.10-12; Mehmet Tekdemir, **Bilinmeyen Yönleriyle Gördes**, Elazığ, 1974, s.18-19.

²⁹³ Kemal Irmak, **Manisa Tarihi**, İstanbul, 1937, s.53.

²⁹⁴ W.M. Ramsay, **a.g.e.**, s.131.

²⁹⁵ Oktay Akşit, **Manisa Tarihi**, İstanbul, 1983, s.28.

egemenliğine son veren Büyük İskender'in idaresi altına girmiştir. Onun, M.Ö. 323'te ölümü üzerine komutanları arasında parçalanan imparatorluk toprakları üzerinde birçok krallık kurulmuştur. Bu krallıklardan birisi olan Bergama krallığı idaresinde kalan Gördes, M.Ö. 190'da Roma idaresine geçmiştir²⁹⁶. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla diğer Anadolu kasaba, köy ve kentleri gibi Bizans sınırları içinde kalmıştır²⁹⁷. Romalılar döneminde Gördes'in M.S. ikinci yüzyıl ortalarında piskoposluk merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bizans dönemi boyunca da piskoposluk merkezi konumunu sürdürmüştür²⁹⁸. O halde Gördes'in, Türk egemenliğine girmeden önceki Lidyalılar zamanında adına para bastırarak kadar büyük bir ticaret ve ekonomik merkez, Roma ve Bizans devirlerinde piskoposluk merkezi olacak kadar önemli bir şehir olduğu söylenebilir.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya başlayan Türk akınları, Çağrı Bey'in kurduğu Büyük Selçuklu imparatorluğu döneminde de devam etmiştir²⁹⁹. Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın Bizanslılara karşı yaptığı Malazgirt savaşını kazanmasından sonra Anadolu'ya yapılan akınlar yerleşme şeklinde kendini göstermeye başlamıştır. Büyük Selçukluların egemenliği altında Orta Anadolu'da hakimiyet kuran Süleyman Şah, Bizans imparatorluğu içindeki saltanat mücadelelerinden faydalanarak sınırlarını, Marmara ve Ege denizi kıyılarına kadar genişleterek, devletin merkezini İznik'e nakletmiştir³⁰⁰. Böylece, Gördes ve çevresi Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Süleyman Şah tarafından 1076 tarihinde fethedilmesine rağmen birinci haçlı seferinin Selçuklulara vurduğu darbeden faydalanan Bizanslılar, şehri ve çevresini geri almışlardır³⁰¹.

Anadolu'daki Moğol istilası, sayısız Türkmen boylarının Batı Anadolu bölgesine göç etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla bu uç bölgelerdeki Bizans şehir ve kasabaları Türklerin eline geçmeye başlamıştır³⁰². Nitekim, Anadolu Selçuklu hükümdarı Kıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü (ö. 1246) üzerine İzzeddin Rükneddin Alaadin'in, o dönemlerde Gördes'e bağlı bir bucak olan Burglu (Borlu)'dan getirilip hükümdar ilan edilmesi³⁰³, yine Gördes'in Kayacık bucağında, 24 ağustos 1237 tarihli bir minare ile 22 Eylül 1267 tarihli bir mezar taşının bulunması³⁰⁴, Gördes'in XIII. yüzyıl ortalarında Anadolu Selçuklu

²⁹⁶ Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, 1989, s.15-16; Besim Darkot, "Manisa", **İ.A.**, C.VII, İstanbul, 1964, s.288-290.

²⁹⁷ F.M., Emecen, **a.g.e.**, s.16.

²⁹⁸ Z. Yurdoğlu, **a.g.e.**, s.26.

²⁹⁹ Mete Çağatay Uluçay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul, 1965, s.27.

³⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.I, İstanbul, 1995, s.1.

³⁰¹ Mete Çağatay Uluçay, "Manisa", **İ.A.**, C.VII, s.290.

³⁰² Clode Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (çev. Y. Moran), İstanbul, 1979, s.296.

³⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara, 1970, s.121.

³⁰⁴ M.Ç. Uluçay-İ. Gökçen, **Manisa Tarihine Genel Bir Bakış**, s.22.

egemenliği altında bulunduğunu göstermektedir. Bu belgelere göre Manisa'nın fethinden önce Gördes ve çevresinin Saruhanoğullarının ilk yerleşim yerlerinden birisi olduğu belirtilebilir³⁰⁵.

Bölgede, 1300 yılına gelinceye kadar, Türk akınlarına direnebilen Manisa gibi birkaç şehir kalmıştır³⁰⁶. Türk akınları karşısında çaresiz kalan Bizanslılar, Sicilya kralı Frederike'den yardım isteyerek Katalan askerlerini Manisa'ya getirtmiş ve Katalanların bu bölgeden çekilmeleri ile 1305 tarihinden itibaren Manisa'ya kadar olan bölgeleri fethettikten sonra 1313 yılında Manisa'yı ele geçiren Saruhan Bey, Manisa merkezli Saruhan beyliğini kurmuştur³⁰⁷. Saruhan Beyliğinin ilk kurulduğu dönemde Gördes'in de beyliğe bağlı kasabalardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Saruhanoğulları beyliği döneminde Gördes, Saruhan Bey'in oğulları Bekçe Bey ve ondan sonra Devlethan tarafından yönetilmiştir³⁰⁸.

Gördes, Yıldırım Beyazıt tarafından 1390 yılında Saruhan Beyliği ile beraber, Osmanlı topraklarına katılmıştır³⁰⁹. Ancak 1402 Ankara savaşından sonra Timur tarafından Saruhan Beyliği toprakları, Saruhan beylerinden İshak Bey'in oğlu Orhan'a geri verilmiştir. Saruhan beyliğinin başına Orhan'dan sonra kardeşi Hızır şah geçmiş ve Hızır Şah'ın 1410 tarihinde Çelebi Mehmed tarafından öldürülmesinden sonra Beylik Osmanlı topraklarına kesin olarak katılmıştır. Saruhan oğulları, Gördes'te cami ve hamam gibi tesisler inşa etmişlerdir. Aynı zamanda Gördes, Beyliğin Demirci, Akhisar, Kemalpaşa gibi önemli kazalarından birisidir³¹⁰.

Osmanlı idaresi altında 1833 tarihine kadar Saruhan sancağının bağlı bulunduğu Anadolu eyaletine bağlı kalan Gördes, bu tarihten sonra Aydın vilayetine bağlanmıştır. Ancak, 1845 yılında Aydın vilayetinden ayrılarak, merkezi Manisa olan Karesi vilayeti sınırları içine alınmışsa da 1847 yılında tekrar Aydın vilayetine bağlanmış ve vilayet merkezi İzmir olarak değiştirilmiştir³¹¹. Böylece Gördes, 1920'deki Yunanlıların işgaline kadar Osmanlı idaresinde kalmış ve 5 Eylül 1922'de kurtarılmış ve Manisa'ya bağlı bir İlçe olmuştur.

³⁰⁵ F. Emecen, **a.g.e.**, s.12.

³⁰⁶ F.M. Emecen, **a.g.e.**, s.17.

³⁰⁷ İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, s.73-74; M.Ç. Uluçay-İ. Gökçen, **Manisa Tarihine Genel Bir Bakış**, s.19; B. Darkot, "Manisa", s.290; F.M. Emecen, **a.g.e.**, s.17.

³⁰⁸ İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, s.133.

³⁰⁹ B. Darkot, "Gördes", **İ.A**, C. IV, s.815; "Gördes", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.III, Ankara, 1985, s.1081.

³¹⁰ İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s.75-76; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.I, İstanbul, 1947, s.137-138.

³¹¹ Mete Çağatay Uluçay, **XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul, 1995, s.1-4.

2.Coğrafi Yapı

Tarih öncesi dönemlerden beri yerleşim birimi olduğu anlaşılan Gördes, Manisa iline bağlı bir Batı Anadolu kasabasıdır. Manisa'nın kuzey doğusuna kurulmuş, deniz seviyesinden 680 metre yükseklikte, küçük akarsu vadileriyle ayrılmış topraklara sahip yayla görünümünde bir yerleşim birimidir. Toplam yüzölçümü 800 km kare olan Gördes'in doğusunda Demirci-Köprübaşı, güneyinde Salihli, batısında Akhisar, kuzeyinde ise Balıkesir'e bağlı Sındırgı ilçeleri yer almaktadır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı bir iklime sahip ilçenin toplam yüzölçümünün %45'i ormanlarla kaplıdır³¹².

3. Ulaşım

Gördes Manisa'ya 109 km, Akhisar'a 56, Demirci'ye 54, Köprübaşı'ya 36 km uzaklıkta bulunmaktadır. 1927'de İlk otomobilin, 1935'te iki otobüs ve 1949 ise sekiz kamyon ve üç otobüs'ün kayıtlı olduğu Gördes, günümüzde ulaşım araçları ve ulaşım alt yapısı bakımından büyük ilerlemeler göstermiştir³¹³. Nitekim, ilçenin Demirci, Salihli, Köprübaşı ve Akhisar karayolu ile birlikte 48 köyünün yolu asfalttır. Gördes'ten her gün Salihli'ye sabah gidiş akşam dönüş olmak üzere bir özel otobüs seferi düzenlenmektedir. Aynı şekilde her gün neredeyse saat başı özel şirket ve belediyeye ait otobüs firmalarının düzenlediği seferlerle Akhisar'a oradan da Manisa ve İzmir'e ulaşım sağlanmaktadır. Gördes'in hem köylerine hem de Manisa ve İzmir gibi sanayi ve ticaret merkezlerine ulaşım açıklığı söz konusudur. Ulaşım ve kitle iletişim araçlarının etkinliği birlikte değerlendirildiğinde Gördes ve köylerinde kırsal ve kentsel sosyo-ekonomik değerlerin bir arada yaşadığı, Oskay'ın deyimiyle“kırdan kentleşme”³¹⁴ sürecine doğru bir eğilim olduğu söylenebilir.

4. Yerleşim Birimi

Gördes'in ilk yerleşim yeri, Kumçayı'nın batı kıyısına hakim yamaç üzerine kurulmuştur. 1671 yılında Gördes'e gelen Evliya Çelebi, Gördes'in, Kütahya eyaletinin Saruhan sancağına bağlı bir kaza, 78 köyü, inişli yokuşlu sokakları, Tokat şehri evleri gibi birbiri üzerine kat kat yapılmış ve duvarları temelinden yarısına kadar taş, yukarısı kerpiç, 2200 “toprak damlı” evleri, 50 dükkanı, üç hanı, iki hamamı, iki tekkesi ve 11 camisi, altı mahallesi olan tipik bir Anadolu kasabası görünümünde olduğunu gözlemlemiştir. Evliya

³¹² M. Ekrem Üzümeri-Selami Dinçer-Sadi Kazancı, “Gördes”, **Türkiye Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, 1956, s.437-438; Ayrıca bkz. Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lam**, C. V, s. 3917-3918; Ali Rıza Babacan, **İlimiz Manisa ve Bölgemiz Ege Bölgesi**, İzmir, 1983, s.49.

³¹³ Sami İlker-Hüseyin Tuncay-Halil Aker, **Bir Zamanlar Gördes**, Manisa, 1999, s.221-222.

³¹⁴ Ülgen Oskay, “Bakırçay Bölgesi Kırsal Kesim Araştırması”, **Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, 1. Sosyoloji Kongresi**, Ankara, 1994, s.269.

Çelebi, o tarihlerde toplumun meyve ve bahçecilikle geçimini sağladığı, özellikle Gördes'te yetişen üzümün çok meşhur olduğunu, bunların, diğer ürünlerle mübadele edildiğini anlatmaktadır³¹⁵. Şemseddin Sami de XIX. yüzyıl sonlarında Gördes'in, Borlu nahiyesi dahil 135 köyü, üç camisi, bir kilise, bir rüştiye mektebi, 84 dükkanı olduğunu belirtmektedir³¹⁶. Aynı şekilde Manisa il yıllığında 1904 yılında Gördes'in Borlu bucağı ile 135 köyünün olduğu belirtilmiştir³¹⁷.

İlçenin, 23 Ocak 1940 tarihinde meydana gelen heyelan nedeniyle 1948 yılında bugünkü yerleşim yerine kurulmasına başlanmıştır. Bununla birlikte Kasaba halkının bir kısmı “atalarının, babalarının yurdu” olduğu gerekçesiyle eski yerleşim biriminin taşınmasına karşı çıkmışlardır. Onlar, hasar gören evlerinin onarılması, yıkılanların yerine yenilerinin yapılması suretiyle kasabanın yine eski yerleşim yerinde kalmasını istemişlerdir. 1954 yılında halkın bir bölümü, Gördes'ten kasabanın bugünkü yerleşim yeri olan Kocamutluk tepesine inşa edilen evlerine taşınmıştır. Geriye kalanlar ise en son 1966 yılında inşaatı tamamlanan Yüzbirevler mahallesine nakledilmiştir³¹⁸. Bu gün bir harabe görünümünde olan eski Göredes'te bazı aileler yaşamaktadır.

Diğer taraftan Gördes merkez şehir yapılanmasında Kürekçi köyü ile Gördes arasında bulunan Bölük Paşa ile Caberler köyleri, Akhisar karayolu üzerinde bulunan Çalkoca damları, ilçe merkezi sınırları içine alınmıştır. Dolayısıyla bu yerleşim birimleri ilçe merkezine ait kabul edildiklerinden köy tipi yerleşimler olarak değerlendirilmezler.

Ayrıca, Gördes ve çevresinde kır yerleşim birimleri de oluşmuştur. Tarlaların yerleşim birimlerine uzak olması, tarla işlerini daha kolay ve hızlı yapma, üretimi artırma vb gibi nedenlerden dolayı çiftçiler, tarlalarının başına barınaklar inşa etmiştir. Örneğin, yaz aylarında tütün üretimi yapmak amacıyla Bayat alanı olarak bilinen ve Kumçayı çevresindeki verimli tarlalar üzerinde bir çok tarla sahibinin barınakları bulunmaktadır. Zamanla bu barınaklar, daha muntazam evlere ve Softa Damları, Örencik Damları, Çalkoca Damları gibi isimlerle anılan küçük mahallelere dönüşmüşlerdir. Kasaba ve çevresinde bu tür kır yerleşme tipleri, “dam” olarak isimlendirilmektedir.

Gördes'te kurulan kır yerleşme tipleri, köy yerleşim birimlerine dönüşmeye başlamıştır. Ancak, tarihi süreç içinde Gördes'e bağlı yerleşik köylerin sayısında çok büyük azalma olmuştur. Köy sayısındaki en önemli değişikliklerden birisi de Demirköprü barajının inşasıyla meydana gelmiştir. 1960 yılında işletmeye açılan baraj nedeniyle Borlu

³¹⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 56.

³¹⁶ Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lam**, C. V, s.3917.

³¹⁷ **Manisa İl Yıllığı 1967**, s.64.

³¹⁸ M. Tekdemir, a.g.e., s.69.

bucağı da dahil taşınan bir çok köy, Demirci veya Salihli ilçelerine bağlanmışlardır. Ancak Borlu'dan kopanların ve baraj suları altında kalan bazı köylülerin yerleşmesiyle kurulan Köprübaşı, bir bucak olarak Gördes'e bağlanmıştır. Yine 1959 yılında Balıkesir'in Sındırgı ilçesine bağlı Kihra köyü, kasabaya bağlanmış ve 1961 yılında adı, Çiçekli şeklinde değiştirilmiştir.

Gördes'in köy sayısındaki değişimin en önemli nedenlerinden birisi de 1968 yılında Köprübaşı bucak merkezinde ve Güneşli köylerinde kurulan Belediye örgütleri olmuştur. Çünkü, bu yerleşim birimlerinin nüfusları, belediye örgütlenmesi için yeterli büyüklükte olmadıkları için bir çok köy, bu belediyelere bağlı mahalleler haline dönüştürülmüşlerdir. 1972 yılında Kayacık bucağında belediye örgütü kurulmuştur. Bununla birlikte 1970 yılında meydana gelen depremden sonra Günkonak köyü bütünüyle ilçe merkezine taşınmıştır. Daha sonraki yıllarda Köprübaşı bucağının ilçe merkezine dönüştürülmesiyle Gördes'e bağlı köy sayı 50'ye düşmüş ancak, Demirci'ye bağlı Yeniköy'ün ilçeye bağlanmasıyla günümüzdeki köy sayı 51'e yükselmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar, Gördes hem coğrafi hem de köy ve bucakları bakımından sürekli olarak küçülmüştür. Dolayısıyla toplam nüfusunda zaman zaman çok yüksek düşüşler meydana gelmiştir. Tablo 5'te Gördes merkez, bucak ve köy nüfuslarının 1955, 1970 ve 2000 yılları arasında cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında bu durum açıklığa kavuşabilir³¹⁹. 1955 yılında 30242 olan kasaba ve köy nüfusu 1970'de 32976'ya yükselmiş, 2000 yılında ise 27301'e düşmüştür. İlçenin toplam nüfusu da 34357'den 40337'ye yükselmiş, ancak 2000 yılında 38110'a düşmüştür.

Tablo 5. Yerleşim birimine göre nüfusun dağılımı

Yıl	Merkez			Kasaba-Köy			Toplam		Genel Toplam
	K	E	T	K	E	T	K	E	
1955	2124	1991	4115	15101	15141	30242	17225	17132	34357
	51.7	48.3	12	49.9	50.1	100	50.1	49.9	88
1970	3669	3692	7361	16663	16313	32976	20332	20005	40337
	49.8	50.2	18	50.5	49.5	100	50.4	49.6	82
2000	5690	5119	10809	14081	13220	27301	19771	18339	38110
	52.7	47.3	28.3	51.6	48.4	100	51.9	48.1	71.7

³¹⁹ **1955 Genel Nüfus Sayımı**, D.İ.E., Ankara,1961, s.365; **1970 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1973, s.408; **2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Manisa**, D.İ.E., Ankara, 2002, s.68-69.

Bu verilere göre 1955 yılında nüfusun büyük çoğunluğu (%88) köylerde, kasaba merkezinde ise genel nüfusun ancak %12'si yaşamaktadır. 1955 yılına göre 1970'te kasaba merkezinde oturanların oranı (%18) az da olsa artmasına rağmen köy nüfusu büyük oranda (%82) ağırlığını korumaktadır. 2000 yılında kasabalı nüfus yoğunlu artmaya devam etmiş (%28.3) ancak, köylerde yaşayan nüfus oranı (71.7) azalmasına rağmen genel nüfus içindeki çoğunluk payını sürdürmüştür. Gördes merkez nüfusu, sürekli artmasına karşın köy nüfusu da gittikçe düşmeye başlamıştır. Bunun nedeni olarak, Gördes'in idari yapılanmasındaki değişkenlik, köylerden İlçe merkezine, Manisa ve İzmir gibi şehirlere göçün artması gösterilebilir.

Gördes şehir yapılanması ve konut özellikleri bakımından, düzenli ve modern bir ilçe görünümünde bir yapılanmaya sahiptir. Çünkü, heyelan nedeniyle genelde konutlar, afet evleri tarzında tek katlı ve bahçeli olarak inşa edilmiştir. Sokakları oldukça düzgündür. Şehir Çarşısı, planlı olarak yapılan esnaf ve zanaatkarların üretim ve pazarlama yaptıkları küçük dükkanlar, pazar yeri, park, meydan, sinema (bugün faaliyette değildir), kahvehaneler, düğün salonu, Ptt, hükümet konağı ve belediye binasından oluşan bir merkezdir. Ancak son yıllarda çok katlı ve çarpık bir yapılaşmanın ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

Gördes'teki modern şehir planlamasına karşın Kayacık kasabası tipik bir Osmanlı kasabası niteliği taşımaktadır. Kayacıkta geleneksel iki katlı, biri biri üzerine inşa edilmiş ahşap evler yanında betonarme iki veya üç katlı evler de vardır. Aslında Doğanpınar, Kalemoğlu, Bayat, Yakaköy ve Benlieli köylerinde de aynı özellikleri gözlemek mümkündür. Bu köylerde yöresel ve köy konut dokusu özelliği taşıyan bir veya iki katlı konutlar yanında yüksek gelir gurubuna dahil ailelerin betonarme yapıım sistemine sahip iki katlı evlerde oturdukları görülmektedir. Bununla birlikte yerel olarak kullanılan taşın yerini endüstri ürünü tuğlanın, demir ve çimentonun, iç dekorasyonda fayans, lavabo taşı, mutfak tezgahı hatta küvet ve duş sistemlerinin aldığı gözlemlenmektedir. Köylerde konut tipleri ve yapı malzemelerindeki değişmelerle birlikte ev eşyalarında da çamaşır makinesi, buzdolabı, mobilyalar gibi teknolojik ürünlerin kullanım eğiliminin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda köylerde her evde sabit ev telefonu ve televizyon vardır. Özellikle erkekler arasında cep telefonu kullanımı yaygındır. Bu gözlemlere dayanarak, kentli davranış özelliklerinin köye taşınmaya başladığı belirtilebilir.

4.1. Örneklem Gurubunun Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Günümüzde Gördes yerleşim birimi yapılanması, merkezde sekiz, Güneşli kasabasında beş, Kayacık kasabasında dört, çiçekli kasabasında iki olmak üzere toplam 19 mahalle, üç kasaba ve 51 köyden oluşmaktadır. Araştırmada Gördes evrenini oluşturan bu idari yapılanmalardan örneklem olarak seçilen Kayacık kasabası, Benlieli, Doğanpınar, Kalemoglu, Yakaköy ve Bayat köylerinin yıllara göre nüfus yapılarındaki değişimler Tablo 6’da verilmiştir³²⁰.

Tablo 6. Örneklem seçilen köylerin yıllara göre nüfus yapıları

Yıllar		Kayacık	Bayat	Benlieli	Doğanpınar	Kalemoglu	Yakaköy
1965	E	860	125	248	130	209	393
	K	906	122	264	153	230	415
	T	1776	247	512	283	439	808
1975	E	1104	116	255	150	222	426
	K	1005	115	305	197	259	456
	T	2109	231	560	347	481	822
2000	E	1382	100	229	194	241	416
	K	1288	114	272	211	246	442
	T	2670	214	501	405	487	858

Bu verilere göre örneklem seçilen Kayacık kasabasının ve Doğanpınar köyünün nüfusunun, 1965 yılından 2000 yılına kadar sürekli arttığı görülmektedir. Ancak, Bayat köyünün nüfusunda hızlı bir düşme vardır. Benlieli’nde ise 1965-75 yılları arasında belli bir artış olmasına rağmen daha sonraki yıllarda nüfusun artış hızının düştüğü anlaşılmaktadır. Yakaköy ve Kalemoglu köylerinde nüfus artış hızının çok düşük seviyelerde gerçekleştiği ifade edilebilir. Bayat, Benlieli, Kalemoglu köylerindeki nüfus düşüşü, ilçeye ve ilçe dışına göçlerle açıklanabilir. Nitekim, Kurtkan’a göre Türkiye gibi tarım sektöründe küçük ve cüce mülklerin hakim olduğu ülkelerde nüfus artışına paralel olarak şehirlere göç kaçınılmazdır³²¹. Bayat köylüleri nüfus’ta azalmayı köyün geçim kaynağı olan tütün gelirlerinin düşmesine paralel olarak artan ilçe dışı ve ilçeye mevsimlik göçe ve köyden çok sayıda memur çıkmasına bağlamaktadırlar. Kayacık, Yakaköy gibi

³²⁰ 1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü, D.İ.E., Ankara, 1968, s.455-456; 1975 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü, D.İ.E., Ankara, 1973, s.8-9. 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Manisa, s.68-69.

³²¹ Amiran Kurtkan, “Türkiye’de Nüfus Problemi ve Planlaması”, Sosyoloji Konferansları, İstanbul, 1977, s.31.

büyük köylerin nüfus artışları, diğer küçük köylere göre eğitim, sağlık ve ekonomik olanaklarının daha iyi durumda olmasından kaynaklanabilir. Doğanpınar köyünün geçim kaynağı, tütüne bağlı olmadığı için nüfus artış hızını koruduğu öne sürülebilir.

4.2 Örneklem Gurubunun Doğum Yeri

Gördes örneklem gurubunun doğum yerine göre dağılımları tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Doğum yerine göre örneklemin dağılımı

Doğum yeri	N	%
İlçe	228	38,0
Kasa	79	13,2
Köy	293	48,8
Toplam	600	100,0

Tablo 7’deki bulgular, örneklem gurubunun çoğunlunu (%48.8) köy doğumluların teşkil ettiğini göstermektedir. Bunlardan sonra örnekleme %38’le ikinci en büyük orana sahip olan Gördesliler gelmektedir. İlçe kökenlileri %13.2’lik oranla kasaba doğumlular takip etmektedir.

B. Demografik Yapı

1. Nüfusun Genel Özellikleri

Genellikle belirli bir bölgede yaşayan bireylerin oluşturduğu kütleye nüfus denmektedir³²². Bir toplumu oluşturan nüfusun büyüklüğü, dağılımı ve nitelikleri sosyoloji için önemli bir veri kaynağıdır. Nüfusun büyüklüğü ile toplumsal yapı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Toplumsal yapı hem nüfus değişmelerini etkiler hem de bu değişmelerden etkilenir³²³. Toplumların, yaşam ve kültürel koşulları, nüfuslarının sayısı, özellikleri, dağılışı ve bunların her birindeki olası değişmelerle ilintilidir³²⁴. Nitekim nüfusun yapısal özelliklerinin beklentilerin ötesinde gelişmesi, makro düzeyde sosyo-ekonomik kalkınma önünde engeller oluşturabilir³²⁵. Nüfusun yapısal dağılımına bağlı olarak, önemli sosyal, kültürel ve ekonomik gelişme ve değişimler olabilir. Nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim, meslek vb gibi özelliklere göre dağılımı, toplumun sosyal, kültürel ve dinî hayatını olumlu ya da

³²² Sezgin Kızılcıçelik, **Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Konya, 1992, s.307.

³²³ T.B. Bottomore, **Toplumbilim**, (çev. Ünsal Oskay), İstanbul, Tarihsiz, s.87-88.

³²⁴ Georg A. Lundberg-Clarence C. Schrag-Otto N. Larsen, **Sosyoloji**, (çev. Özer Ozankaya-Ülker Gürkan), C. II, Ankara, 1970, s.5.

³²⁵ Mümtaz Peker, “Türkiye’de İnsan Gücünün Bazı Özellikleri”, **Türkiye’de Nüfus Yapısı Ve Nüfus Sorunları 1973 Araştırması**, Ankara, 1978, s.13.

olumsuz yönde etkileyebilir³²⁶. Buna göre Gördes'in sosyal ve dinî yapısını anlayabilmek için demografik özelliklerini tasvir etmek gerekli olmaktadır.

Osmanlı döneminde Gördes'in demografik özelliklerine ait ilk veriler, 1835 ve 1842 yıllarında, ilçenin vergi ve askerlik durumunu belirlemek için sadece erkek nüfus esas alınarak yapılan sayımlarda bulunabilir(Tablo 8)³²⁷.

Tablo 8. Osmanlı dönemi, 1835 ve 1842 yıllarındaki Gördes nüfusu

Yıl	Türk	Rum
1835	5878	225
1842	5950	304

1850'den önce Gördes nüfusunun, 10.000 ile 19.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir³²⁸. Evliya Çelebi, 1671 yılında Gördes'te 2.200 hane olduğunu söylemektedir. O zamanki hane büyüklüğünü ortalama beş kişi kabul edersek, nüfusun 11.000 civarlarında olduğunu ileri sürebiliriz³²⁹. Şemseddin Sami de 1889-1898 tarihleri arasında yazdığı Kâmûsu'l A'lam isimli eserinde Gördes merkezde 560 Rum, 3440 Müslüman olmak üzere toplam 4000, Borlu nahiyesi dahil 135 köy ve 625 Rum'la birlikte 31444 nüfusun yaşadığını belirtmektedir³³⁰. Aynı şekilde XIX. yüzyıl sonlarına doğru Gördes nüfusunun, 3440 Müslüman ve 560 Rum olmak üzere toplam 4000 olduğu tahmin edilmektedir³³¹.

2. Nüfus Artış Hızı

Her ne kadar Osmanlı'nın son döneminde Gördes'in nüfusuyla ilgili bazı veriler olsa da bunlar, ilçenin Cumhuriyet öncesi nüfusu hakkında sağlıklı ve yeterli bir bilgi sunmamaktadır. Cumhuriyet döneminde ise ilk nüfus sayımı, 1927 yılında yapılmış ve 1935-1990 arasında her beş yılda bir, 1997 ve 2000 yıllarında sayım tekrarlanmıştır. Buna göre Türkiye nüfusu (1950'de %21.7, 1970'de %25.19, 1990'da %21.71, 2000'de %18.28) sürekli olarak artmasına rağmen 1970'den sonra nüfus artış hızı düşmektedir³³².

³²⁶ İ. Kır, **a.g.e.**, s.69.

³²⁷ Necdet Bilgi, "Saruhan Sancağı'nın 1842 Yılı Nüfusu", **Manisa Dergisi**, Sayı, 14, Manisa, 1997, s.23-32.

³²⁸ Mübeccel Kıray, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul, 1998, s.22.

³²⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.56.

³³⁰ Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lam**, C. V, s.3917-3918.

³³¹ B. Darkot, "Gördes", s.815.

³³² B. Gökçe, **a.g.e.**, s.60-61.

1927 ile 2000 yılları arasında yapılan genel nüfus sayım sonuçlarına göre Türkiye, Gördes merkez ve köylerinin nüfus sayıları ve yıllık nüfus artış hızları verilmiştir³³³.

Tablo 9. Yıllık nüfus artışı bakımından Türkiye ile Gördes nüfusunun karşılaştırılması

Yıllar	Türkiye	Yıllık N.A.H	Merkez		Kasaba-Köy		Gördes Geneli	Yıllık N.A.H
			N	N.A.H	N	N.A.H		
1927	13648270	00.00	2883	00.00	19881	00.00	22600	00.00
1935	16158018	21.10	3175	10.2	22561	13.48	25736	13.87
1940	17820950	19.59	3079	-3.0	23504	4.17	26583	3.29
1945	18790174	10.59	3095	0.5	24572	4.54	27666	4.07
1950	20947188	21.73	3870	25.0	27432	11.63	31302	13.14
1955	24064763	27.75	4115	6.3	30242	10.24	34357	9.75
1960	27754820	28.53	5071	23.2	29402	-2.77	34478	0.35
1965	31391421	24.62	5665	11.7	31859	8.35	37524	8.83
1970	35605176	25.19	7361	29.9	32976	3.50	40337	7.45
1975	40347719	25.00	7909	7.4	34405	4.33	42314	4.9
1980	44736957	20.65	8402	6.2	37124	7.90	45526	7.55
1985	50664458	24.88	9246	10.0	40068	7.93	49314	8.32
1990	56473035	21.71	9767	5.63	29086	-27.40	38853	-21.21
2000	67803927	18.28	10809	10.6	27301	-6.13	38110	-1.91

Tablo'da görüldüğü gibi Gördes merkez nüfusu, 1927-35 yılları arasında %10.2, köyleri %13.48, genelde ise %13.87 artmıştır. Bu oranlar Türkiye nüfus artış hızının (%21.10) altındadır. 1935-40 yılları arasında Türkiye nüfusu %19.59 artarken, Gördes'in nüfusu %-3'e düşmüştür. Ancak, köylerin nüfusu, %4.17 oranında, Gördes'in genel nüfusu da %3.29 oranında artış göstermiştir. Bu tarihler arasında merkez nüfusun düşmesine 23 Ocak 1940 tarihinde meydana gelen heyelan neden olmuştur. Çünkü bu tarihte başlayan heyelan, aralıklarla devam etmiş ve bir çok ev yıkılmış veya hasar görmüştür. Bu yüzden

³³³ 1927-1975 yılları arasındaki Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşlerinden alınmıştır. **1980 Genel Nüfus İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1981, s.3; **1985 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1986, s.7-8; **1990 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1991, s.7-8; **2000 Genel Nüfus Sayımı Manisa**, s.68-69.

evleri yıkılan ve ağır hasar gören kasabalılar ya köylere akrabalarının yanına sığınmış ya da Gördes'ten göç etmişlerdir. Aynı şekilde 1940-45 yılları arasında ilçe merkez nüfusu artış hızının (%0.5) çok düşük düzeyde olması da heyelana bağlanabilir. Köylerin nüfusu %4.54, Gördes toplam nüfusu ise %4.07 oranlarında arttığı anlaşılmaktadır. 1945 ile 1950 yılları arasında ilçe merkez nüfusunun çok hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde merkez nüfus artışı (%25), Türkiye nüfus artış hızının (%21.73) üzerinde gerçekleşmiştir. Köylerin (%11.63) ve genel nüfusun (%13.14) artış hızı Türkiye nüfusunun artış oranından düşüktür. 1955 yılında Türkiye nüfusu %27.75, Gördes merkez, %6.3, köyler, %10.24, ilçe genel nüfusu ise %9.75 oranında artış göstermiştir. 1960'ta Türkiye nüfusu, %28.53 artış göstermesine karşın, Gördes merkez nüfusu bu oranın altında artmıştır (%23.2). Köylerin nüfusu ise hızlı bir düşüşe (%-2.77) geçmiştir. İlçe genelinde ise nüfus artış hızı %0.35 oranında kalmıştır. Bu verilere göre 1955-60 yılları arasında Gördes'in, köylerinden çok yoğun bir şekilde göç aldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda daha önce belirtildiği gibi 1960 yılında işletmeye açılan Demir Köprü baraj inşaatı sebebiyle birçok köy, Demirci ve Salihli ilçelerine bağlanmıştır. Bu nedenlerle köy nüfusunda hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1965 yılında merkez (%11.7), köy (%8.35) ve ilçe toplam (%8.83) nüfus artış hızı, Türkiye genelinin (%24.62) altında gerçekleşmiştir. 1970'te Gördes merkez nüfusu, Türkiye nüfus artış oranının (%25.19) üzerinde artış (%29.9) göstermesine karşılık, köyleri ancak %3.50 artış hızı yakalayabilmiştir. Bu veriye göre Gördes'in, köylerinden ikinci bir göç dalgasıyla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. 1975 yılında ise merkez nüfus artış hızı (%7.4) Türkiye nüfus artışınının (%25.00) çok altında kalmıştır. Köylerinde ise 1970 yılına göre küçük bir artış görülmesine rağmen hem Türkiye hem de ilçe merkezi nüfus artış oranınının altında (%4.33) bir artma söz konusudur. 1980'de Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızında %20.65'lik bir artış gözlenirken, Gördes merkez nüfusunda binde %6.2'lik, köylerde %7.90'lık, genel toplamda ise %7.55'lik bir artış vardır. 1985'te Türkiye yıllık nüfus artış hızı %24.88 oranında iken Gördes merkez yıllık nüfus artışı ancak, %10'luk, köylerde %7.93'lük, bütün Gördes nüfusu ise %8.32'lik bir artış hızı yakalamıştır. 1985-90 yılları arasında merkezde yıllık nüfus artış hızı %5.63 olmasına rağmen köy nüfusunun çok büyük bir düşme (%27.40) gösterdiği görülmektedir. Buna bağlı olarak, Türkiye yıllık nüfus artış hızında %21.71'lik bir artış gözlenirken Gördes nüfusunda (%-21.20) çok büyük bir düşüş olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi bu tarihlerde Gördes'e bağlı olan Köprübaşı kasabasının birçok köyle birlikte ilçe idarî yapılanmasına dönüştürülmesi nedeniyle Gördes nüfusunda aşırı düşme gerçekleşmiştir. 1990-2000 yılları arasında Türkiye yıllık nüfus artış hızı %18.28 iken, Gördes merkezde bu

oran %10.6 olarak gerçekleşmiştir. 1985'ten itibaren hızlı bir düşüş gösteren köy nüfusundaki bu eğilim, çok büyük oranda (%-6.13)devam etmiştir. Aynı şekilde Gördes nüfusu da yıllık artış hızı %-1.91'lik düşme göstermiştir. Gördes, tarım ekonomisinin bozulması, tütün üretiminin geçimlik meta değerini kaybetmesi nedeniyle özellikle köylerden büyük bir nüfus, Manisa ve İzmir gibi şehirlere göç etmeye başlamıştır. Örneğin, alilerinin geçimlerini tütün tarımıyla sağladığı Bayat köyünün 1980'de nüfusu 400 iken 1990'da 312 ye 2000 yılında ise 214'e düşmüştür. 1980-2000 yılları arasında Bayat köyünün nüfusu, neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Bu örnekte de görüldüğü üzere Gördes nüfusundaki yıllık nüfus artış oranındaki hızlı düşme, ekonomi ve göç faktörleriyle açıklanabilir. Bu faktörlere bağlı olarak, ilçe idarî yapılanmasının sık sık değişime uğraması da önemli bir etken olmuştur.

3. Örneklemin Demografik Özellikleri

3.1. Örneklem Gurubunun Cinsiyeti

Gördes ve köyleri örnekleminde araştırmaya katılan 600 kişinin %53'ü erkek, %47 si ise kadındır(tablo 10). Bu oranlar, cinsiyet dağılımı bakımından örneklemin evreni temsil etme gücünü göstermektedir.

Tablo 10. Örneklemin cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	318	53,0
Kadın	282	47,0
Toplam	600	100,0

3.2. Örneklem Gurubunun Yaş Gurupları

Örneklem gurubunun yaş guruplarına göre dağılımı tablo 11'de betimlenmiştir. Buna göre örneklemin yaş yapısının %26.7 ile %11.2 oranları arasında bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Örnekleminde en fazla yığılma %26.7'lik bir oranda 18-30 yaş gurubunda iken en alt düzeyde temsil edilen 61 ve daha yukarı yaştakilerin oranı ise %11.2'de kalmaktadır. Bunun nedeni, 18 ve 30 yaşları arasındaki farkın diğer yaş guruplarına göre daha fazla olmasından, bu yaştakilerin araştırmaya katılımda daha istekli olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü, mülakat formlarını uygulama esnasında en istekli gurup, bu yaşlar arasındakiler olmuştur. Diğer taraftan en isteksiz gurup ta yaşlılar olmuştur. Nitekim, bazı yaşlılar, mülakat formunu cevaplamayı reddetmiştir. Bu yüzden 51 ve üstü yaşlarda örneklem gurubu dağılımı diğer yaş guruplarına göre düşük kalmıştır. Örneklemin ikinci büyük yaş gurubunu %24.7'lik oranda 31-40 yaşları arasındakiler

oluşturmaktadır. Bunları, 41-50 yaş gurubundakiler %23.5'lik oranla takip etmektedir. Örnekleme en az düzeyde temsil edilen 61 ve yukarı yaşlılardan sonra %14'lük bir oranda 51-60 yaş gurubunda bulunanlar yer almaktadır(Tablo11).

Tablo 11. Örneklemin yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş gurupları	N	%
18*30	160	26,7
31*40	148	24,7
41*50	141	23,5
51*60	84	14,0
61 ve üstü	67	11,2
Toplam	600	100,0

3.3. Örneklem Gurubunun Medeni Durumu

Örneklem gurubunun medeni duruma göre dağılımı tablo 12'de verilmiştir. Buna göre Gördes ve köyleri örneklem gurubunun %72.7'si evli olmasına karşın, %24.3'ü bekarıdır. Dul olanların oranı ise yalnızca %3'dür.

Tablo 12. Örneklem gurubunun medeni durumu

Medeni durum	N	%
Evli	436	72,7
Bekar	146	24,3
Dul	18	3,0
Toplam	600	100,0

C. SOSYO-EKONOMİK YAPI

Ekonomi, her toplumda varolan temel kurumlardan birisidir. Ekonomi, “toplumda malların ve hizmetlerin, sistematik üretim, tüketim ve dağıtım ile ilgilenir. İnsanlar mallar ve hizmetler aracılığıyla bir taraftan yaşabilmeleri için gerekli ihtiyaçlarını karşılar iken diğer taraftan da bunlar sayesinde statü elde ederler. Dolayısıyla ekonomi insanların hem yaşam biçimlerini hem de kimliklerini derinden etkilemektedir”³³⁴. Bu nedenle Gördes'in sosyal ve dinî yapısını anlayabilmek için öncelikle ekonomik özelliklerini bilmek gerekir.

Osmanlı Devleti döneminde Gördes'in ekonomik yapısı, XVII. yüzyıl başlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. 1590 yılında alınan nüzül³³⁵ ile 1638 yılı nüzülü karşılaştırıldığında Saruhan Sancağının kazaları arasında Manisa'dan sonra ikinci büyük ekonomik yapıya sahip olan Gördes'in ekonomik olarak gerilemeye başladığı

³³⁴ Veysel Bozkurt, “Toplum ve İktisat”, **Sosyolojiye Giriş**, (edit. İhsan Sezal), Ankara, 2002, s.245.

³³⁵ Nüzül, Osmanlı ordusunun gıda ihtiyacını karşılamak için belli oranlarda alınan vergidir. Bkz. Lütfi Güçer, **XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, 1964, s.69; 1590 ve 1638 yılı verileri için bkz. L. Güçer, **a.g.e.**, s.146 ve s.165.

anlaşılmaktadır. Tablo 13'te Gördes'te 1590 ile 1638 tarihlerinde vergi mükellefleri (avarizhane) sayısı, toplanan vergi miktarları dağılımı, yıllara göre verilmiştir.

Tablo 13. Gördes'in 1590 ve 1638 yıllarındaki nüzül vergisi oranları

Yıllar	Avarizhane	Tahakkuk	Tahakkuk	Toplam	Teslim Edilen	
		Un (kile)	Arpa (kile)		Aynen	Nakden
1590	525	87.5	262.5	350	315	35
1638	441.5	205.75	823	1038.75	1029	--

Tablo 13'ten anlaşıldığı üzere 1590 yılında 525 avarizhaneden³³⁶ 315 kile ürün olarak, 35 kile de bedeli ödenmek suretiyle toplam 350 kilelik vergi alınmıştır. 1638 yılında ise avarizhane sayısı 441.5'e düşmesine rağmen 1029 kile ürün vergisi toplanmıştır. 1638 yılı avarizhane sayısının 1590 yılı avarizhane sayısına göre daha düşük, buna karşılık alınan vergi miktarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde başlayan Celali isyanları, Gördes ve çevresinde de etkili olmuştur. Gördes halkı, devlete ödediği yüksek vergiler yanında bu tür çetelere de haraç ödemek zorunda kalmıştır. Örneğin, 1611 tarihli bir belgede bazı kişilerin, haraç topladıkları, kızlara tecavüz ettikleri ve halka baskı ve şiddet uyguladıkları belirtilerek derhal cezalandırılmaları istenmiştir³³⁷. 1671 yılında Gördes'e gelen Evliya Çelebi de Gördes kalesinin Karayazıcı celali isyankarlarına sığınak olduğu için yıkıldığını ileri sürmektedir³³⁸.

Ayrıca bu yüzyıllarda Sancak mutasarrıfı, sipahiler gibi bazı kamu görevlilerinin Gördes ve bazı köylerinden haraç topladıkları ve topluma şiddet ve baskı uyguladıkları anlaşılmaktadır. Saruhan mutasarrıfı Küçük Mehmed Paşa, 1659 yılında Gördes'e giderek, bedava yiyecek almış ve bir köylünün ırzına tasallut etmiştir. Yine 1661 tarihinde Sipahi Mehmed'in isteğiyle köylülerden, ağalık, yemlik, reşidiye ve hizmetkar akçesi gibi hukuksuz vergiler toplamıştır³³⁹.

1718 tarihinden itibaren Anadolu Beylerbeyliğinin sefer masraflarını karşılamak üzere toplanan imdad-ı seferiye vergisi artırılmıştır. Bu tarihte, Saruhan Sancağında

³³⁶ Kadın, çocuk ve vergiden muaf olanlar dışında vergi verecek erkekler yüksek, orta ve düşük diye üç tabakaya ayrılarak, aynı tabakada olanlar birbirleriyle birleştirilerek avarizhaneler oluşturulmuştur. Avarizhaneler, iki haneden oluşabileceği gibi 14 veya daha çok hanenin bir araya gelmesinden bir avariz hane oluşabilir. Aynı zamanda avarizhaneler, çoğu zaman tam hane olmaz, yarım, çeyrek ve üçtebir gibi fazlalıkları da kapsayabilir. Bkz. M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.42.

³³⁷ M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.116.

³³⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., s.55-56,

³³⁹ M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.116.

Manisa 1850, Gördes 1600, Menemen 1200, Akhisar 850, Demirci 500 kuruş vergi ödemiştir³⁴⁰. Bu veriye göre Gördes, Manisa'dan sonra en fazla vergi veren kazadır. Bu örnekten, XVIII. yüzyılın başlarında Gördes'in ekonomik durumunun Saruhan sancağına bağlı diğer kazalara göre daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, XVI. yüzyılda Gördes ve köylerinin ekonomik ve sosyal hayatında önemli rol oynayan zaim ve sipahilerin XVII. yüzyılın ortalarından itibaren fonksiyonları değişmeye başlamıştır. Aynı zamanda sayıları giderek azalmıştır. Bu durum, sipahilerin işletim hakkına sahip olduğu çiftliklerin atıl hale gelmesine, ordunun zayıflamasına, güvenlik ve sosyal düzenin bozulmasına neden olmuştur. Böylelikle köyler ve çiftlikler mültezim ve ayanlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunun yanında askerî ve idarî görevleri de bu bölgenin zengin ve nüfuzlu yerli serdengeçti ağaları görmeye başlamıştır³⁴¹. Örneğin, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Gördes'in mültezim ve ayanı Hacı Ömer Ağa, Borlu bucağında ise Şeyhoğulları'dır³⁴².

Mültezim yanında müderrisler, şeyhler, imamlar, müftü gibi dinî liderler, kaymakam, kadı gibi idarî görevliler, esnaf ve zanaatkarlar, onların başında bulunan kethüda veya Pazar başı gibi kasaba ayanları sayılan kişiler de kasabanın sosyo-ekonomik hayatında önemli rol oynamış güçlü ve nüfuzlu sınıfı oluşturmaktadır. Hatta o dönemlerde gece bekçileri, mahkemelere ilgilileri çağırın muhızır-başı gibi kamu memurlarının da ekonomik durumlarının oldukça iyi olduğu bilinmektedir. Gördes'te ulema, ayan ve askerlerin nüfuzları tanzimatla birlikte azalmıştır. Bu dönemde kasaba yönetimi, merkezden atanan kaymakam, sandık emini, mal müdürü ve nüfus müdürü gibi maaşlı memurlara verilmiştir. fakat köyler daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi idare edilmeye devam etmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca mültezimler, dinî ve idarî görevli ayanlar sınıfının, bazı esnaf, zanaatkar ve tüccarların oluşturduğu yerli egemen sınıfın güçleri ve varlıkları gittikçe artmasına karşın askere giden, ağır vergileri veren çiftçiler ve köylüler, yoksullaşmıştır. Öyle ki, Osmanlı devletinin olağanüstü durumlarda ve savaş giderlerini karşılamak üzere "avarız-ı divaniye" adı verilen ve her türlü hizmet, ürün, para ve eşya vererek ödenen vergi kayıtları, bu durumu açıkça göstermektedir³⁴³. Bu kayıtlara göre

³⁴⁰ M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.30.

³⁴¹ M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.4.

³⁴² M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.20; Osmanlı kasabalarında mültezim, zaim, kadı, ulema gibi güçlü sınıfın rol ve işlevleri için bkz. Özer Ergenç, "Some Notes on the Administration Units of the Otoman Cities", **The Proceedings of the International Conference on Urbanism in İslam**, Volume, I, Tokyo, 22-28 October 1989, s.426-441.

³⁴³ Avarız-ı divan vergisini ev, mal, arazi ve mülk sahibi kişiler verirdi. Bu vergiden, kadınlar, askerler, bazı vakıf reayası, ulema ve memurlar muaftı. Bkz. M.Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.38-44.

Gördes ekonomisinin 1605 ile 1822 yılları arasında gittikçe zayıfladığı ve yoksulluğun hızlı bir şekilde arttığı anlaşılmaktadır. Tablo 14’te 1670-1821 yılları arasında Gördes’in ve Saruhan sancağına bağlı bazı önemli kazaların, dördte bir (rubu) ve üçte bir (sülüs) gibi artıklar dikkate alınmadan vergi mükellef (avarizhane) sayıları ve oranları gösterilmiştir.

Tablo 14. Saruhan Sancağına bağlı kazaların çeşitli yıllardaki avarizhane sayıları

Yıllar	1670	1685	1701	1821
Manisa	1509	1511,5	1025,5	906,5
Gördes	559,5	354	243	143,5
Akhisar	351	351	230	230
Demirci	359	393	--	--

1670’de 559,5 olan avarizhane sayısı 1685’te büyük oranda azalarak 354’e düşmüştür. 1701 tarihinde avarizhane sayısındaki hızlı düşüş devam etmiş, 1821 yılında ise 143,5 inmiştir. Bununla birlikte 1670’lerde Osmanlı ekonomisine Manisa’dan sonra en fazla katkıyı yapan Gördes, daha sonraki yıllarda Akhisar ve Demirci kazalarının oldukça gerisinde kalmıştır. Bu veriler, Osmanlı egemenliği altında Gördes ve köylerinin ekonomik olarak gittikçe küçüldüğünü ve 1821 tarihinde yoksulluğun çok yaygınlaştığını göstermektedir.

Osmanlı devletinde yaşanan ekonomik sıkıntı ve eşkiyalık hareketleri, sosyal ve politik yapıdaki bozulmalar, Gördes ve köylerinin toplumsal yapısını etkisi altına almıştır. Gördes’te yoksulluk ve toplumsal risk giderek artmış ve köylerden güvenli bölgelere göç yaygınlaşmıştır. Buna bağlı olarak, topraklar sahipsiz kalmış ve tarım üretimi düşmüştür. Dolayısıyla bir taraftan, büyük oranda tarımsal gelire geçinen aileler yoksullaşmış diğer taraftan devletin vergi mükellef sayısı azalmış ancak, vergi oranları yükselmiştir.

1912 yılında Gördes’te kaymakamlık yapan meşhur hiciv şairi Şair Eşref’in,

Şu Gördes dedikleri iki bakkal ile bir fırın

Peynir ekmek yiye yiye ne ağız kaldı ne de burun³⁴⁴

şeklindeki beyti, Gördes’in o yıllardaki bozulan ekonomik durumunu açıklığa kavuşturacak güçtedir.

Osmanlı idaresi altında gittikçe geçmişteki ihtişamlı ekonomik gücünü kaybeden Gördes’in, Cumhuriyet’in başlangıcından günümüze kadarki dönemde ekonomik yapısını,

³⁴⁴ Ahmet İnce, **Gördes Yazıları**, İzmir, 1996, s.66.

meslekî tabakalaşma, tarım ve ticaret başlıkları altında incelemeyi sürdürmek daha yararlı olacaktır.

1. Temel İş-Güç Biçimleri Veya Meslekler

Modern toplumların en ayırt edici özelliklerinden olan iş bölümü, oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. İş, insanların üzerinde uzmanlaştığı çok sayıdaki farklı meslekler arasında bölünmektedir. En geniş geleneksel toplumlarda bile tüccar asker ve din adamları da dahil olmak üzere genellikle 20 veya 30 ana sanat dalından daha fazlası yoktur. Geleneksel toplumlarda nüfusun büyük bir kısmı çiftliklerde çalışır. Bunlar, ekonomik olarak kendi kendine yeterlidirler. Kendi gıdalarını giyeceklerini ve hayatlarını sürdürmek için gerekli diğer malzemeleri kendileri üretirler. Modern toplumlarda ise neredeyse binlerce ayrı meslek söz konusudur. Örneğin, İngiltere’de 20.000 farklı iş dalı vardır³⁴⁵. Geleneksel mesleklerin bir çoğunun kaybolduğu ve bunlara özgü kültürel yapıların hızla değiştiği Gördes’te ise modern teknolojik gelişmelere paralel olarak, iş ve meslek çeşitliliğinin gün geçtikçe arttığı gözlenmektedir³⁴⁶.

Gördes gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde önemli bir halıcılık merkezi olmuştur. Osmanlı döneminde halıcılığın Gördes’te çok yaygın olduğunu Şemseddin Sami’den öğrenmekteyiz. Ona göre Gördes’te her yıl 52000 metre kareden fazla halı imal edilmektedir. Gördes’e özgü, “Gördes düğümü” tarzında dokunan Gördes halıları hem Osmanlı saraylarını süslemiş hem de Batı’ya ihraç edilmiştir. Nitekim, Gördes’te halı ihraç eden Şark Halı, Kadayıfçı ve Horozoğulları isimli şirketler, 1929-1932 yıllarında yaşanan dünya ekonomik krizi sebebiyle yabancılardan alacaklarını tahsil edemeyerek batmışlardır. 1971 mal müdürlüğü kayıtlarına göre merkezde 33, Güneşli kasabasında üç, Deliçoban köyünde üç, Şihyayla köyünde iki, Kayacık köyünde 1 olmak üzere maliyeye kayıtlı 42 halı tüccarı vardır³⁴⁷. Günümüzde ise Esnaf ve Sanatkarlar Odasının kayıtlarına göre Gördes ve köylerinde toplam 62 halı tüccarı bulunmaktadır.

Eski Gördes’te memurlar ve yabancılar dışında her evde halı tezgahı olduğu söylenmektedir. Bu küçük aile işletmeleri, tüccarın talep ettiği biçimde halıyı imal etmektedirler. Kasaba’da halı kış, sonbaharın son ve ilk baharın ilk aylarında sezonluk olarak dokunur. Bununla birlikte bazı köylerde Güneşli kasabası ve çevresindeki köylerde halı dokumacılığı ekonomik etkinlik olarak bütün yıl boyunca yapılır. Halıyı eskiden

³⁴⁵ Antony Giddens, **Sociology**, Oxford, 1997, s.307-309.

³⁴⁶ Eski Gördes’teki mesleklerle ilgili veriler için ayrıca bkz. S. İlker-H. Tuncay-H. Aker, **a.g.e.**, s.85-135.

³⁴⁷ M. Tekdemir, **a.g.e.**, s.95.

olduğu gibi evlerde kadınlar dokur. Böylelikle Gördes ve köylerinde kadınlar, ev işleri ve tarım dışında halı dokuyarak aile bütçesine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Halıcılık 1990'lerden sonra Türkiye'de toplumsal, ekonomik ve tarımsal teknolojideki gelişmelere bağlı olarak eski değer ve önemini yitirmiştir. Örneğin, 3 Eylül 1971 tarihinde kurulan ve 500'e yakın üyesinin olduğu söylenen "Gördes ve Yöresi Halı İşçi Sendikası", kurulduğu dönemde halı işçi ücretleri ve haklarının iyileştirilmesi yönünde rol oynamasına karşın varlığını devam ettirememiştir³⁴⁸. Çünkü, Gördes ve köylerinde tarımsal teknolojinin yaygınlaşmasına ve devlet desteğinin artmasına paralel olarak bütün üretimi ve değeri artmıştır. Diğer taraftan sanayi üretimi halıların Türkiye piyasasında yaygınlaşmasıyla el halısına olan talep düşmüştür. Buna bağlı olarak, çok fazla emek isteyen el halıcılığı ekonomik bir getiri ve kâr aracı olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla bütün üretimiyle daha fazla gelir elde etmeye başlayan aileler, halı dokumayı bırakmışlardır. Ayata'nın Buldan örneğinde tespit ettiği gibi halı dokumacılık mesleğinin altın yılları, fabrikasyon süreciyle son bulmuş, el dokumacılığı, her geçen gün biraz daha gerileyerek marjinal hale gelmiştir³⁴⁹. Ancak, Türkiye'de tarımsal destekleme politikalarının (tütüne kota konması, fiyat artışlarının düşük olması gibi) değiştiği 2000 yıllarından itibaren yeniden el halısı üreticiliğine ilginin artmaya başladığı gözlemlenmektedir. Her halükarda Gördes ve köylerinde halı ve halıcılık "küçük meta üretim"³⁵⁰ biçimi olarak, çok önemli bir geçim kaynağı hüviyetini korumaktadır. En azından bu tür geçimlik üretimi, ailelerin geçimini sağlamada önemli öğelerden birisidir.

Gördes'te zanaatlar, uzmanlaşmayı gerektirir. Zanaatlarla ilgili beceriler ancak uzun bir çıraklık döneminden geçirilerek öğrenilir ve çırak, üretim sürecinin baştan sona tüm aşamalarında yer alır. Çocuklar, ailelerinin seçtiği bir mesleği öğrenmesi için bir ustanın yanına verilir. Çocuk mesleği öğrendikten sonra kalfalığa terfi eder. Kalfa olarak ustanın yanında meslekî eğitimine devam eder. Usta, kalfanın mesleği bütün yönleriyle öğrendiğinden emin olduğu anda "destur" yani usta olabilmesine izin verir. Çırağın kalfalığa oradan da ustalığa terfi süreci "destur töreni" ile tamamlanır. Usta olmaya hak kazanan kişinin evinde bir yemek daveti düzenlenir. Bir hoca, o meslekten olan diğer ustalar, yakın akrabalar ve tanıdıklar yemeğe davet edilir. Yemek yendikten sonra hoca, aşır (Kur'anı Kerim'den bir sure) okur ve ustalığının hayırlı bereketli olması yönünde dua eder. Bundan sonra kalfanın ustası, "helal kazan, dürüst ol" şeklinde tavsiyelerde bulunur,

³⁴⁸ M. Tekdemir, **a.g.e.**, s.96.

³⁴⁹ Sencer Ayata, "Kasabada Zenaat Üretimi ve Toplumsal Tabakalaşma (Buldan)", **ODTÜ Gelişme Gergisi**, C.XV, Sayı, 1-2, Ankara, 1988, s.51.

³⁵⁰ K. Boratav, **a.g.e.**, s. 33; M. Ecevit, **a.g.e.**, s.1-5.

kalfanın mesleğinin türüne göre -örneğin demircilikte- kalfaya önlük giydirir, “destur verdim, hayırlı olsun” diyerek tören son bulur. Bir çırak, ustasından destur almadan dükkan açarsa halk ona itibar etmez. Esasen Gördes’te daha büyük “mevhit töreni” ile de destur merasimlerinin gerçekleştirildiği olur. Bu durumu, Gönen’de gözlemleyen Ülken ve Tanyeli, çıraklık süresinin bitiminin, bir toplantı ve merasimle kutlandığını ve bu merasimin eski esnaf teşkilatından kalma bir Anadolu geleneği olduğunu söylemektedirler³⁵¹. Gördes’te çıraklık olgusu eski görkemini ve yaygınlığını kaybetse de eğitimlerinde başarısız olan veya ailesinin tercihleri ile çocuklar, çıraklık yoluyla terzilik, berberlik, oto tamirciliği, marangozluk vb gibi bir çok meslek dalında ustalık eğitimi almaktadırlar.

Gördes’te tarımsal ürün artığı ile zanaat ürünlerinin kontrol şekli ve yönü değişmiştir. Yeni ticaret ilişkileri içerisinde eski zanaat ihtisaslaşmaları, sanayi mamuller ve ithal mallarının rekabetine dayanamamışlardır. Kıray’a göre bu değişim, kendi akım kanallarını ve sistemini beraberinde getirmiştir³⁵². Giddens’in da dediği gibi sanayi üretim tarzının gelişmesiyle birlikte bir çok geleneksel zanaat yok olmuş, onun yerini daha büyük sanayi ürünlerinin parçaları üzerine beceriler almaya başlamıştır. Üretimde, büyük ölçüde makineler kullanılmaya başlanmış ve el emeği ve insan gücü giderek önemini yitirmiştir. Böylece, teknolojik araçlar ve makineler bir çok meslek türünün gelişmesine yol açmıştır. Örneğin, bir oto tamircisi, arabaların tamir ve onarımını yaparken, oto döşemeci, oto lastikçi, oto boyacı ve oto elektrikçi gibi başka meslekler de arabaların başka parçaları ve yönleri ile ilgilenmektedirler. Sanayileşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak, yoğun bir karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisinin giderek yayıldığı görülmektedir. İnsanlar, hayatlarında gerekli mal ve hizmetleri almak için birçok başka insana bağımlı hale gelmişlerdir. Nitekim insanlar, tükettikleri malların, kullandıkları üretim araçlarının çoğunu kendileri üretmemektedirler³⁵³.

Gördes’te de teknolojik gelişmelere paralel olarak, meslek çeşitlenmesi artmıştır. Örneğin, esnaf ve sanatkarlar odasına kayıtlı 47 meslek türü ve toplam 716 kişinin bu mesleklerle geçinmeye çalıştıkları görülmektedir³⁵⁴. Ancak, bu mesleklerde uğraşanların toplam nüfus (38110) içindeki payının (%1.8) çok düşük olduğu söylenebilir. Bunlara serbest meslek sahipleri (avukat, doktor, eczacı, veteriner, muhasebeci vb), işçiler, memurlar, hizmet sektöründe çalışanlar vb gibi meslekler de ilave edilmelidir. Bütün

³⁵¹ H.Z. Ülken-A.N. Tanyeli, “Gönen Bölge Monografisi”, s.127.

³⁵² M. Kıray, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, s.25.

³⁵³ A. Giddens, **Sociology**, s.308-309.

³⁵⁴ **2003 Gördes Esnaf ve Sanatkarlar Odası Kayıtları.**

bunlara dayanarak, Gördes'te son zamanlarda mesleki farklılaşma ve uzmanlaşma artmasına karşın bu meslek dallarındaki istihdam düşük düzeylerde gözlemlenmektedir.

Gördes merkezde istihdam edilen nüfusun işgücü içindeki oranı erkeklerde %22.1, kadınlarda %5.9'dur. İstihdam, 20 yaştan itibaren 39 yaşa kadar sürekli artmakta bundan sonra düşmeye başlamaktadır. İlçe'de istihdam edilen nüfusun çoğunluğu (%10.30) hizmet sektöründe çalışmaktadır. Otomotiv yedek parça, tamiri, elektronik eşya tamiri, ahşap doğrama ve üretimi, tarımsal araç tamiri, tornacılık, demircilik ve değirmencilik gibi küçük atölyelerin oluşturduğu sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı ise yalnızca %4.39'dur. Gördes ve köylerinde erkeklerin %2.2'si kadınların %1.3'ü işsizdir. İşsiz nüfus daha çok 15 ve 54 yaşları arasında yoğunlaşmaktadır. 55 yaştan sonra işsiz bulunmamaktadır³⁵⁵. Diğer taraftan DPT'nin 2004 yılı araştırmasında Gördes'te işsizlik oranı %1.68 olarak gösterilmiştir. Gördes ve köylerinde 0-14 ile 65 ve üzeri yaşlardaki ekonomik geliri olmayan ve aile veya başkalarına bağımlı nüfusun oranı ise %50.78'dir³⁵⁶. Bu durumda Gördes nüfusunun yarısı sosyo-ekonomik olarak bağımlılardan oluşmaktadır.

Köylerde kadınlar, ilçe merkezindeki kadınlardan oldukça yüksek düzeylerde işgücüne katılmaktadır. Boran, Manisa'nın ova ve dağ köylerinde yaptığı araştırmada kadınların, ev işleri yanında farklı derecelerde hafif tarla ve bahçe işlerinde çalıştıklarını ancak tarımda ağır güç gerektiren işleri erkeklerin yaptığını, kadın ve erkeklerin birbirlerinin işlerini görebildiklerini, ancak bunun daha çok kadının erkeğin işlerini üzerine alması şeklinde gerçekleştiğini tespit etmiştir³⁵⁷. Boran'ın bu bulgularını Gördes örneğinde gözlemlemek mümkündür. Kadınlar, tütün üretiminin dikim, bakım, kırım işinde aktif bir biçimde çalışırlar. Yine patates işinde çalışır, haşhaş çapası yapar ve kozasını toplarlar. Erkekler ise toprağı sürer, tohum eker, biçer, tütünün bütün üretim safhalarında yer alırlar. Kadın ve erkek birlikte çalışır ancak maharet, tecrübe isteyen tarımsal ve beden kuvveti gerektiren işler erkekler tarafından yapılır.

O halde Gördes merkezde nüfusun büyük çoğunluğu ücretsiz aile işçisidir. Erkeklerin %77.9'u kadınların %94.1'i aile işçisidir. Ayrıca ilçe merkezinde işsizlik oranının çok düşük olması, tarımsal istihdamdan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, Gördes'in tarihsel meslekî mobilitesi içerisinde tarım teknolojisi ve üretim biçimleri açısından değişime uğrasa da yerini ve önemi koruyan meslek gurubu çiftçiliktir. Aynı

³⁵⁵ Bülent Dinçer-Metin Özaslan, **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2004**, D.P.T., Ankara, 2004, s.188.

³⁵⁶ B. Dinçer-M. Özaslan, **a.g.e.**, s.188.

³⁵⁷ Behice Boran, "İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii", **A.Ü.D.T.C.F.D.**, C.III, Sayı, 3, Ankara, 1945, s.301-302.

zamanda çiftçilik, Gördes'te en büyük istihdam alanıdır. DPT'nin bulgularına göre de Gördes'te tarım sektöründe çalışanların oranı %85.31'dir³⁵⁸. Bu nedenle Gördes ve köylerinde işgücü potansiyeli bütün yıl kullanılmamaktadır. Özellikle kış aylarında “aylaklık” söz konusudur. Bu yüzden Gördes'te işsizlik oranının çok daha yüksek ve gizli işsizliğin yaygın olduğu söylenebilir.

1.1. Örneklem Gurubunun Temel İş Güç Biçimleri

Gördes ve köyleri örnekleminin temel iş güç biçimleri ve oranları tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Örneklem gurubunun meslekleri

Meslek	N	%
Çiftçi	216	36,0
Memur	29	4,8
İşçi	34	5,7
Esnaf ve zanaatkar	117	19,5
Serbest meslek	23	3,8
Ev hanımı	181	30,2
Toplam	600	100,0

Örneklem gurubunun %36'sı temel iş güç biçimi olarak çiftçilikle uğraştığını ifade etmiştir. Esasen, meslek olarak ev hanımlığını gösteren kadınların büyük çoğunluğunun da ev işleri yanında tarımla uğraştıkları bilinmektedir. Ayrıca, hem esnaflık ve zanaatkarlık yapan hem de çiftçilikle uğraşanlar da dikkate alındığında en yaygın mesleğin çiftçilik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, nüfusunun büyük çoğunlu tarımla geçinen bir kasaba olan Gördes için normaldir. Araştırmaya katılanların %4.8'i memurluk yapmaktadırlar. Bunlar, Gördes'te değişik kamu kuruluşlarında çalışan Gördesli unvanlı veya unvansız memurlardır. Aynı şartlar altında kamu ve özel sektörde çalışan işçiler de örnekleme %5.7 oranında temsil edilmektedir. Daha çok kasaba merkezinde bulunan esnaf ve zanaatkarlar %19.5, serbest meslek sahipleri %3.8 oranında araştırmada yer almışlardır. Araştırmada ev hanımlarının oranı %30.2'dir. Ancak ev hanımlarının sadece ev işlerinde değil, aynı zamanda tarım, halı dokuma ve hayvancılık gibi işlerde çalışarak ev ekonomilerine katkıda buldukları söylenebilir.

2. Tarım Ekonomisi

Gördes ekonomisinin temeli tarım ve zirai faaliyetlere dayanır. İlçenin geçim kaynağı, Yasa'nın ifadesiyle “doğanın kendisidir”³⁵⁹. Bu yüzden Gördes'te nüfusun %85'i

³⁵⁸ B. Dinçer-M. Özaslan, a.g.e., s.188.

³⁵⁹ İ. Yasa, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*, s.144.

gibi büyük çoğunluğu çiftçilikle uğraşmaktadır. Tablo 16’da İlçe’nin arazi türü, miktarı ve oranları gösterilmiştir³⁶⁰.

Tablo 16. 2003 yılı, İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre ilçe arazi durumu

Türü	Dekar	%
Tarım alanı	203.840	25.48
Çayır/mera	55.000	6.88
Orman/fundalık	503.285	62.91
Yerleşim yeri	37875	4.73
Toplam	800.000	100

Gördes’te toplam tarım alanı 203.840 dekarıdır. Buna göre, ilçenin toplam yüz ölçümünün %25’inde tarım yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu oranın Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Türkiye topraklarının %34’ünde tarımsal üretim yapıldığı, 13.5 milyon hektar arazinin sulanabilme imkanının olduğu, 3.2 milyon hektar arazinin ancak sulana bildiği söylenmektedir³⁶¹. Nitekim, Gördes’te de tarım arazilerinin ancak 1000 dekarında halk sulaması tarzında sulu tarım yapılabilmektedir.

Tablo 17. 2003 yılı, İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre tarımsal arazi kullanımı, üretim miktarı ve verim dağılımları

ARAZİ KULLANIMI	DEKAR	ÜRETİM/KG	VERİM/KG/DEKAR
HUBUBAT			
Buğday	42.500	7.427.000	175
Arpa	7.000	1.190.000	170
BAKLİYAT			
Nohut	3000	300.000	100
Karamercimek	400	34.000	85
Börülce	2000	180.000	90
YEM BİTKİLERİ			
Yonca	200	400.000	2.000
Korunga	100	120.000	1.200
Fiğ	2.200	704.00	320
Burçak	3.00	21.000	70
SANAYİ/ENDÜSTRİ			
Tütün	3.8750	2.325.000	60

³⁶⁰ 2003 Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü Kayıtları.

³⁶¹ İ. Kır, a.g.e., s.93.

Susam	2.100	126.000	60
Patates	1.500	3.000.000	2.000
Haşhaş	60.040	--	--
BAĞ	3.600	2.450.000	700
SEBZECİLİK(soğan, sarımsak,domates,salatalık, kavun, karpuz	7.140	--	--
MEYVECİLİK	1.260	--	--
ZEYTİN	1.750	350.00	Ağaç başına 8
NADAS	21.000	--	--
KULLANILMAYAN	9.000	--	--
TOPLAM	203.840	--	--

Tablo 17'deki veriler, arazi büyüklüğü ile verim arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bulgulara göre Gördes'te tarım arazilerinden dekar başına alınan ürün miktarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Belirtilen ürünlerde elde edilen verimin düşük olması, iklim şartları, sulama imkanları, toprak vasfı, ürün çeşidi, teknoloji ve tarım girdileri gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir. Çünkü, Gördes'te tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun kıraç, teknoloji kullanımını kısıtlayan dağlık, engebeli, dağınık, parçalı olması ve ağırlıklı olarak kuru tarım yapılması, ürün verimini düşürmektedir. Tarım arazilerinin miras yolu ile paylaşılması büyük işletmelerin gelişmesinin önünde en büyük engeldir. Bir taraftan toprak mülkiyeti, yeni varisler arasında küçük parçalara bölünmekte öbür taraftan bir şahsa düşen arazi parçaları da mevkiler itibariyle birbirinden uzak düşebilmektedir³⁶². Buna bağlı olarak, Gördes'in Türkiye tarımsal üretimi içindeki payı, (0.05541) çok düşük düzeylerde kalmaktadır³⁶³.

Tarımda temel üretken birim işletmelerdir. Türkiye'de çiftlik için gerekli toprak büyüklüğünde farklı ölçütler esas alınmıştır. Örneğin, Özgür, toprak büyüklüğünün alt sınırı 200 dekar³⁶⁴, Çınar ve Silier ise bazı bölgelerde 100 dekar olarak kabul etmişlerdir³⁶⁵. Türkiye 1980 tarım sayımına göre, Ege ve Akdeniz gibi bölgeler için 250 dekar sulu, 500 dekar ve üstü kıraç arazi olanlar büyük işletmeler olarak tanımlanmıştır³⁶⁶. 1963 Türkiye tarım sayım sonuçlarına göre 101-200 dekarlık işletmelerin %28.9'nun altı ile dokuz, %52.0 sinin 10 veya daha fazla parçadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Çok parçalı

³⁶² Tarımda miras sisteminin olumsuz etkilerine örnek için bkz. Cahit Tanyol, "Eylen Köyü", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 19-20, İstanbul, 1964-66, s.48; Salahattin Demirkan, "Bağlum Köyünde Köylü İşletme Anketi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 7, İstanbul, 1957, s.25-26; R. Arslan, **a.g.m.**, s.59.

³⁶³ B. Dinçer-M. Özaslan, **a.g.e.**, s.188.

³⁶⁴ Ö. Özgür, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi**, İstanbul, 1972, s.146

³⁶⁵ M. Çınar-O. Silier, **Türkiye Tarımında İşletmeler Arası Farklılaşma**, İstanbul, 1979,s.49.

³⁶⁶ **Genel Tarım Sayım 1980**, D.İ.E., Ankara, 1984, s.VIII.

ve parselli tarımın verimi düşürdüğü dikkate alındığında büyük işletmeler de küçük işletmeler niteliğinde kabul edilebilir³⁶⁷. Bu yüzden Gördes'te, Çınar ve Silier'in ölçüsüne göre nicel olarak büyük işletme niteliği taşıyan işletmeler vardır. Ancak tarımsal işletmelerin, daha çok hane (aile) işletmeleri temelinde şekillenen küçük işletmeler olduğu söylenebilir. Gördes tarımsal kültüründe en baskın birlik olan "aile çiftliği" terimi, Werberyan yaklaşımla ideal tip olarak kullanılabilir. Sadece Gördes'te değil, aynı zamanda Amerika, Kanada, Brezilya, Pakistan, Hindistan, Japonya, Batı Avrupa ülkeleri ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde çok yaygın olmasına rağmen aile çiftliği kavramını tasvir etmek ve tanımlamak zordur³⁶⁸.

Gördes'te, mülkiyeti kendilerine ait araziler üzerinde küçük meta veya geçimlik tarımsal üretim yapan aile emeğine dayalı hane işletmesi, ürün miktarına ve üretim giderlerine bakılmaksızın, arazi sahibine götürü bir kira bedeli ödenmesine dayalı olan "kiracılık"³⁶⁹, ürün kaldırıldıktan sonra arazi sahibi ve ortakçı tarafından önceden belirlenmiş bir oranda paylaşma sistemine dayalı "ortakçılık"³⁷⁰ şeklinde üç farklı tarımsal işletme biçimi gözlemlenebilir. Ancak, bir çiftçi ailesinin aynı anda mülk sahibi, arazi kiralayan, kiraya veren ücretli işçi çalıştıran, işçi olarak çalışan, kısaca kısmen veya tamamen işletme biçimlerini bünyesinde toplayan "karma işletme"³⁷¹ tipi de yaygındır.

Gördes'te ailelerin büyük çoğunluğu, küçük veya büyük arazi mülkiyetine sahiptir. Ancak, aileden yeni ayrılmış genç çiftler veya Gördes'e başka köy ve ilçelerden gelenlerin arazileri yoktur. Bunlar, kiracı veya ortakçı olarak tarımsal üretim yaparlar. Gördes'te mülkiyet babaya aittir ve baba hayatta iken miras gerçekleşmez. Örneğin Gördes'te babalarının arazilerine kiracı olan çiftçiler gözlemlerim. Bununla birlikte bazı aileler, ayrılmış gençlere bedelsiz olarak arazinin kullanımını tahsis de etmektedirler. Tanyol'da Eylen köyünde topraksız köylülerin tamamını evlenmek suretiyle baba evinden ayrılan gençlerin oluşturduğunu, evlenenlerin aile toprağından yoksun kaldığını gözlemlemiştir³⁷².

Gördes'te çiftçiler, kendi emeklerinin yanı sıra, ücretli işçi çalıştırarak veya köylerde diğer ailelerle meta-dışı biçimlerde karşılıklı emek değiş-tokuşu (değişik, imece)

³⁶⁷ Ahmet Tuğaç- İbrahim Yurt-Gül Ergil-Hüseyin T. Sevil, **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri**, Ankara, 1970, s.35.

³⁶⁸ Charles P. Loomis-J.Allan Beegle, **Rural Sociology the Strategy of Change**, Englewood Cliffs, N.J., 1960, s.149.

³⁶⁹ Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, 1971, s.117-118; O. Silier, **a.g.e.**, s.75-78; Korkut, Boratav, "Türkiye Tarımının 1960'lardaki Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler", **A.Ü.S.B.F.D.**, C.XXVII, Sayı, 3, Ankara, 1972, s. 771-814.

³⁷⁰ M. Ecevit, **a.g.e.**, s.93; K. Boratav, **a.g.e.**, s.19-24; F. Mansur, **a.g.e.**, s.35-36; O. Silier, **a.g.e.**, s.75-78; N. Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, s.52; R. Aslan, **a.g.m.**, s.66.

³⁷¹ K. Boratav, **a.g.e.**, s.18.

³⁷² C. Tanyol, "Eylen Köyü", s.48.

yaparak tarımsal üretim yaparlar. Örneğin, tütün üretimi sezonu olan yaz mevsiminde Gördes merkezden köylere ve tarlalara işçiler taşınır. Bu organizasyonun başında “dayıbaşı” denilen bir kişi vardır. Her dayıbaşının çevresinde 10-15 kişilik tarım işçisi grubu vardır. Dayıbaşı, bu işçilere iş bulur, onları tarım arazilerine taşır, yevmiyelerini ağadan (tarım işçisi çalıştıran kişiden) tahsil eder. Bir nevi tarım işçisi (yevmiyeci, gündelikçi) servisi ve taşeronluğu yapar.

Tarımsal üretim, traktör, harman makinesi, orak makinesi, yem kırma makinesi, patates dikim ve söküm makinesi, tütün dikim makinesi, ilaç makinesi vb. gibi üretim araçlarının kullanımı ile makineleşmiştir. Örneğin, Gördes’te en önemli tarım ve geçim kaynağı olan tütün, önceleri tahtadan veya metal yapılan basit araçla insan gücü ile dikilirdi. Günümüzde ise bunun yerini tütün dikme makinesi almıştır.

Gördes’te tarım yapay gübre ve tarım ilacı gibi teknik girdilerle yapılmaktadır. Örneğin, buğday, arpa gibi hububatların üretiminde yapay gübre ve ot ilacı kullanılmaktadır. İlçe tarım müdürlüğü 2003 verilerine göre Gördes’te toplam gübre kullanımı 1.836 ton, traktör adedi ise 1020’dir. Bütün bunlardan hareketle tarımsal üretimin emek isteyen aşamaları dışında (örneğin, tütün kırımı ancak emek ile yapılabilmektedir.) Gördes tarımının modernleştiği ve makineleştiği söylenebilir. Tarımda yaşanan modernleşme, tarım üretimini artırmış, köylüyle para ekonomisini tanıştırmış, piyasa için üretim yapan köylü, malını satmak için kasaba ile daha sıkı ilişki kurmaya başlamış, şehre mevsimlik ve kalıcı göç hızlanmış, hayvancılığın düşmesi gibi bir çok köklü değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur³⁷³.

Gördes’te hane işletmeleri, hem tarımsal metalar ve geçimlik ürünler üreten hem de üretim ihtiyaçları olan sanayi malları ve geçimlik ürünleri tüketen birimleridir³⁷⁴. Bu nedenle Gördes’te çalışma ve ekonomik koşullara göre “ticarî çiftçilik”, “diğer çiftçilik” (geçimlik üretim), “partime (sezonluk) çiftçilik”³⁷⁵ tipleri yaygındır.

Tablo 17’deki bulgular, ilçede tütün, buğday, arpa, patates, yem bitkileri gibi çeşitli ürünlerin ağırlıklı olarak üretildiğini göstermektedir. Gördes’te hububat, bakliyat ve sebzeçilik gibi ürün çeşitleri, öncelikle aile tüketimi amacıyla üretilir. Ancak, ihtiyaç fazlası ürün artığı ekonomik olarak değerlendirilir.

³⁷³ Nermin Erdentuğ, “Türkiye Geleneksel Topluluklarında (Kültüründe) Kültür Değişimleri”, **Antropoloji**, Sayı, 4, Ankara, 1969, s.71-72.

³⁷⁴ M. Ecevit, **a.g.e.**, s.30.

³⁷⁵ C. Loomis-J.A. Beegle, **a.g.e.**, s.150-151.

Tablo 18. Gördes Tekel Müdürlüğü kayıtlarına göre 2000-2001 mahsulü tütün üretimi

ÜRÜN	ÜRETİCİ SAYISI	MİKTARI/KG	BEDELİ
TÜTÜN	10.468	4.274.0190	8.242.603.590.995 TL

Tablo 18'e göre Gördes'in en önemli geçim kaynağı tütündür³⁷⁶. Öyle ki, Gördes'te nüfusun büyük çoğunluğunun geçim kaynağı olan tütüne bağımlı olarak, tarla evleri adı altında yerleşim noktaları kurulmuş, zamanla tarla evleri çoğalarak köylere bağlı mahalle ve mezra yerleşim birimi hüviyetini almıştır. Dolayısıyla Gördes merkez ve köylerinden çoğu aile, tarlaya tütün hasadı için mevsimlik olarak göç etmektedir. Gördes'te mevsimlik göç o derece yaygındır ki, yaz mevsiminde Gördes, neredeyse terkedilmiş bir şehir hüviyetine bürünür. Yaz aylarında Gördes nüfusu hissedilir derecede düşer. İlçe merkezi olan çarşı ve mahallelerde ekonomik ve sosyal hayat, Pazarın kurulduğu Pazartesi günleri hariç çok durgundur. Örneğin, Gördes'te kız isteme, nişan, düğün, sünnet törenleri, tütün üretiminin yoğun olduğu yaz mevsiminde neredeyse hiç yapılmaz. Yine Gördes'te hem esnafılık, zanaatkarlık hem de tütün üretimi ve çiftçilik yapanlarla da yoğun şekilde karşılaşmaktadır. O yüzden, Gördes'te yaz aylarında kapalı dükkanlarla karşılaşmak mümkündür. Kasaba toplumunun bütünüyle topraktan kopmaması, meslekî tabakalaşma ve zanaat üretiminin gelişme ve değişmesini güçleştirmektedir. Sencer de Kapıdağı yarımadası taş işçileri üzerinde yaptığı araştırmada işçilerin bütünüyle tarım ve topraktan kopmamasının “endüstri işçi bilincinin” gelişmemesine neden olduğunu belirlemiştir³⁷⁷.

Esasen, Türkiye'de tütün üretiminde devlet çok önemli rol oynar. Devlet, 1994 yılından itibaren tütün üretimi planlamasına gitmiş ve kota uygulaması başlatmıştır³⁷⁸. Devlet, tütün ekimine izni verir, üretim miktarını ve baş-taban fiyatı belirler. Ayrıca devlet, hukuken üreticinin satamadığı tütünü kalitesine göre belirlediği bir fiyattan satın almak zorundaydı. Yani, tütün üretiminde devlet garantisi vardı. Bu yüzden destekleme, denetleme ve fiyat belirleme gibi devlet politikalarının, Gördes çiftsinin ekonomik ve sosyal hayatı açısından merkezi bir yeri vardı. Ancak devlet, tütün alımını düşürerek, tütün piyasasından çekilmeye başlamıştır. Bu tütün politikasıyla devlet, rekabetçi piyasa koşulları yaratmak istemiş ve sözleşmeli çiftçilik uygulamasına geçmiştir. Böylelikle tütün üretimindeki devlet garantisi ortadan kalkmıştır.

³⁷⁶ 2003 Gördes Tekel Müdürlüğü Kayıtları.

³⁷⁷ Oya Sencer, “Kapıdağı Yarımadası Taş Ocakları İşçileri Araştırması”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı, 19-20, İstanbul, 1964-66, s.171.

³⁷⁸ **Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, D.P.T., Ankara, 2000, s.46.

Devletin tütün üretimindeki kapitalistleştirme politikası, Gördes örneğinde üreticiyi tamamen tüccara bağımlı hale getirmiştir. Çiftçiler, tütünün üretim ve satış aşamasına kadar tüccarın denetim ve kontrolü altına girmişler, tamamen tüccarın tek tarafı olarak menfaatlerini koruyan, yine tek tarafı yaptırım ve tazminatlar içeren sözleşmelere imza atmak zorunda kalmışlardır. Aslında yerel ve uluslar arası şirketlerin temsilcileri olan tüccarlar, feodal toprak ağalarına dönüşmüşler, tütün üreticileri de onların işçileri konumuna düşmüştür. Örneğin, tüccarla sözleşme yapan bir çiftçi, ürününü daha yüksek fiyat veren bir başka tüccara satması halinde yüksek tazminat yaptırımıyla karşılaşabilir. Sözleşme yapmaması halinde hiçbir tüccara ürününü satamayabilir.

Bütün bu üretim şartlarına ilave olarak, tütün baş ve taban fiyat artışlarının enflasyon oranının bile altında kalması, tütünü gelir getiren bir meta olmaktan çıkarmıştır³⁷⁹. Gördes'te tütün üretimi 2003 yılına gelindiğinde yaklaşık %50 düşmüştür (tablo 17 ve 18). Bu yüzden devlet tarımsal politikaları neticesinde Gördes ekonomisinin ağır bir darbe yediği rahatlıkla söylenebilir.

Onun için Gördes'te alternatif ürünlere yönelme artmıştır. Haşhaş, fiğ, korunga, burçak gibi yem bitkileri, üretimi yayılmaya başlamıştır. Bu tarım ürünlerinden yeterli düzeylerde verim elde edilemediği için çiftçiler, emeklerinin karşılığını alamamaktadırlar. Devletin, yem bitkilerine dönüm başına destekleme yapması, kârlılığını artıran bir etken olmaktadır. Ancak, tütün gibi yoğun emek isteyen ürünler için çok büyük toprağa ihtiyaç yoktur. Oysa yem bitkilerinde büyük topraklar gerekmektedir. Gördes'teki toprak dağılımı, yapıları göz önüne alındığında bu ürünlerin, kasaba ekonomisi için çok fazla değer ifade etmediği açıkça ortadadır (tablo 17). Aynı şekilde patates, mısır, domates, çilek ve salatalık gibi ürünler de sulu tarım yapılabilen kum çayı ve kollarının çevresindeki topraklarda sınırlı sayıda çiftçi tarafından üretilmektedir.

Meyvecilikte alternatif bir geçim kaynağı olarak gelişme kaydetmiştir. Özellikle, yayla köylerinde kiraz, vişne, elma, ceviz, yayla bağı gibi meyvelere ilgi artmaktadır. Nitekim, ilçe tarım müdürlüğünden öğrendiğimize göre 2003 yılında 5.910 adet meyve fidanı kullanılmıştır. Son yıllarda Gördes'te meyve, sebze, yem bitkisi, endüstri bitkisi gibi çeşitli tarımsal üretim faaliyetleri, tütüne alternatif ürün arayışlarından ibarettir. Dolayısıyla Gördes ekonomisine etkileri yok denecek kadar azdır.

Gördes'in en önemli geçim kaynaklarından birisi de hayvancılıktır. Nitekim Belediye'nin 1999 yılı tarımsal gelir verilerine göre tütünden sonra en fazla (toplam:

³⁷⁹ **Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.46-47.

2.586.838 YTL) gelir, hayvancılıktan elde edilmiştir. Gördes'te son yıllarda büyükbaş ve tavuk besi çiftlikleri kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca, kurbanlık kuzu beslendiği görülmektedir.

Tablo 19. 2003 Yılı İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre toplam hayvan varlığı

Hayvan türü	Sığır	Koyun	Kıl keçisi	Arı ovanı
Sayı	7.750	27.000	5.000	Fenni:260/iptidai: 280

Gördes'in diğer bir gelir kaynağı ise ormancılıktır. Kasabanın toplam yüzölçümünün yaklaşık %45'ini orman ve fundalık alanlar kaplamaktadır. Ticarî değere sahip orman alanlarını kızıl çam ve kara çam ağaç türleri oluşturur. Orman ürünlerinin üretimi, pazarlanması ve denetimi, Gördes Orman İşletme Müdürlüğü'nün tekelinde olmasına karşın, ormancılık, Gördes orman köylüsü ve işçilerinin önemli bir geçim kaynağı konumundadır.

Örneğin, Gördes Orman İşletme Müdürlüğü 2000 yılı verilerine göre 37.125 metre küp endüstriyel yakacak emval ile 4.398 ster yakacak emval üretilmiştir. Bunun karşılığı olarak orman köylüsüne 313.667.546.000TL ödenmiştir. Orman bakımı, ağaçlandırma, gençleştirme, teras yapımı, fidan dikimi gibi yatırım giderleri için 90.500.000.000TL harcama yapılmıştır. Mevsimlik olarak çalıştırılan 140 sigortalı yangın işçisine de 337.663.000.000.TL maaş ödenmiştir.

3. Ticaret

Kasaba'da, her hafta Pazartesi günleri kurulan, hemen hemen aranan her şeyin bulunabileceği Gördes Pazar'ında ticaret en yoğun şekilde yapılır. Gördes pazarının Osmanlı döneminden beri kurulduğu ifade edilebilir. Nitekim, Evliya Çelebi, Gördes'te binlerce insanın toplandığı, hayvansal, tarım, el sanatları ürünlerinin alış veriş ve ticaretinin yapıldığı büyük bir pazarın kurulduğunu kaydetmektedir³⁸⁰.

Günümüzde Gördes Pazarı, kasaba merkezindeki sokakların kaldırımları üzerine kurulan ve genellikle hazır giyim ürün ve malzemeleri satan tezgahlar, Belediye tarafından yapılan sebze pazarı, peynir pazarı, balık ve hayvan pazarından oluşmaktadır. Pazartesi günleri kasaba köylerinden ve diğer yakın ilçe köylerinden bir çok köylü tarım ve hayvansal artığı ürünleri satmak veya tüketim maddelerini ve tarım girdilerini satın almak için pazara gelmektedir. Aynı zamanda Antalya Karataş köyü örneğinde olduğu gibi Pazar, köyden dışarı çıkmayan köylüler, özellikle kadınlar için dışa açılma fonksiyonu

³⁸⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., s.56.

görmektedir³⁸¹. Yine pazarın Gönen'de farklı etnik yapıdaki göçmen köyler ile Türk köyleri arasında kültürel entegrasyon aracı olduğu belirlenmiştir³⁸². Gördes'te de Pazar önemli bir çekim merkezi olduğu için merkez ve çevre etkileşimini artırmakta, kasaba ve köy kültürünü bütünleştirme rolü oynamaktadır. Nitekim, Pazara sadece köylüler değil Gördesliler de büyük ilgi gösterirler. Bu yüzden, Pazartesi günleri, Çarşı çok kalabalıktır. Bu yoğunluk, bayram pazarlarında veya kış aylarında daha da artar. Pazarın kurulduğu sokaklarda yürümek bile güçleşir. Örneğin, lokantalarda yemek yemek, berberlerde tıraş olmak için sıra bekleyen insanların olduğu, kahvehanelerin dolup sokaklara taşıdığı gözlemlenebilir. Tam tersine Ramazan ve Kurban Bayramlarından sonraki ilk pazarlar ise çok sönük geçer. Bu durum dinin ekonomik hayat üzerindeki etkisinin en bariz örneklerinden birisidir.

Gördes'te kasaba Pazarı, küçük üreticiler arası ve tüccarsız bir ticaretin örneğini oluşturmaktadır. Ancak son yıllarda tütün gelirindeki azalmaya paralel olarak köylülerin Pazara gelme sıklığının düşmesi ve göç nedeniyle Gördes pazarlarının, eski canlılığını ve ticarî önemini kaybettiği gözlemlenmektedir.

Tütün, Gördes'in sosyo-ekonomik yapısını ve ticarî hayatını belirleyen en önemli faktördür. Çünkü tütün tamamen piyasa için üretilir. Tütün, yerli ve uluslar arası sigara şirketlerinin aracı tüccarlara veya Tekel'e satılır. Tütün satışı yılda bir kez yapıldığı, temel ihtiyaç, üretim girdileri, sağlık, eğitim vb gibi tüketim harcamaları tüm yıla yayıldığı ve küçük köylülerin tasarrufları sınırlı olduğu için borçlanma zorunlu olmaktadır. Gördes'te borçlanmaya, kamu, tarım kredi kooperatifleri ve bankalar, "veresiye alış veriş"³⁸³ ve "tefeciler"³⁸⁴ aracılığıyla gidilmektedir.

Çiftçiler, Gördes'te bulunan sekiz tarım kredi kooperatifi veya Ziraat bankasından, başta traktör olmak üzere tarım makineleri, yem, gübre vb gibi üretim girdileri veya tohum parası, yaprak parası vb gibi ürün destekleme kredisi kullanmak suretiyle kamuya borçlanmaktadırlar. Esnaf ve zanaatkarlar da Esnaf Kefalet Kooperatifi, Akbank, İş bankası, veya Ziraat Bankası'ndan kredi kullanabilmektedirler. Örneğin, 2003 yılı verilerine göre Ziraat bankası 2170, Akbank 1540 kredi kartı dağıtmıştır. Bu kredi kartları,

³⁸¹ H.Z. Ülken-N. Ş. Kösemihal-C. Tanyol, "Karataş Köyü Monografisi", s.89-90.

³⁸² H.Z. Ülken-A.N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", s.126.

³⁸³ Veresiye alış verişin rol ve işlevleri için bkz. M. Kıray, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, s.88-91; B. Akşit, **a.g.e.**, s.136.

³⁸⁴ Çiftçilerin, bankalar, kooperatifler, tüccar, tefecilik, ilişkileri için bkz. Korkut Boratav, "Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri", **A.Ü.S.B.F.D.**, C. XXVII, Sayı, 4, Ankara, 1972, s.232-233; B. Akşit, **a.g.e.**, s.126-138; O. Silier, **a.g.e.**, s.85-94; C. Geray, **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar**, s.28-30; Vedia Emiroğlu, **Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi**, Ankara, 1972, s.44.

çiftçi, memur, esnaf ve zanaatkarlara verilmiştir. Ziraat bankasında sekiz icra safhasında, Akbank'ta ise 50 civarında icralık olan kredi kartı sahibi bulunmaktadır. İş bankasının verdiği kredi kartları dahil edilmeden, ilçede bulunan diğer iki bankadan, 18 yaş ve üzeri toplam nüfusun %13.66'sının kredi kartı kullanıcısı olduğu ortaya çıkmaktadır³⁸⁵.

Türkiye'de 1977'den sonra tütün alım fiyatlarının sürekli düşmesine karşın kredi olanakları sürekli gelişme göstermiş ve faiz oranları da yükselmeye başlamıştır. Gördes'te de 1985'lerden sonra gerek Ziraat bankası gerekse tarım kredi kooperatifleri yoluyla kredi kullanımı artmış, 2000 yılına gelinceye kadar küçük çiftçilerin büyük çoğunluğu banka borcu batağına saplanmıştır. Bir çok küçük çiftçinin, devletin düşük fiyat belirlemesi, artan faiz oranları ve tarımsal girdilerin yükselmesi gibi nedenlerden dolayı tütün geliri, banka borcunu karşılamamaya başlamıştır. Bu durumda olan çiftçilerin kredi grubunda yer alan 10 çiftçi daha kefil işlemleri neticesinde icra takibine uğramış ve başkasının borcunu ödemek zorunda kalmıştır. Çünkü, Ziraat bankasından kredi kullanan bir kişi, aynı zamanda gurubunda bulunan 10 kişiye kefil kabul edilmektedir. Bu çarpık kredi sistemi, kredi başvurusunda bulunan çiftçilerin, 10 kişilik guruplar halinde listelenmesi, listelerde yer alacak kişilerin ise banka tarafından belirlenmesi ve bu kişilerin birbirine kefil edilmesi şeklinde işletilmektedir. Diğer taraftan tarımsal kredilerini ödeyemeyen ve yeni borçlanma kaynağı bulamayan çiftçiler, kasabalının değimiyle "tefecinin eline düşürmüştür".

Bu ticaret yapısı ve kredi olanakları, Gördes'te 1980'lerden sonra karşılıksız tüketim kültürünü tetiklemeye başlamıştır. Bu olgu, bir taraftan tarımda makineleşmeyi diğer taraftan Gördes merkezdeki esnaf, zanaatkar ve tüccarların ticaret hacminin gelişmesini sağlamıştır. Önceleri, tarımsal yatırıma dönük olarak kullanılan tarımsal krediler, 1990'lardan sonra tüketim borcu ödemelerine yönelik harcanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte piyasadan veresiye, tüketim, ulaşım araçları (taksi, münibüs vs), ev, tarla gibi mülkler, hayvan alım satımları yapılmıştır³⁸⁶. Başlangıçta aile bütçeleri tarafından karşılanabilir pozisyonda olan bu ticaret döngüsü, 1990'lardan sonra tütün gelirlerinin düşmeye başlaması ve Türkiye'deki ekonomik kriz ve enflasyon dalgalanmaları nedeniyle bir çıkmaza girmiştir.

Gördes icra müdürlüğünün verilerine göre 1998'den sonra icra takibi işlemlerinin, sürekli artış gösterdiği, 2000'de ise en yüksek düzeye ulaştığı ve dalgalı da olsa bir düşme eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu icra takiplerinin çoğunluğu, tarım kredi kooperatifi,

³⁸⁵ Ziraat Bankası ve Akbank Müdürlüğünden 16.10.2003 tarihinde alınan bilgilerden yararlanılmıştır.

³⁸⁶ Gördes'e benzer kredi kullanım alanları için bkz. O. Silier, **a.g.e.**, s.86-87 ve 92.

Ziraat bankası kredisi kefilliği dosyalarından ve esnaf kefalet kooperatifi alacağından oluşmaktadır(Tablo 20)³⁸⁷.

Tablo 20. Gördes İcra Müdürlüğü Kayıtlarına göre icra takip dosya sayıları

Yıllar	ESASDE*	TALİMAT**	TOPLAM
1998	556	112	668
1999	982	142	1124
2000	1878	123	2001
2001	1623	224	1847
2002	517	209	726
2003	858	133	991

Bütün bunlar, tarımsal üretime bağlı bir ticaret yapısı olan Gördes'i derinden etkilemiştir. Çünkü, tütün tüccarları dışında Gördes'te ticaret içe dönük olarak örgütlenmiştir. Dayanıklı tüketim malları, temel gıda, zirai alet ve ilaçlar, konfeksiyon gibi sanayi malları satan esnaf, zanaat ürünleri üreten zanaatkarlar, iç pazara bağımlı bir ticaret yapmaktadırlar. Üstelik bu ticaret, veresiye döngüsel bir işlev görmektedir. Ödemeler ise tütün parasında, oğlak veya kuzu parasında, tarımsal kredi (yaprak parası, tohum parası, zirai destekleme vs.) dönemlerinde gerçekleştirilir. Bununla birlikte tarım ve ticaret sektöründeki bu kapitalistleşme süreci, bir türlü sermaye birikimine ve sanayileşmeye dönüşmemiştir. Belli bir sermaye birikimine ulaşan bazı esnaf da Gördes'ten göç etmiştir. Aynı şekilde köylerden ve kasaba merkezinden Manisa, İzmir gibi şehirlere göç olgusu hızlanmıştır. Kongar'a göre Türkiye'de köylünün gittikçe yoksullaşması ve topraksızlaşması, kırın iticiliğiyle birleşmesiyle şehirlere göç patlaması yaşanmıştır³⁸⁸.

Neticede devletin tarımsal tütün destekleme politikaları, ekonomik kriz, enflasyon, yüksek faiz oranları, tarımsal gelirlerin düşmesi, tüketim kültürü ve köylüye bağımlılık vb gibi nedenlerden dolayı tüccarların, esnaf ve zanaatkarların ticaret hacimleri düşmeye başlamış ve veresiye yazdıkları alacaklarının tahsilatını güçleştirmiştir. Hatta bazı esnaf, bazı alacaklarının üzerine "kalem çektiklerini" yani sildiklerini söylemişlerdir. Yeterli sermaye birikimine ulaşamayan bazı esnaf da iflas etmiş, bazıları dükkanlarını kapatmak zorunda kalmış, bazıları da Gördes'ten göç etmişlerdir.

³⁸⁷ Gördes İcra Müdürlüğü ESASDE ve TALİMAT Kayıtları, 2003.

*Gördes icra müdürlüğünün Gördesli borçlulara uyguladığı icra takip işlem kayıtları.

** Gördesli borçluya alacaklının bulunduğu şehirden başlattığı icra takip işlem kayıtları.

³⁸⁸ Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, C.I-II, İstanbul, 1994, s.31-32.

Batı toplumlarında tefeci-kreditör borçlu ilişkisi ve ticaret sermayesi diğer süreç ve mekanizmalarla birleşerek sanayi devriminde önemli rol oynamıştır. Gördes'te ise gelişmeyi ve değişmeyi engelleyen birer mekanizma oldukları görülmektedir. Bu yüzden Gördes'te tarımda ve ticaretle kapitalistleşme süreçleri ile gelişmeyi ve değişmeyi kısıtlayan “evrimleşemeyen karmaşıklık”³⁸⁹ süreçleri birlikte yaşanmaktadır. Ancak, Oskay'ın, Bakırçay ve yöresinde gözlemediği Batı kaynaklı kapitalizme açık olma özelliği Gördes ve köyleri için de söylenebilir³⁹⁰.

Kasaba ve köylerinde kapitalist pazar ilişkileri hız kazanmış, ancak saniyeleşme gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla tarımsal gelirlerdeki düşme, işsizlik, yoksulluk ve göç olgusuna yol açmaktadır. Onun için Gördes'te geçmiş yıllarda tütüne bağlı olarak görülen ekonomik canlılığın yerini, bugün, durgunluk ve bunalım almıştır. İnce'nin, “Gördes, hızla bir yol ayrımına doğru sürüklenmektedir. Bu şehir iktisadî ve sosyal konumu itibarıyla hızla küçülmektedir. Bu küçülme aynı zamanda düşünceleri de küçültüyor. Hatta ufalıyor. Çaresizlik hissi, insanları daha çok hata yapmaya sevk ediyor”³⁹¹ şeklinde tespiti Gördes'teki sosyo-ekonomik ve kültürel yapıdaki çözülmenin boyutlarını göstermektedir.

Gördes'te yoksulluğun kronik hale geldiği anlaşılmaktadır. 2001 yılında ilçe genelinde 7075 kişiye yeşil kart verilmiştir. Bu olgu 2000 yılı toplam nüfusunun %18.55'inin ödeme güclüğü nedeniyle tedavi giderlerini karşılayamayan yardıma muhtaç yoksullardan oluştuğunu göstermektedir. Yine aynı yıl içerisinde ilçe sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonundan 6770 insana, yani toplam nüfusun %17.55'ine aynı ve nakdi olmak üzere toplam 226.690.368.000TL yardım yapılmıştır³⁹².

Kasaba halkının, Gördes'in geleceği hakkında kaygı duyduğu ve çok endişelendiği gözlenmiştir. Nitekim, araştırma boyunca Gördes kahvehanelerinde, esnaf dükkanlarında ve köylerinde gündelik hayatta en çok konuşulan konu, “para”, tütün, sonra tarımsal veya ekonomik politikalar yönüyle siyaset gelmektedir. Dolayısıyla din, toplumun gündelik hayatında çok fazla konuşulmamaktadır. Gördes'te en çok duyduğum söz de “vatandaş geçim derdinde” olmuştur. Aslında bu gözlemler, sermaye birikimi ve sanayileşme olmaksızın kapitalistleşen pazar ekonomisinin, toplumsal ve bireyler arası ilişkilerin daha çok menfaat eksenine doğru kaymasına, rasyonelleşmesine yol açtığını, yardımlaşma, dayanışma, güven, gibi dinî ve kültürel değerleri yok etmeye başladığını gösteren sancılı bir toplumsal değişim sürecini göstermektedir.

³⁸⁹ B. Akşit, **a.g.e.**, s.132-138.

³⁹⁰ Ü. Oskay, “Bakırçay Bölgesi Kırsal Kesim Araştırması”, s.269.

³⁹¹ A. İnce, **a.g.e.**, s.56-57.

³⁹² Bu veriler, Gördes Belediye'sinin yıllık raporundan elde edilmiştir.

Bütün bu verilere dayanarak, Gördes'te meslekî tabakalaşma, tarımsal üretim ve ticaret gibi göstergeler açısından sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Nitekim, Türkiye'nin 872 ilçesi arasında Gördes'in sosyo-ekonomik gelişmişlik sırası 594, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi -0,49382 ve gelişmişlik gurubu da (1-6 gurup) 4'tür. Manisa'nın ilçeleri arasında ise Selendi'den sonra en düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip olan ilçe Gördes'tir³⁹³. Gördes'te bebek ölüm oranı %27.31'dir. Bu olguya göre Gördes Türkiye ilçeleri içinde 744'üncü sırada yer almaktadır. Gördes Nüfus bakımından Türkiye'nin 370. inci ilçesi olmasına rağmen şehirleşme oranı (%28.36) Türkiye geneline göre düşüktür. Manisa'nın ilçeleri arasında ise en düşük şehirleşme hızına sahip olan ilçe Gördes'tir³⁹⁴.

Gördes'te gözlemlenen bu olguyu, Türkiye'de yapılan bazı kasaba ve köy çalışmaları da ortaya koymuştur. Tütün üretimi ile geçimini sağlan Antalya Karataş köyünün çok iyi ekonomik durumdayken, tütün ekimi yasaklandıktan sonra köy iktisadi hayatında gerileme başlamıştır³⁹⁵. Benedict, Türkiye'de çoğu kırsal kasabanın geçmişteki ekonomik durumlarına göre bu gün, ekonomik bocalama içerisinde olduklarını ileri sürmektedir³⁹⁶. Aynı şekilde Erkul'da Kemaliye'nin geçmişteki sosyo-ekonomik yapısını kaybetmiş bir taşra kasabası görünümünde olduğunu belirtmektedir³⁹⁷.

Eğer Gördes, madencilik, ormancılık, tarım, halıcılık gibi var olan potansiyellerini sanayileşmeye dönüştüremezse ulusal ekonomiyle bütünleşip kalınmaya katkıda bulunamayacak tam tersine yük olmaya başlayacak ve birçok taşra kasabası gibi sosyo-ekonomik olarak gittikçe küçülecektir. Ancak, madencilik alanında atılan adımların, tarımda ürün çeşitliliğinin, alternatif ürünlere yönelme eğiliminin, orman gençleştirme ve dikim faaliyetlerinin ve eğitim kurumları açmaya yönelik teşebbüslerin artmaya başladığı düşünülürse kasabanın eski ekonomik düzeyinin çok daha ilerisine gidebileceği söylenebilir. Nitekim, Türkiye'de başlangıçta belirsiz köyler olmalarına rağmen bölgesel merkezler konumuna gelen kentlerin bulunduğu bilinmektedir³⁹⁸. Kırıkkale³⁹⁹, Ereğli⁴⁰⁰,

³⁹³ B. Dinçer-M. Özasan, **a.g.e.**, s.97.

³⁹⁴ B. Dinçer-M. Özasan, **a.g.e.**, s.188.

³⁹⁵ H.Z Ülken-N.Ş. Kösemihal-C. Tanyol,, "Karataş Köyü Monografisi", s.103.

³⁹⁶ Peter Benedict, "Türkiye'de Küçük Kasabaların Etüdüne İlişkin Bazı Sorunlar", **Türkiye'de Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, (Der. Erol Tümertekin-Fatma Masur- Peter Benedict İstanbul, 1971, s.148.

³⁹⁷ A. Erkul, **a.g.e.**, s.137-140.

³⁹⁸ P. Bendict, **a.g.m.**, s.148.

³⁹⁹ B. Akşit, **a.g.e.**, s.127; Beşir Atalay, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Aştırması)**, s.61-63.

⁴⁰⁰ M. Kiray, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, s. 13.

Çayırhan⁴⁰¹, Karabük⁴⁰² gibi önceleri küçük köy ve kasaba görünümünde olan yerleşim birimleri, maden, sanayileşme, turizm, ulaşım gibi faktörlere bağlı olarak, kısa zamanda kente dönüşmüşlerdir.

4. Örneklem Gurubunun Ekonomik Durumu

Bütün bunlardan hareketle Gördes'te gelir durumu bozukluğunun gittikçe artmaya başladığı ileri sürülebilir. Araştırma bulguları da bu savı desteklemektedir. Gördes ve köylerinden araştırmaya katılanların kendilerini ekonomik olarak nasıl ifade ettiklerini gösteren nicel veriler tablo 21'de verilmiştir.

Tablo 21. Örneklem Gurubunun gelir dağılımı

Gelir Durumu	N	%
Çok iyi	26	4,3
İyi	154	25,8
Orta	275	45,8
Düşük	94	15,7
Çok düşük	51	8,5

Araştırma gurubunda yer alan bireylerin %8.5'i çok düşük, %15,7'si düşük gelir düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Örneklem gurubunun %23.9'u kendilerini ortanın altı ve alt ekonomik tabakada görmektedirler. Örneklemin %45.8'i ekonomik gelir bakımından orta tabakada olduklarını belirtmiştir. Orta halli olarak tabir edilen bu tabakalaşma, hastalık, aile reisinin ölmesi, afetler, kaza gibi olağan üstü koşullarda fakirleşebilecek ekonomik yapıya sahiptir. Ortanın üstü tabakada olanların oranı ise %25.8'dir. Araştırmaya katılanların %4.3'ü kendilerini ekonomik olarak üst tabakada görmektedir. O halde örneklem gurubu, ekonomik bakımdan çok fakirler, fakirler, orta halliler, zenginler ve çok zenginler olarak sınıflandırılabilir. Akşit'de Ortakent araştırmasında, toplumun ekonomik tabakalaşmayı, fakir, orta halli ve zengin şeklinde kavramlaştırdığını tespit etmiştir⁴⁰³.

D. EĞİTİM

Geniş anlamda eğitim, bireylerin içinde doğup büyüdükleri, toplumun değerlerini, çeşitli beceriler öğrenmelerini ve öğrendiklerini kendilerinden sonra gelen kuşaklara aktarmalarıdır. Bu anlamdaki eğitim bir sosyalleşme sürecidir⁴⁰⁴. Gökalp, "bir cemiyette

⁴⁰¹ S. Kili, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁰² Z. F. Fındıkoğlu, **Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük**, s.14; Z. F. Fındıkoğlu, "Karabükte Sanayileşmenin İktisadî ve İçtimai Tesirleri", **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul, 1962, s.8-9.

⁴⁰³ B. Akşit, **a.g.e.**, s.189.

⁴⁰⁴ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, 1975, s.12; Amiran Kurtkan, **Sosyoloji Açısından Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, İstanbul, 1972, s.4.

yetişmiş neslin, henüz yetişmeye başlayan nesle fikrilerini ve hislerini vermesi” şeklinde tanımlayarak, eğitimi toplumun kültürel mirasını kuşaktan kuşağa aktarma süreci olarak ele almaktadır⁴⁰⁵.

Dar anlamda eğitim, bireyin teknik ve bilimle ilişkisini kuran bir araçtır. Sistemli ve amaçlı olarak yetişmiş öğretim elamanlarıyla yapılan, bilgi ve değerlerin öğretilmesiyle davranış ve beceri kazandırılmasına yönelik bir etkinliktir. Sosyal bir kurum olarak eğitim, kültürel birikimi kuşaklar arasında aktarması, bireylere meslek kazandırması, yönetici ve önderler yetiştirilmesi, nicelik ve nitelik yönünden kalkınmada gerek duyulan insan gücü ihtiyacını karşılama gibi işlevler görmektedir. Bununla birlikte suç işlemeyi, toplumsal sapmayı engelleme ve statü kazandırma gibi gizli işlevleri de vardır⁴⁰⁶. Bu açıdan sosyal bir kurum olarak eğitim, kişiliğin biçimlenmesini, belirli yönde tutum geliştirmeyi, davranış kalıpları ve beceriler kazanmayı sağlayarak bir sosyal değişim fonksiyonu da görmektedir⁴⁰⁷. Aynı zamanda eğitim, toplumun varlığını koruyan ve geleceğini teminat altına alan bir sosyal kurumdur⁴⁰⁸.

Gördes’in Cumhuriyet öncesi formel eğitim tarihi ile ilgili bilgiler çok sağlıklı değildir. 1921 yılından önceki kayıtlar, Yunan işgali döneminde yanmıştır. Ancak, Evliya Çelebi, Gördes’te bir medrese, dokuz mektebin bulunduğunu belirtmektedir⁴⁰⁹. Bu mektepler daha çok dini bilgiler veren mahalle mektepleri niteliğindedir. Şemseddin Sami de XIX. yüzyılda bir rüştiye mektebinin (ortaokul) varlığından söz etmektedir⁴¹⁰. Cumhuriyet’in ilanından sonra Gördes’te altı derslikli Müdafa-i Milli Mektebi adı verilen bir ilkokul açılmıştır.

1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre kasaba toplam nüfusunun (22.600) %4.6’sının (1057) okuma yazma bildiği tespit edilmiştir. Okuma yazma bilenlerin ise %10.12’si (107) kadın, %89.88’i (950) erkektir⁴¹¹. Bu oranlar, kasabadaki toplam kadın nüfusunun %0.88’inin, erkeklerin ise %9’unun okuma yazma bildiğini göstermektedir. Bu oranlara genel olarak bakıldığında 1927 yılında Gördes toplam nüfusunun ancak %4.67’si, okuma yazma bilmekte buna karşılık %95.33’ü okuma yazma bilmemektedir. 1931 yılında

⁴⁰⁵ Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul,1973, s.321; Harun Güngör, “Ziya Gökalp’e Göre Eğitim ve Din Eğitimi”, **Türk Kültürü**, Sayı, 406, Ankara, Şubat 1997, s.65-71.

⁴⁰⁶ Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisine Giriş**, Ankara, 1976, s.39-51.

⁴⁰⁷ Atlan Eserpek, **Eğitimin Yeni Tutum Geliştirmede Etkinlik Derecesi “Ankara Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Anket Uygulaması**, Ankara, 1981, s.7-8.

⁴⁰⁸ Ünver Günay, **Eğitim Sosyolojisi Dersleri**, Kayseri, 1992, s.17.

⁴⁰⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.56.

⁴¹⁰ Şemseddin Sami, **Kamusu’l-A’lam**, C. V, s.3917.

⁴¹¹ **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, s.11.

Gördes merkezde bir ilk okul, 164 erkek, 97 kız, köylerde ise yedi ilk okul, 179 erkek, 105 kız öğrenci vardır⁴¹².

1935 yılında ise Gördes merkezde kadınların (%84) büyük çoğunluğu, erkeklerin ise yarıdan fazlası (%63) okuma yazma bilmemektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin toplam nüfusa oranı ise %74'dür. Köylerde kadınların %98, erkeklerin %86'sı, toplam köy nüfusunun %92'si okur yazar değildir⁴¹³.

1965 yılına gelindiğinde okuma yazma bilenlerin oranı ancak, %41'e yükselbilmiştir. Gördes genelinde yaşayan nüfusun çoğunluğunun (%59) okuma yazma bilmediği görülmektedir. 1965 yılı altı yaş ve yukarısı nüfus sayım verilerine göre Gördes merkezde kadınların %57'si, erkeklerin %27'si, bucak ve köylerinde ise kadınların %78'i, erkeklerin %47'si okuma yazma bilmemektedir. Gördes genelinde kadınların %75'i, erkeklerin, %44'ü okuma yazma bilmediğini belirtmiştir⁴¹⁴.

Bu bulgular, bucak ve köylere nazaran kasaba merkezinde okuma yazma bilenlerin oranının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda hem merkezde hem de köylerde okuma yazma bilenler arasında erkeklere göre kadınların oranının çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Gördes'in 1965 yılında Manisa ili ve diğer ilçeleri açısından eğitim durumu değerlendirildiğinde Selendi'den sonra en düşük okuma yazma oranına sahip olduğu söylenebilir. Manisa genelinde Gördes, okuma yazma oranı en düşük iki ilçeden biridir⁴¹⁵.

Gördes'te ilk ortaokul, 1954-55 öğretim yılı başında açılmıştır. 1972-73 eğitim öğretim yılına kadar orta öğretim kurumu olarak kalmıştır. Ancak, 1973-74 öğretim yılı başında eğitim öğretime açılan Gördes Lisesi ile birleştirilmiştir. Günümüzde ise ilçe genelinde 44 ilköğretim okulu vardır. ilköğretim okullarının altısı ilçe merkezinde, dördü kasabalarda 34'ü köylerde bulunmaktadır. 2001-2002 öğretim yılında 21 köy ilk öğretim öğrencisinin 4,5,6,7,8. sınıfları, 10 köy okulunun 6,7,8. sınıfları taşınmalı eğitim uygulamasına alınmıştır. 10 taşıma merkezine 1255 öğrenci taşınmaktadır.

Gördes'te, lise, imam hatip lisesi, anadolu lisesi, çok programlı lise, kız meslek lisesi ve Güneşli lisesi ikinci kademe eğitim kurumları olarak eğitim öğretime devam etmektedirler. Ayrıca 1999-2000 öğretim yılında açılan Celal Bayar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır.

⁴¹² Manisa Vilayeti Hakkında Mecmua, s.67.

⁴¹³ 1935 Genel nüfus Sayımı, Ankara, 1937, s.276.

⁴¹⁴ 1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü, s.450.

⁴¹⁵ 1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü, s.449.

Tablo 22. 2000 yılı nüfus sayımına göre Gördes merkezde altı yaş ve yukarısı eğitim durumu

	Okuma yazma Bilmeyen	Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlk öğretim	Orta okul	Lise	Meslek Lisesi	Yüksek öğretim	T
E	347	987	1951	225	373	422	154	194	4653
%	7.5	21.2	41.9	4.8	8.0	9.1	3.3	4.2	100
K	1230	1000	1918	211	151	375	151	149	5185
%	23.7	19.3	37	4.6	2.9	7.2	2.9	2.9	100
T	1577	1987	3869	436	524	797	305	343	9838
	16	20.2	39.3	4.4	5.3	8.1	3.1	3.6	100

2000 yılı nüfus sayımı verilerine göre Gördes merkezde 06 yaş ve üzeri erkeklerin (%7.5) okuma yazma bilmeme durumu, kadınlardan (%23.7) daha düşüktür. Bununla birlikte her hangi bir okul bitirmeyen erkeklerin oranı (%21.2), kadınların (%19.3) oranından daha yüksektir. Yine ilkokul mezunu erkekler (41.9), kadınlara (%37) göre daha fazladır. Örgün eğitim açısından Gördes merkez nüfusu değerlendirildiğinde ilkokul mezunu kadınlarla (%4.6) erkeklerin (%4.8) oranının hemen hemen eşit düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Ortaokul mezunu erkeklerin oranı %8.0 olmasına karşın kadınların oranı sadece %2.9'da kalmaktadır. Ancak, lise ile meslek lisesi mezunluğu birlikte ele alındığında erkeklerle (%12.4) kadınların (%10.1) oranlarında çok büyük bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan yüksek öğretim mezunu erkeklerin oranı (%4.2) kadınların (%2.9) oranının neredeyse iki katıdır. İlçe merkezi 06 yaş ve üzeri nüfusun %16'sının okuma yazma bilmediği %20.2'sinin bir okul bitirmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Gördes merkez nüfusunun %84'nün okuma yazma bildiği anlaşılmaktadır. Aynı yaş ve üzeri nüfusun %39.3'ü ilkokul, %4.4'ü ilköğretim, %5.3'ü ortaokul, %11.2'si lise veya meslek lisesi mezunu iken sadece %3.6'sı yükseköğretim mezunudur⁴¹⁶.

Türkiye genelinde olduğu gibi Gördes'te okuma yazma oranı her iki cinsiyet için de sürekli bir artış göstermiştir. 1965 yılında erkeklerin %26.91, kadınların %57.47'si, okuma yazma bilmemesine karşın, 2000'de erkeklerde %7.5'e, kadınlarda %23.7'ye düşmüştür. Genel olarak ise 1927 yılında okuma yazma bilmeyenlerin oranı %95.33 iken 1965'e %59.41'e, 2000'de ise %16'ya inmiştir. Bu oranlar, 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre

⁴¹⁶ Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Manisa, D.İ.E., Ankara, 2002, s.105.

Türkiye ortalamasının (%19.5) altında gözükmektedir⁴¹⁷. Fakat, Gördes'te okuma yazma bilmeyenlerin oranı, Manisa il geneli 2000 yılı ortalamasının (%13.71) üstündedir⁴¹⁸.

1. Örneklem Gurubunun Eğitim Durumu

Bütün bunlara göre Gördes'te 1927 yılından günümüze kadar eğitim durumunda sürekli bir artış olmasına rağmen hem Türkiye hem de Manisa il geneli ortalamalarına göre eğitim düzeyinin düşük olduğu söylenebilir. Gördes merkezde 06 yaş ve üzeri nüfus için söz konusu olan bu olgunun, örneklem gurubu için de geçerli olduğu gözükmektedir. Tablo 23'de örneklem gurubunun eğitim durumuna ilişkin dağılımları verilmiştir.

Tablo 23. Eğitim durumuna göre dağılımı

Eğitim durumu	N	%
Okur-yazar değil	59	9,8
Okur yazar	22	3,7
İlkokul	303	50,5
Ortaokul	87	14,5
Lise	97	16,2
Fakülte/Yüksekokul	32	5,3
Toplam	600	100,0

Örneklem gurubunun %9.8'inin okuma yazma bilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte araştırmaya katılanların %3.7'si ise her hangi bir örgün eğitim kurumundan eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Örgün eğitim kurumuna gitmeden okuma yazma öğrenenler, erkek ağırlıklıdır. Bunlar, daha çok sosyal çevrelerinden veya kendi gayretleriyle okuma yazmayı öğrenmiştir. Okur yazar gurubuyla okuma yazmayı bilmeyenler birlikte değerlendirildiğinde deneklerin %13.9'nun her hangi bir örgün eğitim kurumundan eğitim almadan hayata atıldıkları anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunu ilkokul mezunları (%50.5) oluşturmaktadır. Ortaokul mezunları %14.5, lise mezunları, %16.2, fakülte veya yüksekokul %5.3 düzeylerinde bulunmaktadır.

2. Örneklem Gurubunun Din Eğitimi Durumu

Örneklem gurubunun din eğitimi durumu tablo 24'te gösterilmiştir.

Tablo 24. Din eğitimi durumu

Din eğitimi	N	%
İmam Hatip Lisesi	55	9,2
Kuran Kursu	88	14,7
Cami	225	37,5
Aile	172	28,7

⁴¹⁷ B. Gökçe, a.g.e., s.132-133.

⁴¹⁸ 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Manisa, s.47.

Okullardan	60	10,0
Toplam	600	100,0

Araştırma gurubunun %9.2'sinin imam hatip lisesi, %14.7'sinin Kur'an kursu, %10'unun okullar vasıtasıyla dini bilgileri öğrendikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Gördes ve çevre köyleri örnekleminin %33.9'u örgün eğitim kurumları kanalıyla dini bilgileri öğrenmişlerdir. Bununla birlikte araştırmaya katılanların %37.5'i camiden, %28.7'si de ailelerinden dini bilgileri öğrenmişlerdir.

Çocuğun sosyal çevresinde doğumundan hemen sonra ad koyma töreniyle başlayan din ile tanışma, konuşmaya başladığı yaşlarda anne, baba kavramlarıyla birlikte "Allah de" telkinleriyle dinî öğretim devam etmektedir. Genellikle İlköğretim çağında çocuklar, aileden, camiden veya çevreden namaz surelerini ve bazı duaları öğrenir. Böylelikle bireyin sosyalleşme süreci aynı zamanda dinî bilgileri öğrenme sürecidir de. Nitekim, Gökalp'e göre sosyalleşme⁴¹⁹ ancak dinî terbiye ile mükemmelleşir. Gökalp, dinî eğitimin ilk basamağı olarak aileyi görür⁴²⁰. Bu nedenlerden dolayı dini öğrenme yolu olarak, cami ve aile ön plana çıkmış olabilir. Ülken ve Tanyeli'nin, Gönen'de "hemen her çocuk, ilkokulu bitirince hocaya gidip Kur'an okumasını öğrenmektedir"⁴²¹ şeklindeki bulgularının, Gördes ve köyleri için de kısmen geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Yörükhan ve Cebe, Çatak köyünde çocukların köy hocasına gönderildiklerini, Arap alfabesini (elif be)öğrenip Fatıha suresine geçtikleri zaman çocuk ve hocaya bir miktar para verildiğini, Kur'an-ı Kerim'i hatmettiği zaman bütün köylülerin toplanarak hatim merasimleri düzenlediklerini gözlemlemişlerdir⁴²². Gördes'te hatim merasiminin geçmişte yapıldığı ancak, günümüzde neredeyse hiç yapılmadığı söylenmektedir.

E. DİN

Sosyal yapıyı oluşturan temel kurumlardan birisi olan din, toplumsal ve siyasi kurumların, ekonominin ve kültürün şekillenmesinde çok önemli bir rol oynar. Bu olgu, kırsal toplumlarda daha çok görülür⁴²³. Bu nedenlerle sosyal yapı incelemelerinde din üzerinde önemle durulması gerekir.

⁴¹⁹ Sosyalleşme kavramı için bkz. Münir Koştaş, "Sosyalleşme", **A.Ü.İ.F.D.**, C.XXIX, Ankara, 1987, s.329-334.

⁴²⁰ H. Güngör, **a.g.m.**, s.69.

⁴²¹ H. Ülken-A.N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", s.132; Ali Rıza Balaban, "Ankara Köylerinden Örencik'de Meydana Gelen Kültür Değişmesi", **Antropoloji**, Sayı,4, Ankara, 1969, s.283.

⁴²² Turhan Yörükhan-Turgut Cebe, "Çatak Köyü Araştırması", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56, s.21.

⁴²³ Orhan Türkdoğan, **Türkiye'de Köy Sosyolojisi'nin Temel Sorunları**, İstanbul, 1977, s.201.

Gördes'in dinî tarihi ile ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Ancak Saruhanoğulları döneminde Gördes ve köylerinde cami, tekke ve vakıf tahsisi gibi bir çok dinî yapılanmanın gerçekleştiği bilinmektedir⁴²⁴. 1515 tarihli bir belgede, Gördes'in Bayat köyünde bulunan çiftliğin, Gördes'teki Ahi Mehmed Tekkesi adına tahsis edildiğinden⁴²⁵ 1520 tarihli belgede Dereçiftlik köyünde Şey Eyne'ye çiftlik vakfedildiğinden⁴²⁶, 1631 tarihli belgede de Kıranköyünde Yengi Şeyh Sindel Çiftliğinin Derviş Mehmed'e verildiğinden bahsedilmektedir⁴²⁷. 1853 tarihli başka bir belgede Kayacık kasabasında Seyfi Baba zaviyesi vakfiyesinin kullanım şartları belirlenmiştir. Kayacıkta bulunan Çatakkaya'da Seyfi dede yatırı mevcuttur. Bu yatırın dışında Lale Peder ve Kurt Dede isimli yatırlar bulunmaktadır⁴²⁸. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre 1671 yılında Gördes'te iki tekke ve 11 cami vardır. Günümüzde ise Gördes merkezde sekiz, kasabalarında, 51 köyün tamamında cami ve imam vardır.

Gördes ve çevresinde Selçuklular ve Saruhanlı beyliği dönemlerinden itibaren bir çok tekke, zaviye, yatır ve dede gibi Anadolu sufiliğinin önemli karakteristikleri yerleşmeye başlamış, tasavvuf ve tarikat geleneği Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Bunlardan, Gördes'te Ahi Mehmed Tekkesi, Kıranköydeki Sindel Baba Zaviyesi, Kayacıktaki Lale Peder ve Kurt dede yatırları, Saruhanoğulları devrinden kalmıştır. Ayrıca Gördes ve çevresinde tarihi şahsiyetleri hakkında hiçbir bilgi olmayan bir çok dede ve yatır bulunmaktadır. Örneğin, Kıranköy'de Hasmel, Tekke, Yaran, Yaldırık, Mutullah, Efendili köyünde Yaran, Kıymık köyünde Çırpılı yatırları vardır. Bayat ve Dereçiftlik köylerinde dede mezarları bulunmaktadır. Ayrıca, Eski Gördes'te Hüseyini Baba⁴²⁹ ve Bayram isimli iki yatır olduğu bilinmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rol oynayan gaza ruhuna sahip "kolonizatör derviş"⁴³⁰ ve mutasavvıflar, Gördes ve çevre köyelerine yerleşerek, İslamlaşan eski Türk inançlarını bünyesinde taşıyan halk dinarlığı formunda hoş görüye dayalı bir Müslümanlığın inşasında önemli bir rol oynamışlardır.

⁴²⁴ İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, s.76; M.Ç. Uluçay, **Saruhanlı ve Eserlerine Dair Vesikalar II**, İstanbul, 1946, s.70.

⁴²⁵ M.Ç. Uluçay, **Saruhanlı ve Eserlerine Dair Vesikalar II**, s.69.

⁴²⁶ M.Ç. Uluçay, **Saruhanlı ve Eserlerine Dair Vesikalar II**, s.79.

⁴²⁷ M.Ç. Uluçay, **Saruhanlı ve Eserlerine Dair Vesikalar II**, s.88.

⁴²⁸ Seyfi Baba zaviyesinin Saruhanlılar döneminde kurulduğu şüphelidir. M.Ç. Uluçay, **Saruhanlı ve Eserlerine Dair Vesikalar II**, s.80.

⁴²⁹ Hüseyini Baba'nın menkıbeleri için bkz. A. İnce, **a.g.e.**, s.5-27.

⁴³⁰ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı,2, Yıl, 1994, s.279-386.

Zengin vakıflar tahsis edilen dervişler ve şeyhlerin⁴³¹, zamanla tarihi kişilikleri unutulmuş, menkıbeleri ve isimsiz mezarları ile halkın dini yaşamı üzerindeki etkileri devam etmiştir⁴³².

Türkiye’de bu tip kutsal güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen belli dilek ve isteklerde bulunmak için gidilen adak ve ziyaret yerlerinin çok yaygın olduğu bilinmektedir⁴³³. Türkiye’de olduğu gibi Gördes’te de dede ve yatırlara belli inanç ve fonksiyonlar çerçevesinde ziyaret edilmektedir. Yatırların, dedelerin, yağmur duası, çocuk, ev, evlenme, tedavi vs istek ve dilek dileme amaçlı ziyaret edildiği bilinmektedir. Bu tür inanç ve uygulamalar günümüz Gördes’inde az da olsa gözlemlenmektedir.

Osmanlı döneminde var olan tekke ve zaviyelere bağlı tarikat oluşumları yok olmuşlardır. Günümüzde Gördes merkezde Mevlevi tarikatı, Yakaköy merkezli Uşşaki tarikatı, etkinliğini sürdürmektedir. Ancak bu tarikat teşekkülleri, toplumsal hayatı etkileyebilecek güçte görünmemektedir. Mürit sayıları da çok düşüktür. Örneğin, Gördes merkezli Mevlevilik tarikatının merkezi Konya’da bulunmakta, tarikat işleri ve sema toplantıları 25-30 kişilik mürit gurubuyla tarikat temsilcisinin evinde yapılmaktadır. Diğer taraftan, içki, kumar vb gibi kötü alışkanlıkları olan bazı kişilerin, bunlardan kurtulabilmek amacıyla Adıyaman merkezli Menzil nakşiliğinin şeyhini ziyarete gittikleri söylenmektedir. Bu amaçlı ziyaretlerin de artık yapılmadığı belirtilmesine rağmen günümüz Gördes’inde Menzil nakşiliğinin özellikle bazı gençler arasında ilgi gördüğü gözlenmiştir. Ancak, bu tarikatın da oldukça sınırlı sayıda insana hitap ettiği ifade edilebilir. Gördes’te tarikat oluşumlarına ilginin çok düşük düzeylerde kaldığı, toplumsal hayatta dede ve yatır ziyaretlerinin önemlerini giderek kaybettiği gözlenmektedir.

Gördes’te nurculuk ve Süleymancılık gibi dini gruplar, eğitimle ilişkili olarak varlıklarını korumaktadırlar. Nurculuk, Gördes merkeze 1990’lardan sonra biraz gelişme kaydetmiştir. Süleymancılık ise hem merkez de hem de Salur köyü ve Güneşli kasabasında faaliyet göstermektedir. Bu cemaatler, öğrencilere sağladıkları barınma imkanları ile kasaba ve köylerinde tanınmaktadırlar.

⁴³¹ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1993, s.18; Fulya Atacan, **Sosyal Değişme Tarikat Cerrahiler**, İstanbul, 1990, s.24.

⁴³² Ünver Günay, Harun Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul, 1997, s.285-288; Fuat Köprülü, “İslam Sufi Tarikatlerine Türk-Moğal Şamanlığının Tesiri”, (Çev. Y. Altan), **A.Ü.İ.F.D.**, C.XVIII, Ankara, 1972, s.145.

⁴³³ Hikmet Tanyu, **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara, 1967; Ünver Günay-Harun Güngör- Şaban Kuzgun-Huzeyfe Sayım-A. Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Ankara, 1996.

Halk dindarlığı sadece tasavvufî boyutuyla değil, aynı zamanda halk inanışları ve halk hekimliği boyutları ile değerlendirilmelidir. Bu amaçla Gördes ve çevresinde fal, büyü, nazar, yağmur duası gibi halk inanış göstergelerinin, muska, parpı, kurşun döktürme ve geleneksel hocalara tedavi amacıyla gitme gibi halk hekimliği uygulamalarının toplumsal yapıdaki yerini öğrenmek amacıyla geliştirdiğimiz maddeler, çok düşük puanlar alarak ölçek dışı kalmıştır. Batı Anadolu’da bir taşra kasabası görünümünde olan Gördes merkez ve üstelik köy kökenlilerin de dahil olduğu ön deneme araştırmasından böyle beklenmedik bir bulgu ortaya çıkmıştır. Çünkü, daha önce Türkiye’de yapılan çalışmalar halk dindarlığı içinde fal, büyü, muska, çarpılma gibi halk inanışlarına inanların oranlarının oldukça yüksek olduğunu göstermiştir⁴³⁴.

Gördes ve köylerinde nazar, büyü, fal, muska, kurşun döktürme gibi halk dindarlığı formlarının ölçek dışı kalması, bu tür inanışların tamamen ortadan kalktığını göstermez. Eskitaşlı köyünde olduğu gibi geleneksel halk dindarlığı, gittikçe gevşemekte ve Gördes toplumsal hayatındaki etki ve rolünü yavaş yavaş kaybetmektedir⁴³⁵. Ancak Berkes, Elvan köyü örneğinde, nazar, muska, adak adama gibi halk dindarlığının bazı toplumsal fonksiyonları devam etse de hastalıkların tedavisi için doktora gitmenin yaygınlaştığı ve kadınlar daha çok hastanede doğum yaptıkları için doğumla ilgili inançlar ve uygulamaların işlevini, hastanelerin doldurmaya başladığını tespit etmiştir⁴³⁶.

Gördes ve köylerinde geleneksel halk İslam’ında değişmeler olsa da bu tür inançların bazı kalıntılarıyla resmi İslam’la birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu olgu, bireyin ve toplumun yaşamında dinin rolü ve yeri ile de bağlantılıdır. Öyle ki kasabada, bireyin ve toplumun gündelik hayatı içerisinde dinin rolünün azaldığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle kasaba ve çevresinin sosyal yapısında meydana gelen değişmelerden, yaşanan halk İslam’ı ve resmi İslam formları birlikte etkilenmektedir.

⁴³⁴ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.233-234; N. Akyüz, **Ankara’nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma**, s.120-122; halk hekimliği ile ilgili inanış ve tedavi usulleri için bkz. Ahmet Gençler, **Diyarbakır ve Çevresinde Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerini Etkileyen Toplumsal ve Kültürel Faktörler**, (Doktora Tezi), **D.Ü.T.F.H.S.**, Diyarbakır, 1974; Orhan Türkoğlu, **Kültür ve Sağlık-Hastalık Sitemi**, İstanbul, 1991, s.45-64; Nurettin Şazi Kösemihal, “Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, 1952, s.122-147; H. Ülken-A.N. Tanyeli, “Gönen Bölge Monografisi”, s.134; İ. Yasa, **25 Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, s.249-253; İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyünün İctimaî ve İktisadî Yapısı**, s.213-219, 260-264; İbrahim Yasa, **Ankara’da Gece Kondu Aileleri**, Ankara, 1966, s.213-216; İbrahim Yasa, “Türkiye’de Halk Sağlık Folkloru ve Bazı Meseleler”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C.XVII, Sayı 2, Ankara, 1963, s.305-349.

⁴³⁵ Yusuf Kurhan, “Eskitaşlı Köyü Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 10-11, İstanbul, 1955-56, s.50.

⁴³⁶ Mediha Berkes, “Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, C.II, Sayı 1, Ankara, 1943, s.141.

1. Örneklem Gurubunun Dindarlık Durumu

Onun için araştırmada din hem sosyal yapı üzerine etki eden bir faktör yani bağımsız değişken, hem de toplumsal yapıdan etkilenen bir bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak, kendinizi dindarlık bakımından hangi grupta görüyorsunuz? şeklindeki soruya örneklem gurubunun verdiği cevaplar ve oranları tablo 25’te gösterilmiştir.

Tablo 25. Örneklem gurubunun dindarlık durumu

Dindarlık	N	%
Çok dindar	36	6,0
Dindar	348	58,0
Din ile az ilgili	211	35,2
Din ile hiç ilgisi yok	5	0,8
Toplam	600	100,0

Örneklem gurubunun %6’sı kendini çok dindar, %58’i dindar, %35 din ile az ilgili olduğunu belirtmiştir. Din ile hiç ilgim yok diyenlerin oranı ise %0.8’dir. Bununla birlikte çok dindar ile dindar tipler birlikte ele alındığında %64 oranında bir dağılım ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde din ile az ilgili ve dinle hiç ilgisi yok tiplerinde ise dağılım %43.2 şeklinde gerçekleşmektedir.

Neticede örneklem gurubunun demografik, sosyo-ekonomik özellikleriyle tarihsel veriler birlikte değerlendirildiğinde Gördes’in tarihin bilinen en eski dönemlerinden günümüze kadar büyük bir sosyo-kültürel değişim yaşadığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz Gördes’te halk dindarlığı formlarıyla yerleşen İslam dini de aynı değişim ve dönüşümlerden etkilenmiştir. Nitekim, örneklem gurubunun kendi dindarlık sınıflamalarına yönelik istatistikler ve halk dindarlığının halk hekimliği, türbe, yatır, yağmur duası gibi birçok formlarının fonksiyonlarını yitirmeye başladığı yönündeki nitel veriler, dinî hayattaki değişim ve dönüşümlere işaret etmektedir. Araştırmanın bir sonraki adımında tarihsel süreçte önemli değişim yaşayan Gördes dinî hayatının günümüzdeki görünüşleri, örneklem gurubunun olgusal kimliği ile İslam inanç, ahlak, ibadet ve İslam’ın toplumsal alana aktarımı arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi suretiyle tasvir edilecektir. Bununla birlikte dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik elde edilen nicel veriler, nitel verilerle desteklenecek ve diğer bazı köy kasaba çalışmalarının dindarlıkla ilgili bulgularına atıflarda bulunulacaktır.

III.BÖLÜM

GÖRDES, KASABA VE KÖYLERİNDE SOSYAL YAPI VE DİN

Son dönem din sosyolojisi bulguları, din toplum ilişkilerini daha fazla tasvir etmeye başlamıştır. Hatta Avrupa sanayileşmiş toplumları için bu ilişki hakkında, daha kesin yorumlar yapılabilecek bulgular elde edilmiştir. Bulgular, kilise yönelimli dinin dağılımıyla çok sayıdaki demografik ve diğer sosyolojik değişkenler arasındaki açık bağıntıyı kurar⁴³⁷. Aynı şekilde Türkiye’de yapılan bir çok araştırmada da dini inanç ve uygulamalarla demografik ve sosyo-kültürel değişkenler arasındaki ilişkiler tasvir edilmiştir.

Türkiye’de yapılan din sosyolojisi çalışmalarında dinin toplumsal, teorik ve pratik anlatımı ile ilgili tutumlar genellikle tek tek maddelerle ve parametrik olmayan testlerle betimlenmiştir. Genellikle araştırmalarda dinin toplumsal etkisi, dinin teorik anlatımı ve pratik anlatımı ile ilgili göstergelerin demografik ve sosyo-kültürel değişkenlerin hepsiyle ilişkileri incelenmemiştir. Örneğin, cinsiyet ile Peygamber ve Kur’an-ı Kerim’e inanma ilişkisi incelenmesine karşın imanın diğer şartları ile ilişkileri incelenmemektedir. Yine cinsiyet ile namaz kılma ve oruç tutma ilişkileri ele alınırken, diğer pratiklerle ilişkileri üzerinde durulmamaktadır. Zekat, fitre ve kurban ibadetleri sadece sosyo-ekonomik gelir durumu veya tabakalaşma değişkenine indirgenerek incelenmektedir. Bazı değişkenleri ve bazı dinî göstergeleri seçerek dindarlık ilgi düzeylerini belirlemek yanıltıcı olabilir. Örneğin, kadınların imanın iki göstergesindeki katılım düzeylerine dayanarak, İslam iman esaslarının diğer şartlarına yönelik tutumlarını belirlemeden erkeklere göre düşük düzeyde inandıklarını kabul etmek yanıltıcı olabilir. Nitekim, inancın iki göstergesinde düşük eğilim gösteren kadınların diğer şartlarına erkeklerden daha yüksek düzeyde inanmadıkları garanti edilemez.

Diğer taraftan, Gördes araştırması bulguları ile diğer şehir, kasaba, köylerle ilgili veriler karşılaştırılırken her bölgenin, şehrin, kasabanın ve köyün kendine özgü toplumsal ve kültürel koşulları ve farklılaşmaları göz önünde bulundurmak gerekir. Bununla birlikte araştırma bulgularının tarihsel boyutunu da dikkat etmek şarttır. Çünkü, empirik araştırma bulgularının ulaşıldığı dönemden günümüze kadar ilgili toplulukların sosyo-kültürel yapılarında bir çok değişim ve dönüşüm meydana gelmiş olabilir. Yine de bu tür

⁴³⁷ Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din**, s.23-24; R. Bocoock-K. Thompson, **a.g.e**, s.332.

çekincelere araştırma boyunca dikkat ederek, bu tip çalışmaların bulguları, araştırma bulgularının genelleştirilmesinde oldukça yararlı ve aydınlatıcı işlev görebilir.

Bu çalışmada da Gördes, kasaba ve köylerinde sosyal yapı ile din ilişkilerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, doğum yeri, yerleşim çevresi, sosyo-ekonomik ve meslekî statü, eğitim vb gibi faktörlere bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelenecektir.

A. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Teorik Anlatımı

İnanç, ritüel ve ruhsal tecrübe bir dinin köşe taşlarıdır⁴³⁸. İnançlar, hemen her dinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bütün evrensel dinlerde olduğu gibi İslam'ın da bir insanın Müslüman olarak kabul edilmesi için inanması gereken, iman esasları vardır. Nitekim, milyonlarca Müslüman, Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'e ve diğer Peygamberlere, kutsal kitaplara, meleklerle, kadere, ahret gününe inanır. İşte bu kısımda J. Wach'ın, "teorik anlatım" şeklinde ele aldığı iman esaslarının, Gördes ve çevresi örneğinde demografik ve sosyo-kültürel değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenecektir.

1. Cinsiyet ve Dinin Teorik Anlatım

Gördes, kasaba ve köyleri örneklem gurubunun teorik anlatıma yönelik tutumlarının cinsiyete göre Mann Whitney U-Testi sonuçları tablo 26'da verilmiştir.

Tablo 26. Cinsiyete göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların Mann Whitney U-Testi sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Erkek	318	293,99	93489,00	42768,000	,047
Kadın	282	307,84	86811,00		

Gördes ve çevresinde dinin teorik anlatımına yönelik tutumlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır[U=42768,000, p<.05]. Kadınların, teorik anlatıma yönelik tutumlarının (307.84), erkeklerin tutum puanlarına (293.99) göre daha yüksektir. Gördes ve çevre köyleri örneğinde kadınların erkeklere göre iman esaslarına daha fazla bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki, araştırma alanındaki kadın ve erkeklerin, Allah'a, meleklerle, Kutsal kitaplara, Peygamberlere, ahrete, kadere, cennet ve cehenneme inanmaları ile ilgili maddelere çok yüksek düzeyde katılım gösterdikleri görülmektedir.

⁴³⁸ P. Zuckerman, a.g.e., s.115.

Gördes örneğinde olduğu gibi Batı toplumlarında da kadınların erkeklere göre daha dindar olduklarını gösteren verilere ulaşılmıştır⁴³⁹. Gerçekten’de çeşitli istatistiklere göre kadınlar, genel olarak erkeklerden daha yüksek bir kilise yönelimli dindarlık eğilimine sahiptirler⁴⁴⁰. Yasa’nın Türkiye’ye dönen işçiler üzerine yaptığı araştırmada da işçi kadınların, “öte dünyacılık” anlayışlarının işçi olmayan kadınlara göre daha düşük olduğu saptanmıştır⁴⁴¹.

Ülkemizde cinsiyet ile dinin teorik anlatımı arasında farklılaşmalar bulunduğu gösteren araştırma bulguları vardır. Ancak bu araştırma bulgularının birincisi, Gördes örneğinde olduğu gibi kadınların iman esaslarına inanma oranlarının erkekler bakımından daha yüksek olduğunu saptar⁴⁴². Cinsiyete göre dinin teorik anlatımına yönelik bir diğer bulguda ise Gördes örneğinin aksine erkeklerin, kadınlar bakımından inanç tutumlarının daha yüksek olduğu belirlenir⁴⁴³.

Gördes ve çevre köyleri örneklem gurubunda kadınların erkeklere göre daha yüksek düzeyde iman esaslarına inanmalarında eğitim faktörünün etkili olduğu ileri sürülebilir. Çünkü, Gördes ve çevre köyleri örneklem gurubunda kadınların eğitim düzeylerinin çok düşük olduğunu ve okur yazar olmayan gurubun büyük çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu gözlemledim.

Kadınların erkeklerden imanın şartlarına daha yüksek düzeyde inanmasında etkili olan bir başka faktör de toplumsal cinsiyet rolleri dağılımıdır. Gördes ve çevre köylerinin en çok göze çarpan karakteri, cinsiyete dayalı rol farklılaşmasıdır. Aile erkek çevresinde şekillenir. Bunu, kocası ölen bir kadının, “evimin direği yıkıldı” sözü açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü, erkek, ailenin varlığının teminatı konumundadır. Kadının aile içindeki rol ve sorumlulukları da bu çerçevede belirlenir. Erkekler, kadınlara göre şehir ve kasaba kültürüyle etkileşime daha açıktırlar. Bu yüzden, erkekler, dinî inançlarla ilgili farklı görüş ve düşüncelerle daha yoğun karşılaşa bilmektedirler. Kadınların ise köy ve kasaba dışına çok az çıktıkları için kültürel etkileşime daha kapalı oldukları gözlenmektedir. Diğer taraftan Gördes ve köylerinde taklitçi veya geleneksel inanç tipinin kadınlar arasında daha güçlü şekilde yaygın olduğu söylenebilir. Nitekim, imanın şartlarını sorduğum her kadın “amentüyü” öğrettikleri şekilde iman ettiğini ifade etmiştir. Erkekler

⁴³⁹ Linda Woodhead, “Feminism and the Sociology of Religion: From Gender-blindness to Gendered Difference”, **Sociology of Religion**, (ed. Richard K. Fenn), Oxford, Berlin, Melbourne, 2003, s.67.

⁴⁴⁰ Thomas Luckmann, “The Decline of Church-Oriented Religion”, **Sociology of Religion**, (edit. Roland Robertson), New York, 1976, s.142-143.

⁴⁴¹ İbrahim Yasa, **Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme**, Ankara, 1979, s.146.

⁴⁴² Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.74-75.

⁴⁴³ M.E. Köktaş, **a.g.e.**, s.78,83,88; E. Fırat, **a.g.e.**, s.76; M. Bayyigit, **Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, s.80.

arasında da taklitçi veya geleneksel iman tipi güçlü olmasına karşın özellikle kader inancına yönelik açıklamalar yapılmıştır.

2.Yaş ve Dinin Teorik Anlatımı

Gördes ve çevresinde dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 27’de verilmiştir.

Tablo 27. Yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
18*30	160	39,33	2,35984
31*40	148	39,68	1,24560
41*50	141	39,36	2,26866
51*60	84	39,91	,41677
61ve üstü	67	40,00	,00000
Toplam	600	39,58	1,77536

Gördes, köy ve kasabalarında yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır. 18-30 yaş gurubunun dinin teorik anlatımına yönelik tutum puanları ortalaması 39.33, 31-40 yaşları arasındakilerin puan ortalaması 39.68, 41-50 yaştakilerin puan ortalaması 39.36, 51-60 yaş gurubundakilerin 39.91 ve 61- üstü yaş gurubunun ise puan ortalaması 40.00’dır. Bu bulgulara göre 18-30 yaş gurubunun İslam’ın inanç esaslarına inanma düzeyi en düşük gurup olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaş gurubuna göre 31-40 yaş gurubunun inanma düzeyi daha yüksektir. Ancak, 41-50 yaş gurubunda inanç esaslarına inanma düzeylerinde bir düşme olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 51 yaştan itibaren İslam’ın inanç esaslarına inanma düzeyinde hızlı bir artış söz konusudur. 61 ve yukarı yaşlarda ise kesin ve şüphesiz bir inanç olduğu görülmektedir. Çünkü bu yaş gurubunun teorik anlatım ölçeğinden en yüksek puan olan 40 tam puan ortalamasını yakaladıkları ortaya çıkmaktadır. O halde Gördes ve çevre köyleri örnekleminin İslam’ın inanç esaslarına inanma düzeylerinin yaş ilerledikçe arttığı, orta yaşlarda bir bocalama evresi geçirdiği ve ileri yaşlarda kesin bir biçim aldığı söylenebilir.

Tablo 28. Yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	39,510	4	9,878	3,179	,013
Gurup içi	1848,488	595	3,107		
Toplam	1887,998	599			

Tablo 29. Yaş guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları

(I) Yaş	(J) Yaş	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
18*30	31*40	-,3512	,21281	,652
	41*50	-,0305	,26703	1,000
	51*60	-,5854(*)	,19202	,026
	61ve üstü	-,6688(*)	,18656	,004
31*40	18*30	,3512	,21281	,652
	41*50	,3207	,21676	,780
	51*60	-,2342	,11203	,320
	61ve üstü	-,3176(*)	,10239	,023
41*50	18*30	,0305	,26703	1,000
	31*40	-,3207	,21676	,780
	51*60	-,5550	,19639	,052
	61ve üstü	-,6383(*)	,19106	,011
51*60	18*30	,5854(*)	,19202	,026
	31*40	,2342	,11203	,320
	41*50	,5550	,19639	,052
	61ve üstü	-,0833	,04547	,518
61ve üstü	18*30	,6688(*)	,18656	,004
	31*40	,3176(*)	,10239	,023
	41*50	,6383(*)	,19106	,011
	51*60	,0833	,04547	,518

Tablo 28 ve 29'daki bulgular birlikte ele alındığında Gördes ve çevresinde dinin teorik anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F(4;595)= 3,179, p<.05].

18-30 yaşlar arasındakilerin, 51-60 ve 61- üstü yaş guruplarına göre İslam'ın inanç esaslarına daha düşük bir inanma düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. 18-30 yaş gurubu ile 31-40 ve 41-50 yaş gurupları arasında inanç bakımından anlamlı bir farklılaşma olmadığı ortaya çıkmaktadır. 61 ve yukarı yaş gurubunun teorik anlatıma yönelik tutum düzeyleri, 31-40 ve 41-50 yaş gurubundakilere göre daha yüksektir.

Araştırma bulgularını, Batı Avrupa, Amerika⁴⁴⁴ ve Türkiye'de⁴⁴⁵ yapılan çalışmaların verileri desteklemektedir. Çünkü, bütün bu araştırmalarda dindarlık düzeyleri ile yaş arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmüştür. Wach'a göre de sadece

⁴⁴⁴ Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din**, (çev. Ali Çoşkun-Fuat Aydın), İstanbul, 2003, s.25.

⁴⁴⁵ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.75-76; Y. Sezen, **a.g.e.**, s.90-91; F. Efe, **a.g.e.**, s.170; M.E. Köktaş, **a.g.e.**, s.79,84,94,98-97; Ali Albayrak, **Caferilerde Dini ve Sosyal Hayat (Ankara Keçiören Örneği)**, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.96.

ilkel kültürlerde değil, aynı zamanda daha karmaşık kültürlerde dinî yaşamda en temel aslı farklılaşma aracı yaştır. Wach, genellikle bütün toplumlarda gençlerin “kesin dinî tecrübe” ve yaratıcı atılımlarla, yaşlıları ise teşkilatlanmış dinde hakim rolleriyle karakterize etmektedir. Ona göre yaşlılar arasında geleneksel dinî inançlar ve muhafazakarlık, gençlerde ise din anlayışındaki değişimler daha yaygındır⁴⁴⁶. Bu durum Gördes ve çevre köyleri için de geçerlidir. Nitekim, mülakat yapılan yaşlılar, imanın şartlarına inanmada hiçbir şüphe taşımadıklarını belirtmişlerdir. Teorik anlatıma yönelik tutumlarını sordüğümüz her yaşlı “amentüyü” Arapça olarak okumuştur. Buna göre yaşlılar arasında “taklidi iman” çok yaygın olduğu söylenebilir. Gençler arasında ise özellikle geleneksel kader inancını sorgulamanın arttığı gözlenmektedir. Dolayısıyla gençler ile yaşlılar arasındaki teorik anlatıma yönelik tutumlardaki farklılaşmanın kaynağı, gençler arasında geleneksel ve taklidi iman anlayışının değişmeye başlaması olabilir.

3. Sosyal Çevre ve Dinin Teorik Anlatımı

Batı’da yapılan din sosyolojisi çalışmaları, köyün şehirlere göre daha dindar olduğunu göstermiştir. Sosyal çevrenin küçük veya büyük olması ile dindarlık arasında ilişki vardır. Glock ve Stark’a göre de dindarlık, yerleşim yerinin büyüklüğü ile değişmektedir. Küçük yerleşim birimlerinde ve nüfusu 50.000’e kadar olan şehirlerde, dinî inanış ve pratiklerin, büyük şehirlere oranla daha canlı ve etkili olduğu belirtilmiştir⁴⁴⁷. Aziz, kırsal kesimin temel özelliklerinden birisinin din olduğunu ve kırdaki dinî değerlerin, inançların toplum ve birey üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğunu belirtmektedir. Kırdaki bireyin günlük yaşantısında dinin etkisi daha çok görülür⁴⁴⁸. Mensching, köylülerin, esrarlı ve karanlık güçlere daha çok inandıklarını belirtmektedir⁴⁴⁹.

Luckmann’a göre kiliseye devam oranları ile ilgili farklı bulgular, şehirlerden kırsal alanların oranlarının daha yüksek olduğunu gösterir. Buna göre şehir nüfusunun küçük bir oranı kilise yönelimli bir dindarlık eğilimine sahiptir. Diğer taraftan, kırsal alanlarda da sürekli olarak kilise yönelimli dindarlığın düştüğüne yönelik bir eğilim tespit edilmiştir. Kilise yönelimli dindarlıktaki kır ve şehir arasındaki farklılıklar, bütünüyle eşitlenmese de eskiye göre daha azalmıştır. Kilise yönelimli dinin dağılımındaki bu dönüşümler, şehir ve kırsal alan ekonomilerinin birbirlerine artan orandaki etkileri, çiftçiliğin rasyonelleşmesi, kitle iletişim araçları yoluyla şehir kültürünün kırsal alana yayılması ile ilgilidir. Bu

⁴⁴⁶ J. Wach, **a.g.e.**, s.252.

⁴⁴⁷ A. Onay, **a.g.e.**, s.120-121.

⁴⁴⁸ Aysel Aziz, **Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim**, Ankara, 1982, s. 35.

⁴⁴⁹ G. Mensching, **a.g.e.**, s.140.

dönüşüm ve değişimler her yerde aynı hız ve oranlarda gerçekleşmez. Bu dönüşüm süreci, ekonomik ve siyasi yapının yerel ve bölgesel karakteristikleri ve bir bölgenin veya toplumun tarihsel dinî geleneği hızlandırabilir ya da geciktirebilir⁴⁵⁰.

Türkiye’de bölgeler arası coğrafi, kültürel ve ekonomik şartlar, bölgelerin sosyo-kültürel dönüşümlerinin farklılaşmasında önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda her bölge kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya sahiptir⁴⁵¹. Dolayısıyla coğrafi ve toplumsal karakteristikler değişme ve dönüşümleri Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde geciktirirken Marmara ve Ege bölgelerinde ise hızlandırıcı bir etkiye neden olmaktadır.

Türkiye’nin çeşitli bölgeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan görülen farklılıklar kasaba ve köyler arasında da görülmektedir. Toplumsal, ekonomik, kültürel ve dinî yapı özellikleri, bölgeden bölgeye değişebileceği gibi aynı bölgede, şehirde, hatta ilçede, kasaba veya köyler arasında da değişebilir. Nitekim, Frey, dışa açılma, köy tesisleri, kitle iletişim araçlarından yararlanma, köy kalkınması, devletle ilişkiler, sosyal hizmetler ve merkeze yakınlık, okur yazarlık gibi çeşitli faktörlere göre köyler arası gelişmişlik düzeyinde bölgesel farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur⁴⁵². Boran’da köy ve şehir topluluklarının sadece nüfusa göre değil, tarımsal faaliyetler, ekonomik yapı, ekolojik, kültürel ve şehirleşme bakımından farklılaştığını, Manisa’da dağ ve ova köyleri örneklemesinde göstermiştir. Aynı coğrafi ve idare içindeki iki köy grubunun ekonomik durum, mülkiyet, tabakalaşma ve şehirleşmelerinin farklı şekillerde gerçekleştiğini belirlemiştir⁴⁵³. Kırsal toplum karakteristikleri sadece lokal kır toplumundaki pozisyonlara göre farklı değil, aynı zamanda kasabanın çeşitli coğrafi bölgeleri arasında yaygın farklılaşmalar görülür⁴⁵⁴. Bu durum, Gördes için de aynıdır. Gördes’te yukarı nahiye ve aşağı nahiye şeklinde isimlendirilen iki köy tipinden seçilen altı köy, kasaba ve merkez yerleşim birimi tiplerinin dinî sosyal kültürel yapılarının birbirinden farklılaştığı belirtilebilir. Köylülük, kasabalılık veya Gördesliliğe göre dinî tutum ve davranışlar değişip farklılaşabilir. Bu nedenle Gördes’in dinî sosyo-kültürel yapı özelliklerini betimlerken, İlçeli, kasabalı ve köylü faktörlerinin dinî hayat üzerinde etkileri incelenmelidir.

⁴⁵⁰ T. Luckmann, “Decline of Church-Oriented Religion”, s.142.

⁴⁵¹ Zeki Arslantürk, **Kutsalın Dönüşü-Yeni Toplum Arayışları**, İstanbul, 1998, s.69.

⁴⁵² Cevat Geray, **Kırsal Türkiye’de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik**, Ankara, 1981, s.37-38.

⁴⁵³ Behice Boran, **Soyal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)**, s.26-27.

⁴⁵⁴ Carle C. Zimmerman-Nathan L. Whetten, **Rural Families on Ralief**, NewYork, 1971, s.XV.

3.1. Doğum Yeri ve Dinin Teorik Anlatımı

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin doğum yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 30'da verilmiştir.

Tablo 30. Doğum yeri değişkenine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
İlçe	228	39,76	1,36542
Kasa	79	39,27	2,85970
Köy	293	39,52	1,66666
Toplam	600	39,58	1,77536

Tablo 30'dan anlaşıldığı üzere doğum yerine bağlı olarak, dinin teorik anlatımına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır. Ancak betimsel olarak farklılaşan puan ortalamaları, istatistiksel olarak anlamlı gözükmemektedir. Öyleyse Gördes, kasaba ve köyleri örnekleminin İslam'ın inanç esaslarına inanma düzeylerinin doğum yeri değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ifade edilebilir (tablo 31). Başka bir ifadeyle doğum yeri değişkeninin dinin teorik anlatımı üzerine etki eden bir faktör olmadığı anlaşılmaktadır [$F(2;597) = 2,521, p > .05$]. Bu nedenle Tamhane's T2 testi sonuçları kullanılmamıştır.

Tablo 31. Doğum yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	15,809	2	7,904	2,521	,081
Gurup içi	1872,190	597	3,136		
Toplam	1887,998	599			

3.2. İlçe Merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Teorik Anlatımı

Gördes ve çevresinde yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 32'de verilmiştir.

Tablo 32. Yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Benlieli	60	39,88	,90370
Doğanpınar	50	39,82	,74751
Kalemoğlu	57	39,10	2,22554

Kayacık	81	39,27	2,05556
Yakaköy	72	39,19	3,07484
Bayat	38	39,94	,22629
Gördes	242	39,73	1,40175
Toplam	600	39,58	1,77536

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Gördes ve köyleri örnekleminin dinin teorik anlatımına yönelik tutumları yerleşim birimlerine göre farklılaşmaktadır. Bulgular, Bayat köyünün İslam dinin iman esaslarına yönelik tutum puan ortalamalarının (39.94) en yüksek, Benlieli köyünün puan ortalamasının (39.10) ise en düşük olduğunu göstermektedir. Kalemoglu'nun ölçek puan ortalaması 39.88, Doğanpınar'ın 39.82, Kayacık Kasabası'nın 39.27, Yakaköy'ün 39.19 ve Gördes merkezin 39.73'dür. Kalemoglu köyünün dinin teorik anlatımına yönelik tutum puan ortalamasının diğer yerleşim birimlerine göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Kayacık kasabasının teorik anlatıma yönelik tutum puan ortalaması, Yakaköy ve Benlieli köylerine göre daha yüksek diğer yerleşim birimlerine göre düşüktür. Gördes merkezin puan ortalaması ise Bayat, Kalemoglu, Doğanpınar'a göre düşük, Kayacık, Benlieli ve Yakaköy'e göre daha yüksektir.

Yerleşim birimine bağlı olarak farklılaşan dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçları, Tablo 33'te rapor edilmiştir.

Tablo 33. Yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	50,328	6	8,388	2,707	,013
Gurup içi	1837,670	593	3,099		
Toplam	1887,998	599			

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının köy, kasaba ve merkeze göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (6;593)= 2,707, p<.05]. Köy, kasaba ve ilçe yerleşim birimlerine göre dinin teorik anlatımının hangi toplumsal çevrelerde anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan Tamhane's T2 testi analizleri tablo 34'te incelenmiştir.

Tablo 34. Yerleşim yerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları

(I) Yerleşim	(J)Yerleşim	Guruplar Arası	Standart Hata	p
--------------	-------------	----------------	---------------	---

Yeri	Yeri	Anlamlı Fark(I-J)		
Benlieli	Doğanpınar	,0633	,33709	,851
	Kalemoğlu	,7781(*)	,32560	,017
	Kayacık	,6117(*)	,29985	,042
	Yakaköy	,6889(*)	,30772	,026
	Bayat	-,0640	,36497	,861
	Gördes	,1519	,25388	,550
Doğanpınar	Benlieli	-,0633	,33709	,851
	Kalemoğlu	,7147(*)	,34110	,037
	Kayacık	,5484	,31660	,084
	Yakaköy	,6256	,32407	,054
	Bayat	-,1274	,37885	,737
	Gördes	,0886	,27347	,746
Kalemoğlu	Benlieli	-,7781(*)	,32560	,017
	Doğanpınar	-,7147(*)	,34110	,037
	Kayacık	-,1663	,30434	,585
	Yakaköy	-,0892	,31210	,775
	Bayat	-,8421(*)	,36867	,023
	Gördes	-,6261(*)	,25918	,016
Kayacık	Benlieli	-,6117(*)	,29985	,042
	Doğanpınar	-,5484	,31660	,084
	Kalemoğlu	,1663	,30434	,585
	Yakaköy	,0772	,28513	,787
	Bayat	-,6758	,34614	,051
	Gördes	-,4598(*)	,22597	,042
Yakaköy	Benlieli	-,6889(*)	,30772	,026
	Doğanpınar	-,6256	,32407	,054
	Kalemoğlu	,0892	,31210	,775
	Kayacık	-,0772	,28513	,787
	Bayat	-,7529(*)	,35298	,033
	Gördes	-,5370(*)	,23632	,023
Bayat	Benlieli	,0640	,36497	,861
	Doğanpınar	,1274	,37885	,737
	Kalemoğlu	,8421(*)	,36867	,023
	Kayacık	,6758	,34614	,051
	Yakaköy	,7529(*)	,35298	,033
	Gördes	,2160	,30718	,482
Gördes	Benlieli	-,1519	,25388	,550
	Doğanpınar	-,0886	,27347	,746
	Kalemoğlu	,6261(*)	,25918	,016
	Kayacık	,4598(*)	,22597	,042
	Yakaköy	,5370(*)	,23632	,023
	Bayat	-,2160	,30718	,482

Benlieli, Kalemoğlu, Kayacık ve Yakaköy'e göre dinin teorik anlatımına yönelik daha güçlü bir tutuma sahiptir. Doğanpınar köyünün dinin teorik anlatımına yönelik tutumu, Kalemoğlu köyüne göre daha yüksektir. Kalemoğlu köyünün inanç düzeyi, Bayat

ve Gördes merkeze göre daha zayıftır. Kayacık kasabasının Gördes ve Benlieli köyüne göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumları düşüktür. Yakaköy, Benlieli, Bayat ve Gördes bakımından daha düşük bir inanç düzeyine sahiptir. Bayat köyünün ise Kalemoglu ve Yakaköy'e nazaran daha güçlü bir inanç düzeyi olduğu görülmektedir. Gördes merkez'in ise Kalemoglu, Yakaköy ve Kayacık'a göre daha yüksek bir dinin teorik anlatımına yönelik tutum düzeyine sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu veriler, genel olarak değerlendirildiğinde Gördes ve çevre köylerinde İslam'ın inanç esaslarına inanma düzeyinin çok yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Çünkü hem köylerde hem de merkezde ortalama puanlar 39'un üzerindedir. Bu puan ortalaması ise ölçekten alınabilecek tam puan olan 40 puana çok yakındır. Buradaki aşağı yukarı bir puanlık sapmanın özellikle kader inancına yönelik tutum farklılaşmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Nitekim, Gördes ve çevre köyleri örneğinde özellikle geleneksel kader inancının sorgulandığı ve ölçekteki bu maddeye yönelik tutum farklılaşmasının arttığı gözlenmiştir.

4. Eğitim ve Dinin Teorik Anlatımı

Eğitim, bireylere istenilen davranış biçimlerinin planlı ve kontrollü bir şekilde kazandırılması faaliyetidir⁴⁵⁵. Aynı zamanda eğitim, din gibi sosyalleşmenin bir vasıtasıdır. Nitekim aile, çocuklara kişisel becerileri, dinî değerleri ve ideolojik kalıpları öğretir⁴⁵⁶. Şüphesiz ailenin dini kimlik üzerine çok büyük bir etkisi vardır. Nitekim Stark ve Bainbridge, ailelerin Tanrı inançları ile çocukların Tanrı inançları arasında güçlü korelasyon gözlemiştir. Buna göre inanan ailelerin çocukları inanma, inanmayan ailelerin çocukları ise inanmama eğilimine sahiptir⁴⁵⁷. Ancak teknolojik beceriler okullardan kazanılabilir. Eğitim ve din organizasyonları, bireyin sosyalleşmesini sağladıkları için sosyal sistemi güçlü bir şekilde destekler. Eğitim ve din toplumsal yapı ve bireyin dönüşümünde önemli bir fonksiyon görür. Eğitim bilgiyi din de değerleri insana aktarır. Din, yaşamın inanca göre şekillenmesini, eğitim ise hayatın rasyonelleşmesini sağlar. Dindar insan, inançlı ve ibadetlerine bağlı, eğitilmiş insan ise şüpheli ve entelektüeldir. Gerçekten de modern eğitim, bireylere rasyonel bir dünya görüşü kazandırır⁴⁵⁸. Batı'da eğitim ile toplumların dinî hayatı arasında yakın bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Amerika ve Fransa'da Katoliklerin eğitim seviyeleri arttıkça kilise yönelimli dine ilgilerinin arttığı

⁴⁵⁵ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara,1995, s.19.

⁴⁵⁶ G.Lenski, **a.g.e.**, s.260.

⁴⁵⁷ P. Zuckerman, **a.g.e.**, s.48.49.

⁴⁵⁸ J.H. Fictor, **a.g.e.**, s.156-157.

ortaya konmuştur. Buna karşılık Japonya ve Polonya üzerine yapılan bir araştırmada eğitim seviyesi yükseldikçe dine olan rağbetin düştüğü görülmüştür⁴⁵⁹. Bu yüzden, bireylerin eğitim düzeyi, dinin toplumsal hattaki rolü üzerinde belirleyici bir faktör olabilir.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 35’te verilmiştir.

Tablo 35. Eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Okur-yazar değil	59	40,00	,00000
Okur yazar	22	38,72	3,04227
İlkokul	303	39,43	2,06556
Ortaokul	87	39,56	1,93319
Lise	97	39,86	,62298
Yüksekokul/fakülte	32	39,96	,17678
Toplam	600	39,58	1,77536

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren varyans (ANOVA) analiz sonuçları tablo 36’da verilmiştir

Tablo 36. Eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	45,511	5	9,102	2,934	,013
Gurup içi	1842,487	594	3,102		
Toplam	1887,998	599			

Tablo 35 ve 36 birlikte ele alındığında Gördes ve köyleri örnekleminin dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirtilebilir[F (5;594)= 2,934, p<.05]. Okur yazar olmayanların İslam’ın inanç sistemine inanma düzeylerini gösteren puan ortalaması (40.00), okur-yazarların (38.72), ilkokul (39.43), ortaokul (39.56), lise (39.86) ve üniversite (39.96) mezunlarının puan ortalamalarından daha yüksektir.

⁴⁵⁹ Ünver Günay, “Modern Sanayi Toplumlarında Din II”, E.Ü.İ.F.D., Sayı, 4, Kayseri, 1987, s.30-31.

Gördes, Köy, kasabalarında dinin teorik anlatımının hangi guruplar arasında anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan varyans analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları tablo 37'de incelenmiştir.

Tablo 37. Eğitim durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Okur-yazar değil	okur yazar	1,2727	,64861	,624
	ilkokul	,5644(*)	,11866	,000
	ortaokul	,4368	,20726	,441
	lise	,1340	,06325	,429
	yüksekokul/fakülte	,0313	,03125	,997
Okur yazar	okur-yazar değil	-1,2727	,64861	,624
	ilkokul	-,7084	,65938	,995
	ortaokul	-,8359(*)	,42029	,047
	lise	-1,1387(*)	,41590	,006
	yüksekokul/fakülte	,0313	,03125	,997
İlkokul	okur-yazar değil	-,5644(*)	,11866	,000
	okur yazar	,7084	,65938	,995
	ortaokul	-,1276	,23883	1,000
	lise	-,4303(*)	,13447	,022
	yüksekokul/fakülte	-,5331(*)	,12271	,000
Ortaokul	okur-yazar değil	-,4368	,29703	,142
	okur yazar	,8359(*)	,42029	,047
	ilkokul	,1276	,21422	,552
	lise	-,3028	,26006	,245
	yüksekokul/fakülte	-,4055	,36412	,266
Lise	okur-yazar değil	-,1340	,06325	,429
	okur yazar	1,1387(*)	,41590	,006
	ilkokul	,4303(*)	,13447	,022
	ortaokul	,3028	,21670	,934
	yüksekokul/fakülte	-,1028	,07055	,909
Yüksekokul/fakülte	okur-yazar değil	-,0313	,03125	,997
	okur yazar	1,2415	,64937	,661
	ilkokul	,5331(*)	,12271	,000
	ortaokul	,4055	,20960	,580
	lise	,1028	,07055	,909

Guruplar arası çoklu karşılaştırmaya göre okuma yazma bilmeyenler, ilkokul mezunlarına göre İslam'ın inanç sistemine daha güçlü bir şekilde inanmaktadırlar. Bu durum, geleneksel ve taklidi iman anlayışının okuma yazma bilmeyenler arasında yaygın olmasından kaynaklanabilir. Nitekim, mülakat formlarının uygulanışı esnasında okuma-yazma bilmediğini ifade eden gurubun, genellikle teorik anlatıma rasyonel deliller

aramaksızın kendilerine aktarıldığı şekilde inandıklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan Gördes ve çevresinde okuma yazma bilmeyen gurubun çoğunluğunu kadınların oluşturduğu gözlenmektedir. Kadınlar, erkeklerden daha yüksek düzeyde dinin teorik anlatımına inanmaktadırlar. Bu da okuma-yazma bilmeyenlerin, teorik anlatıma ilkökul mezunlarına göre daha olumlu tutum benimsemelerinde etkin olabilir.

Okur-yazar gurubun, ortaokul ve lise mezunları açısından daha olumsuz ve zayıf bir inanma düzeyi olduğu anlaşılmaktadır. İlkokul mezunlarının da lise ve üniversite mezunlarına göre daha zayıf inanç düzeyleri vardır. İslam'ın inanç sistemine inanma düzeylerinin okuma yazma bilmeyenlerde en güçlü, okur yazarlarda zayıfladığı, ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarına doğru gidildikçe orantılı bir şekilde artış gözlemlendiği söylenebilir. Bu bulgu, beklenmedik bir bulgu değildir. Çünkü, Gördes'te ortaokul, lise ve üniversite mezunları arasında Kur'an kursu ve imam hatip lisesi kökenlilerin yaygın olduğunu gözlemledim. Bununla birlikte geleneksel, taklidi ve dogmatik inanç tipinin son derece etkin olduğu kasaba toplumsal yapısında diğer örgün eğitim kurumlarından mezun olanlar arasında da rasyonel ve agnostik inanç tiplerinin görülmemesi şaşırtıcı bir sonuç değildir. Çünkü lokal kır topluluklarında çok farklı inanç sistemlerinin varlık alanı bulamadıkları yüzeysel bir gözlemlerle bile rahat bir şekilde anlaşılabilir. Dolayısıyla örneklem gurubunun eğitim seviyesi arttıkça inanç tutumlarının artmasında din eğitimi, kasaba ve köy toplumsal özellikleri etkin bir faktördür.

Günay, okuma-yazma bilmeyenlerin ve okur-yazar olanların "rasyonel/dogmatik" ve "taklitçi" inanç biçimlerinde toplandıklarını saptamıştır. Buna göre eğitim düzeyi düşükten ileri düzeye gidildikçe rasyonel, kararsız ve agnostik inanç tipleri yaygınlaşmaktadır⁴⁶⁰. Akyüz, Allah inancına delile gerek duymaksızın inanların ve ahret inancı oranının hiçbir okul bitirmeyenlerden yüksekokul mezunlarına doğru gidildikçe azaldığını, kader inancı üzerine de eğitim durumunun etkin bir faktör olduğunu belirlemiştir⁴⁶¹. Erdentuğ'a göre köy nüfusundaki okuma-yazma oranının düşük olması nedeniyle toplumsal hayatın bütün alanlarında dinî inançlar ve genel olarak halk inançları etkilerini gösterir⁴⁶².

Türkiye'de yapılan araştırmaların aksine Gördes'te okur-yazarlardan ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarına doğru gidildikçe imanın şartlarına inancın arttığı

⁴⁶⁰ Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.76-77.

⁴⁶¹ N. Akyüz, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentlileşme Üzerine Bir Araştırma*, s.69,72,77.

⁴⁶² N. Erdentuğ, *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel ve Antropolojik İncelemeler*, s.27.

görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye geneliyle okuma-yazma bilmeyenlerin imanın şartlarına inanma düzeylerinin diğer guruplara göre yüksek oluşu uyumlu bir sonuçtur.

5. Din Eğitimi ve Dinin Teorik Anlatımı

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanıyla başlayan Batılılaşma süreci boyunca din eğitimi önemli bir problem olmuştur. Türkiye, bir taraftan din ile toplumsal kurumlar arasındaki sekülerleşme eğilimi gösterirken diğer taraftan din eğitimini üstlenmiştir. Devlet, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur’an kursları, camilerde imamlar ile yaygın, halkın din hizmetlerini ve uzman ihtiyacını karşılamak üzere imam hatip liseleri ve ilahiyat fakülteleri, ilköğretim ve liselerde zorunlu din dersleri ile örgün din eğitimi vermektedir. Ancak, 1927-28 yılı başında ilkokul, 3, 4 ve 5. sınıfta hafta birer saat olarak yer alan din eğitimi, 1930 yılında sadece 5. sınıflarda isteğe bağlı hale getirilmiş, köy ilkokullarında ise haftada yarım saat olarak 1939’a kadar devam etmiştir. 1939 yılından sonra din eğitimi örgün eğitim kurumlarının dışında bırakılmasına karşın, 1948 yılında ilkokul 4. ve 5. sınıflara yeniden din dersi konmuştur. 1967 yılında ise lise ve dengi okulların 1 ve 2. sınıflarında din dersi verilmeye başlanmış ve 1982 anayasası ile din dersleri zorunu hale getirilmiştir⁴⁶³.

Görüldüğü gibi Türkiye’de din, eğitim üzerindeki fonksiyonlarını kaybetse de etkinliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda hem Türkiye hem de Avrupa ve Amerika’da din eğitimi değişkenine göre dindarlığın farklılaştığı saptanmıştır. Bu farklılaşmanın genel olarak, din eğitimi seviyesi yükseldikçe dine karşı ilginin arttı yönünde olduğu ortaya konmuştur⁴⁶⁴.

Modern sanayi toplumları üzerinde gözlemlenen din eğitimi dindarlık arasındaki ilişkilerin Gördes’teki örüntüleri arasında benzerlikler bulunduğu aşağıdaki verilere dayanarak söylenebilir. Gördes ve köylerinde araştırmaya katılan deneklerin din eğitimi aldıkları kuruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 38’de verilmiştir.

Tablo 38. Din eğitimi durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S

⁴⁶³ Bkz. Beyza Bilgin, **Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Ankara, 1980; Recai Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim ve Öğretimi ve Yapılan Tartışlar”, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi**, Ankara, 1999, 277-281; Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Ankara, 2001; Nurullah Atlaş, **Liselerde Din Öğretimi**, Ankara, 2004.

⁴⁶⁴ Ü. Günay, “Modern Sanyı Toplumlarında Din II”, s.31-32.

İmam hatip lisesi	55	40,00	,00000
Kur'an kursu	88	39,82	,96158
Cami	225	39,58	1,60713
Aile	172	39,59	2,07085
Okullardan	60	38,76	2,73314
Toplam	600	39,58	1,77536

Bu veriler, Gördes ve köylerinde İslam dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, din eğitimi alınan yer bakımından farklılaştığını göstermektedir. Betimsel analizlere göre imam hatip lisesinden dinî bilgileri öğrenenlerin, İslam'ın inanç sistemine inanma düzeylerini gösteren puan ortalaması (40.00) okullardan (38.76), aileden (39.59), camiden (39.58), Kur'an kursundan (39.82) öğrenenlere göre daha yüksektir. Şu halde imam hatip lisesinden dini bilgileri öğrenen deneklerin şüphesiz ve kesin bir şekilde İslam'ın inanç sistemine inandıkları ileri sürülebilir. Çünkü dinin teorik anlatımı ölçeğinden bu grup, 40 tam puan almıştır.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin din eğitimi alınan kuruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren varyans (ANOVA) analiz sonuçları tablo 39'da verilmiştir.

Tablo 39. Din eğitimi durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	54,942	4	13,736	4,458	,001
Gurup içi	1833,056	595	3,081		
Toplam	1887,998	599			

Gördes ve çevresinde araştırmaya katılan deneklerin dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının, din eğitimi alınan kuruma göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.[F (4;595)= 4,458, p<.05]. Gördes, köy, kasabalarında dinin teorik anlatımının hangi guruplar arasında anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan varyans analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları tablo 40'da incelenmiştir.

Tablo 40. Din eğitimi durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları

(I) Din Eğitimi	(J) Din Eğitimi	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
İmam hatip lisesi	Kur'an kursu	,1705	,10250	,651
	camii	,4133(*)	,10714	,001
	aile	,4012	,15790	,113

	okullardan	1,2333(*)	,35285	,009
Kur'an kursu	imam hatip lisesi	-,1705	,10250	,651
	cami	,2429	,14828	,661
	aile	,2307	,18825	,918
	okullardan	1,0629(*)	,36743	,050
Cami	imam hatip lisesi	-,4133(*)	,10714	,001
	Kur'an kursu	-,2429	,14828	,661
	aile	-,0122	,19082	1,000
	okullardan	,8200	,36876	,258
Aile	imam hatip lisesi	-,4012	,15790	,113
	Kur'an kursu	-,2307	,18825	,918
	cami	,0122	,19082	1,000
	okullardan	,8322	,38657	,294
Okullardan	imam hatip lisesi	-1,2333(*)	,35285	,009
	Kur'an kursu	-1,0629(*)	,36743	,050
	cami	-,8200	,36876	,258
	aile	-,8322	,38657	,294

Bu bulgulara göre okullardan dinî bilgileri öğrenenlerin, dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının, imam hatip lisesi ve Kur'an kursudan dini öğrenenler açısından daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. İmam hatip lisesinden dini öğrenenlerin ise camiden öğrenenlere göre inanç tutumları daha yüksektir. Öyleyse örgün eğitim kurumlarından dini bilgileri öğrenenlerin dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının farklılaştığı ortaya çıkmaktadır. İmam hatip lisesi ile camiden, okullar ile Kur'an kursundan dini öğrenenlerin tutumları arasındaki farklılaşma da yaygın ve örgün eğitim kurumlarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların değiştiğini göstermektedir.

Gördes ve köylerinde yaygın din eğitimi, kırsal kültür ve geleneğin hakimiyeti altında sürdürülmektedir. Geleneksel olarak çocukların namaz surelerini ezberlemeleri için yaz tatillerinde camiye gittikleri gözlenmektedir. Ancak camii eğitimi, inançların temellendirilmesine yönelik değildir. Bu açıdan camiden dini öğrenenlerin, daha ileri ve yoğun din eğitimi veren imam hatiplilere göre teorik anlatıma yönelik tutumlarının düşük olması normal bir sonuçtur. Nitekim, imam hatip liseliler, inançlarını rasyonelleştirdiklerini, yani İslam'da imanın şartlarına aklî delillerle daha güçlü bir şekilde inanmaya başladıklarını ifade etmektedirler. O halde imam hatip lisesi, dinî inançların mantıklı ve rasyonel hale dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Kur'an kursu ve imam hatip lisesinden din eğitimi alan katılımcıların, okullardan alanlara göre inanç tutumlarının yüksek olması, dinî inançların, rasyonel ve mantıksal temellere oturtulmasından kaynaklanabilir.

Gördes ve çevresinde din eğitimi değişkenine bağlı olarak dinin teorik anlatımına yönelik tutumlardaki farklılaşmayı, Türkiye’de yapılan bazı araştırma sonuçları da desteklemektedir. Nitekim, Bayyigit’e göre hem resmi hem de özel din eğitimi gören öğrenciler arasında rasyonel inanç tipi, sadece özel din eğitimi alanlarda irrasyonel inanç tipi, hiç din eğitimi almayanlarla resmi din eğitimi alanlarda ise kararsız ve inançsızlık tipleri yaygındır⁴⁶⁵. Bu bulguya benzer şekilde Fırat’da hiç din eğitimi almayanlar arasında “kararsız”, “ilgisiz”, “agnostik” ve “inançsız” tipleri yoğun şekilde gözlemiştir⁴⁶⁶. Altaş’a göre de yaygın din eğitimi alanların, örgün din eğitimi alanlara göre inanç tutumları yüksektir⁴⁶⁷.

6. Medeni Durum ve Dinin Teorik Anlatımı

Medeni durum, din ile toplum arasındaki etki ve tepkilerde belirleyici bir faktördür. Bu nedenle medeni duruma bağlı olarak dindarlık düzeyleri de değişebilir. Gördes ve köylerinde dinin teorik anlatımının medeni durum değişkenine göre betimsel istatistikleri tablo 41’de verilmiştir.

Tablo 41. Medeni duruma göre dinin teorik anlatımının betimsel istatistikleri

	N	X	S
Evli	436	39,69	1,45681
Bekar	146	39,20	2,54048
Dul	18	40,00	,00000
Toplam	600	39,58	1,77536

Betimsel analiz sonuçları, medeni duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların farklılaştığını göstermektedir. Dul olanlar (40.00), evli (39.69) ve bekarlara (39.20) göre daha yüksek dinin teorik anlatımı ölçek puan ortalaması almışlardır. Bekarlara nazaran evlilerin dinin teorik anlatımı ile ilgili puan ortalamaları yüksektir. Medeni durum değişkenine göre farklılaşan ölçek puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı tablo 42’deki veriler bağlamında incelenmiştir.

Tablo 42. Medeni duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	28,963	2	14,482	4,651	,010

⁴⁶⁵ M. Bayyigit, **Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, s.80.

⁴⁶⁶ E. Fırat, **a.g.e.**, s.84.

⁴⁶⁷ Nurullah Altaş, “Öğrenci Velilerinin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleriyle İlişkisi”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XLV, Sayı, 1, Ankara,, 2004, s.102.

Gurup içi	1859,035	597	3,114		
Toplam	1887,998	599			

Tablo 43. Medeni duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları

(I) Medeni Durum	(J) Medeni Durum	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Evli	bekar	,4849	,22153	,087
	dul	-,3096(*)	,06977	,000
Bekar	evli	-,4849	,22153	,087
	dul	-,7945(*)	,21025	,001
Dul	evli	,3096(*)	,06977	,000
	bekar	,7945(*)	,21025	,001

Varyans analizine göre Gördes ve çevre köylerinde evli, bekar ve dul olanların dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (2;597)= 4,651, p<.05]. Guruplar arası çoklu karşılaştırmaya göre ise dul olanların inanç düzeylerinin evli ve bekarlara göre daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu nicel veriyi araştırma esnasında alandan toplanan nitel veriler de desteklemektedir. Nitekim Gördes ve köylerinde dulların eğitim düzeylerinin çok düşük olduğu gözlenmiştir. Özellikle örneklem gurubunda dul olanların neredeyse tamamı okur-yazar değildir. Yine yüz yüze görüşmelerden örneklem gurubunda dul olanların çoğunluğunun orta yaş ve üzeri yaş guruplarından katılımcılar olduğu belirlenmiştir. Şu halde dulların, bekarlara ve evlilere göre inanç düzeylerinin yüksek olmasında eğitim ve yaş faktörleri etkili olabilir.

7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Teorik Anlatımı

Meslekî tabakalaşma dini tutum ve davranışları etkiler. Nitekim, Weber, köylü, asker, tüccar, köle işçi ve entelektüel sınıfların kendilerine has dinî davranış ve yaşayışları olduğunu belirtmektedir. Weber'e göre din, modern toplumlarda üst sınıfların konumunu meşrulaştırıcı bir işlev gördüğü için işçiler, dine karşı ilgisiz kalmışlardır⁴⁶⁸. Wach'da meslekî tabakalaşmanın din üzerindeki etkilerini değişik kültürlerden örneklerle açıklamıştır. Bununla birlikte Wach'a göre dinî motifler, hem meslek seçimini hem de değişik iş ve iş tipleri karşısında takınılan tutuma da etki eder⁴⁶⁹.

Avrupa'da çeşitli meslekî guruplar ile dindarlık arasında önemli ölçüde farklılaşmalar bulunduğu görülmektedir. Çeşitli meslekî gurupların kilise ritüellerine

⁴⁶⁸ Ü. Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din II", s.37.

⁴⁶⁹ J. Wach, *a.g.e.*, s.252-254.

katılım düzeyleri değişmektedir. Gerçekten de çeşitli istatistiklere göre çiftçiler, geleneksel ve küçük burjuvazinin bir devamı olan orta sınıfın unsurları, işçi sınıfına göre orantısız bir şekilde kilise yönelimli dine daha yüksek bir katılım derecesiyle betimlenmektedir⁴⁷⁰. Bununla birlikte hem Avrupa hem de Amerika’da işçi sınıfının diğer meslek guruplarına göre daha az dindar oldukları saptanmıştır⁴⁷¹. Diğer taraftan, Pakistan sanayi işçileri üzerine yapılan bir araştırmada da işçilerin, dinî ve geleneksel tutumlarında düşme belirlenmiştir⁴⁷².

Türkiye’de yapılan çalışmalarda meslekî tabakalaşma ile dindarlık düzeyi arasında farklılaşmaların olduğu ortaya konmuştur. İşte burada gerek Avrupa gerekse Türkiye’de dindarlığı etkileyen bir faktör olarak meslek değişkeninin Gördes, köy ve kasabalarında dinî tecrübenin ifade şekilleriyle ilişkileri incelenmiştir. Gördes’te meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 44’te verilmiştir. Aynı şekilde mesleklere göre dinin teorik anlatımına yönelik puan ortalamaları farklılaşmasının anlam düzeyini gösteren varyans analizi sonuçları tablo 45’te incelenmiştir.

Tablo 44. Mesleklere göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çiftçi	216	39,64	1,86467
Memur	29	39,72	1,30648
İşçi	34	38,52	3,50960
Esnaf ve zanaatkar	117	39,49	1,60078
Serbest meslek	23	39,47	1,59173
Ev hanımı	181	39,75	1,26450
Toplam	600	39,58	1,77536

Çiftçilerin dinin teorik anlatımına yönelik puan ortalaması 39.64, memurların 39.72, işçilerin 38.52, esnaf ve zanaatkarların 39.49, serbest meslek sahiplerinin 39.47 ve ev hanımlarının 39.75 olduğu gözlenmektedir. Bu veriler, ev hanımlarının ve memurların diğer meslek guruplarına göre dinin teorik anlatımına yönelik en yüksek ölçek puan ortalaması aldıklarını göstermektedir. İşçilerin ise İslam’ın inanç sistemine inanma düzeylerinin puan ortalamasının düşük olduğu belirtilebilir. Çiftçilerin, esnaf ve

⁴⁷⁰ T. Luckmann, “The Decline of Church-Oriented Religion”, s.143.

⁴⁷¹ Ü. Günay, “Modern Sanayi toplumlarında Din II”, s.36-37.

⁴⁷² J.A. Kahl, **a.g.m.**, s.43.

zanaatkarlara, işçiler ve serbest meslek sahiplerine göre yüksek, ev hanımı ve memurlara göre düşük puan ortalaması aldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 45. Mesleklere göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	18,323	5	3,665	1,164	,325
Gurup içi	1869,676	594	3,148		
Toplam	1887,998	599			

Tablo 45’den de anlaşıldığı üzere meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak Gördes ve çevre köyleri örnekleminin dinin teorik anlatımına yönelik tutumları arasındaki betimsel puan ortalamaları farklılaşmaları istatistiksel olarak anlamlı değildir[F (5;595)= 3,665, p>.05].

8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Teorik Anlatımı

Bilindiği gibi, Weber, dinin ekonomik hayat üzerindeki etkisini tam anlamıyla aydınlatma problemine odaklanmıştır. Dinî dogmaların, bireylerin ve grupların davranışları ve özellikle ekonomik davranışları üzerindeki rolünü ortaya koymuştur⁴⁷³. Ona göre her din, bir inanç ve ibadetler bütünü olmasının yanında bir dünya görüşü ve hayat anlayışını da müminlerine vermektedir. Böylelikle o din mensuplarının çeşitli davranışları arasında ekonomik faaliyetlere karşı da kaynağını dinden alan bir tavır söz konusu olmaktadır⁴⁷⁴. Weber’e göre ekonomik bir organizasyondan önce “ideolojik” faktörler gelir ve onun şartlarını hazırlar. Örneğin, Kapitalizm ortaya çıkmadan önce Protestanlıkla kendini önceden hissettirmiş, işlenmiş ve hazırlanmıştır⁴⁷⁵. Wach’a göre insanın dünya karşısındaki tutum ve davranışları üzerinde dinî tecrübe etkili olmaktadır⁴⁷⁶. Ülgener’de toplumun dünya karşısındaki tavrının bir dünya görüşüne dayandığını, ahlakî bir biçim kazanmasında ve zihniyet dünyasına yerleşmesinde dinî inançların etkin bir rol oynadığını belirtmektedir⁴⁷⁷.

Bununla birlikte din sosyolojisi çalışmaları, sosyo-ekonomik durum ile dindarlık düzeyleri arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Bu bulgulara göre dinî inançların etkileri,

⁴⁷³ R. Aron a.g.e., s.367.

⁴⁷⁴ Ünver Günay, “Max Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”, s. 3-4.

⁴⁷⁵ O. Türkdoğan, **Max Weber Günümüzde ve Türkiye’de Weberci Görüşler**, s.21.

⁴⁷⁶ J. Wach, a.g.e., s.52.

⁴⁷⁷ S.Ş. Ülgener, **İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri**, s.6.

orta ve alt gelir düzeyine sahip sınıflardan, yüksek gelire sahip üst sınıflara doğru gidildikçe azalmaktadır⁴⁷⁸. Diğer taraftan bazı ülkelerde yapılan araştırmalar, dini faaliyetleri daha çok orta tabakada bulunanların yürüttüğünü, üst tabakanın gösteriş bakımından dini faaliyetler içinde yer aldığını, alt tabakaların ise daha çok dinin duygusal ve manevi yönü ile uğraştığını göstermektedir. Ayrıca, bireylerin sosyo-ekonomik statüleri ile marjinal dinî guruplara üye olma eğilimleri arasında belli bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir⁴⁷⁹. Çeşitli toplumlarda sosyo-ekonomik tabakalaşma ile din arasında ortaya çıkan ilişkilerin Gördes örneğinde nasıl gerçekleştiği bu kısımda incelenmektedir. Gördes ve çevresinde ekonomik durum değişkenine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 46’da verilmiştir.

Tablo 46. Ekonomik duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok iyi	26	38,32	4,80208
İyi	154	39,41	1,88805
Orta	275	39,71	1,44324
Düşük	94	39,75	,94682
Çok düşük	51	39,67	1,26471
Toplam	600	39,58	1,77536

Örneklem gurubunun ekonomik durumlarına bağlı olarak, dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, betimsel istatistik dağılımlarına göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Kendilerini ekonomik olarak üst tabakada gören deneklerin, dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının puan ortalaması(38.38), ortanın üstü (39.41), orta (39.70), ortanın altı (39.75) ve alt tabakadakilere (39.68) göre düşüktür. Kendilerini ortanın altı tabakada gören deneklerin, dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının puan ortalaması ise diğer tabakalar bakımından daha yüksektir. Örneklem gurubunun ekonomik durumlarına göre farklılaşan inanma tutumlarının anlamlılık durumu tablo 47’de incelenmiştir.

Tablo 47. Ekonomik duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	52,029	4	13,007	4,215	,002

⁴⁷⁸ R. Stark-W.S. Bainbridge, **A Theory of Religion**, New York, Peter Lang, 1987; Ü. Günay, “Modern Sanayi Toplumlarında Din II”, s.35.

⁴⁷⁹ A. Onay, **a.g.e.**, s.115.

Gurup içi	1835,969	595	3,086		
Toplam	1887,998	599			

Bulgulara göre Gördes ve köyleri örnekleminin, kendilerini ekonomik olarak nitelendirdikleri tabakalaşma ile dinin teorik anlatımının anlamlı bir şekilde farklılaştığı gözlenmektedir[F (4;595)= 4,215, p<.05]. O halde Gördes ve köylerinde ekonomik tabakalaşmaya bağlı olarak İslam dinin inanç sistemine inanma düzeylerinin farklılaştığı ifade edilebilir.

Tablo 48. Ekonomik duruma göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Ekonomik Durum	(J) Ekonomik Durum	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çok iyi	iyi	-1,0956(*)	,37877	,004
	orta	-1,3922(*)	,36678	,000
	düşük	-1,4353(*)	,39529	,000
	çok düşük	-1,3535(*)	,43174	,002
İyi	çok iyi	1,0956(*)	,37877	,004
	orta	-,2966	,17645	,093
	düşük	-,3397	,22992	,140
	çok düşük	-,2579	,28811	,371
Orta	çok iyi	1,3922(*)	,36678	,000
	iyi	,2966	,17645	,093
	düşük	-,0431	,20958	,837
	çok düşük	,0388	,27216	,887
Düşük	çok iyi	1,4353(*)	,39529	,000
	iyi	,3397	,22992	,140
	orta	,0431	,20958	,837
	çok düşük	,0818	,30951	,792
Çok düşük	çok iyi	1,3535(*)	,43174	,002
	iyi	,2579	,28811	,371
	orta	-,0388	,27216	,887
	düşük	-,0818	,30951	,792

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin ekonomik tabakalaşmaya bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşan dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının çoklu karşılaştırma analizleri tablo 48’de verilmiştir. Bulgulara göre ekonomik olarak üst tabakanın dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarının ortanın üstü, orta, ortanın altı ve alt tabakaya nazaran daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

9. Dindarlık Durumu ve Dinin Teorik Anlatımı

Gördes ve çevresinde dindarlık durumuna göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 49’da verilmiştir. Bu bulgulardan, örneklem

gurubunda kendilerini çok dindar olarak görenlerin dinin teorik anlatımına yönelik puan ortalamasının (40.00) ölçekten alınabilecek en yüksek puana ulaştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kendilerini dindar olarak gören deneklerin, dinin teorik anlatımına yönelik tutumların puan ortalaması (39.79), din ile az ilgili bulanların puan ortalamasına (39.22) ve din ile hiç ilgili görmeyenlerin puan ortalamasına (36.36) göre daha yüksektir.

Tablo 49. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok dindar	36	40,00	,00000
Dindar	348	39,79	1,07703
Din ile az ilgili	211	39,22	2,38356
Din ile hiç ilgisi yok	5	36,60	7,05691
Toplam	600	39,58	1,77536

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin kendi dindarlık algısına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların farklılaştığını gösteren betimsel istatistiklerin anlamlılık seviyesini ortaya koyan varyans (ANOVA) analizi sonuçları tablo 50’de gösterilmiştir.

Tablo 50. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların, varyans (ANOVA) analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	93,203	3	31,068	10,317	,000
Gurup içi	1794,795	596	3,011		
Toplam	1887,998	599			

Bulgulardan örneklem gurubunun kendilerini dindarlık bakımından sıfatlandırmalarına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (3;596)= 10,317, p<.05]. Gördes, köy ve kasabaları örnekleminde yer alan deneklerin dindarlık algısına bağlı olarak, İslam dinin iman esaslarına inanma düzeylerinin değiştiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 51. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Dindarlık	(J) Dindarlık	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çok dindar	dindar	,2040	,30381	,502
	din ile az ilgili	,7725(*)	,31293	,014

	din ile hiç ilgisi yok	3,4000(*)	,82821	,000
Dindar	çok dindar	-,2040	,30381	,502
	din ile az ilgili	,5685(*)	,15141	,000
	din ile hiç ilgisi yok	3,1960(*)	,78162	,000
Din ile az ilgili	çok dindar	-,7725(*)	,31293	,014
	dindar	-,5685(*)	,15141	,000
	din ile hiç ilgisi yok	2,6275(*)	,78521	,001
Din ile hiç ilgisi yok	çok dindar	-3,4000(*)	,82821	,000
	dindar	-3,1960(*)	,78162	,000
	din ile az ilgili	-2,6275(*)	,78521	,001

Örneklem gurubunun dindarlık algısına göre dinin teorik anlatımına yönelik tutumlarındaki anlamlı farklılaşmanın guruplar arasındaki ilişkisini belirlemek üzere yapılan varyans (ANOVA) analizi sonrası LSD testi sonuçları tablo 65’te betimlenmiştir. Gördes ve çevresinde kendilerini çok dindar olarak görenlerin, dinin teorik anlatımına yönelik tutum düzeyleri, kendilerini din ile az ilgili bulan ve din ile hiç ilgili görmeyenlere nazaran çok yüksektir. Aynı şekilde kendilerini dindar olarak niteleyen deneklerin iman esaslarına inanma düzeyleri, kendilerini dinle az ilgili ve din ile hiç ilgisi yok şeklinde niteleyenlere göre daha güçlüdür. Din ile az ilgili olanlar da din ile hiç ilgisi olmayanlar bakımından daha olumlu bir inanma düzeyine sahiptirler. Genel olarak, Gördes ve çevre köyleri örnekleminin dindarlık sıfatlamalarına göre İslam inanç sistemine inanma düzeylerinin farklılaştığı anlaşılmaktadır.

B. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Ahlakî Anlatımı

Ahlakî anlatımın, Gördes ve çevre köylerindeki bireysel ve toplumsal yaşamdaki etki ve fonksiyonları, demografik ve sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak incelenecektir.

1. Cinsiyet ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Örneklem gurubunun cinsiyete göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının t-Testi analizi tablo 52’de verilmiştir.

Tablo 52. Cinsiyete göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların t-Testi sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	T	p
Erkek	318	44,6541	5,28075	598	1,91	,054
Kadın	282	45,4149	4,35704			

Görüldüğü gibi Gördes ve çevresinde kadınların, ahlakî anlatıma yönelik tutum puanlarının ortalaması (45.41), erkeklerin tutum puanlarının ortalamasına (44.65) göre daha yüksektir. Erkek ve kadınlar arasındaki ahlakî tutumların toplam puanlarının

ortalaması arasında .76 düzeyinde bir puan farkı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak cinsiyet değişkenine göre betimsel olarak farklılaşan dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumlar, anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır[T (598)= 1,91, p>.05].

Gördes ve çevresinde kadınlar için “eksikli” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram, kadının kasaba toplumsal yapısındaki rol ve statüsünün ikincil olduğuna ve güçsüz olarak yaratıldığına inanıldığını vurgulamaktadır. Özellikle kasaba merkezinde ve bazı köylüler arasında bu inancın değiştiğini, “hayat müşterektir” sözü göstermektedir. Çünkü, bu deyim, kadın-erkek eşitliğine işaret etmektedir. Sosyal sistemde kadının konumuna yönelik inanışlardaki değişim ve dönüşümlere rağmen ahlakî değerler, kadın ve erkelere eşit derecede hitap etmez. Zaten, geleneksel kasaba kültüründe kadın ile toplum ve din arasındaki çatışmaları, problemleri çözümleyen ve kadının tutum ve davranışlarını tanımlayan ve belirleyen ahlakî formüller üretilmiştir. Örneğin “namahrem” formülü, kadın-erkek ilişkilerini düzenlediği gibi kadının kılık kıyafetini de şekillendirir. Yine bir kadının içki içmesi anormal bir durumdur ve toplumsal yaptırım uygulanması kaçınılmazdır. Özellikle bir köylü kadın içki içerse, dedikodu, dışlanma, ayıplanma vb gibi çok daha şiddetli yaptırımlarla karşılaşabilir. Bu yüzden örneklem olarak seçilen bütün köylerde görüşülen kişiler, köylerinde içki içen kadın olmadığını belirtmiştir. Yine ihanet iki taraf içinde ayıplansa da kadının ihaneti daha şiddetli ayıplanır ve kadın sosyal statüsünü kaybeder. Erkek ise statüsünü kadını boşaması durumunda koruyabilir. Şu halde Gördes ve köylerinde kadınlar ve kızlar için daha sıkı bir şekilde yasaklarla belirlenen ahlakî eylemlerin erkekler için daha yumuşak olduğu söylenebilir.

Gördes’te ahlak, din ve geleneklerle iç içe geçmiştir. Doğruluk, dürüstlük, namusluluk gibi ahlakî değerler, bireylerin mesleklerine, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre değişmekle birlikte herkes için aynı şekilde benimsenir. Bazı ahlakî değerler ise köy ve merkez toplumsal yapılarına göre değişir. Köylerde kadının başı açık sokağa çıkması, geleneklere aykırı kılık kıyafet giymesi gibi eylemler gayri ahlakî görülmesine rağmen merkezde bunlar modern ve medeni eylemler olarak algılanır. Ancak, Gördes merkezde bu tür tutumlar ailelerin modern veya geleneksel olup olmamalarına göre de değişebilir. Modern eğilimler gösteren ailelerde kadının iş hayatında çalışması, kızların flört etmesi veya başı açık olması ahlak dışı eylemler olarak görülmez.

Gördes örneğinde ahlakî anlatıma yönelik bu tür geleneksel tutumların hızla değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bugün Gördes’te ve köylerinde kadının okutulması, memur olması ve iş bulması yönünde büyük bir eğilimin varlığı dikkat çekmektedir. Yine Gördes ve köylerinde kadının başı açık olması veya kılık kıyafeti ahlakla

özdeşleştirilmemeye başlanmıştır. Her ne kadar köylerde ilköğretimdeki veya lisedeki kızlar dışında başı açık kadına rastlanmasa da düğünlerde, bayramlarda veya mevlit törenlerine köy dışından katılan başı açık kadınlarla karşılaşmaktadır. Bu da kadınlara yönelik bazı ahlakî kısıtlamaların değiştiğini göstermektedir.

2.Yaş ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve çevresinde yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 53'te verilmiştir.

Tablo 53. Yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
18*30	160	43,38	4,55003
31*40	148	45,32	4,30822
41*50	141	44,60	5,00839
51*60	84	46,63	4,60429
61 ve üstü	67	47,04	5,51701
Toplam	600	45,01	4,87933

Gördes, köy ve kasabalarında yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır. 18-30 yaş gurubunun dinin ahlakî anlatımına yönelik tutum puanları ortalaması (43.38), 31-40 yaş arasındakilere (45.32), 41-50 yaştakilere (44.60), 51-60 yaş gurubundakilere (46.63) ve 61- üstü yaş gurubundakilere (47.04) nazaran düşüktür. Bulgulara göre 18-30 yaş gurubunun ahlakî değerlere bağlılık düzeyi en düşük gurup olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaş gurubuna göre 31-40 yaş gurubunun gündelik yaşamları üzerinde ahlakî değerlerin etkisi daha güçlüdür. Ancak, 41-50 yaş gurubunda tıpkı inanç esaslarına inanma düzeylerinde olduğu gibi ahlakî değerlere ilgi düzeyinde de bir düşüş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 51 yaştan sonra ahlakî değerlere ilgi ve bağlılıkta hızlı bir artış gözlenmektedir. Gördes ve çevre köyleri örnekleminin toplumsal ve bireysel yaşamlarında ahlakî değerlere bağlılıkta yaş ilerledikçe sürekli bir artış gözlenmektedir.

Tablo 54. Yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	960,558	4	240,140	10,743	,000
Gurup içi	13300,360	595	22,354		
Toplam	14260,918	599			

Gördes ve çevresinde dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (4;595)= 10,743, p<.05]. Ahlâk boyutuna yönelik tutumlardaki anlamlı farklılaşmanın hangi guruplar arasında gerçekleştiği tablo 55’de gösterilmiştir.

Tablo 55. Yaş guruplarına göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Yaş	(J) Yaş	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
18*30	31*40	-1,9431(*)	,53921	,000
	41*50	-1,2216(*)	,54612	,026
	51*60	-3,2497(*)	,63704	,000
	61 ve üstü	-3,6635(*)	,68800	,000
31*40	18*30	1,9431(*)	,53921	,000
	41*50	,7215	,55639	,195
	51*60	-1,3066(*)	,64587	,044
	61 ve üstü	-1,7205(*)	,69618	,014
41*50	18*30	1,2216(*)	,54612	,026
	31*40	-,7215	,55639	,195
	51*60	-2,0281(*)	,65165	,002
	61 ve üstü	-2,4419(*)	,70155	,001
51*60	18*30	3,2497(*)	,63704	,000
	31*40	1,3066(*)	,64587	,044
	41*50	2,0281(*)	,65165	,002
	61 ve üstü	-,4138	,77443	,593
61 ve üstü	18*30	3,6635(*)	,68800	,000
	31*40	1,7205(*)	,69618	,014
	41*50	2,4419(*)	,70155	,001
	51*60	,4138	,77443	,593

Bu verilerden 18 ile 30 yaş gurubu arasındakilerin ahlâk boyutuna yönelik tutumları, 31-40 yaş gurubuna, 41-50 yaş gurubuna, 51-60 yaş gurubuna ve 61-üstü yaş gurubuna göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. 31-40 yaş gurubunda ve 41-50 yaşları arasında bulunan deneklerin tutum ve davranışlarında, 51-60 yaş gurubu ve 61- üstü yaştakilere nazaran daha düşük düzeyde ahlakî değerlere dikkat ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte 51 yaş ve üzerinde bulunanların diğer yaş guruplarına göre gündelik hayatlarında ahlakî değerleri yaygın bir şekilde uyguladıkları ortaya çıkmaktadır.

Bu veri, gözlem ve mülakat verileriyle örtüşmektedir. Orta ve üzeri yaş guruplarında ahlakî değerlere bağlılığın arttığı görüşülen kişiler tarafından ifade edilmiştir. Örneğin bir gencin alkol kullanması normal karşılanırken, bir yaşlının aynı eylemi yapması anormal olarak görülmektedir. Gençken içki içtiğini söyleyen bazı yaşlılar “artık tövbe

ettiklerini” söylemişlerdir. Aynı şekilde yörede kullanılan, “yaşından başından utan” ve “yaşını başını almışsın” değerleri de yaşlılar üzerindeki toplumsal baskının yoğunluğunu göstermektedir. Buna göre “ayıp”, “utanma”, “ahlaksızlık” ve “günah” gibi kavramların yaşlıların gündelik yaşamlarında çok önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki, orta ve üzeri yaş guruplarının diğer guruplara göre ahlakî anlatıma yönelik daha olumlu tutuma sahip olmalarında toplumsal baskı faktörü rol oynamış olabilir. Bununla birlikte toplumsal roller de bir diğer etkidir. Çünkü, Gördes ve köylerinde büyüklük rolü, örnek bir şahsiyet olma ile eşanlı olarak işlev görmektedir. Dedelik, anneannelik, annelik, babalık, ağabeylik, ablalık gibi roller de ahlakî değerlerle kuşatılmıştır. Örneğin bir dedenin ahlakî değerlere karşı olumsuz bir eylemi, “torun sahibi adamsın ayıp” şeklinde nitelendirilmektedir. Bütün bu toplumsal roller, ahlakî değerlere aykırı eylemlere engel olma fonksiyonu görebilir.

3. Sosyal Çevre ve Dinin Ahlakî Anlatımı

3.1. Doğum Yeri ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin doğum yerine göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının betimsel istatistikleri tablo 56’da verilmiştir.

Tablo 56. Doğum yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
İlçe	228	45,36	4,41003
Kasa	79	43,69	5,08228
Köy	293	45,09	5,12331
Toplam	600	45,01	4,87933

Tablo 57. Doğum yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	166,912	2	83,456	3,535	,030
Gurup içi	14094,006	597	23,608		
Toplam	14260,918	599			

Tablo 56 ve 57 birlikte değerlendirildiğinde Gördes ve çevre köylerinde doğum yeri bakımından ahlakî anlatıma yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı gözlenmektedir[F (2;597)= 3,535, p<.05]. İlçe doğumluların, ahlak boyutuna yönelik tutumlarının puan ortalaması (45.36), kasaba doğumlulara (43.69), köy kökenlilere

(45.09)göre yüksektir. Ahlakî anlatıma yönelik tutumlardaki farklılaşmaların köy, kasaba ve ilçe kökenliler arasındaki ilişkileri tablo 58’de ele alınmıştır.

Tablo 58. Doğum yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Doğum Yeri	(J) Doğum Yeri	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
İlçe	kasa	1,6678(*)	,63433	,009
	köy	,2719	,42909	,527
Kasa	ilçe	-1,6678(*)	,63433	,009
	köy	-1,3959(*)	,61596	,024
Köy	ilçe	-,2719	,42909	,527
	kasa	1,3959(*)	,61596	,024

Tablo 58’den anlaşıldığı üzere ilçe doğumluların ahlâk boyutuna yönelik tutumları, kasaba doğumlulara göre daha olumludur. Kasaba doğumluların ahlakî değerlere bağlı tutumları, köy ve ilçe doğumlulara göre daha olumsuzdur. Bu bulgulara göre Gördes ve çevre köyleri örneklem gurubunda kasaba doğumluların ahlakî değerlere karşı ilgilerinin düşük, köy ve ilçe doğumlularda yüksek olduğu söylenebilir.

3.2. İlçe Merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve çevresinde yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 59’da verilmiştir.

Tablo 59. Yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Benlieli	60	45,58	4,23581
Doğanpınar	50	46,88	4,49780
Kalemoğlu	57	42,26	4,05554
Kayacık	81	43,82	5,05171
Yakaköy	72	44,61	5,96127
Bayat	38	45,86	4,17956
Gördes	242	45,51	4,66312
Toplam	600	45,01	4,87933

Örneklem gurubunun yerleşim birimine göre ahlakî antıma yönelik tutum puan ortalamaları, Kalemoğlu köyünde 45.58, Doğanpınar’da 46.88, Benlieli’de 42.26, Kayacık’ta 43.82, Yakaköy’de 44.61, Bayat’ta 45.86 ve Gördes merkezde 45.51 şeklinde gerçekleşmektedir. Bu bulgulardan Gördes ve çevre köylerinde ahlakî norm ve değerlerin yerleşim birimine göre farklı etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Örneklem gurubunun

yerleşim birimine göre farklılaşan ahlakî anlatıma yönelik tutumların varyans analizi tablo 60'da verilmiştir.

Tablo 60. Yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	838,506	6	139,751	6,174	,000
Gurup içi	13422,412	593	22,635		
Toplam	14260,918	599			

Tablodan da anlaşıldığı gibi örneklem gurubunun ahlakî değerlere karşı ilgileri, yerleşim birimlerine göre anlamlı bir farklılaşma göstermektedir[F (6;593)= 6,174, p<.05]. Bu anlamlı farklılaşmanın yerleşim yerleri arasındaki durumu da tablo 61'de incelenmiştir.

Tablo 61. Yerleşim yerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Yerleşim yeri	(J) Yerleşim yeri	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Benlieli	Doğanpınar	-1,2967	,91101	,155
	Kalemoğlu	3,3202(*)	,87997	,000
	Kayacık	1,7562(*)	,81036	,031
	Yakaköy	,9722	,83164	,243
	Bayat	-,2851	,98636	,773
	Gördes	,0709	,68613	,918
Doğanpınar	Benlieli	1,2967	,91101	,155
	Kalemoğlu	4,6168(*)	,92184	,000
	Kayacık	3,0528(*)	,85565	,000
	Yakaköy	2,2689(*)	,87582	,010
	Bayat	1,0116	1,02389	,324
	Gördes	1,3676	,73907	,065
Kalemoğlu	Benlieli	-3,3202(*)	,87997	,000
	Doğanpınar	-4,6168(*)	,92184	,000
	Kayacık	-1,5640	,82252	,058
	Yakaköy	-2,3480(*)	,84349	,006
	Bayat	-3,6053(*)	,99637	,000
	Gördes	-3,2492(*)	,70045	,000
Kayacık	Benlieli	-1,7562(*)	,81036	,031
	Doğanpınar	-3,0528(*)	,85565	,000
	Kalemoğlu	1,5640	,82252	,058
	Yakaköy	-,7840	,77059	,309
	Bayat	-2,0413(*)	,93546	,029
	Gördes	-1,6852(*)	,61072	,006
Yakaköy	Benlieli	-,9722	,83164	,243
	Doğanpınar	-2,2689(*)	,87582	,010

	Kalemoğlu	2,3480(*)	,84349	,006
	Kayacık	,7840	,77059	,309
	Bayat	-1,2573	,95395	,188
	Gördes	-,9013	,63867	,159
Bayat	Benlieli	,2851	,98636	,773
	Doğanpınar	-1,0116	1,02389	,324
	Kalemoğlu	3,6053(*)	,99637	,000
	Kayacık	2,0413(*)	,93546	,029
	Yakaköy	1,2573	,95395	,188
	Gördes	,3560	,83017	,668
Gördes	Benlieli	-,0709	,68613	,918
	Doğanpınar	-1,3676	,73907	,065
	Kalemoğlu	3,2492(*)	,70045	,000
	Kayacık	1,6852(*)	,61072	,006
	Yakaköy	,9013	,63867	,159
	Bayat	-,3560	,83017	,668

Guruplar arası çoklu karşılaştırmaya göre Benlieli köyünde ahlakî değerlere bağlılık düzeyi Kalemoğlu ve Kayacık'a göre daha yüksektir. Aynı şekilde Doğanpınar'da ahlakî değerlerin etkisi, Kalemoğlu, Kayacık ve Yakaköy'e göre daha yaygındır. Kalemoğlu köyünde ise Kayacık dışındaki yerleşim birimlerine göre ahlakî değerlerin sosyal hayatta etkisi daha zayıf gözükmektedir. Bu köy ile Kayacık arasında ahlakî boyutuna yönelik tutumlarda anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Yine Kayacık kasabasında ahlakî değerlere bağlılıkta Benlieli, Doğanpınar, Bayat ve Gördes'e göre daha olumsuz bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Yakaköy'de ise Doğanpınar'a göre olumsuz, Kalemoğlu köyüne göre olumlu bir ahlakî tutum söz konusudur. Bayat köyünde ve Gördes merkezde, Kalemoğlu ve Kayacık'a göre ahlakî değerlerin etkisinin daha yoğun olduğu görülmektedir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde Gördes ve köylerinde sosyo-ekonomik yapıyı düzenleyen ahlakî değerlerde hızlı bir değişim olduğu gözlenmektedir. Bu değişim yardımlaşma, dayanışma, borç alıp verme gibi değerlerde daha yoğun şekilde yaşanmaktadır. Nitekim, Gördes'te bu ahlakî değerlerdeki düşme süreci, tefecileri üretmiştir. Tefecilerden borç alma ve dövizle borçlanma yaygınlaşmıştır. Diğer taraftan borç ödemeye yönelik değerler de hızla değişmiştir. Borçların ödenmemesi çok yaygınlaşmıştır. Dolandırıcılık, ayıplı mal satımı, üçkağıtçılık gibi eylemler artmaya başlamıştır. Bütün bu örnekler sosyal güven duygusunu olumsuz etkilemiştir. Birçok görüşülen şahısın, "babama bile güvenmem" şeklindeki ifadesi, kasabadaki sosyal anomi ve çözülmeyi işaret etmekte ve toplumsal riskin boyutlarını göstermektedir. Elbette ki

ahlakî değerlerdeki bütün bu çözümlerde tarımsal üretimin değerinin düşmesi, gösterişçi tüketim, sosyal yardımlaşma ve dayanışma düzeyinin düşmesi, bireyselleşmenin artması ve kasaba ekonomisinin kapitalistleşme sürecinin hızlanması etkilidir.

Gördes ve köylerinde aileler, komşular ve akrabalar arasında bir çok sosyal çatışma alanları gözlenmektedir. Nitekim, arazi, miras, mala, ürüne zarar verme gibi mal ve mülkiyete yönelik çatışmalara veya siyaset, kız alıp verme, şeref, haysiyet gibi toplumsal değerlere yönelik çatışmalara sıkça rastlanmaktadır. Bütün bu çatışma alanları dedi kodu, gıybet ve yalan gibi gayri ahlakî unsurları üretmektedir. Aynı zamanda bu tür gayri ahlakî eylemler çatışmaları tetiklemekte ve beslemektedir. Özellikle köylerde bu çatışma alanları çok yaygındır.

Gördes ve köylerinde gözlemlenen toplumsal çatışma ve güç mücadelelerinin topluma etkilerini dini ve ahlakî değerler azaltmaktadır. Çünkü, “Allah’ından bul”, “bu dünyada olmasa öbür dünyada mutlaka hakkımı alırım”, “kimsenin hakkı kimse de kalmaz” şeklindeki ifadeler veya “Müslüman, Müslümana üç günden fazla küs kalmaz”, “kul hakkı”, “günah” gibi inanışlar, toplumsal düzen ve dengenin bozulmasını engellemektedir.

Gördes örneğinde ekonomik yapıdaki ahlakî değerlerde dünyevileşme ve çözülmeye rağmen toplumsal yapıda dinî ve ahlakî değerler önemini korumaktadır. Özellikle cinsiyet ilişkilerine, meslekî tabakalaşmaya, aileye, akrabalara, komşulara ve kuşaklar arası ilişkilere yönelik ahlakî değerler, kitle iletişim araçlarının, şehir kültürünün ve sosyo-ekonomik gelişmelerin bütün yıkıcı etkilerine rağmen canlılıklarını korumaktadır. Kasaba toplumunda kadın erkek ilişkileri, anne babaya saygı ve bakım, akraba ve komşulara yardım, dayanışma ve ziyaret, yaşlılara saygı gösterme, misafirperverlik, eş-dost anlayışı, hasta ziyareti, yiyecek, araç gereç ve iş gücü paylaşımı, diğergamlık, cömertlik gibi ahlakî değerler çok önemli rol oynamaktadır. Örneğin, anne babasını bakmayanlar çok ciddi toplumsal eleştiri ile karşılaşmakta ve çok ayıplanmaktadır. Yaşlılara karşı saygısız eylemlerde bulunan gençlere azarlama, uyarma hatta şiddet uygulanabilmektedir. Özellikle kış aylarında komşulara ve akrabalara ziyaret çok sık yapılmaktadır. Merkezde erkekler kahve veya esnaf dükkanlarında sohbet etmekte, kadınlar ise komşu veya akrabalarına oturmaya gitmektedirler. Aynı şekilde hanımlarıyla erkekler de akşamları komşularına, tanıdıklarına veya akrabalarına gidebilmektedir. Bu durum köylerde de aynı süreci izlemektedir. Ancak, gündelik meşgalelerin hafiflediği kış ayında yapılan akraba, tanıdık, eş-dost ve komşu ziyaretleri ile araç gereç paylaşımı “karşılılık” prensibine göre işlemektedir.

Gördes'te sosyal ilişkileri düzenleyen ahlakî sistem hasta, kaza, afet, yangın vb gibi olağanüstü durumlarla karşılaşanlara “geçmiş olsun” ziyareti, veya sünnet, düğün, nişan, ölüm, ad koyma, asker uğurlama gibi geçiş törenlerinde ve bayramlarda, çocuk kutlanması, hacı uğurlama, hacı kutlama ve asker karşılama gibi uygulamalarda çok güçlü şekilde gözlemlenir. Bu gibi anlarda her türlü çatışma ve anlaşmazlık bir kenara bırakılıp, ailelerin başına gelen keder veya sevinç paylaşılmaya çalışılır. Nitekim, köy düğünlerinde bütün köy halkı düğün sahibinin bir çok rolünü üstlenir. Köy halkı düğünün kusursuz yapılması için belli görevler ve işleri üzerine alan aktörler konumundadır. Bu roller, misafir ağırlanması, hizmet edilmesi veya düğün esnasında uygulanan folklor ve dini ritüellere katılma, iş gücü sağlama gibi her türlü desteği kapsar. Köyler kadar şiddetli ve yoğun olmasa da Gördes merkezde de düğünlerin neşe içinde ve aksamadan yapılması için komşular, yakınlar ve tanıdıklar rol alırlar.

Yine hırsızlık, dolandırıcılık, zina, başkasının namusuna dil uzatma veya yan gözle bakma gibi gayri ahlakî eylemler, çok ciddi toplumsal baskı ile cezalandırılmaktadır. Örneğin, dolandırıcılık yapan bazı kişiler kasabayı terk etmek zorunda kalmışlardır. Borçlarını ödeyemeyenler veya piyasaya borç takanlar da kaçmışlardır. Aynı şekilde toplumda “fitne ve fücur” çıkaranlar, çok yalan söyleyenler, sözünde durmayanlar, iki yüzlü olanlar, dürüst olmayanlar, hileli iş yapanlar, haksız yere başkasına zarar verenler, adaletsiz davrananlar toplumda statü, itibar ve şereflerini kaybedebilmektedirler. Bir ailede bu tür gayri ahlakî eylemleri yapan bir bireyin olması durumunda o aile de toplumdaki itibarını kaybedebilir. Hatta sülaleler de bu tür eylemlerden dolayı damgalanabilir. Öyleyse Gördes ve köylerinde bireysel ve toplumsal statünün, kasaba ahlakî değer ve normlarına göre belirlendiği ileri sürülebilir. Nitekim, “itibar zenginliğe göre değil, kişiye göredir” şeklindeki deyim de bu durumu açıklamaktadır.

4. Eğitim ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin eğitim durumuna göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 62’de verilmiştir.

Tablo 62. Eğitim durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Okur-yazar değil	59	47,08	6,49479
Okur yazar	22	43,22	6,21007
İlkokul	303	44,82	4,66790
Ortaokul	87	44,85	4,70163

Lise	97	44,91	4,03028
Yüksekokul/fakülte	32	44,93	4,49327
Toplam	600	45,01	4,87933

Betimsel istatistiklere göre okur-yazar olmayanların ahlakî anlatıma yönelik tutum puan ortalaması (47.08), okur-yazarlar (43.22), ilkokul mezunları (44.82), ortaokul mezunları (44.85), lise mezunları (44.91) ve üniversite mezunları (44.93) bakımından daha yüksektir. O halde Gördes ve çevresinde ahlakî anlatıma yönelik tutumların eğitim durumuna bağlı olarak farklılaştığı belirtilebilir.

Tablo 63. Eğitim durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	337,830	5	67,566	2,883	,014
Gurup içi	13923,089	594	23,440		
Toplam	14260,918	599			

Tablo 64. Eğitim durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Okur-yazar değil	okur yazar	3,8575(*)	1,20943	,002
	ilkokul	2,2630(*)	,68894	,001
	ortaokul	2,2342(*)	,81652	,006
	lise	2,1672(*)	,79933	,007
	yüksekokul/fakülte	2,1472(*)	1,06290	,044
Okur yazar	okur-yazar değil	-3,8575(*)	1,20943	,002
	ilkokul	-1,5945	1,06901	,136
	ortaokul	-1,6233	1,15536	,161
	lise	-1,6903	1,14328	,140
	yüksekokul/fakülte	-1,7102	1,34087	,203
İlkokul	okur-yazar değil	-2,2630(*)	,68894	,001
	okur yazar	1,5945	1,06901	,136
	ortaokul	-,0288	,58888	,961
	lise	-,0957	,56480	,865
	yüksekokul/fakülte	-,1157	,89991	,898
Ortaokul	okur-yazar değil	-2,2342(*)	,81652	,006
	okur yazar	1,6233	1,15536	,161
	ilkokul	,0288	,58888	,961
	lise	-,0670	,71489	,925
	yüksekokul/fakülte	-,0869	1,00095	,931
Lise	okur-yazar değil	-2,1672(*)	,79933	,007
	okur yazar	1,6903	1,14328	,140

	ilkokul	,0957	,56480	,865
	ortaokul	,0670	,71489	,925
	yüksekokul/fakülte	-,0200	,98698	,984
Yüksekokul/fakülte	okur-yazar değil	-2,1472(*)	1,06290	,044
	okur yazar	1,7102	1,34087	,203
	ilkokul	,1157	,89991	,898
	ortaokul	,0869	1,00095	,931
	lise	,0200	,98698	,984

Tablo 63 ve 64 birlikte ele alındığında eğitim durumu değişkenine göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır. Ancak istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma okur-yazar olmayanlarla diğer gruplar arasında gerçekleşmektedir. Örneklem gurubunda okuma-yazma bilmeyenlerin ahlakî değerlere bağlılık düzeylerinin, okur-yazarlara, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarına göre daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Bu veri, gözlem ve mülakat verileriyle örtüşmektedir. Nitekim, örneklem gurubunda okuma-yazma bilmeyenlerin orta yaş ve üzeri yaş gruplarından ve genellikle kadınlardan oluştuğu gözlenmiştir. Orta ve üzeri yaş gruplarının ve kadınların, sosyal ilişkilerinde ahlakî normlara daha fazla uydukları anlaşılmaktadır. Bu yaş gruplarında ve kadınlarda ahlakî değerlere bağlılığın arttığı görüşülen kişiler tarafından da ifade edilmiştir. Demek ki, okuma-yazma bilmeyenlerin diğer gruplara göre ahlakî anlatıma yönelik daha olumlu tutuma sahip olmalarında toplumsal cinsiyet ve yaş faktörü rol oynamış olabilir.

5. Din Eğitimi ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve köylerinde araştırmaya katılan deneklerin, din eğitimi aldıkları kuruma göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının betimsel istatistik sonuçları tablo 65'te verilmiştir.

Tablo 65. Din eğitimi durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
İmam hatip lisesi	55	45,89	4,27167
Kuran kursu	88	44,94	4,56211
Cami	225	44,92	4,44998
Aile	172	45,48	5,71802
Okullardan	60	43,26	4,45644
Toplam	600	45,01	4,87933

Bu veriler, Gördes ve köylerinde ahlakî anlatıma yönelik tutumların din eğitimi alınan yer bakımından farklılaştığını göstermektedir. Betimsel analizlere göre imam hatip lisesinden dinî bilgileri öğrenenlerin ahlakî değerlere ilgi düzeylerini gösteren puan ortalaması (45.89), Kur'an kursundan (44.94), camiden (44.92), aileden (45.48) ve okullardan (43.26), öğrenenlere göre daha yüksektir.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin din eğitimi alınan kuruma göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren varyans (ANOVA) analiz sonuçları tablo 66'da verilmiştir.

Tablo. 66. Din eğitimi durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	266,431	4	66,608	2,832	,024
Gurup içi	13994,487	595	23,520		
Toplam	14260,918	599			

Gördes ve çevresinde araştırmaya katılanların ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının din eğitimi alınan kuruma göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.[F (4;595)= 4,458, p<.05].

Tablo 67. Din eğitimi durumuna göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları

(I) Din eğitimi	(J) Din eğitimi	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
İmam hatip lisesi	Kur'an kursu	,9477	,75384	,907
	cami	,9665	,64790	,777
	aile	,4025	,72240	1,000
	okullardan	2,6242(*)	,81410	,016
Kur'an kursu	imam hatip lisesi	-,9477	,75384	,907
	cami	,0187	,56967	1,000
	aile	-,5452	,65315	,994
	okullardan	1,6765	,75333	,246
Cami	imam hatip lisesi	-,9665	,64790	,777
	Kur'an kursu	-,0187	,56967	1,000
	aile	-,5639	,52735	,965
	okullardan	1,6578	,64731	,114
Aile	imam hatip lisesi	-,4025	,72240	1,000
	Kur'an kursu	,5452	,65315	,994
	cami	,5639	,52735	,965
	okullardan	2,2217(*)	,72187	,025
Okullardan	imam hatip lisesi	-2,6242(*)	,81410	,016
	Kur'an kursu	-1,6765	,75333	,246

	camii	-1,6578	,64731	,114
	aile	-2,2217(*)	,72187	,025

Gördes, Köy, kasabalarında ahlakî anlatımın hangi gruplar arasında anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan varyans analizi sonrası Tamhane's T2 testi sonuçları tablo 68'de incelenmiştir. Bu bulgulara göre okullardan dini bilgileri öğrenenlerin, aile ve imam hatip lisesinden öğrenenlere göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının daha düşük olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte ahlakî değerlere bağlılık düzeyi ile imam hatip lisesi, Kur'an kursu, cami ve aileden dini öğrenme arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı gözlenmektedir.

İlköğretim ve lise gibi okullarda din eğitiminden ziyade fen ve sosyal bilimlere ağırlık verilmektedir. İlköğretim ve lise eğitimi, öğrencilere rasyonel ve seküler tutum ve davranış kazandırmayı amaçlamaktadır. Doğal olarak, öğrencilerin rasyonel ve seküler zihniyet kazanımları, dinî, ahlakî ve geleneksel tutum ve davranışlarını belirlemektedir. Onun için okullardan din eğitimi alanlar, aileden ve imam hatip lisesinden dini öğrenenlere göre sosyo-ekonomik ahlakî değerlere veya sosyal yaşamdaki ahlakî kısıtlamalara karşı olumsuz tutum takınmış olabilirler. Oysa örgün din eğitimi verilen imam hatip lisesinde ise bilimsel ve rasyonel din eğitimine ağırlık verilmektedir. Bu eğitim anlayışının, dinî ve ahlakî normların rasyonelleştirilmesi ile sonuçlandığı gözlenmektedir. Bu durumda imam hatiplilerin, özellikle ahlakî yasaklara uymaları hem dini hem de toplumsal statülerini koruyabilmeleri için şarttır. Çünkü, toplumda ahlakî yasaklara uymayan imam hatipli, aynı yasağı çiğneyen bir liseliden daha fazla tepkiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu olgu özellikle köylerde daha ağırlaşabilmektedir. Örneğin, bir liselinin içki içmesi ya da kahvede oyun oynaması çok normal ancak bir imam hatiplinin ise aynı eylemleri çok acayip görülmektedir. Aslında toplumsal statüyü belirleyen kasaba ahlakî değerleri, tıpkı kadınlara yönelik ahlakî normların ağırlığı ve farklılığı gibi imam hatipten veya Kur'an kursundan din eğitimi alanlar ile okullardan, aileden veya camiden alanlar arasında daha farklı ve ağırdır. Başka bir ifadeyle imam hatip lisesi ve Kur'an kursu'ndan din eğitimi alanlara yönelik statü değerleri okullardan, aileden ve camiden din eğitimi alanlarıinkiyle aynı değildir. Öyleyse okullardan din eğitimi alanların, ahlakî anlatıma yönelik tutumlarının düşük olmasında, rasyonel ve seküler eğitimin, toplumsal statüyle ve prestijle ilgili kasaba ahlakî normlarının etkili olduğu ileri sürülebilir.

6. Medeni Durum ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve köylerinde medeni durum değişkenine göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 68’de verilmiştir.

Tablo 68. Medeni duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Evli	436	45,58	4,73481
Bekar	146	43,06	4,77300
Dul	18	46,94	5,11598
Toplam	600	45,01	4,87933

Betimsel analiz sonuçları, medeni duruma göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların farklılaştığını göstermektedir. Dul olanların ahlakî anlatıma yönelik ölçek puan ortalaması (46.94), evli (45.58) ve bekarlara (43.06) göre daha yüksektir. Ahlakî boyuta yönelik en düşük puan ortalaması bekarlar aittir. Medeni durum değişkenine göre farklılaşan ahlakî değerlerle ilgili tutum puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlılık düzeyi tablo 69’da incelenmiştir.

Tablo 69. Medeni duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	760,631	2	380,316	16,818	,000
Gurup içi	13500,287	597	22,614		
Toplam	14260,918	599			

Tablo 70. Medeni duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Medeni durum	(J) Medeni durum	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Evli	bekar	2,5141(*)	,45470	,000
	dul	-1,3619	1,14375	,234
Bekar	evli	-2,5141(*)	,45470	,000
	dul	-3,8760(*)	1,18794	,001
Dul	evli	1,3619	1,14375	,234
	bekar	3,8760(*)	1,18794	,001

Varyans analizine göre Gördes ve çevre köylerinde evli, bekar ve dul olanların dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir[F

(2;597)= 16,818, $p<.05$]. Guruplar arası çoklu karşılaştırmaya göre ise evli olanların sosyal hayatlarında ahlakî değerlere bekarlara göre daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bekarların gündelik hayatlarında ahlakî değerlerin etkisi, dul ve evlilere göre daha azdır. Bu bulguyu gözlem ve mülakat veri de desteklemektedir. Gördes ve köylerinde doğruluk, dürüstlük ve namuslu olma gibi herkes için aşağı yukarı aynı seviyede kabul edilen ahlakî değerler dışındaki ahlakî kısıtlamaların şiddeti bekarlarda daha hafif olmaktadır. Özellikle Düğün, sünnet, nişan gibi geçiş törenlerinde bu durum daha da normalleşir. Bir düğün töreninde bekarların, içki içmesi çok sıradan eylemlerdir. Sünnet törenlerinde ise bu diyalektik bir yapı oluşturur. Kına gecesi içki, balo ve eğlence gerçekleşirken, ertesi gün mevlit töreni ile çocuk sünnet edilmektedir. Ancak, Gördes'te düğün ve sünnet törenlerinde içki içilmesi ailenin dindar olup olmamasıyla yakından ilişkilidir. Çünkü düğün sahibi aile dindarsa içki içilmesini müsaade etmeyebilir.

Bununla birlikte bekarlar arasında cinsiyete, gündelik yaşama ve ekonomik alana yönelik ahlakî kısıtlamaların değiştiği gözlenmektedir. Nitekim, bekarlar arasında köylerden merkeze doğru artan flört olgusunun, ekonomik alanda kar ve bireysel yarara dayalı bir anlayışın geliştiği, gündelik hayatın ritmini düzenleyen günah ve sevap gibi değerlerde erozyon yaşandığı gözlenmektedir. Bu yüzden güvenilirlik, dürüstlük, yalan söylememe, yardımlaşma, borç verme gibi ahlakla karışan dini normlar, bekarlar için bireysel menfaat ve yarar eksenli olarak yorumlanmaktadır. Bekarlar arasında dini değerlerde olduğu gibi ahlaki değerlerde de hızlı bir dünyevileşme olgusuyla karşılaşılmaktadır. Bu dünyevileşme olgusu özellikle ekonomik alana yönelik ahlakî normlarda kendisini daha yoğun şekilde hissettirmektedir.

Bekarlar arasında ahlakî anlatıma yönelik dünyevileşme ve rasyonelleşme olgusunun temelinde şehir kültürünün kasaba ve köylere artan orandaki nüfuzu, kitle iletişim araçlarının çok yaygınlaşması, tarım alanındaki teknolojik gelişmeler, tüketim normlarındaki değişme gibi etkenler yanında bekarlara yönelik aile, kasaba ve köy değerlerinin değişmesi yatmaktadır.

7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes'te meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak ahlakî anlatıma yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 71'de verilmiştir.

Tablo 71. Mesleklere göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
--	---	---	---

Çiftçi	216	44,94	5,12873
Memur	29	46,24	4,69540
İşçi	34	43,00	4,72902
Esnaf ve zanaatkar	117	44,50	5,12200
Serbest meslek	23	44,43	3,15978
Ev hanımı	181	45,67	4,52632
Toplam	600	45,01	4,87933

Tablo 72. Mesleklere göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	299,607	5	59,921	2,549	,027
Gurup içi	13961,312	594	23,504		
Toplam	14260,918	599			

Betimsel ve varyans analiz sonuçlarına göre Gördes'te dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir [$F(5;594) = 2,549, p < .05$]. Betimsel istatistik dağılımlarına göre çiftçilerin dinin ahlâk boyutuna yönelik tutumlarının puan ortalaması 44.94, memurların 46.24, işçilerin 43.00, esnaf ve zanaatkarların 44.50, serbest meslek sahiplerinin 44.43 ve ev hanımlarının 45.67'dir. Bu veriler, ev hanımlarının ve memurların diğer meslek guruplarına göre ahlakî anlatıma yönelik en yüksek ölçek puan ortalaması aldıklarını göstermektedir. İşçilerin ise en düşük ahlakî anlatım puan ortalaması aldıkları ortaya çıkmaktadır. Çiftçilerin, esnaf ve zanaatkarlara, işçiler ve serbest meslek sahiplerine göre yüksek, ev hanımı ve memurlara göre düşük puan ortalaması aldıkları anlaşılmaktadır.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşan ahlakî anlatıma yönelik tutumların çoklu karşılaştırma (LSD) analizleri tablo 73'te verilmiştir.

Tablo 73. Mesleklere göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Meslek	(J) Meslek	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çiftçi	memur	-1,2969	,95880	,177
	işçi	1,9444(*)	,89449	,030
	esnaf ve zanaatkar	,4402	,55651	,429
	serbest meslek	,5097	1,06335	,632
	ev hanımı	-,7296	,48854	,136
Memur	çiftçi	1,2969	,95880	,177
	işçi	3,2414(*)	1,22547	,008

	esnaf ve zanaatkar	1,7371	1,00567	,085
	serbest meslek	1,8066	1,35366	,183
	ev hanımı	,5673	,96971	,559
İşçi	çiftçi	-1,9444(*)	,89449	,030
	memur	-3,2414(*)	1,22547	,008
	esnaf ve zanaatkar	-1,5043	,94455	,112
	serbest meslek	-1,4348	1,30889	,273
	ev hanımı	-2,6740(*)	,90617	,003
Esnaf ve zanaatkar	çiftçi	-,4402	,55651	,429
	memur	-1,7371	1,00567	,085
	işçi	1,5043	,94455	,112
	serbest meslek	,0695	1,10580	,950
	ev hanımı	-1,1698(*)	,57510	,042
Serbest meslek	çiftçi	-,5097	1,06335	,632
	memur	-1,8066	1,35366	,183
	işçi	1,4348	1,30889	,273
	esnaf ve zanaatkar	-,0695	1,10580	,950
	ev hanımı	-1,2393	1,07320	,249
Ev hanımı	çiftçi	,7296	,48854	,136
	memur	-,5673	,96971	,559
	işçi	2,6740(*)	,90617	,003
	esnaf ve zanaatkar	1,1698(*)	,57510	,042
	serbest meslek	1,2393	1,07320	,249

Guruplar arası çoklu karşılaştırma analiz sonuçları, çiftçiler ve memurların ahlakî anlatıma yönelik tutum düzeyleri, işçilere göre daha yüksektir. İşçilerin, ahlakî değerlere bağlılık düzeyleri, ev hanımlarına göre daha düşüktür. Esnaf ve zanaatkarların, ev hanımları bakımından daha düşük bir ahlakî tutum düzeyinde oldukları görülmektedir. Diğer taraftan serbest meslektekilerin ahlaki tutum ve davranışları ile diğer meslektekiler arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı saptanmıştır.

8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve çevresinde ekonomik durum değişkenine göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 74'te verilmiştir.

Tablo 74. Ekonomik duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok iyi	26	44,26	6,55169
İyi	154	45,38	5,34704
Orta	275	45,01	4,62811
Düşük	94	44,55	4,36904

Çok düşük	51	45,0784	4,71950
Toplam	600	45,0117	4,87933

Tablo 75. Ekonomik duruma göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	55,577	4	13,894	,582	,676
Gurup içi	14205,341	595	23,875		
Toplam	14260,918	599			

Örneklem gurubunun ekonomik durumlarına bağlı olarak, ahlakî anlatıma yönelik tutumlardaki farklılaşmanın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır[F (4;595)= ,582, p>.05]. Betimsel istatistik dağılımlarına göre örneklem gurubunun ahlakî anlatıma yönelik tutum puan ortalamaları, kendilerini ekonomik olarak üst tabakada görenlerde 44.26, ortanın üstündekilerde 45.38, orta tabakadakilerde 45.01, ortanın altı tabakadakilerde 44.55 ve alt tabakadakilerde 45.07 şeklinde belirlenmiştir. Kendilerini ortanın üstü tabakada gören deneklerin dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumlarının puan ortalaması, diğer ekonomik tabakalaşmalar bakımından daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ortanın altı ve üst tabakanın ahlakî anlatıma yönelik tutum puan ortalamalarının düşük olduğu görülmektedir.

9. Dindarlık Durumu ve Dinin Ahlakî Anlatımı

Gördes ve çevresinde ahlakî anlatıma yönelik tutumların kendi dindarlık algısına göre betimsel istatistikleri tablo 76’da verilmiştir.

Tablo 76. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok dindar	36	49,83	5,59847
Dindar	348	45,78	4,26933
Din ile az ilgili	211	43,10	4,47304
Din ile hiç ilgisi yok	5	37,00	11,22497
Toplam	600	45,01	4,87933

Bu bulgulardan, örneklem gurubunda kendilerini çok dindar olarak görenlerin ahlakî anlatıma yönelik tutum ortalamasının (49.83) en yüksek puana ulaştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kendilerini dindar olarak gören deneklerin ahlakî

anlatıma yönelik tutumlarının puan ortalaması (45.78), din ile az ilgili bulanların puan ortalamasına (43.10) ve din ile hiç ilgili görmeyenlerin puan ortalamasına (37.00) göre daha yüksektir.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin kendi dindarlık algısına göre ahlakî anlatıma yönelik tutumların farklılaştığını gösteren betimsel istatistiklerin anlamlılık seviyesini ortaya koyan varyans (ANOVA) analizi sonuçları tablo 77’de gösterilmiştir.

Tablo 77. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	2133,376	3	711,125	34,948	,000
Gurup içi	12127,542	596	20,348		
Toplam	14260,918	599			

Bulgulardan örneklem gurubunun kendilerini dindarlık bakımından sıfatlandırmalarına göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarındaki farklılaşmanın anlamlı olduğu anlaşılmaktadır[F (3;596)= 34,948, p<.05].

Örneklem gurubunun dindarlık sıfatlamasına göre ahlakî anlatıma yönelik tutumlarındaki anlamlı farklılaşmanın guruplar arasındaki ilişkisini belirlemek üzere yapılan varyans (ANOVA) analizi sonrası LSD testi sonuçları tablo 78’de betimlenmiştir.

Tablo 78. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin ahlakî anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Dindarlık durumu	(J) Dindarlık durumu	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çok dindar	dindar	4,0489(*)	,78975	,000
	din ile az ilgili	6,7291(*)	,81343	,000
	din ile hiç ilgisi yok	12,8333(*)	2,15288	,000
Dindar	çok dindar	-4,0489(*)	,78975	,000
	din ile az ilgili	2,6802(*)	,39358	,000
	din ile hiç ilgisi yok	8,7845(*)	2,03178	,000
Din ile az ilgili	çok dindar	-6,7291(*)	,81343	,000
	dindar	-2,6802(*)	,39358	,000
	din ile hiç ilgisi yok	6,1043(*)	2,04110	,003
Din ile hiç ilgisi yok	çok dindar	-12,8333(*)	2,15288	,000
	Dindar	-8,7845(*)	2,03178	,000
	din ile az ilgili	-6,1043(*)	2,04110	,003

Gördes ve çevresinde kendilerini çok dindar olarak görenlerin, ahlakî anlatıma yönelik tutum düzeyleri, kendilerini dindar, din ile az ilgili bulan ve din ile hiç ilgili görmeyenlere nazaran çok yüksektir. Aynı şekilde kendilerini dindar olarak niteleyen deneklerin ahlakî değer ve normlara bağlılık düzeyleri, kendilerini dinle az ilgili veya din ile hiç ilgisi yok şeklinde niteleyenlere göre daha güçlüdür. Din ile az ilgili olanlar da din ile hiç ilgisi olmayanlar bakımından ahlakî kurallara daha olumlu bir ilgi düzeyine sahiptirler. Din ile hiç ilgisi olmayanların ise diğer guruplara göre ahlakî anlatıma yönelik tutum düzeylerinin çok düşük olduğu gözlenmektedir.

Sonuç olarak, Gördes ve çevre köylerinde dinin ahlâk boyutuna yönelik tutumların, örneklem gurubunun demografik ve sosyo-kültürel durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır.

C. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Pratik Anlatımı

İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi evrensel dinlerin iman ile birlikte bir takım pratiklere katılmaya önem verdikleri bilinmektedir. Aslında inanma ve ibadet veya tapınma gerek ilkel gerekse evrensel dinlerde görülen dinî yaşayış içinde en temel tezahür olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim, İslam'da ibadetlere katılıma çok büyük önem verilmiştir. İslam'da bireyin zorunlu olarak (farz) yapması gereken ibadetler yanında Hz Peygamber'in uyguladığı sünnet veya nafil ibadetler de vardır. İbadetlere katılım düzeyi, bireyin dindarlığını ve toplumda dinin yeri ve konumunu belirlemede önemli bir göstergedir. Özellikle ibadetlere ilgi diğer dindarlık boyutlarına göre daha kolay gözlenen bir fenomen olduğu için din sosyolojisi çalışmalarında daha fazla önem verilmiştir.

Araştırma alanında İslam'da, namaz, hac, zekat, oruç, kurban, fitre, bayram namazları, teravih namazı, nafil ibadetlere katılım düzeylerinin demografik ve sosyo-kültürel değişkenlere göre ilişkileri ele alınacaktır.

1.Cinsiyet ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve çevresinde cinsiyet faktörüne bağlı olarak dinin pratik anlatımına yönelik tutumların t-Testi sonuçları tablo 79'da verilmiştir.

Tablo 79. Cinsiyete göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların t-Testi sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t	p
Erkek	318	46,6478	8,40845	597,904	13,752	,000
Kadın	282	37,7943	7,36107			

Tablo 79'dan anlaşıldığı üzere cinsiyet değişkeni bakımından ibadetlere bağlılık düzeyi anlamlı bir farklılık göstermektedir[T (598)= 13,66, p<.05]. Erkeklerin dinin pratik

anlatımına yönelik tutum düzeyleri (46.68) kadınlara (37.79) göre daha yüksektir. Esasen ölçeğin yapısı gereğince kadınların ibadetlere ilgi düzeyinin düşük olması beklenmekteydi. Çünkü, ölçekte kadınların geleneksel olarak katılmadığı Cuma, bayram namazı ve cemaatle namaz kılma gibi camide toplu olarak yapılan ibadetlere yönelik maddeler vardı. Doğal olarak kadınlar, bu maddelerden sadece bir puan aldılar. Dinin pratik anlatımı ölçeğinde kadınların aleyhine maddeler olduğu için kadınlar, erkeklerden çok düşük düzeyde ibadetlere katılım göstermiş olabilir. Nitekim, araştırma bulgusunun aksine mülakat ve gözlemlerden elde edilen verilere göre kadınların erkeklerden daha çok ibadetlere bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, namaz ibadetine kadınların daha çok ilgi gösterdiği hem Gördes merkez hem de köylerde mülakata katılan herkes tarafından vurgulanmıştır. Oruç ibadetine ise gerek erkekler gerekse kadınlar yüksek düzeylerde bağlılık göstermesine karşın erkeklerin, köy veya Gördes dışına çıktıklarında bu ibadeti aksattıkları belirtilmiştir. Yine erkekler, kadınlara göre nafile ibadetlere çok fazla rağbet etmediklerini söylemişlerdir. Ancak kadınlar, namaz, oruç ve nafile ibadet gibi pratikleri daha çok yerine getirmelerine ve dini emirler ve ibadetler hakkında bilgi edinmeye hevesli olmalarına rağmen din hakkında erkeklerden daha az bilgiye sahiptirler. Bu yüzden kasaba ve köy sosyal hayatında kadınların dindarlığı, derin dinî hislere ve alışkanlıklara göre şekillenmektedir.

Gördes ve köylerinde Cuma ve Bayram namazları yoğun ilgi görmektedir. Ancak, görüşme yapılan şahıslar tarafından, Cuma ve bayram namazı kılmayan erkeklerin de olduğu ileri sürülmektedir. Erkeklerin, teravih namazlarına Ramazan'ın ilk günleri yüksek düzeyde katılım gösterdikleri gözlenmesine karşın Ramazan ayının ortalarına ve sonuna doğru ilgi, hissedilir derecede düşmektedir. Gördes merkezde teravih namazını kılmak için Divan ve Orta camilerine giden kadın sayısı ortalama 100 civarında olmasına karşın köylerde camiye giden kadın sayısı üç veya beşi geçmez. Bununla birlikte Gördes ve köylerinde mübarek gün ve gecelerde erkek ve kadınlar arasında ibadet ve dua edenlerin arttığı görüşülen şahıslar tarafından belirtilmiştir. Nitekim, araştırma boyunca Gördes merkezde Kadir gecesinde cami cemaatinde çok büyük bir artış olduğu ve camilerin dolup taşıdığı gözlenmiştir. Şu halde Gördes ve köylerinde Ramazan ayında, kutsal gün ve gecelerde hem erkeklerin hem de kadınların ibadetlere yoğun şekilde ilgi gösterdikleri söylenebilir. Ancak, özellikle Gördes merkezde kutsal ay, gün ve gecelerde ibadetlere karşı ilgisiz kalanların da olduğu gözlenebilir.

Gördes ve köylerinde de ibadetlerin ifasında cinsiyete dayalı rol farklılaşması gözlenmektedir. Geleneksel olarak hac, zekat, fitre, kurban gibi ekonomik ibadetlerin

yönetimi ve uygulanması erkeklere aittir. Bu açıdan erkek, namaz kıldırır, kurban keser, mevlit, düğün ve ölü ile ilgili dinî gelenekleri yürütür. Ailenin geçimi ve ekonomik organizasyonu erkeğin kontrolünde olduğu için zekat ve fitreyi erkek verir. Bununla birlikte zengin, fakir ayrımı gözetilmeksizin çok yaygın olarak uygulanan fitre ve kurban ibadetlerine karşın, zekata yeterince önem verilmediği, katılımcılar tarafından çok vurgulanmıştır. Nitekim, yapılan mülakatlar esnasında birçok katılımcı, “bütün zenginler gerçekten varlıklarının zekatını verseler memlekette fakir kalmaz” şeklindeki yargıda birleşmişlerdir. Aynı şekilde hac ve kurban ibadetlerinin kadınlar tarafından yerine getirilmesi, erkeğin izin ve onayına bağlıdır. Nitekim, örneklem alanında yapılan mülakatlardan hacca giden kadının çok az olduğu öğrenilmiştir. Diğer taraftan hem kadınların hem de erkeklerin ileri yaşlarda hacca gitmeyi tercih ettikleri de ifade edilmiştir. Bunun nedeni olarak hacı olduktan sonra “hacılığın sorumluluk ve gereklerini yerine getirememe” endişesi ileri sürülmüştür. Buna rağmen Gördes’te “kıyamet ya hacıdan ya da hocadan kopacak” veya “bir de hacı olacak” deyimlerinin, dinî kısıtlamalara uygun tutum ve davranışlar göstermeyen hacı ve hocalar için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de Gördes örneğinin dinî pratiklere yönelik tutum düzeylerini gösteren nitel verileri destekleyen araştırma sonuçları vardır. Türkiye’de köy, kasaba ve şehir düzeyinde yapılan araştırmalarda kadınların, erkeklere göre namaz, oruç, nafile ibadet gibi pratiklere daha fazla bağlı oldukları belirlenmiştir⁴⁸⁰. Bununla birlikte Türkiye’de yapılan bazı alan araştırmalarında Gördes ve çevre köyleri örneğinden elde edilen nicel veriyle örtüşen bulgulara da ulaşılmıştır. Bu tür bulgularda erkeklerin, kadınlara göre ibadete yönelik tutum düzeyleri daha yüksek çıkmıştır⁴⁸¹.

Görüldüğü gibi Türkiye’de yapılan araştırmaların sonuçları, Gördes örneğinde cinsiyet faktörü ile dinin pratik anlatımına yönelik nicel bulguyu büyük oranda desteklememektedir. Ancak nitel verilere göre Türkiye’nin değişik şehirlerinde, köylerinde ve Gördes’te kadınların erkeklere göre ibadete daha fazla bağlı oldukları söylenebilir.

⁴⁸⁰ İ. Yasa, **Ankara’da Gecekondu Aileleri**, s.223-224; İ. Yasa, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, s.94-95; İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyü’nün İctimaî-İktisadî Yapısı**, s.212; İ. Yasa, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, s.243; C. Çelik, **a.g.e.**, s.214-215,223,240. M. Bayyigit, **Türkiye’de Hac Olayı**, s.95-96. R. Taşcıoğlu, **a.g.m.**, s.35; H.Z. Ülken-N.Ş. Kösemihal-C. Tanyol, “Karataş Köyü Monografisi”, s.97.

⁴⁸¹ M.E. Köktaş, **a.g.e.**, s.107,113-114; N. Akyüz, **Ankara’nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma**, s.89; M. Koştaş, **a.g.e.**, s.54,58,63; Veysel Uysal, **Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, İstanbul, 1996, s.64,68,76; Veysel Uysal, **Psiko-Sosyal Açından Oruç**, Ankara, 1994, s.61; Ö. Ozankaya, **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, s.55; A. Albayrak, **a.g.e.**, s.93; İhsan Çapcıoğlu, **Sosyal Değişme Sürecinde Din ve Kadının Toplumsal Konumu (Kastamonu Örneği)**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003, s.97.

2. Yaş ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve çevresinde yaşa göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 80’de gösterilmiştir.

Tablo 80. Yaş guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
18*30	160	38,67	9,00562
31*40	148	42,79	8,90559
41*50	141	43,48	8,33548
51*60	84	45,40	8,76482
61 ve üstü	67	45,34	8,95367
Toplam	600	42,50	9,10796

Bulgulara göre 18-30 yaş gurubunun dinin pratik anlatımına yönelik tutumları (38.67), 31-40 yaş gurubuna (42.79), 41-50 yaş gurubuna (43.48), 51-60 yaş gurubuna (45.40) ve 61 ve üzeri yaş guruplarına (45.34) göre düşüktür. Gördes ve çevre köyleri örneklem gurubunun dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının yaş guruplarına göre farklılaştığı ve yaş ilerledikçe ibadetlere bağlılık düzeyinin arttığı gözlenmektedir.

Tablo 81. Yaş guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans analizi (ANOVA) sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	3741,775	4	935,444	12,113	,000
Gurup içi	45948,183	595	77,224		
Toplam	49689,958	599			

Dinin pratik anlatımına yönelik tutumlar, yaş gurupları bakımından anlamlı bir farklılık göstermektedir [F (4,595)= 12,113, p<.05]. Öyleyse örneklem gurubunun ibadetlere bağlılık düzeyinin yaş guruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değiştiği ifade edilebilir.

Yaş gurupları arasındaki dinin pratik anlatımına yönelik tutumlardaki anlamlı farklılaşmanın hangi guruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD testi sonuçları Tablo 82’de verilmiştir.

Tablo 82. Yaş guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Yaş	(J) Yaş	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
18*30	31*40	-4,1155(*)	1,00221	,000

	41*50	-4,8144(*)	1,01505	,000
	51*60	-6,7298(*)	1,18405	,000
	61 ve üstü	-6,6683(*)	1,27877	,000
31*40	18*30	4,1155(*)	1,00221	,000
	41*50	-,6988	1,03415	,499
	51*60	-2,6142(*)	1,20046	,030
	61 ve üstü	-2,5527(*)	1,29398	,049
41*50	18*30	4,8144(*)	1,01505	,000
	31*40	,6988	1,03415	,499
	51*60	-1,9154	1,21121	,114
	61 ve üstü	-1,8539	1,30395	,156
51*60	18*30	6,7298(*)	1,18405	,000
	31*40	2,6142(*)	1,20046	,030
	41*50	1,9154	1,21121	,114
	61 ve üstü	,0615	1,43942	,966
61 ve üstü	18*30	6,6683(*)	1,27877	,000
	31*40	2,5527(*)	1,29398	,049
	41*50	1,8539	1,30395	,156
	51*60	-,0615	1,43942	,966

Gördes ve köylerinde 18-30 yaşları arasındaki deneklerin, dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının, 31-40 yaş arasında bulunanlara, 41-50 yaş gurubuna, 51-60 yaş gurubuna ve 61 ve üzeri yaştakilere göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. 31-40 yaş arasında bulunanların, 51-60 yaştakilere ve 61-üzeri yaş gurubuna göre ibadetlere bağlılık düzeyleri daha düşüktür.

Araştırma bulgusu, alanda yapılan gözlem ve mülakatlardan elde edilen verilerle örtüşmektedir. Gördes merkezde cami cemaatinin orta ve üzeri yaş gurubundan oluştuğu gözlenmiştir. Bu durum örneklem gurubu köyler için de geçerlidir. Köylerde yapılan görüşmelerde camiye devam edenlerin ve ibadetleri düzenli olarak yerine getirenlerin genellikle yaşlılaş olduğu belirlenmiştir. Yaşlılar, bireysel, toplu ibadetlere, mevlit, sünnet veya cenaze gibi dini törenlere daha yoğun ilgi göstermektedirler.

Yaşlıların gençlere göre ibadetlere daha fazla ilgi göstermelerinde tarımsal, sosyo-ekonomik faaliyetler ve gündelik hayattaki yoğun iş temposu belirleyici bir etkidir. Çünkü, tarım ve ticaret sektöründe aktif olarak rol alan kesim gençler ve orta yaşlılardır. Yaşlılar ise bilgi birikimi ve tecrübeleriyle gençlere yönlendirme yapmaktadırlar. Yaşlılar, özellikle köylerde çalışma hayatından bütünüyle kopmamaktadırlar. Ancak, onlar, hafif işlerde çalışmakta veya çalışma şartlarını kendileri belirlemektedirler. Yaşlıların çalışma şartları genç ve orta yaşlılara göre daha rahat ve serbesttir. Dolayısıyla Gençler, günlük meşgaleleri nedeniyle ibadetleri aksatabilmektedirler.

Gördes ve köylerinde gençlerin, daha çok gündelik hayatı kazanma uğraşısı içinde oldukları gözlenmektedir. Onlar için öncelik ekonomik faaliyetler, “para kazanma” güdüsüdür. Dolayısıyla ibadetler veya din, yaşlanınca gündeme alınması gereken konular olarak görülmektedir. Nitekim, ibadet edip etmediklerini sorduğum gençler, “yaşlanınca yaparız” şeklinde cevaplamışlardır. Gençlerin köy dışına çıktıkları zaman, namaz ve oruç ibadetini yerine getirmedikleri ifade edilmiştir. Esasen Gördes ve köylerinde dinî normlardan sapmanın, normlaştığı ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle Gördes ve köylerde gençlerin sadece Cuma ve Bayram namazı kılmaları zamanla normlaşmıştır. İbadetler ilgi, toplumsal baskı aracı olmaktan çıkmıştır. Gençlerin ibadetleri düzenli olarak ifa etmemelerinde sosyo-ekonomik değişme, günlük meşgaleler, dinî normlardaki değişme ve toplumsal baskının hafiflemesi rol oynamış olabilir.

Gördes örneğinde olduğu gibi Türkiye’de yapılan bir çok araştırmada yaş ilerledikçe ibadetlere karşı ilginin arttığı sonucuna ulaşılmıştır⁴⁸². O halde Türkiye’nin değişik şehir ve köylerinden elde edilen bulgularla Gördes ve çevre köylerinde yaş guruplarına göre ibadetlere bağlı düzeyleri arasındaki farklılaşma arasında büyük benzerlik bulunduğu söylenebilir. Şu halde Gördes ve çevre köylerinde yaş arttıkça ibadetlere ilginin de arttığı ileri sürülebilir.

3. Sosyal Çevre ve Dinin Pratik Anlatımı

3.1. Doğum Yeri ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının betimsel istatistikleri tablo 83’te verilmiştir.

Tablo 83. Doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
İlçe	228	42,79	8,89471
Kasaba	79	39,48	8,71024
Köy	293	43,10	9,24679
Toplam	600	42,50	9,10796

⁴⁸² İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyü’nün İctimaî-İktisadî Yapısı**, s.212-213; İ. Yasa, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, s.245; Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.99,110,123, 126, 143; M. Bayyığıt, **Hac Olayı**, s.96; N. Erdentuğ, **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel ve Antropolojik İncelemeler**, s.23; N. Akyüz, **Ankara’nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma**, s.80,86,87,89; M.E. Köktaş, **a.g.e.**, s.109,114,123,128; B. Atalay, **Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükçeçit Köyü Araştırması**,s.20.F. Mansur, **a.g.e.**, s.114; A. Eserpek, **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum’un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, s.175-176; A. Albayrak, **a.g.e.**, s.97; F. Efe, **a.g.e.**, s.179; R. Taşcıoğlu, **a.g.m.**, s.35.

Gördes ve çevresinde doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır. Köy doğumluların (43.10), ilçe (42.79) ve kasaba doğumlulara (39.48) göre ibadetlere daha fazla ilgi gösterdikleri görülmektedir. Kasaba kökenlilerde dinin pratik anlatımına yönelik puan ortalaması en düşük düzeydedir. İlçe kökenlilerde biraz artmakta ve köy kökenlilerde ise en yüksek seviyeye ulaşmaktadır.

Tablo 84. Doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	845,997	2	422,999	5,170	,006
Gurup içi	48843,961	597	81,816		
Toplam	49689,958	599			

Tablo 85. Doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans analizi sonrası Post Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Doğum yeri	(J) Doğum yeri	Guruplar Arası Anlamli Fark(I-J)	Standart Hata	p
İlçe	Kasaba	3,3128(*)	1,18088	,005
	Köy	-,3085	,79880	,699
Kasaba	İlçe	-3,3128(*)	1,18088	,005
	Köy	-3,6214(*)	1,14668	,002
Köy	İlçe	,3085	,79880	,699
	Kasaba	3,6214(*)	1,14668	,002

Tablo 84 ve 85'te görüldüğü gibi doğum yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlar anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır[F (2,597)= 5,138, p<.05]. Gördes ve çevre köylerinde ilçe ve köy doğumluların, kasaba doğumlulara göre ibadetlere daha fazla ilgi gösterdikleri gözlenmektedir. Köy ile ilçe arasında ibadetlere ilgide manidar bir farkın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

3.2. İlçe Merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Pratik Anlatımı

Örneklem olarak seçilen Gördes merkez, kasaba ve köylere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 86'da verilmiştir.

Tablo 86. Yerleşim yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Benlieli	60	43,41	9,17863
Doğanpınar	50	45,72	8,50220

Kalemoğlu	57	38,52	9,30266
Kayacık	81	39,58	8,13613
Yakaköy	72	44,13	8,72798
Bayat	38	42,84	7,96114
Gördes	242	43,00	9,30444
Toplam	600	42,50	9,10796

Gördes ve köyleri örnekleminin dinin pratik anlatımına yönelik tutumları, yerleşim birimlerine göre farklılaşmaktadır. Bulgular, Doğanpınar köyünün ibadetlere bağlılık düzeyi puan ortalamasının en yüksek (45.72), Kalemoğlu'nun puan ortalamasının (38.52) ise en düşük olduğunu göstermektedir. Benlieli köyünün ibadet boyutuna yönelik tutum puan ortalaması 43.41, Yakaköy'ün 44.13, Kayacık Kasabası'nın 39.58, Bayat'ın 42.84 ve Gördes merkezin 43.00'dır. Kayacık kasabasının dinin pratik anlatıma yönelik tutum puan ortalaması, Yakaköy, Bayat, Doğanpınar, Benlieli ve Gördes merkeze göre daha düşük, Kalemoğlu köyüne göre yüksektir. Gördes merkezin puan ortalaması ise Kalemoğlu'na, Kayacık'a ve Bayat'a göre yüksek, Doğanpınar'a Benlieli'ne ve Yakaköy'e göre daha düşüktür. Bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde ibadetlere bağlılık düzeyleri, köy, kasaba ve ilçe sosyal çevrelerine göre farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın anlam düzeyini gösteren varyans analizi sonuçları tablo 87'de verilmiştir.

Tablo 87. Yerleşim yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	2417,692	6	402,949	5,055	,000
Gurup içi	47272,266	593	79,717		
Toplam	49689,958	599			

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin ibadetlere karşı ilgilerinde farklılaşmanın yerleşim birimlerine göre anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır[F (6,593)= 5,055, p<.05]. Tablo 88'de ise yerleşim birimlerine göre ibadet boyutuna yönelik tutumlarda gözlenen anlamlı farklılaşmanın guruplar arası ilişkileri işlenmiştir.

Tablo 88. Yerleşim yerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Yerleşim yeri	(J) Yerleşim yeri	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Benlieli	Doğanpınar	-2,3033	1,70967	,178
	Kalemoğlu	4,8904(*)	1,65141	,003
	Kayacık	3,8364(*)	1,52078	,012
	Yakaköy	-,7222	1,56071	,644

	Bayat	,5746	1,85106	,756
	Gördes	,4167	1,28764	,746
Doğanpınar	Benlieli	2,3033	1,70967	,178
	Kalemoğlu	7,1937(*)	1,73000	,000
	Kayacık	6,1398(*)	1,60577	,000
	Yakaköy	1,5811	1,64363	,336
	Bayat	2,8779	1,92150	,135
	Gördes	2,7200	1,38699	,050
	Kalemoğlu	Benlieli	-4,8904(*)	1,65141
Doğanpınar		-7,1937(*)	1,73000	,000
Kayacık		-1,0539	1,54360	,495
Yakaköy		-5,6126(*)	1,58295	,000
Bayat		-4,3158(*)	1,86986	,021
Gördes		-4,4737(*)	1,31452	,001
Kayacık	Benlieli	-3,8364(*)	1,52078	,012
	Doğanpınar	-6,1398(*)	1,60577	,000
	Kalemoğlu	1,0539	1,54360	,495
	Yakaköy	-4,5586(*)	1,44615	,002
	Bayat	-3,2619	1,75556	,064
	Gördes	-3,4198(*)	1,14611	,003
Yakaköy	Benlieli	,7222	1,56071	,644
	Doğanpınar	-1,5811	1,64363	,336
	Kalemoğlu	5,6126(*)	1,58295	,000
	Kayacık	4,5586(*)	1,44615	,002
	Bayat	1,2968	1,79025	,469
	Gördes	1,1389	1,19858	,342
Bayat	Benlieli	-,5746	1,85106	,756
	Doğanpınar	-2,8779	1,92150	,135
	Kalemoğlu	4,3158(*)	1,86986	,021
	Kayacık	3,2619	1,75556	,064
	Yakaköy	-1,2968	1,79025	,469
	Gördes	-,1579	1,55796	,919
Gördes	Benlieli	-,4167	1,28764	,746
	Doğanpınar	-2,7200	1,38699	,050
	Kalemoğlu	4,4737(*)	1,31452	,001
	Kayacık	3,4198(*)	1,14611	,003
	Yakaköy	-1,1389	1,19858	,342
	Bayat	,1579	1,55796	,919

Yerleşim birimleri arası çoklu karşılaştırma analizi, Kalemoğlu köyü ve Kayacık kasabasının, Doğanpınar, Benlieli, Yakaköy ve Gördes'e göre ibadet boyutuna yönelik tutum düzeylerinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Yine Kalemoğlu köyünün Bayat'a göre ibadatlere ilgi düzeyi düşüktür.

Daha önce belirtildiği gibi, Gördes ve çevre köylerinde ibadatlere karşı tutumlar, Türkiye'nin panoramik bir görünümü sunmaktadır. Nitekim, Gördes merkezden ibadatlere

daha fazla bağı köyler olduğu gibi, merkezden daha düşük köyler de vardır. Nitekim, Kalemoğlu köyünün ibadetleri düzenli olarak yapma sıklığı Gördes merkezden çok düşüktür. Bu köyün sosyo-kültürel yapısı diğer örneklem gurubu köylerden farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmalardan birincisi, Kalemoğlu köyünün eğitim seviyesi diğer köylere göre daha yüksektir. Bir diğeri ise köy, şehir kültürü ve etkileşimine çok açıktır. Bu köyden Ege bölgesinin gelişmiş il ve ilçelerine göç edenler vasıtasıyla şehir kültürü köye çok hızlı bir şekilde aktarılmaktadır. Son olarak diğer örneklem gurubu köylerin siyasal eğilimleri sağ ve muhafazakar olmasına karşın Kalemoğlu köyü sosyal demokrat bir köydür. Anlaşılan Kalemoğlu köyünün sosyo-kültürel yapısında din, köy-şehir etkileşimi, eğitim, siyasal ve ideolojik eğilimler gibi faktörler altında şekillenmektedir. Esasen bütün örneklem gurubu köyler ile şehir kültürünün birbirine artan orandaki etkileşiminin ve köy kültüründe giderek şehir kültürünün örneklerinin maddi kültür unsurlarından manevi kültür alanına doğru yayılmaya başladığı gözlenen bir gerçektir. Aynı şekilde kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygın bir şekilde kullanımı, bu etkileşimi tetiklemektedir. Bütün bu faktörlerin etkisi altında ibadetlere karşı ilgiler üzerinde etkin bir rol oynayan ve köy kültüründe hakim olan toplumsal baskının yoğunluğu ve şiddeti hafiflemektedir. Gördes ve köylerinde ibadet etmeyenler üzerinde toplumsal baskıdan söz etmek giderek imkansız olmaktadır. Hatta artık ibadetlere ilgisiz olmak köy kültürü haline dönüşmektedir. Yani gittikçe ibadetlere ilgisizlik, toplumsal yapıda bir sorun oluşturmamaya başlamaktadır. Bu yüzden Gördes ve köylerinde ibadetlere ilgisiz kalan geniş bir kesimin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim örneklem gurubu köylerde ve merkezde görüşülen şahıslardan elde edilen verilere göre Cuma ve bayram namazları dışında düzenli olarak namaz kılanların genellikle yaşlılar olduğu, nüfusunun geri kalanın ise namaz kılmadıkları ileri sürülmüştür. Aynı şekilde Cuma, Ramazan ve Bayramlarda kutsal gün ve gecelerde ibadetlere ilginin çok arttığı ifade edilmiştir. Yine oruç ibadetine ve fitre vermeye katılım çok yaygın iken namaza ve zekata ilginin, camiye devam edenlerin sayısının düşük olduğu öğrenilmiştir.

Bununla birlikte Gördes ve köylerinde mübarek gün ve gecelerde din, en canlı şekilde gündelik hayatta kendini hissettirmektedir. Kutsal kabul edilen gecelerde camiye ilgi yoğun şekilde gözlenmektedir. Diğer zamanlar, namaz kılmayanlar bile bu gecelerde namaza ve mevlit törenine katılmak üzere camiye gitmektedirler. Yine de mübarek gün ve gecelerde bile ibadetlere ilgi göstermeyen bir kesimin olduğu bilinmektedir. Örneğin, Gördes merkezde Ramazan ayında lokantaların camlarına gazete yapıştırılarak müşterilere hizmet verildiği gözlenmektedir.

Gördes ve köylerinde ibadetlere ilgi üzerinde ailenin de belirleyici bir rolü vardır. Çünkü, görüşülen şahıslara göre dindar ailelerin üyelerinin ibadetlere daha fazla önem vermekte, dindar olmayan aile üyeleri ise gündelik hayatlarında ibadetlere ilgisiz kalmaktadırlar.

Gördes ve köylerinin geçim kaynağı büyük oranda tarım sektörüne dayanmaktadır. Tarım sektöründe ise tütün üretimi hakim durumdadır. Tütün üretimi ise gece yarısı başlayıp bütün günü kapsayan yoğun bir çalışma temposu gerektirir. Tarımsal faaliyetler kış mevsimi dışındaki bütün mevsimlere yayılmıştır. Bu nedenle tarım sektöründe çalışan nüfusun büyük bir kısmı ibadetleri aksattıklarını ifade etmişlerdir. Nitekim, yaz aylarında hem köylerde hem de merkezde ibadetlere ilgide hissedilir derecede düşüş olduğu, kış aylarında ise arttığı söylenmiştir. Hatta Kalemoglu'ndan bir köylünün, “yazın işten kaçıldığı için cami almaz, kışın cami dolmaz, kışın okey masasından kalkılmaz” şeklindeki ifadesi, kış aylarında Cuma kılmayanların yazın yoğun iş temposundan Cuma namazını fırsat bilerek dinlenmek için Cuma'ya gittiklerini göstermektedir. Yine “Ramazan, yaz aylarına rastladığı yıllarda çalıştıkları için oruç tutamadığını” ifade edenlerle de karşılaşmıştır.

Sonuç olarak, doğum yeri ve yerleşim çevresine göre dinî pratiklere ilginin farklılaşmasında tarımsal faaliyetler, köy şehir kültürünün birbirlerine artan etkileşimi, toplumsal baskının zayıflaması, siyasal ve ideolojik eğilimler, bireysel ilgiler ve aile gibi etkenler rol oynayabilir.

4. Eğitim ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik sonuçları tablo 89'da verilmiştir.

Tablo 89. Eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Okur-yazar değil	59	40,62	9,20438
Okur yazar	22	46,95	6,73638
İlkokul	303	41,95	8,83239
Ortaokul	87	43,78	9,65862
Lise	97	42,59	9,54448
Yüksekokul/fakülte	32	44,43	8,97645
Toplam	600	42,50	9,10796

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını gösteren varyans (ANOVA) analiz sonuçları tablo 90'da verilmiştir

Tablo 90. Eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	997,809	5	199,562	2,434	,034
Gurup içi	48692,149	594	81,973		
Toplam	49689,958	599			

Tablo 89 ve 90 birlikte ele alındığında Gördes ve köyleri örnekleminin dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirtilebilir[F (5;594)= 2,434, p<.05]. Okur-yazar olmayanların ibadetlere ilgi düzeylerini gösteren puan ortalaması (40.62), okur-yazarların (46.95), ilkokul (41.95), ortaokul (43.78), lise (42.59) ve üniversite mezunlarının puan ortalamalarından (44.43) daha düşüktür. İbadetlere bağlılık düzeyi en yüksek gurup, okur-yazarlardır. Üniversite mezunlarında ise ilkokul, ortaokul, ve lise mezunlarına göre ibadetlere ilgide bir yoğunluk göze çarpmaktadır.

Gördes, Köy, kasabalarında dinin pratik anlatımının hangi guruplar arasında anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan varyans analizi sonrası LSD testi sonuçları tablo 91'de incelenmiştir.

Tablo 91. Eğitim durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Okur-yazar değil	okur yazar	-6,3274(*)	2,26173	,005
	ilkokul	-1,3267	1,28838	,304
	ortaokul	-3,1545(*)	1,52696	,039
	lise	-1,9708	1,49481	,188
	yüksekokul/fakülte	-3,8104	1,98772	,056
Okur yazar	okur-yazar değil	6,3274(*)	2,26173	,005
	ilkokul	5,0008(*)	1,99915	,013
	ortaokul	3,1729	2,16062	,142
	lise	4,3566(*)	2,13802	,042
	yüksekokul/fakülte	2,5170	2,50753	,316
İlkokul	okur-yazar değil	1,3267	1,28838	,304
	okur yazar	-5,0008(*)	1,99915	,013
	ortaokul	-1,8278	1,10125	,097
	lise	-,6441	1,05623	,542
	yüksekokul/fakülte	-2,4837	1,68292	,141

Ortaokul	okur-yazar değil	3,1545(*)	1,52696	,039
	okur yazar	-3,1729	2,16062	,142
	ilkokul	1,8278	1,10125	,097
	lise	1,1837	1,33690	,376
	yüksekokul/fakülte	-,6559	1,87187	,726
Lise	okur-yazar değil	1,9708	1,49481	,188
	okur yazar	-4,3566(*)	2,13802	,042
	ilkokul	,6441	1,05623	,542
	ortaokul	-1,1837	1,33690	,376
	yüksekokul/fakülte	-1,8396	1,84574	,319
Yüksekokul/ fakülte	okur-yazar değil	3,8104	1,98772	,056
	okur yazar	-2,5170	2,50753	,316
	ilkokul	2,4837	1,68292	,141
	ortaokul	,6559	1,87187	,726
	lise	1,8396	1,84574	,319

Guruplar arası çoklu karşılaştırmaya göre okuma-yazma bilmeyenler, okur-yazar ve ortaokul mezunlarına göre ibadetleri daha az yerine getirmektedir. Mülakat formlarının uygulanışı esnasında okuma-yazma bilmeyen katılımcıların büyük çoğunluğunun kadınlar olduğu gözlenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi kadınların, toplu olarak yapılan ibadetlere katılmamaları, kurban, fitre veya zekat gibi ibadetlerin kontrol ve yönetiminin erkeklerde olması gibi nedenlerle pratik anlatıma yönelik tutumları düşük çıkmıştır. Halbuki gözlemler ve mülakatlardan elde edilen nitel verilere göre kadınlar, erkeklere nazaran namaz, oruç ve nafil ibadet gibi pratiklere daha fazla özen göstermektedirler. Bu nedenle okum-yazma bilmeyenlerin pratik anlatıma yönelik tutumları diğer guruplara göre daha düşük olabilir⁴⁸³.

Her hangi bir örgün eğitim almadan okuma-yazma öğrenenlerin, ilkokul ve lise mezunları açısından ibadetlere ilgileri daha yüksektir. Bununla birlikte örgün eğitim kurumlarından mezun olanlar arasında ibadetlere yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı gözlenmektedir. Bütün bunlara göre Gördes ve çevre köylerinde eğitim durumuna bağlı olarak ibadetlere ilginin değiştiği ancak, farklılaşmanın orantısız ve inişli çıkışlı bir yol izlediği söylenebilir.

Gördes örnekleminde elde edilen verilerin aksine Türkiye’de yapılan araştırmalarda eğitim durumu arttıkça ibadetlere bağlılığın düştüğü gözlemlenmektedir⁴⁸⁴.

⁴⁸³ Bir başka araştırmada da okur-yazar olmayanların ibadet tutum düzeyleri düşük bulunmuştur. Bkz. Şahin Gürsoy, *Sosyal ve Dinî Yaşam Açısından Orta Anadolu Abdalları (Kışehir Örneği)*, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 127.

⁴⁸⁴ Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.101,122; M. Bayyigit, *Hac Olayı*, s.96. M.E. Köktaş, *a.g.e.*,79,111,116; N. Akyüz, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma*, s.117; R. Karaman, *a.g.e.*, s.98; K. Taş, *a.g.e.*, s.137.

Uysal'da eğitim düzeyi düşük olanların, ibadetlere katılma ve ibadetlerin birey ve toplum üzerindeki işlevlerini kabullenme bakımından dine karşı daha olumlu tutumlara sahip olduklarını belirtmektedir⁴⁸⁵.

5. Din Eğitimi ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve köylerinde araştırmaya katılan deneklerin din eğitimi aldıkları kuruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının betimsel istatistik sonuçları tablo 92'de verilmiştir.

Tablo 92. Din eğitimi durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
İmam hatip lisesi	55	49,07	6,54006
Kur'an kursu	88	43,77	9,24224
Cami	225	42,08	8,45266
Aile	172	41,79	9,13078
Okullardan	60	38,26	10,05892
Toplam	600	42,50	9,10796

Betimsel analizlere göre imam hatip lisesinden (49.07) ve Kur'an kursundan dinî bilgileri öğrenenlerin dinin pratik anlatımına yönelik tutum puan ortalaması (43.77), okullardan (38.26), aileden (41.79), camiden (42.08), dini öğrenenlere göre daha yüksektir.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin din eğitimi alınan kuruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren varyans (ANOVA) analiz sonuçları tablo 93'te verilmiştir.

Tablo 93. Din eğitimi durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	3718,374	4	929,594	12,032	,000
Gurup içi	45971,584	595	77,263		
Toplam	49689,958	599			

Gördes ve çevresinde araştırmaya katılan deneklerin, dinin pratik anlatımına yönelik tutumları, din eğitimi alınan kuruma göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır[F (4;595)= 12,032, p<.05]. Gördes, Köy, kasabalarında dinin pratik anlatımının hangi

⁴⁸⁵ V. Uysal, **a.g.m.**, s.269.

gruplar arasında anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan varyans analizi sonrası LSD testi sonuçları tablo 94’te incelenmiştir.

Tablo 94. Din eğitimi durumuna göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Din eğitimi	(J) Din eğitimi	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
İmam hatip lisesi	Kur’an kursu	5,3000(*)	1,51089	,000
	camii	6,9838(*)	1,32219	,000
	aile	7,2820(*)	1,36161	,000
	okullardan	10,8061(*)	1,64089	,000
Kur’an kursu	imam hatip lisesi	-5,3000(*)	1,51089	,000
	camii	1,6838	1,10516	,128
	aile	1,9820	1,15204	,086
	okullardan	5,5061(*)	1,47164	,000
Cami	imam hatip lisesi	-6,9838(*)	1,32219	,000
	Kur’an kursu	-1,6838	1,10516	,128
	aile	,2982	,89028	,738
	okullardan	3,8222(*)	1,27715	,003
Aile	imam hatip lisesi	-7,2820(*)	1,36161	,000
	Kur’an kursu	-1,9820	1,15204	,086
	camii	-,2982	,89028	,738
	okullardan	3,5240(*)	1,31792	,008
Okullardan	imam hatip lisesi	-10,8061(*)	1,64089	,000
	Kur’an kursu	-5,5061(*)	1,47164	,000
	camii	-3,8222(*)	1,27715	,003
	aile	-3,5240(*)	1,31792	,008

Bu verilerden, imam hatip lisesinden dini bilgileri öğrenenlerin ibadet boyutuna yönelik tutum düzeylerinin, Kur’an kursu, camii, aile ve okullardan öğrenenlere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Yine okullardan din eğitimi alanların, Kur’an kursundan, camiden ve aileden alanlara göre ibadetlere daha az ilgi duydukları gözlenmektedir. Bu bulgulara göre okullardan dinî bilgileri öğrenenlerin dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının, imam hatip lisesi, Kur’an kursu, camii ve aileden dini öğrenenler açısından daha düşük olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan, ibadetlere ilgi ile Kur’an kursu, camii ve aileden dini öğrenme arasında anlamlı bir farklılaşma gerçekleşmediği görülmektedir. Öyleyse yaygın ve örgün din eğitimine göre dinin pratik anlatımının farklılaştığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de din eğitimi ile ibadetlere bağlılık ilişkisinin yeterince ele alınmadığı söylenebilir. Açıkçası din sosyolojisi çalışmalarında eğitim düzeyine göre ibadetlere bağlılık arasındaki ilişkiye önem verildiği kadar, din eğitimi değişkene önem

verilmemiştir. Esasen din sosyolojisi çalışmalarında din eğitimi faktörünün de bireysel ve toplumsal dinî hayat üzerindeki etkilerinin araştırılmasının önemi ortadadır. Çünkü, Gördes örneklem gurubunun, din eğitimine göre ibadetlere bağlılık düzeylerinin farklılaşması ve şehir düzeyinde yapılan bir başka araştırmada dini bilgileri okullardan öğrenenlerin, aile, Kur'an kursu ve özel din eğitimi alanlara göre ibadetlere yönelimlerinin daha düşük olduğunun belirlenmesi, bu faktörün, bireysel ve toplumsal dinî hayatta önemli rol oynayabileceğini göstermektedir⁴⁸⁶.

6. Medeni Durum ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve köylerinde dinin pratik anlatımının medeni durum değişkenine göre betimsel istatistikleri tablo 95'te verilmiştir.

Tablo 95. Medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Evli	436	44,03	8,77883
Bekar	146	38,40	9,06268
Dul	18	38,83	5,62819
Toplam	600	42,50	9,10796

Betimsel analiz sonuçları, medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların farklılaştığını göstermektedir. Evliler (44.03), dul olanlara (38.83) ve bekarlara (38.40) göre daha yüksek dinin pratik anlatımı ölçek puan ortalaması almışlardır. Medeni durum değişkenine göre farklılaşan ölçek puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı tablo 96'daki veriler bağlamında incelenmiştir.

Tablo 96. Medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	3717,817	2	1858,908	24,140	,000
Gurup içi	45972,141	597	77,005		
Toplam	49689,958	599			

Varyans analizine göre Gördes ve çevre köylerinde evli, bekar ve dul olanların dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı

⁴⁸⁶ R. Karaman, a.g.e., s.101.

anlaşılmaktadır[F (2;597)=24,140, p<.05]. Örneklem gurubunun ibadetlere ilgi düzeylerindeki anlamlı farklılaşmaların, guruplar arası ilişkileri tablo 97’de işlenmiştir.

Tablo 97. Medeni duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Medeni durum	(J) Medeni durum	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Evli	bekar	5,6303(*)	,83908	,000
	dul	5,2011(*)	2,11061	,014
Bekar	evli	-5,6303(*)	,83908	,000
	dul	-,4292	2,19215	,845
Dul	evli	-5,2011(*)	2,11061	,014
	bekar	,4292	2,19215	,845

Guruplar arası çoklu karşılaştırmaya göre evli olanların, dul ve bekarlara göre ibadetleri yerine getirme sıklığının daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Gördes ve köylerinde bekarların ibadetlere ilgilerinin düşük olmasında aile ve sosyo-kültürel yapı etkilidir. Nitekim, ailenin ekonomik yönetimi ve idaresinden sorumlu olan baba aile ve bekar çocukları adına fitre ibadetini yerine getirir. Aynı şekilde ekonomik durumu iyi olan ailelerde zekatı baba verir. Kısaca örneklem gurubunda sosyo-kültürel olarak bekarların zekat, fitre, kurban veya hac gibi mali ibadetlerden sorumlu tutulmadıkları gözlenmektedir. Örneğin, zengin bir ailede olsa yetişkin bekarların kurban kesmedikleri ifade edilmektedir. Yörede nadiren de aileden ekonomik bağımsızlığını kazanan bekarların bu tür mali ibadetleri yerine getirdikleri belirlenmiştir. Ancak örneklem gurubundaki bekarların ekonomik bağımsızlıklarını kazansalar bile aileye bağımlı kaldıkları gözlenmektedir. bu yüzden bekar bir bireyin tam olarak ekonomik bağımsızlığını evlendikten ve baba ocağından ayrıldıktan sonra elde ettiği anlaşılmaktadır. Tabi ki, bütün bunlar ailenin dindar olup olmamasıyla yakından ilgilidir. Dindar ailelerde bekarların pratiklere ilgileri ailenin denetim ve kontrolü altındadır. Bazen bekarların namaz kılmamaları veya oruç tutmamaları aile içi problemlere neden olabilir.

Gördes’te sosyo-kültürel yapıda bekarların günlük beş vakit namaz kılmamaları normal karşılanmaktadır. Başka bir ifadeyle namaz ibadetini yerine getirmemeleri karşısında toplumsal bir tepki veya baskı oluşmamaktadır. Soyo-kültürel olarak bekarların cumaya gitmeleri, bayram namazı kılmaları veya oruç tutmaları yeterli olmaktadır. Ancak, hem ilçe merkezi hem de köy kültüründe bekarların oruç, bayram namazı veya teravih namazına karşı ilgilerinin daha yoğun olmasına karşın cemaatle namaza karşı son derece ilgisiz kaldıkları gözlenmektedir. Nitekim, örneklem gurubunda görüşülen bekarlar,

genellikle günlük beş vakit namaz kılmadıklarını veya camii cemaatine devam etmediklerini ifade etmişlerdir. Buna göre Gördes'te bekarların, günlük beş vakit namaz, oruç, zekat, hac, kurban ve fitre gibi pratiklere ilgilerini, sosyo-kültürel yapı ve aile yapısının belirlediği söylenebilir.

Diğer taraftan dul olanların evlilere göre ibadetlere ilgilerinin düşük olmasında cinsiyet faktörü sosyo ekonomik yapı etkili olabilir. Nitekim, araştırma esnasında dul olanlardan sadece bir kişinin erkek, geri kalanların ise kadın olduğu tespit edilmiştir. Kadınların ise geleneksel olarak, camide yapılan toplu ibadetlere katılmadıkları bilinmektedir. Esasen dul olanlar, bireysel olarak namaz, oruç, nafile ibadet gibi pratikleri düzenli olarak yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Örneğin, örneklem gurubunda dul olanlardan sadece bir kişi hiçbir zaman beş vakit namaz kılmadığını, iki kişi ise ara sıra diğerleri ise düzenli olarak kıldıklarını söylemiştir. Yine bir dul, “dul kaldıktan sonra daha fazla ibadetlerime özen gösteriyorum. Çünkü, ibadetler beni her türlü dedikodudan koruyor” demiştir. Buna göre ibadetlerin, dul kalanlara karşı geleneksel kültürdeki toplumsal bakışa ve baskıya karşı koruma ve güvenlik fonksiyonu gördüğü belirtilebilir. Ayrıca dul olanların sosyo-ekonomik yapı olarak orta ve ortanın altı tabakada oldukları gözlenmiştir. Doğal olarak dul olanların sosyo-ekonomik yapıları İslam'da mali ibadetlere karşı tutumlarını belirlemektedir. Özellikle zekat ve hac ibadetlerine bağlılık sosyo-ekonomik tabakaya göre şekillenmektedir. Ancak Gördes'te geleneksel olarak zengin ve fakir tabakalaşmasına bakılmaksızın fitre ve kurban ibadetlerine ilgi daha sıkı bir şekilde gözlenmektedir. Bu durum dul kalanlar için de geçerlidir. Nitekim dulların büyük çoğunluğu düzenli olarak fitre verdiklerini ve kurban kestiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla dulların sosyo-ekonomik ve cinsiyet özellikleri yüzünden, onların, ibadetlere karşı ilgilerine yönelik nicel araştırma verisinin nitel verilerle desteklenemediği sonucu çıkarılabilir.

Gördes örneğinde olduğu gibi Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda medeni durum değişkeni ile dinî pratiklere düşkünlük arasında yakın bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Buna göre evliler, bekarlara nazaran ibadetlere daha çok bağlıdırlar⁴⁸⁷. Görüldüğü gibi bu sonuç, araştırma bulgusunu desteklemektedir.

⁴⁸⁷ Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.104, M.E. Köktaş, *a.g.e.*, s.108; N. Akyüz, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma*, s.120; C. Çelik, *a.g.e.*, s.225; R. Karaman, *a.g.e.*, s.78; K. Taş, *a.g.e.*, s.139; B. Atalay, *Büyük Geçit Köyü*, s.134.

7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes'te meslekî tabakalaşmaya göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 98'de verilmiştir.

Tablo 98. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çiftçi	216	44,89	9,18354
Memur	29	47,34	7,53220
İşçi	34	40,55	9,27098
Esnaf ve zanaatkar	117	45,66	9,14821
Serbest meslek	23	40,73	7,37451
Ev hanımı	181	37,43	6,78909
Toplam	600	42,50	9,10796

Örneklem gurubunun dinin pratik anlatımına yönelik puan ortalamaları, çiftçilerde 44.89, memurlarda 47.34, işçilerde 40.55, esnaf ve zanaatkarlarda 45.66, serbest meslek sahiplerinde 40.73 ve ev hanımlarında 37.43 olduğu gözlenmektedir. Bu veriler, ev hanımlarının diğer meslek guruplarına göre dinin pratik anlatımına yönelik en düşük ölçek puan ortalaması aldıklarını göstermektedir. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik betimsel puan ortalamaları farklılaşmasının anlam düzeyini gösteren varyans analizi sonuçları tablo 99'da incelenmiştir.

Tablo 99. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	7931,519	5	1586,304	22,565	,000
Gurup içi	41758,439	594	70,300		
Toplam	49689,958	599			

Varyans analiz sonuçlarına göre Gördes'te dinin pratik anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir[F (5;594)= 22,565, p<.05]. Gördes ve çevre köyleri örnekleminin meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşan dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının çoklu karşılaştırma (LSD) analizleri tablo 100'de verilmiştir.

Tablo 100. Mesleklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Meslek	(J) Meslek	Guruplar Arası	Standart Hata	p
------------	------------	----------------	---------------	---

		Anlamlı Fark(I-J)		
Çiftçi	memur	-2,4513	1,65820	,140
	işçi	4,3347(*)	1,54697	,005
	esnaf ve zanaatkar	-,7731	,96246	,422
	serbest meslek	4,1544(*)	1,83902	,024
	ev hanımı	7,4571(*)	,84491	,000
Memur	çiftçi	2,4513	1,65820	,140
	işçi	6,7860(*)	2,11939	,001
	esnaf ve zanaatkar	1,6782	1,73926	,335
	serbest meslek	6,6057(*)	2,34109	,005
	ev hanımı	9,9084(*)	1,67707	,000
İşçi	çiftçi	-4,3347(*)	1,54697	,005
	memur	-6,7860(*)	2,11939	,001
	esnaf ve zanaatkar	-5,1078(*)	1,63356	,002
	serbest meslek	-,1803	2,26367	,937
	ev hanımı	3,1224(*)	1,56718	,047
Esnaf ve zanaatkar	çiftçi	,7731	,96246	,422
	memur	-1,6782	1,73926	,335
	işçi	5,1078(*)	1,63356	,002
	serbest meslek	4,9275(*)	1,91243	,010
	ev hanımı	8,2302(*)	,99461	,000
Serbest meslek	çiftçi	-4,1544(*)	1,83902	,024
	memur	-6,6057(*)	2,34109	,005
	işçi	,1803	2,26367	,937
	esnaf ve zanaatkar	-4,9275(*)	1,91243	,010
	ev hanımı	3,3027	1,85605	,076
Ev hanımı	çiftçi	-7,4571(*)	,84491	,000
	memur	-9,9084(*)	1,67707	,000
	işçi	-3,1224(*)	1,56718	,047
	esnaf ve zanaatkar	-8,2302(*)	,99461	,000
	serbest meslek	-3,3027	1,85605	,076

Guruplar arası çoklu karşılaştırma analiz sonuçları, çiftçilerin, işçiler, serbest meslek ve ev hanımlarına göre ibadetleri yerine getirme sıklığının daha fazla olduğunu göstermektedir. Memurlar, işçiler, serbest meslek sahipleri ve ev hanımları açısından ibadetlere daha çok bağlıdırlar. Esnaf ve zanaatkarların ise işçiler, serbest meslek sahipleri ve ev hanımlarına göre ibadetlere ilgileri yüksektir. Serbest meslektekilerin, çiftçilere, memurlara, esnaf ve zanaatkarlara göre ev hanımlarının da serbest meslek dışındaki mesleklere nazaran ibadetleri yerine getirme sıklığı daha düşüktür.

Hem gözlem hem de mülakatlardan elde edilen verilerden, örneklem gurubunda çiftçilerin, iş güç zamanları dışında ibadetleri düzenli olarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte modern iş koşulları altında çalışan işçilerin, dini pratikleri aksattıkları sosyolojik bir vakıadır. Bu vakıa ile Gördes örneğinde de karşılaşılmaktadır. Çünkü

geleneksel aile çiftliklerinde üretim yapan çiftçiler, çalışma şartlarını kendileri belirlemekte ve ibadetlere zaman ayıra bilmektedirler. Aynı şekilde çiftçilerin yılın belli aylarında çalışmadıkları veya çalışmalarının hafiflediği bilinmektedir. İşçilerin ise çalışma koşulları çiftçilere göre daha fazla denetim ve kontrol altındadır. Bu yüzden çiftçilerin ibadetlere işçilere göre daha fazla ilgi göstermelerinde modern iş koşulları etkili olabilir.

Diğer taraftan tarımsal üretimi daha çok doğal faktörlere dayalı olan çiftçilerin diğer meslek guruplarına göre ibadetlere daha fazla ilgili olmaları beklenen bir sonuçtur. Nitekim, “Allah verirse olur, vermezse olmaz” veya “Allah yürü ya kulum demeli” gibi deyimler, dini değerlere ve ibadetlere bağlılığın tarımsal üretimi artıracığı veya zenginlik getireceği inancını göstermektedir. Aynı şekilde Gördes’te bahar aylarında birçok köyde yapılan “dede” veya “yağmur duası” merasimleri ya da bereket törenleri, tarımsal üretimin verimliliğinin artmasını, yağmur ve iklim koşullarının uygun olmasını sağlamaya yönelik etkinliklerdir. Çünkü çiftçilerin, bütün ekonomik gelirleri Allah’ın vereceği yağmur ve mevsim koşullarına bağlıdır. Bu nedenle ibadetlere ilgisizlik veya dini kısıtlamalara uymayanların çoğalmasa kıtlık, fakirlik, hastalık veya afetlere neden olarak gösterilmektedir.

Bununla birlikte çiftçilerin, diğer meslek guruplarına göre ibadetlere daha fazla bağlı olmalarında köy toplumsal yapısı da etkin bir faktördür. Gördes’te çiftçiler çoğunlukla köylerde yaşamaktadırlar. Bazı çiftçiler ise yaz aylarında ya köylere ya da tarla “damlarına” mevsimlik göç etmektedirler. Genellikle köy topluluklarının, ilçe ve kasaba toplumsal yapılarına göre ibadetlere daha fazla ilgi gösterdikleri gözlenen bir gerçektir.

Gördes’te meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan dinî pratiklere ilgi düzeylerindeki farklılaşmaları destekleyen araştırma bulgularına rastlanmaktadır. Nitekim, bazı araştırmalarda çiftçilerin dinî pratiklere ilgilerinin diğer meslek guruplarına göre yüksek olduğu tespit edilmiştir⁴⁸⁸. Bununla birlikte Türkiye çiftçilerin, genellikle ibadetleri yapmadıkları gözlenmiştir. Özellikle iş gücü zamanlarında çiftçiler arasında ibadetlere ilginin daha da düştüğü bilinmektedir⁴⁸⁹. Bu durum Gördes için de geçerlidir.

⁴⁸⁸ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.100.

⁴⁸⁹ N. Erdentuğ, **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel ve Antropolojik İncelemeler**, s.23; F. Mansur, **a.g.e.**, s.114; İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyü’nün İctimaî-İktisadî Yapısı**, s.211-212. İ. Yasa, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, s.94-95; H.Z. Ülken-N.Ş. Kösemihal-C. Tanyol, “Karataş Köyü Monografisi”, s.97; B. Atalay, **Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması**, s.125-126; C. Tanyol, “Peşke Binamlısı Köyü”, s.38; Suna Kili, **a.g.e.**, s.57.

8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve çevresinde ekonomik durum değişkenine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 101’de verilmiştir.

Tablo 101. Ekonomik duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok iyi	26	39,28	11,38537
İyi	154	43,01	9,47993
Orta	275	42,74	8,86549
Düşük	94	41,28	8,00487
Çok düşük	51	43,59	9,77437
Toplam	600	42,50	9,10796

Örneklem gurubunun ekonomik durumları ile dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistik dağılımlarının farklılaştığı anlaşılmaktadır. Kendilerini ekonomik olarak üst tabakada gören deneklerin dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının puan ortalaması(39.28), ortanın üstü (43.01), orta (42.71), ortanın altı (41.28) ve alt tabakadakilere (43.59) göre düşüktür. Kendilerini ortanın altı tabakada gören deneklerin, dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının puan ortalaması ise diğer tabakalar bakımından daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Betimsel analiz sonuçları, Gördes ve çevre köylerinde üst tabakada yer alanların, ibadetleri düzenli olarak yerine getirme sıklığının düşük, alt tabakada olanların ise yüksek olduğunu göstermektedir. Örneklem gurubunun ekonomik durumlarına göre farklılaşan pratik anlatıma yönelik tutumların anlamlılık durumu tablo 102’de incelenmiştir.

Tablo 102. Ekonomik duruma göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	512,510	4	128,128	1,550	,186
Gurup içi	49177,448	595	82,651		
Toplam	49689,958	599			

Ahlakî anlatıma yönelik tutumlarda olduğu gibi örneklem gurubunun ekonomik statülerine göre ibadete bağlılık düzeyinde ortaya çıkan puan ortalamaları farklılaşması anlamlı değildir[F (4;595)= 1,550, p>.05]. Buna göre Gördes ve çevre köylerinde ekonomik durum ile pratik anlatıma yönelik tutumlar arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Başka bir ifadeyle ekonomik tabakalaşma dinin pratik anlatımı üzerinde etkin bir faktör olarak gözükmemektedir. Bu yüzden guruplar arası çoklu karşılaştırma sonuçlarını gösteren tablo kullanılmamıştır.

Gördes örnekleminde sosyo-ekonomik tabakalaşma ile ibadetlere bağlı düzeyi arasında manidar bir ilişki ortaya çıkmazken, Türkiye’de yapılan bazı araştırmalarda kullanılan parametrik olmayan testlere göre anlamlı ilişki tespit edilmiştir⁴⁹⁰. Bu durumda Türkiye’de yapılan araştırmaların sonuçlarının, Gördes ve çevre köyleri örneğinden elde edilen veriyi desteklemediği görülmektedir. Gördes’te gündelik hayatta gözlenen zengin, fakir ve orta tabaka ayrılaşmasının dinî pratiklere ilgi ile ilişkili olmadığı anlaşılmaktadır.

9. Dindarlık Durumu ve Dinin Pratik Anlatımı

Gördes ve çevresinde dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 103’te verilmiştir.

Tablo 103. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok dindar	36	49,33	9,05539
Dindar	348	43,95	9,03154
Din ile az ilgili	211	39,34	7,60506
Din ile hiç ilgisi yok	5	26,00	11,06797
Toplam	600	42,50	9,10796

Bu bulgulardan, örneklem gurubunda kendilerini çok dindar olarak görenlerin, dinin pratik anlatımına yönelik puan ortalamasının (49.33), kendilerini dindar olarak niteleyenlere (43.95), din ile az ilgili bulanlara (39.34) ve din ile hiç ilgili görmeyenlere (22.66) göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin kendi dindarlık algısına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların farklılaştığını gösteren betimsel istatistiklerin anlamlılık seviyesini ortaya koyan varyans (ANOVA) analizi sonuçları tablo 104’te gösterilmiştir.

Tablo 104. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelemelerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P

⁴⁹⁰ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.99-100; M. Bayyığıt, **Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, s.99; Orhan Türkoğan, **Yoksulluk Kültürü Gecekondukların Toplumsal Yapısı**, Erzurum, 1974, s.45; M.E. Köktaş, **a.g.e.**, s.111,116,118,120,122; M. Koştaş, **a.g.e.**, s.60; C. Çelik, **a.g.e.**, s.216; K. Mutlu, **a.g.m.**,197.

Guruplar arası	5879,861	3	1959,954	26,664	,000
Gurup içi	43810,098	596	73,507		
Toplam	49689,958	599			

Bu verilerden anlaşıldığı üzere örneklem gurubunun kendilerini dindarlık bakımından sıfatlandırmalarına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı gözlenmektedir[F (3;596)= 26,664, p<.05]. Gördes, köy ve kasabaları örnekleminde yer alan deneklerin dindarlık algısına bağlı olarak, ibadetleri düzenli olarak yerine getirme sıklığının değiştiği ortaya çıkmaktadır.

Örneklem gurubunun dindarlık algısına göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarındaki anlamlı farklılaşmanın guruplar arasındaki ilişkisini belirlemek üzere yapılan varyans (ANOVA) analizi sonrası LSD testi sonuçları tablo 105'te betimlenmiştir.

Tablo 105. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Dindarlık	(J) Dindarlık	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çok dindar	dindar	5,3764(*)	1,50103	,000
	din ile az ilgili	9,9874(*)	1,54604	,000
	din ile hiç ilgisi yok	23,3333(*)	4,09185	,000
Dindar	çok dindar	-5,3764(*)	1,50103	,000
	din ile az ilgili	4,6109(*)	,74806	,000
	din ile hiç ilgisi yok	17,9569(*)	3,86168	,000
Din ile az ilgili	çok dindar	-9,9874(*)	1,54604	,000
	dindar	-4,6109(*)	,74806	,000
	din ile hiç ilgisi yok	13,3460(*)	3,87940	,001
Din ile hiç ilgisi yok	çok dindar	-23,3333(*)	4,09185	,000
	dindar	-17,9569(*)	3,86168	,000
	din ile az ilgili	-13,3460(*)	3,87940	,001

Gördes ve çevresinde kendilerini çok dindar olarak görenlerin, dinin pratik anlatımına yönelik tutum düzeyleri, kendilerini dindar, din ile az ilgili bulan ve din ile hiç ilgili görmeyenlere nazaran çok yüksektir. Genel olarak, Gördes ve çevre köyleri örnekleminin dindarlık sıfatlamalarına göre ibadetlere düzenli olarak yerine getirme sıklığının farklılaştığı anlaşılmaktadır.

D. Gördes, Kasaba ve Köylerinde Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes'te dinin bireyi aşip cemaat veya toplum oluşturma, şekillendirme, aile, ekonomi, eğitim, akrabalık, komşuluk, bireyler arası ilişkiler, kitle iletişim araçları, dinî kurum ve guruplar ile bir çok etki tepkilerinin ve örüntülerin olduğu kabul edilebilir.

Gördes ve köyleri örneğinde dinin, sosyo-kültürel kurumların çeşitli kesimleri üzerindeki etkileri, sosyolojik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilecektir.

1. Cinsiyet ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes örneğinde cinsiyete göre dinin toplumsal anlatımına yönelik t-Testi sonuçları tablo 106'da verilmiştir.

Tablo 106. Cinsiyete göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların t-Testi sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t	p
Erkek	318	114,70	11,86201	597,492	2,362	,018
Kadın	282	116,83	10,21359			

Tablo 106'daki bulgulara göre Gördes ve çevresinde kadınların, dinin toplumsal anlatımına yönelik tutum puanlarının ortalaması (116.83), erkeklerin tutum puanlarının ortalamasına (114.70) göre daha yüksektir. Erkek ve kadınlar arasındaki dinin toplumsal anlatımı toplam puanlarının ortalaması arasında 2.13 düzeyinde bir puan farkı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgulara göre, kadınların erkeklere nazaran, aile, ekonomi, eğitim, siyaset, akrabalık, komşuluk, kuşaklar arası ilişkiler, dinî kurumlar ve gruplarla ilişkilerini daha çok dinî inanç ve kurallara göre belirledikleri söylenebilir.

Bulgular, dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlığın toplumsal rol, işbölümü ve cinsiyet rolleri dağılımının önemli yönünü göstermektedir. Çünkü, kasabada kadınların eğitim düzeylerinin ve modern işgücüne katılım derecesinin çok düşük olması ile dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumlar olumlu şekilde ilişkilidir. Köylerde kadınlar, erkeklerle birlikte tarımsal işlerde çalışmaktadır. Ev işleri yanında halı dokuyarak aile bütçesine katkı sağlayan kadınlar çoğunluktadır. Kasaba merkezinde bazı yüksek gelir gurubuna mensup kadınlar veya memur eşleri ev hanımlığı yapmaktadır. Genel olarak, Gördes ve köylerinde kadınlar, çalışma hayatında aktif olarak yer almaktadır. Bütün bunlara rağmen kadınların, erkeklere göre daha dindar olmaları ilginç bir sonuçtur. Bunun nedeni, Gördes'te kadınların aile işçiliği temelinde geleneksel koşullar altında çalışmalarını olabilir. Gördes'te kadınların çalışması, kamu ve özel sektörde modern çalışma koşullarına göre çalışan kadınlardan farklı bir konumda olduğu açıktır. Modern iş gücüne katılan ve eğitim düzeyi yüksek kadınların, ev hanımlarına göre erkeklere daha yakın dindarlık eğilimleri taşımaktadır. Şüphesiz bu tür süreçlere katılımın derecesi, cinsiyet rolleriyle

bağlantılıdır⁴⁹¹. Nitekim, Wach'a göre cinsiyete bağlı rol farklılaşması, bütün toplumlarda aile hayatına etkisi kadar, din üzerinde de aynı tesiri yapmaktadır⁴⁹².

Türkiye'de yapılan araştırmalarda cinsiyet açısından doğum kontrolünün dinen caiz olmadığına inanma, çocuk sahibi olmanın Allah'ın takdiri olduğuna inanma⁴⁹³, geleneksel kader ve tevekkül inancı⁴⁹⁴, halk dindarlığı⁴⁹⁵, eş seçiminde dindarlığa önem verme⁴⁹⁶, tarikat ve cemaatler gibi dini gruplara karşı tutumlar⁴⁹⁷, Diyanet İşleri Başkanlığına bakış⁴⁹⁸ vb gibi göstergelerle dinin toplumsal hayatın değişik alanlarına etkisi incelenmiştir. Bütün bu göstergelerde kadınların erkeklere göre daha yüksek tutum düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Öte yandan, özellikle üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmalarda erkeklerin sosyal yaşamlarında dine, kadınlara göre daha fazla önem verdiklerini gösteren bulgulara ulaşılmıştır⁴⁹⁹. Erdentuğ'da kadının, erkeklerin yenilikler hakkında verecekleri kararlarda etkin rol oynadığını, köy kadının, erkeklere oranla yeniliklere daha açık olduğunu ve yeniliği daha hızlı bir şekilde kabul ettiğini belirtmektedir⁵⁰⁰.

Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmaların sonuçlarının aksine diğer köy, şehir ve kasaba araştırmalarında olduğu gibi Gördes ve köyleri örnekleminde cinsiyete göre aile içi, kuşaklar arası, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerine, tevekkül, rızık, kader inançlarına, faize, banka kredisine, ticarete karşı tutumlara, bireysel ilişkilere, kitle iletişim araçlarına, başörtüsüne, siyasete, eğitime, dinî guruplara yönelik tutumlarda dinî değer ve normların etkileri farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, daha çok dinin toplumsal yapı üzerindeki rol ve etki gücünün, erkeklere göre kadınlarda daha yoğun olduğunu göstermektedir.

⁴⁹¹ Thomas Luckmann, "The Decline of Church-Oriented Religion", *Sociology of Religion*, (edit. Roland Robertson), New York, 1976, s.142-143.

⁴⁹² J. Wach, *a.g.e.*, s.251-252.

⁴⁹³ Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.185-191; O. Türkdöğen, *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, s.142; T. Yörük, T. Cebe, *a.g.m.*, s.13.

⁴⁹⁴ İbrahim Yasa, *Hasanoğlan 25 Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*, 256-258.

⁴⁹⁵ D. Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, İstanbul, 1996, s.35.

⁴⁹⁶ C. Çelik, *a.g.e.*, s.264; Üniversite öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada eş seçiminde dindarlığa dikkat etme oranı %17 olarak belirlenmiştir. A. Eserperk, *Eğitimin Yeni Tutum Geliştirmede Etkinlik Derecesi*, s.32.

⁴⁹⁷ N. Akyüz, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma*, s.102-107.

⁴⁹⁸ K. Taş, *a.g.e.*, s.123-124.

⁴⁹⁹ N. Akyüz, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı*, s.60-62; A. Onay, *a.g.e.*, s.103; Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun, 1998, s.116.

⁵⁰⁰ N. Erdentuğ, *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler*, s.22.

2. Yaş ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel dağılımı tablo 107’de verilmiştir.

Tablo 107. Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
18*30	160	112,65	10,27190
31*40	148	116,08	10,19399
41*50	141	113,71	10,75462
51*60	84	119,00	12,01706
61 ve üstü	67	122,20	11,37852
Toplam	600	115,70	11,15940

Tablo 108’den anlaşılacağı üzere Gördes ve köyleri örnekleminin yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık ortalama puanları farklılaşmaktadır. Buna göre 18-30 ve 41-50 yaş guruplarının dinin toplumsal boyutu ile ilgili en düşük ortalama puana sahip oldukları ve iki gurup arasında farkın (112.65-13.71), 1.06 puan olduğu anlaşılmaktadır. 18-30 yaşın dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık ölçek ortalama puanlarından (112.65), 31-40 yaş gurubunun ortalama puanları (116.08) daha yüksektir. 31-40 yaşlardan sonra dinin toplumsal etkisine yönelik ortalama puanların (116.08), 41-50 yaş gurubunda (113.71) düştüğü görülmektedir. 51 yaştan sonra ise dine ilgide hızlı bir artış olduğu (119.00) ve 61 ve üstü yaşlarda artış hızının (122.20) sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bulgular, genel olarak yorumlandığında, gençlik dönemlerinde dinin etkisinin düşük olduğu, olgunluk evrelerinde kısmen bir artış, ancak 42-50 yaşları arasında bir durağanlık ve bir önceki yaş gurubuna göre kısmî bir düşüş, 51 yaştan sonra ise dikkat çekici bir artış söz konusudur.

Gördes ve çevre köylerinde dinin toplumsal anlatımına yönelik ortalama puanlar arasındaki farklılaşmanın yaş guruplarına göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini test etmek için uygulanan ANOVA sonuçları tablo 108’de verilmiştir.

Tablo 108. Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	5818,806	4	1454,702	12,585	,000
Gurup içi	68775,981	595	115,590		
Toplam	74594,787	599			

Tablo 109'daki analiz sonuçları, dinin toplumsal anlatımı dindarlık düzeyleri ile yaş gurupları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu göstermektedir[F (4;595)=12.585, p<.05]. Başka bir deyişle dinin toplumsal etki düzeyi, yaş guruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir.

Yaş gurupları arasındaki dinin toplumsal etki düzeylerindeki anlamlı farklılaşmanın hangi guruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD testi sonuçları Tablo 109'da verilmiştir.

Tablo 109. Yaş guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Yaş	(J) Yaş	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
18*30	31*40	-3,4378(*)	1,22615	,005
	41*50	-1,0663	1,24186	,391
	51*60	-6,3500(*)	1,44862	,000
	61 ve üstü	-9,5590(*)	1,56450	,000
31*40	18*30	3,4378(*)	1,22615	,005
	41*50	2,3715	1,26523	,061
	51*60	-2,9122(*)	1,46870	,048
	61 ve üstü	-6,1211(*)	1,58311	,000
41*50	18*30	1,0663	1,24186	,391
	31*40	-2,3715	1,26523	,061
	51*60	-5,2837(*)	1,48184	,000
	61ve üstü	-8,4927(*)	1,59531	,000
51*60	18*30	6,3500(*)	1,44862	,000
	31*40	2,9122(*)	1,46870	,048
	41*50	5,2837(*)	1,48184	,000
	61 ve üstü	-3,2090	1,76105	,069
61 ve üstü	18*30	9,5590(*)	1,56450	,000
	31*40	6,1211(*)	1,58311	,000
	41*50	8,4927(*)	1,59531	,000
	51*60	3,2090	1,76105	,069

Bu sonuçlara göre 18-31 yaş gurubu için, 31-40, 51-60 ve 61 üstü yaş gurupları bakımından dinî norm ve değerlerin toplumsal rolünün daha önemsiz ve olumsuz bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 31-40 yaşın, 51-60 yaş ile 61 ve üstü yaşlarına göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri düşüktür. Ancak, 18-30 yaş gurubu bakımından daha olumlu bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. 41-50 yaşları arasındakilerin ise 51-60 yaş ve 61-üstü yaş guruplarına göre toplumsal hayatlarında dinî norm ve kurallara daha düşük düzeyde önem verdikleri anlaşılmaktadır. 51-60 yaş gurubu da 61 ve üstü yaş gurubuna göre olumsuz bir tutuma sahip olmasına

rağmen daha aşağı yaş guruplarına göre daha olumlu bir tutum benimsemektedirler. 61-üstü yaş gurubu ise diğer yaş guruplarına göre sosyal hayatlarını daha çok dinî inanç ve kurallara göre düzenlemektedir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde dinî inanç ve değerlerin sosyo-kültürel hayat üzerindeki etki düzeyinin yaş ilerledikçe arttığı söylenebilir. Genç kuşaklarda dinden ziyade dünyevi amaçlar önplana çıkarken yaşlılarda ise dünyadan ziyade dini amaçlar önceliklidir. Örneklem gurubunda yer alan genç kuşakta dinin toplumsal anlatımında dünyevileşme ve rasyonelleşme sürecinin yaşandığı gözlenmektedir. Aynı şekilde gençler için akrabalık, komşuluk veya aile içi ilişkilerde din değil, sosyo-ekonomik destek daha belirleyici olmaktadır. Yine bazı gençlerin, “köstek olmasınlar yeter” şeklindeki ifadesi, kuşaklar arası, akrabalık veya aile içi ilişkilerdeki dünyevileşme eğiliminin boyutlarını göstermektedir. Genç kuşakta komşuluk, akrabalık, kuşaklar arası ve aile içi ilişkilerde dünyevileşme olsa da özellikle bayramlarda mübarek gün ve gecelerde bu tür ilişkilerin dinî içeriklerinin sürdüğü görülmektedir. Gençlerin anne-babaya karşı tutumları üzerinde de dinin çok etkili olduğu gözlenmektedir.

Genç kuşakta sosyal ilişkilerde gözlenen dünyevileşme sürecinin kitle iletişim, ulaşım araçları, teknolojik yenilikler, tarımsal üretim, ekonomi, tüketim kalıpları, kılık kıyafet vb gibi maddi kültür alanlarında ilçe merkezinden köylere doğru daha hızlı bir şekilde sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, gençler, tarımsal üretimin artması için yağmur duası gibi ritüeller yerine modern teknoloji ve sanayi ürünlerinin etkili ve bilimsel bir şekilde kullanılmasının yeterli olduğunu ileri sürmektedirler. Yine kitle iletişim araçlarındaki dini programlar yerine haber, spor, magazin, eğlence gibi programlar veya filimler, onların, ilgilerini daha fazla çekmektedir. Gençler arasında geleneksel rızk, tevekkül veya kader anlayışının yerine çalışma, kar ve yarar anlayışlarının yaygınlaşmaya başladığı gözlenmektedir. Şu halde Gördes'te genç kuşakta bir kısım orta yaşlılarda hem manevi hem de maddi kültür alanlarında gözlenen dünyevileşme eğilimine karşılık yaşlıların gündelik yaşamlarında dinin etkisinin daha güçlü olduğu söylenebilir. Nitekim, Erdentuğ, geleneksel kır toplumlarında genç kuşakta özellikle erkeklerde dinî inançlardan dünyevileşmeye doğru hızlı bir eğilim olduğunu ileri sürmektedir⁵⁰¹.

⁵⁰¹ N. Erdentuğ, **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler**, s.23.

Ülkemizde yaş ilerledikçe sosyal hayatta dine önem vermenin arttığına ilişkin birçok bulgudan söz edilebilir⁵⁰². Çelebi'ye göre gençler, daha az sosyalleştikleri ve geleneksel rolleri daha az yaşadıkları için dine ilgileri düşük, yaşlıların ise geleneklere daha yoğun bir şekilde bağlandıkları, tutum ve inançlarını eleştirel bakmaya daha az istekli oldukları için dine karşı ilgileri yüksektir⁵⁰³.

Görüldüğü gibi Türkiye'de yapılan araştırmaların bulguları ile Gördes ve çevre köyleri araştırmasından elde edilen bulgular, yaşa bağlı olarak dinin toplumsal etkisinin farklı düzeylerde gerçekleştiğini göstermektedir. Buna göre Gördes örnekleminde yaş ilerledikçe dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyinin farklılaştığı söylenebilir. Günay'ın da belirttiği gibi gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemlerine bağlı olarak dinin toplumsal hayattaki rolü ve önemi de farklılaşmaktadır⁵⁰⁴.

3. Sosyal Çevre ve Dinin Toplumsal Anlatımı

3.1 Doğum Yeri ve Dinin toplumsal Anlatımı

Gördes, kasaba ve köyleri örnekleminin doğum yeri bakımından dinin toplumsal anlatımına yönelik tutum düzeylerini gösteren betimsel analiz sonuçları tablo 110'da verilmiştir.

Tablo 110. Doğum yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
İlçe	228	114,26	10,04356
Kasaba	79	114,91	10,16302
Köy	293	117,04	12,07759
Toplam	600	115,70	11,15940

Tablo 110'dan de anlaşılacağı üzere ilçe merkezi (114.26) ile kasaba kökenlilerin puan ortalamalarına (114.91) göre köy kökenlilerin puan ortalamaları (117.04) daha yüksektir. Merkez doğumlular ile kasaba doğumluların dinin toplumsal anlatımına yönelik puan ortalamaları arasında çok az bir fark gözükmektedir.

⁵⁰² İbrahim Yasa, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*, s.257-259; B. Atalay, *Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması*, s.124; N. Akyüz, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma*, s.103 ve 107; V. Uysal, "İslâmi Dindarlık Dindarlık Ölçeği Üzerine Pilot Çalışma", s.269; M.E. Köktaş, *a.g.e.*, s.143; 152-153; 156; 165; 172; C. Çelik, *a.g.e.*, s.272; A. Onay, *a.g.e.*, s.108-109; K. Taş, *a.g.e.*, s.125-126; R. Uçar, *a.g.e.*, s.95-96.

⁵⁰³ Nilgün Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Konya, 1990, s.70.

⁵⁰⁴ Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.75.

Gördes ve çevre köylerinde dinin toplumsal anlatımına yönelik ortalama puanlar arasındaki farklılaşmanın doğum yerine göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini test etmek için uygulanan ANOVA sonuçları tablo 111’de verilmiştir.

Tablo 111. Doğum yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	1046,685	2	523,342	4,248	,015
Gurup içi	73548,103	597	123,196		
Toplam	74594,787	599			

Bu verilere göre dinin toplumsal anlatımının, köy, kasaba ve ilçe merkezi doğumlulara göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır. [F (2;597)=523.342, p<.05]. Analiz sonuçları, dinin toplumsal etkisinin doğum yerine göre değiştiği söylenebilir. Doğum yerine bağlı olarak, dinin toplumsal etki düzeylerindeki bu anlamlı farklılaşmanın hangi guruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tamhane analiz sonuçları Tablo 112’de gösterilmiştir.

Tablo 112. Doğum yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Tamhane’s T2 testi sonuçları

(I) Doğum yeri	(J) Doğum yeri	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
İlçe	kasaba	-,6482	1,32282	,947
	köy	-2,7778(*)	,96968	,013
Kasaba	ilçe	,6482	1,32282	,947
	köy	-2,1296	1,34360	,307
Köy	ilçe	2,7778(*)	,96968	,013
	kasaba	2,1296	1,34360	,307

Gruplar arası yapılan çoklu karşılaştırmaya göre ilçe merkezinde doğanların, köy doğumlulara göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeylerinin daha negatif olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada kasaba doğumluların dinin toplumsal etki düzeyine yönelik tutumlarında ilçe ve köy doğumlulara göre anlamlı bir farklılaşmanın olmaması ilginçtir. Çoklu karşılaştırma analiz sonuçları, köy kökenlilerin ilçe kökenlilere göre toplumsal hayatlarını dinî emir ve yasaklara göre belirlediklerini ve ilçeye göre köyün sosyal hayatında dinin önemli rol oynadığını göstermektedir. Diğer taraftan ilçe ve köy sosyal çevreleri arasında ara form olarak ele alınabilecek kasaba sosyal yapısının hem ilçe hem de köy sosyo-kültürel özelliklerini bünyesinde taşıdığı için anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmamış olabilir.

3.2. İlçe merkezi, Kasaba, Köy Tabakalaşması ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes ve köyleri örnekleminin köy, kasaba ve ilçe merkezi sosyal çevrelerine göre dinin sosyal anlatımına yönelik tutumlarının betimsel dağılımları tablo 113'te gösterilmiştir.

Tablo 113. Yerleşim yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Benlieli	60	121,50	10,30304
Doğanpınar	50	121,52	11,69203
Kalemoğlu	57	110,94	7,50814
Kayacık (B)	81	113,17	10,70606
Yakaköy	72	114,91	12,11070
Bayat	38	118,84	11,18040
Gördes	242	114,77	10,80302
Toplam	600	115,70	11,15940

Betimsel analizlere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik en yüksek ölçek puan ortalamasına Benlieli (121.50) ve Doğanpınar (121.52) köyleri, en düşük ortalama puana ise Kalemoğlu köyü (110.94) sahiptir. Diğer taraftan, Bayat köyünün puan ortalaması (118.84), Kayacık kasabası (113.17), Yakaköy (114.91) ve Gördes'e (114.77) göre daha yüksektir. Gördes merkezin ise sadece Kayacık'a nazaran biraz yüksektir. Bu veriler, genel olarak değerlendirildiğinde dinî inanış ve kuralların toplumsal yaşamı düzenlemesi, köylerde daha yoğun, ilçe ve kasaba merkezlerinde daha zayıf bir şekilde gerçekleştiği kabul edilebilir. Başka bir ifadeyle dinin toplumsal etkileri, köy, kasaba ve ilçe sosyal çevrelerine göre farklılaşmaktadır.

Yerleşim birimine bağlı olarak farklılaşan tutumların, anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçları, Tablo 114'te rapor edilmiştir.

Tablo 114. Yerleşim yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	6142,379	6	1023,730	8,869	,000
Gurup içi	68452,409	593	115,434		
Toplam	74594,787	599			

Tablo 114'te dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık tutumlarının Gördes, kasaba ve köylerinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir[F (6;593)=1023.730,

p<.05]. Varyans analiz sonuçlarına dayanarak, dinin toplumsal etkisinin sosyal çevreye göre değiştiği söylenebilir.

Köy, kasaba ve ilçe yerleşim birimlerine göre dinin toplumsal anlatımının hangi toplumsal çevrelerde anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koyan LSD testi analizleri tablo 115'te incelenmiştir.

Tablo 115. Yerleşim yerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I)Yerleşim yeri	(J) Yerleşim yeri	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Benlieli	Doğanpınar	-,0200	2,05732	,992
	Kalemoğlu	10,5526(*)	1,98722	,000
	Kayacık	8,3272(*)	1,83003	,000
	Yakaköy	6,5833(*)	1,87807	,000
	Bayat	2,6579	2,22747	,233
	Gördes	6,7231(*)	1,54948	,000
Doğanpınar	Benlieli	,0200	2,05732	,992
	Kalemoğlu	10,5726(*)	2,08179	,000
	Kayacık	8,3472(*)	1,93230	,000
	Yakaköy	6,6033(*)	1,97786	,001
	Bayat	2,6779	2,31223	,247
	Gördes	6,7431(*)	1,66904	,000
Kalemoğlu	Benlieli	-10,5526(*)	1,98722	,000
	Doğanpınar	-10,5726(*)	2,08179	,000
	Kayacık	-2,2255	1,85749	,231
	Yakaköy	-3,9693(*)	1,90484	,038
	Bayat	-7,8947(*)	2,25009	,000
	Gördes	-3,8295(*)	1,58182	,016
Kayacık	Benlieli	-8,3272(*)	1,83003	,000
	Doğanpınar	-8,3472(*)	1,93230	,000
	Kalemoğlu	2,2255	1,85749	,231
	Yakaköy	-1,7438	1,74022	,317
	Bayat	-5,6693(*)	2,11255	,007
	Gördes	-1,6040	1,37917	,245
Yakaköy	Benlieli	-6,5833(*)	1,87807	,000
	Doğanpınar	-6,6033(*)	1,97786	,001
	Kalemoğlu	3,9693(*)	1,90484	,038
	Kayacık	1,7438	1,74022	,317
	Bayat	-3,9254	2,15430	,069
	Gördes	,1398	1,44231	,923
Bayat	Benlieli	-2,6579	2,22747	,233
	Doğanpınar	-2,6779	2,31223	,247
	Kalemoğlu	7,8947(*)	2,25009	,000
	Kayacık	5,6693(*)	2,11255	,007
	Yakaköy	3,9254	2,15430	,069
	Gördes	4,0652(*)	1,87476	,031

Gördes	Benlieli	-6,7231(*)	1,54948	,000
	Doğanpınar	-6,7431(*)	1,66904	,000
	Kalemoğlu	3,8295(*)	1,58182	,016
	Kayacık	1,6040	1,37917	,245
	Yakaköy	-,1398	1,44231	,923
	Bayat	-4,0652(*)	1,87476	,031

Kalemoğlu, Kayacık, Yakaköy ve Gördes'se göre Benlieli köyü, dinin toplumsal anlatımına yönelik daha güçlü bir tutuma sahiptir. Kalemoğlu, Kayacık, Yakaköy ve Gördes bakımından, Doğanpınar köylüleri, daha pozitif bir tutumu benimsemektedir. Bu verilerin tam tersine, diğer sosyal çevrelere göre Kalemoğlu köyünde, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyi daha düşüktür. Aynı şekilde Benlieli, Doğanpınar ve Bayat'a göre Kayacık kasabasında, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın çok düşük eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Benlieli ve Doğanpınar'a göre Yakaköy, daha düşük bir yönelime sahip olmasına karşın, Kalemoğlu köyüne göre daha yüksek bir yönelimi benimsemektedir. Kalemoğlu, Kayacık ve Gördes merkez bakımından Bayat'da, daha çok dinin toplumsal anlatımı yönelimli bir dindarlık ortaya çıkmaktadır. Gördes merkezde ise Benlieli, Doğanpınar ve Bayat'a göre daha zayıf, Kalemoğlu'na göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık eğilim düzeyi daha güçlü olduğu görülmektedir. Genel olarak, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın köylerden kasabaya ve merkeze doğru düştüğü anlaşılmaktadır. Ancak, Kalemoğlu köyünün dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığının ilçe merkezinden de düşük olduğu görülmektedir. Kalemoğlu köyünün eğitim seviyesinin yüksek, özellikle sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş Akhisar'la etkileşime açık olması gibi nedenlerden dolayı dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düşük olabilir. Ayrıca Kayacık kasabası ile merkez arasında da anlamlı bir farklılaşma yoktur. O halde Gördes, kasaba ve köylerinde dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın karmaşık ilişkiler oluşturduğu söylenebilir.

Kasaba ve köylerde artan sosyo-ekonomik riske karşı güvenliğini sağlayan sosyal uyumun derecesi yüksektir. Bu uyumda aileye, akrabalara, komşulara, köye, kasabaya ve İslam'a sadakat önemli rol oynar. Örneğin, bir kasabalının veya köylünün başına gelen kötü bir durumla hep birlikte mücadele edilebilir. Geniş aile yapısına sadakat de bireyin sosyo-kültürel sorunlarının çözülmesini kolaylaştırmaktadır. Aynı akrabaların üyelerinden birisi ile bir başkası arasında çatışma olması durumunda akrabalar ve aile bireyi birlikte savuna bilmektedir. Akrabalar arası veya aile içinde bir anlaşmazlık çıktığında diğer bireyler devreye girerek anlaşmazlığı bitirmektedir.

Kasaba sosyal organizasyonunda bireylerin sorumlulukları açıkça belirlenmiş ve mecburiyetleri basitçe tanımlanmıştır. Nitekim, bireysel olarak önemli kararların alınmasında dinî emirler ve gelenekler etkilidir. Örneğin, iş kurmak isteyen birisinin anne-babasının rızasını alması gerekir. Alınmaması durumunda işleri rast gitmeyebilir. Bu tür bir sosyal güvenlik sistemi, ekonomik yoksunluğun ve bireyselleşmenin giderek arttığı kasaba toplumsal yapısında birey ile çevre arasındaki ilişkileri güvence altına almaktadır. Bu yüzden bireyin, cahilliği, yalnızlığı, fakirliği gibi olumsuz nitelikleri disfonksiyoneldir⁵⁰⁵.

Gördes ve köylerinde birey ile sosyal çevre arasındaki ilişkileri düzenleyen inanç ve geleneklere ilginin hızlı bir şekilde değiştiği gözlenmektedir. Bireyin gündelik hayatını ve başka toplumsal yapılarla ilişkilerini düzenlemede din etkinliğini yitirmektedir. Hem merkezde hem de köylerde dinin, akrabalık, komşuluk, bireyler, kuşaklar arası ilişkileri düzenleme gücünün düştüğü, aile, eğitim, ekonomi, iletişim araçları gibi kurumlar üzerindeki etkisini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Örneğin, akrabalar, aile içi ve komşular arası dayanışmanın giderek önemini kaybettiği, artık menfaat ve çıkar eksenli bir ilişkiler örüntüsüne doğru bir eğilimin arttığı hem merkezde hem de köylerde görüşülen kişiler tarafından vurgulanmıştır. Araştırma alanında kredi kartı kullanımı, esnaflara borçlanma, banka kredisi kullanma ve tefeciden para alma gibi yollarla faiz ödendiği gibi hazine bonusu veya banka kanalıyla faiz almanın arttığı gözlenmektedir. Bütün bu örnekler göre Gördes ve çevresinde genel olarak dinin toplumsal alandan bireysel alana doğru kaymaya ancak bireysel alanda da düşünce veya inanç anlamındaki güçlü etkinin pratik gündelik yaşama yansımalarının azalmaya başladığı söylenebilir.

4. Eğitim ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes ve çevre köylerinde dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlığın, eğitim faktörüne bağlı olarak farklılaşmasını gösteren betimsel istatistikler tablo 116'da verilmiştir.

Tablo 116. Eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Okur-yazar değil	59	122,11	11,93384
Okur yazar	22	116,22	15,06472
İlkokul	303	115,65	10,65539
Ortaokul	87	115,44	11,63671
Lise	97	113,53	9,74365

⁵⁰⁵ Bu olgunun, geleneksel Türk köyleri için karakteristik bir özellik olduğu tespit edilmiştir. Bkz. R.D. Robinson, **a.g.e.**, s.49-50.

Yüksekokul/fakülte	32	111,25	9,82098
Toplam	600	115,70	11,15940

Tablo 116'dan anlaşıldığı üzere Gördes ve köylerinde eğitim durumuna bağlı olarak dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri değişmektedir. Dinin toplumsal anlatımına yönelik en yüksek dindarlık puan ortalamasına okur-yazar olmayanlar (122.11), en düşük dindarlık puan ortalamasına yüksekokul/fakülte mezunları (111.25) sahip olmuşlardır. Okuma-yazma bilenler (116.22) ise ilkokul (115.65), ortaokul (115.44) ve lise (113.53) mezunlarına göre daha yüksek dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalaması almışlardır.

Gördes'te dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlıktaki eğitim düzeyine göre betimsel farklılaşmanın istatistiksel olarak anlam düzeyini gösteren varyans (ANOVA) analizi tablo 117'de incelenmiştir.

Tablo 117. Eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	3530,814	5	706,163	5,903	,000
Gurup içi	71063,974	594	119,636		
Toplam	74594,787	599			

Gördes ve çevre köylerinde eğitim durumu açısından dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (5;594)= 5,903, p<.05]. Buna göre, dinin toplumsal etkisinin eğitim durumuna bağlı olarak değiştiği belirtilebilir. Anlamlı farklılaşmanın örneklem gurubunun eğitim düzeylerine göre nasıl değiştiği tablo 118'de gösterilmiştir.

Tablo 118. Eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Okur-yazar değil	okur yazar	5,8914(*)	2,73235	,031
	ilkokul	6,4619(*)	1,55646	,000
	ortaokul	6,6704(*)	1,84469	,000
	lise	8,5826(*)	1,80585	,000
	yüksekokul/fakülte	10,8687(*)	2,40133	,000
Okur yazar	okur-yazar değil	-5,8914(*)	2,73235	,031
	ilkokul	,5705	2,41513	,813
	ortaokul	,7790	2,61020	,765
	lise	2,6912	2,58290	,298

	yüksekokul/fakülte	4,9773	3,02930	,101
ilkokul	okur-yazar değil	-6,4619(*)	1,55646	,000
	okur yazar	-,5705	2,41513	,813
	ortaokul	,2085	1,33040	,876
	lise	2,1207	1,27601	,097
	yüksekokul/fakülte	4,4068(*)	2,03309	,031
Ortaokul	okur-yazar değil	-6,6704(*)	1,84469	,000
	okur yazar	-,7790	2,61020	,765
	ilkokul	-,2085	1,33040	,876
	lise	1,9122	1,61508	,237
	yüksekokul/fakülte	4,1983	2,26136	,064
Lise	okur-yazar değil	-8,5826(*)	1,80585	,000
	okur yazar	-2,6912	2,58290	,298
	ilkokul	-2,1207	1,27601	,097
	ortaokul	-1,9122	1,61508	,237
	yüksekokul/fakülte	2,2861	2,22980	,306
Yüksekokul/ Fakülte	okur-yazar değil	-10,8687(*)	2,40133	,000
	okur yazar	-4,9773	3,02930	,101
	ilkokul	-4,4068(*)	2,03309	,031
	ortaokul	-4,1983	2,26136	,064
	lise	-2,2861	2,22980	,306

Tablo 118’de görüldüğü gibi okuma yazma bilmeyenler, sadece okur-yazarlara, ilkokul, lise ve üniversite mezunlarına göre daha yüksek dinin toplumsal anlatımı yönelimli bir dindarlık düzeyine sahiptirler. Eğitim seviyesi düşük olan bireyler, gündelik hayatlarını ve sosyal ilişkilerini daha çok dinî norm ve değerlere göre düzenlemektedirler. Eğitim seviyesi yükseldikçe dinin toplumsal hayattaki etkisi zayıflamaktadır. Eğitim seviyesi düşük olan bireylerin, dinin toplumsal hayatı kuşatan, düzenleyen, belirleyen günah, sevap, haram, helal gibi kural ve değerleri veya geleneksel inanışları, günlük yaşamlarına uygulamaktadırlar. Oysa eğitim seviyesi yüksek olanlar, dinî kuralları sorgulamakta ve sosyal ilişkilerini dinden ziyade rasyonel temele oturtmaktadırlar. Bu açıdan ileri düzeyde eğitim görmüş olanlar arasına gidildikçe bilinçli veya rasyonel dindarlık, eğitim düzeyi düşük olanlarda ise geleneksel dindarlık eğilimi artmaktadır. Bunun nedeni olarak yaş, cinsiyet ve köy kökenlilik gibi faktörler gösterilebilir. Çünkü örneklem gurubunda okuma yazma bilmeyenlerin genellikle yaşlılardan, kadınlardan ve köylülerden oluştuğu gözlenmiştir. Yaşlıların, kadınların ve köylülerin ise gündelik yaşamlarında dine önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Türkiye’de yapılan araştırmalarda da Gördes örneğine benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Günay, eğitim düzeyi yükseldikçe dinî yaşayışın şiddetinde bir düşme

olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre modern eğitim, rasyonel dünya görüşüne bağlı bir yaşam deseni sunduğu için geleneksel dindarlık sarsılmaktadır⁵⁰⁶.

Köktaş, dinin, eğitim, devlet, bireyler arası ilişkilere etkisinin eğitim seviyesi yükseldikçe arttığı sonucuna ulaşmıştır⁵⁰⁷. Ankara merkezde yapılan bir araştırmaya göre eğitim seviyesi yükseldikçe çok dindar ve dindarların oranında bir azalma olduğu belirlenmiştir⁵⁰⁸. Çelik, Konya örneğinde eş seçiminde dindarlığa önem verme, evlilik öncesi kız erkek ilişkilerini normal bulmama, kadınların kılık kıyafetlerine karışma, din adamlarını topluma faydalı görme durumlarının ve halk inançlarının eğitim seviyesi arttıkça düştüğünü göstermiştir⁵⁰⁹. Okuma-yazma bilmeyenlerin, tevekkül, alın yazısı inançlarına daha çok inandıkları⁵¹⁰ ve kız çocuklarının dini inançlar nedeniyle okutulmadığı şeklinde bulgular da vardır⁵¹¹. Köy ve kasabalarda, eğitim düzeyinin düşük olması, dinî inançların ve özellikle geleneksel halk inanışlarının etkilerini, toplumsal hayatın tüm alanlarında sürdürmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır⁵¹².

Türkiye’de yapılan bir çok araştırmanın bulguları ile Gördes ve çevre köyleri örneklem gurubunun eğitim durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik verilerin benzerliği dikkat çekicidir. Ancak, Kırıkkale örneğinin aksine tıpkı Susurlukta olduğu gibi kız çocuklarının okutulmasına Gördes ve köylerinde önem verildiği açıktır. Magnarella’nın ifade ettiği gibi Gördes ve çevresinde eğitim, düşük sınıflardan yüksek statüye geçmenin bir aracı olarak algılanmaktadır⁵¹³. Bu yüzden aileler, köy hayatının çetin ve zor şartlarından çocuklarını kurtarmanın en kolay yolu olarak eğitimi görmektedirler.

5. Din Eğitimi ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes ve çevre köylerinde örgün ve yaygın din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri tablo 119’da gösterilmiştir.

Tablo 119. Din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
--	---	---	---

⁵⁰⁶ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.276.

⁵⁰⁷ Köktaş, **a.g.e.**, s.165; 180; 172.

⁵⁰⁸ N.V. Acar-İ. Yıldırım-T. Ergene, “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **H.Ü.E.F.D.**, S.12, Ankara, 1996, s.50; Benzer sonuca İstanbul üzerine yapılan bir çalışmada da ulaşılmıştır, K. Taş, **a.g.e.**, s.136.

⁵⁰⁹ C. Çelik, **a.g.e.**, s.207; 211-212; 265; 267; 290.

⁵¹⁰ İ. Yasa, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, s.257-259.

⁵¹¹ B. Atalay, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)**, s.152.

⁵¹² İbrahim Yasa, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, 1970, s.123; N. Erdentuğ, **Türkiye Türk toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler**, s.27.

⁵¹³ P. J. Magnarella, **a.g.e.**, s.158.

İmam hatip lisesi	55	115,21	9,21491
Kur'an kursu	88	118,21	11,57032
Cami	225	117,28	10,53104
Aile	172	115,15	11,43199
Okullardan	60	108,11	10,52212
Toplam	600	115,70	11,15940

Tablo 119'dan anlaşıldığı üzere dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalaması, Kur'an kursundan dini öğrenenlerde(118.21) en yüksek, okullardan dini öğrendiklerini belirtenlerde ise en düşük (108.11) düzeydedir. Kur'an kursundan din eğitimi alanlara göre camiden dini bilgileri öğrenenlerin puan ortalaması (117.28) düşüktür. Bu gurubu, imam hatip lisesi (115.21) ve aile (115.15) kurumları vasıtasıyla dini öğrenenler izlemektedir. İmam hatip lisesinden din eğitimi alanların puan ortalamaları ile aileden öğrenenlerin puan ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca imam hatip lisesinden din eğitimi alan deneklerin puan ortalamalarının okullardan dini öğrendiklerini belirtenlerden sonra en düşük düzeyde kalması da ilginçtir. Bulgular, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalamalarının örgün ve yaygın eğitim kurumlarına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 120'de Gördes ve köylerinde din eğitimine göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalamaları farklılaşmasının anlam düzeyi ve tablo 121'de ise anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında gerçekleştiği incelenmiştir.

Tablo 120. Din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	4640,030	4	1160,007	9,866	,000
Gurup içi	69954,758	595	117,571		
Toplam	74594,787	599			

Tablo 121. Din eğitimi durumuna göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Din eğitimi	(J) Din eğitimi	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
İmam Hatip Lisesi	Kur'an kursu	-2,9977	1,86378	,108
	camii	-2,0707	1,63101	,205
	aile	,0670	1,67965	,968
	okullardan	7,1015(*)	2,02415	,000
Kur'an Kursu	imam hatip lisesi	2,9977	1,86378	,108
	camii	,9270	1,36329	,497

	aile	3,0647(*)	1,42112	,031
	okullardan	10,0992(*)	1,81537	,000
Cami	imam hatip lisesi	2,0707	1,63101	,205
	Kur'an kursu	-,9270	1,36329	,497
	aile	2,1377	1,09822	,052
	okullardan	9,1722(*)	1,57545	,000
Aile	imam hatip lisesi	-,0670	1,67965	,968
	Kur'an kursu	-3,0647(*)	1,42112	,031
	camii	-2,1377	1,09822	,052
	okullardan	7,0345(*)	1,62575	,000
Okullardan	imam hatip lisesi	-7,1015(*)	2,02415	,000
	Kur'an kursu	-10,0992(*)	1,81537	,000
	camii	-9,1722(*)	1,57545	,000
	aile	-7,0345(*)	1,62575	,000

Tablo 120 ve 121 birlikte değerlendirildiğinde Gördes ve çevre köylerinde din eğitimi alınan kurumlara bağlı olarak, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık örüntülerinin anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir[F (4;595)= 9,866, p<.05].

İmam hatip lisesi, Kur'an kursu ve camiden din eğitimi alanların, okullardan alanlara göre dindarlık düzeyleri daha yüksektir. Aile aracılığıyla dini bilgileri öğrenenlerin dindarlık düzeyleri, okullardan din eğitimi alanlardan yüksek, Kur'an kursundan dini öğrenenlerden daha düşüktür. Bununla birlikte dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın, okullardan din eğitimi alanlar ile imam hatip lisesi, cami, Kur'an kursu ve aileden din eğitimi alanlar arasında farklılaştığı anlaşılmaktadır. Okullardan din eğitimi alanlar ile dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık arasında negatif bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Gördes'te dinin toplumsal hayattaki etkinliği, örgün din eğitimine bağlı olarak düşüş göstermekte yaygın din eğitimi faktörüne göre artmaktadır. Ancak örgün bir eğitim kurumu olan imam hatip lisesinden eğitim alanların, diğer örgün eğitim kurumlarından öğrenenlere göre sosyal ilişkilerinde ve gündelik yaşamlarında dini kurallara daha fazla bağlı oldukları görülmektedir. Bununla birlikte betimsel puan ortalamalarında farklılaşma olmasına rağmen imam hatip lisesi aracılığıyla din eğitimi aldıklarını belirtenlerin dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık tutumlarının yaygın din eğitimi alanlar bakımından anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı anlaşılmaktadır. Veriler genel olarak incelendiğinde Gördes'te din eğitimi alınan kuruma göre dinin toplumsal etkisi değişmektedir. Bu açıdan dinî inanış ve değerlerin toplum üzerindeki etkisi üzerinde din eğitimi faktörünün belirleyici bir rol oynadığı belirtilebilir.

Türkiye'de dinî bilgilerin gelecek nesillere aktarılmasına büyük önem verildiği bir çok araştırma tarafından ortaya konmuştur. Özellikle köylerde bilgi, dinî bilgi demektir ve

köylü gözünde bilgili olan kimse dinî alanda bilgili olandır⁵¹⁴. Nitekim, Magnarella, kasaba düzeyinde yaptığı araştırmada, örneklem gurubunun %57.1'nin İslamî değerleri, %31.3'nün vatanseverliği, %29.2'sinin ahlakî değerleri, %27.8'inin ailenin önemini çocuklara öğretmek istediklerini ifade etmektedir⁵¹⁵. Bununla birlikte kente göç eden aileler üzerine yapılan bir araştırmada, şehirde kalış süresi arttıkça okullarda çocuklara dinî eğitim verilmesini yararlı görme eğiliminin azalmasına karşın, en iyi din eğitimi alınabilecek kurum olarak ailenin ön plana çıkması dikkat çekicidir⁵¹⁶.

Türkiye'nin değişik köy ve kasabalarında yapılan araştırmalarda çocukların dini bilgileri kazanmaları için camiye veya Kur'an kurslarına gönderildikleri saptanmıştır⁵¹⁷. Örneklem gurubu köylerde çocuklar, camiye namaz surelerini ezberlemeleri için gönderilmektedir. Ancak, merkezde camide verilen din öğretimine önem verilmediği gözlenmektedir. Bunda, okullar yaz tatiline girdikten sonra camide din öğretiminin başlaması önemli rol oynayabilir. Çünkü, yaz aylarında tarla "damlarına" ve köylere göç dolayısıyla Gördes nüfusu önemli ölçüde düşmektedir.

Günümüz, Gördes'inde müftülüğe bağlı Kur'an kursuna ilgi gösterilmediği gözlenmektedir. İmam hatip lisesinin öğrenci sayısı ise 100 ile 150 arasında değişmektedir. Şu halde kasabada imam hatip lisesine de ilginin çok düşük olduğu ileri sürülebilir. Kasapoğlu, Türkiye genelinde 24 yerleşim biriminden seçilen örneklem gurubunda çocuk ve genç yaş gurubunun Kur'an kursuna gitme oranının (%46) yüksek olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu olgu, gecekondü ailelerinin çocuklarını çevresel etkilerden korumak için din eğitimi benimsediklerini ve dinin kırdan daha çok kentsel bir gereksinme olduğunu desteklemektedir⁵¹⁸. Akşit'e göre Orta Anadolu ve Türkiye'nin Batı bölgelerinde imam hatip liseleri ve Kur'an kursları kırsal kesimde veya şehirlerde alt ve orta sınıf çocuklarının dikey hareketliği yönünde alternatif birer kanal işlevi görmektedir⁵¹⁹. Türkiye'de yapılan araştırmalar, din eğitimi faktörüne bağlı olarak dindarlık düzeylerinin farklılaştığı yönünde bazı ip uçları vermektedir. Buna göre din

⁵¹⁴ R.D. Robinson, **a.g.e.**, s.51; N. Erdentuğ, **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel ve Antropolojik İncelemeler**, s.41.

⁵¹⁵ P.J. Magnarella, **a.g.e.**, s.157.

⁵¹⁶ S.K. Kartal, **a.g.e.**, s.232.

⁵¹⁷ İ. Yasa, **Hasanoğlan Köyü'nün İctimaî-İktisadî Yapısı**, s.214.İ; Yasa, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, s.91; İ. Yasa, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, s.248; J. Szyliowicz, **a.g.e.**, s.103; H.Z. Ülken-A.N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", s.132; S. Kili, **a.g.e.**, s.57.

⁵¹⁸ A. Kasapoğlu, "Gecekondü Aile Yapısı ve Demografik Özellikleri", s.299.

⁵¹⁹ Bahattin Akşit, "Türkiye'de İslam Eğitimi", **Çağdaş Türkiye'de İslam**, (edit.Richard Tapper-çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1993, s.103.

eğitim düzeyi arttıkça dinî bağlılık şiddeti de artmaktadır⁵²⁰. Bu sonuç, Gördes örneğinde imam hatip lisesinden din eğitimi alanların okullardan alanlara göre dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu şeklindeki bulguyu destekler mahiyettedir.

Türkiye’de diğer köy, kasaba, şehir çalışmalarından elde edilen sonuçlarla Gördes ve çevresi örneklem gurubunun din eğitimine göre dinin toplumsal etki boyutuna yönelik tutumları genel anlamda uyumludur. Örneklem gurubunda cami, Kur’an kursu, imam hatip lisesi gibi kurumlardan dini bilgileri öğrenenlerin dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumları, okul ve aileden alanlara göre daha olumludur. Başka bir ifadeyle din eğitimi düzeyi yükseldikçe dindarlık artmaktadır. Ancak, imam hatip lisesinden din eğitimi alanların tutum puan ortalamalarının Kur’an kursu ve camiden alanlara göre düşük olması bu hipotezin doğruluğunu sarsmaktadır. Bu durumda okul ve aileden din eğitimi alanlardan imam hatip lisesi, cami ve Kur’an kursundan alanlara doğru gidildikçe dindarlık düzeyinde artış olduğu hipotezi daha doğru gözükmemektedir. Bu bulgu nedeniyle de Gördes ve köyleri örneklem gurubunun din eğitimine göre dinin toplumsal etkisine yönelik tutumları, Türkiye’de bazı çalışmalarda ulaşılan din eğitim seviyesi arttıkça dindarlığın arttığı hipotezinden kısmen farklılaşmaktadır.

6. Medeni Durum ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes, köy ve kasabalarında dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın medeni durum değişkenine göre betimsel istatistikleri tablo 122’de verilmiştir.

Tablo 122. Medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Evli	436	116,74	10,92816
Bekar	146	111,73	10,86789
Dul	18	122,77	10,44624
Toplam	600	115,70	11,15940

Tablo 122’deki betimsel analiz sonuçları, medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın farklılaştığını göstermektedir. Dul olanlar (122.77), evli (116.74) ve bekarlara (111.73) göre daha yüksek ölçek puan ortalamasına sahiptirler. Bekarlara nazaran evlilerin, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalamaları yüksektir. Bekarların puan ortalamaları ise çok düşüktür. Medeni durum değişkenine göre

⁵²⁰ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.256; M. Kaya, **a.g.e.**, s.177-119; K. Taş, **a.g.e.**, s.146; A. Onay, **a.g.e.**, s.127-128.

farklılaşan ölçek puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı tablo123'teki veriler bağlamında incelenmiştir.

Tablo 123. Medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	3663,858	2	1831,929	15,419	,000
Gurup içi	70930,929	597	118,812		
Toplam	74594,787	599			

Gördes ve çevre köylerinde evli, bekar ve dul olanların dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (2;597)= 15,419, p<.05]. Anlamlı farklılaşmanın hangi guruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD analiz sonuçları tablo 124'te gösterilmiştir.

Tablo 124. Medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Medeni durum	(J) Medeni durum	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Evli	Bekar	5,0011(*)	1,04225	,000
	Dul	-6,0370(*)	2,62168	,022
Bekar	Evli	-5,0011(*)	1,04225	,000
	Dul	-11,0381(*)	2,72295	,000
Dul	Evli	6,0370(*)	2,62168	,022
	Bekar	11,0381(*)	2,72295	,000

Gördes ve çevre köyleri örnekleminde evli olanların, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri, bekarlara göre yüksek, dullar açısından düşüktür. Bekar olan denekler, hem evlilere hem de dullara göre daha olumsuz bir tutuma sahiptirler. Nitekim, Gördes ve köyleri örneklem gurubunun medeni duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumlarındaki farklılaşmaya paralel bir şekilde Türkiye'de yapılan bazı alan araştırmalarında da evlilerin bekarlara göre daha dindar oldukları yönünde bulgulara ulaşılmıştır⁵²¹.

Dul olanlar ise bekar ve evliler açısından dindarlık düzeyleri en yüksek guruptur. Gördes ve çevre köylerinde dul olanların tutum ve davranışlarında din çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu, onların gündelik yaşamlarını kolaylaştıracak ve emniyet altına alacak başka imkanlarının olmamasından ileri gelebilir. Gördes'te dul olanların, aile, akraba veya

⁵²¹ V. Uysal, **a.g.m.**, s.269; E. Köktaş, **a.g.e.**, s.108; R. Uçar, **a.g.e.**, s.117.

komşulara bağımlılıklarının arttığı gözlenmektedir. Örneklem gurubunda dul olanların neredeyse tamamının kadınlar olduğu düşünülürse bu bağımlılığın şiddeti daha da artar. Nitekim Gördes'te dul olanların aileleri, akrabaları ve komşuları yardımlarıyla hayatlarını devam ettirdikleri görülmektedir. Bu yardım, dul olanların dindar olmasına, sosyal ilişkilerinde problem yaşamamasına bağlı olarak sorunsuz olarak sürer. Toplumsal yaşamda dulların dine daha fazla önem vermeleri, işlerinin aksamadan yürütülmesi, ekonomik güçlük yaşamamaları ve her an yardım alabilmeleri gibi fonksiyonlar görmektedir. Bu durumu, dul bir kadının “güvenecek bir dalın yoksa dul olmak zordur” şeklindeki ifadesi açıklamaktadır. Diğer taraftan dul kadınlar, diğer kadınlara göre gündelik yaşamlarında tutum ve davranışlarına daha fazla dikkat etmek zorundadırlar. Bu onlara karşı yöneltilebilecek her türlü dedikodu, ayıplama veya eleştirileri engeller. O halde dul kalanlar için toplumsal hayatta dinin, güvenlik mekanizması işlevi gördüğü söylenebilir. Bununla birlikte değişen toplumsal şartlar içinde dul kalanların gündelik yaşamlarının bütün alanlarını dinî emirlere göre düzenlediklerini söylemek güçtür. Yine de dulların, kasaba ve köylerdeki dinin sosyo-ekonomik olarak değişen konumuyla daha uyumlu bir yaşam tarzı benimsedikleri anlaşılmaktadır.

7. Meslekî Tabakalaşma ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Örneklem gurubunun meslekî tabakalaşmasına göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeylerinin betimsel istatistik sonuçları tablo 125’de verilmiştir.

Tablo 125. Mesleklere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çiftçi	216	116,89	11,23403
Memur	29	111,10	9,20925
İşçi	34	109,76	12,78981
Esnaf ve zanaatkar	117	115,47	12,05989
Serbest meslek	23	110,82	9,09871
Ev hanımı	181	116,90	10,01649
Toplam	600	115,70	11,15940

Tablo 126. Mesleklere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	2936,367	5	587,273	4,868	,000
Gurup içi	71658,421	594	120,637		

Toplam	74594,787	599			
--------	-----------	-----	--	--	--

Tablo 125 ve 126'daki bulgulara göre Gördes'te dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir[F (5;594)= 4,868, p<.05]. Çiftçilerin dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık puan ortalamaları 116.89, memurların 111.10, işçilerin 109.76, esnaf ve zanaatkarların 115.47, serbest meslek sahiplerinin 110.82 ve ev hanımlarının 116.90 olduğu görülmektedir. O halde çiftçiler ve ev hanımlarının diğer meslek guruplarına göre dinin toplumsal anlatımına yönelik en yüksek, işçilerin ise en düşük ölçek puan ortalaması aldıkları söylenebilir. Esnaf ve zanaatkarların, işçiler, serbest meslek ve memurlara göre yüksek, ev hanımı ve çiftçilere göre düşük dindarlık puan ortalaması aldıkları anlaşılmaktadır. Memurlar da işçiler ve serbest meslek guruplarının üstünde puan ortalamasına sahiptirler.

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin meslekî tabakalaşmaya bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşan dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık tutumlarının çoklu karşılaştırma (LSD) analizleri tablo 127'de verilmiştir.

Tablo 127. Mesleklere göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Meslek	(J) Meslek	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çiftçi	memur	5,7947(*)	1,87317	,008
	işçi	7,1334(*)	2,32281	,000
	esnaf ve zanaatkar	1,4281	1,35180	,258
	serbest meslek	6,0721	2,04541	,012
	ev hanımı	-,0079	1,06705	,994
Memur	çiftçi	-5,7947(*)	1,87317	,008
	işçi	1,3387	2,78130	,630
	esnaf ve zanaatkar	-4,3666	2,04146	,056
	serbest meslek	,2774	2,55419	,928
	ev hanımı	-5,8026(*)	1,86516	,008
İşçi	çiftçi	-7,1334(*)	2,32281	,000
	memur	-1,3387	2,78130	,630
	esnaf ve zanaatkar	-5,7054	2,46054	,008
	serbest meslek	-1,0614	2,90010	,721
	ev hanımı	-7,1414(*)	2,31635	,001
Esnaf ve zanaatkar	çiftçi	-1,4281	1,35180	,258
	memur	4,3666	2,04146	,056
	işçi	5,7054	2,46054	,008
	serbest meslek	4,6440	2,20057	,064
	ev hanımı	-1,4360	1,34067	,271
Serbest meslek	çiftçi	-6,0721	2,04541	,012
	memur	-,2774	2,55419	,928

	işçi	1,0614	2,90010	,721
	esnaf ve zanaatkar	-4,6440	2,20057	,064
	ev hanımı	-6,0800	2,03807	,013
Ev hanımı	çiftçi	,0079	1,06705	,994
	memur	5,8026(*)	1,86516	,008
	işçi	7,1414(*)	2,31635	,001
	esnaf ve zanaatkar	1,4360	1,34067	,271
	serbest meslek	6,0800	2,03807	,013

Tablo 127'den anlaşıldığı gibi Gördes'te çiftçiler, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlıkta oldukça yüksek düzeyde bir tutuma sahiptirler. Nitekim çiftçilerin, memurlar ve işçilere, ev hanımlarının ise memur ve çiftçilere göre daha yüksek bir dindarlık düzeyi olduğu görülmektedir. Esnaf ve zanaatkarlar ile serbest meslek sahiplerinin dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık tutumları, diğer meslek guruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır.

Gördes, köy ve kasabalarında çiftçilerin gündelik yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinî inanç ve kurallara daha fazla önem verdikleri açıktır. Aynı şekilde ev hanımlarının da tutum ve davranışlarını dine göre belirledikleri anlaşılmaktadır. Bu meslek guruplarına nazaran, memurlar ve işçilerin sosyal yaşamlarında dine daha az önem vermedikleri görülmektedir.

Günay'ın ev hanımları, çiftçiler ve esnaf zanaatkarlar dine en şiddetli bağlı meslek gurupları ve öğrenciler, memurlar ve serbest meslek sahiplerinin dine karşı ilgisiz olduğu yönündeki bulgusu, Gördes örnekleminde elde edilen verileri desteklemektedir⁵²². Buna karşılık Kırıkkale örneğinde emekli ve işçilerde dine karşı ilgi fazlayken, ticarî kesimde düşüktür. O halde Kırıkkale örneği ile Gördes'teki meslekî tabakalaşmaya göre dinin etki boyutuna yönelik tutumların uymadığı görülmektedir. Ancak, Kırıkkale'de bürokrat, memur, sanayi bürokratları ve üst sınıfın dine ilgilerinin zayıf olduğu şeklindeki veri ile Gördes örneği benzerlik göstermektedir⁵²³.

8. Ekonomik Tabakalaşma ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes ve çevre köyleri örnekleminin ekonomik durumuna göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık tutumlarının betimsel istatistikleri tablo 128'de verilmiştir.

Tablo 128. Ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
--	---	---	---

⁵²² Ü. Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s.267.

⁵²³ B. Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)*, s.150-152.

Çok iyi	26	109,92	15,50464
İyi	154	116,25	11,84861
Orta	275	115,90	10,40731
Düşük	94	114,58	9,87275
Çok düşük	51	117,96	11,88101
Toplam	600	115,70	11,15940

Buna göre Gördes ve çevresinde üst ekonomik tabakada olanların 109.92, ortanın üstü tabakadakilerin 116.25, orta tabakadakilerin 115.90, ortanın altındakilerin 114.58, alt tabakadakilerin 117.96, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalamasının olduğu anlaşılmaktadır. Üst, ortanın üstü, orta ve ortanın altı tabakadakilere göre en alt tabakanın dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalaması en yüksektir. Üst tabakadakilerin puan ortalaması ise diğer tabakalar bakımından çok düşüktür. Genel olarak elde edilen verilere bakarak, Gördes ve çevresinde sosyal hayatta dinin etkisinin ekonomik duruma göre farklılaştığı ifade edilebilir. Tablo 129’da ise betimsel olarak farklılaşan dindarlık tutumlarının anlamlılık düzeyini gösteren varyans analizi dağılımları verilmiştir.

Tablo 129. Ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	1305,045	4	326,261	2,649	,033
Gurup içi	73289,742	595	123,176		
Toplam	74594,787	599			

Gördes örnekleminin ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır [F (4;595)= 2,649, p<.05]. Öyleyse, Gördes ve çevre köylerinde dinin toplumsal etkisinin ekonomik tabakalaşmaya bağlı olarak değiştiği ifade edilebilir. Bununla birlikte sosyo-ekonomik tabakalaşmalar ile dindarlık tutumları arasındaki ilişkiler tablo 130’da incelenmiştir.

Tablo 130. Ekonomik duruma göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Ekonomik durum	(J) Ekonomik durum	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çok iyi	iyi	-6,3367(*)	2,35316	,007
	orta	-5,9824(*)	2,27716	,009
	düşük	-4,6620	2,45925	,058
	çok düşük	-8,0377(*)	2,67446	,003
İyi	çok iyi	6,3367(*)	2,35316	,007

	orta	,3543	1,11703	,751
	düşük	1,6746	1,45266	,249
	çok düşük	-1,7010	1,79306	,343
Orta	çok iyi	5,9824(*)	2,27716	,009
	iyi	-,3543	1,11703	,751
	düşük	1,3203	1,32601	,320
	çok düşük	-2,0553	1,69208	,225
Düşük	çok iyi	4,6620	2,45925	,058
	iyi	-1,6746	1,45266	,249
	orta	-1,3203	1,32601	,320
	çok düşük	-3,3757	1,93018	,081
Çok düşük	çok iyi	8,0377(*)	2,67446	,003
	iyi	1,7010	1,79306	,343
	orta	2,0553	1,69208	,225
	düşük	3,3757	1,93018	,081

Tabakalar arası çoklu karşılaştırmaya göre üst tabakanın, alt, orta ve ortanın üstü sosyo-ekonomik tabakalar bakımından dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyi düşüktür. Tabakalar arası dindarlık düzeyinin üst gurupla ilişkili olarak farklılaştığı ortaya çıkmaktadır. Ancak ortanın altı tabakadakilerin dindarlık tutumlarının hiçbir tabakaya göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir. Bu verilerden, Gördes, kasaba ve köylerinde dinin toplumsal hayattaki etki ve rolünün sosyo-ekonomik durum düştükçe arttığı sonucu çıkarılabilir.

Gördes, kasaba toplumsal özelliklerine sahip bir yerleşim birimi olduğu için sosyo-ekonomik tabakaların sınırlı sermaye birikimleri vardır. Üst tabakalaşmada kaloriferli bir evde oturma, orta sınıf bir otomobil sahibi olma gibi göstergeler yeterlidir. Bu yüzden avukat, doktor, veteriner gibi serbest meslek erbabı ve kaymakam, belediye başkanı, jandarma komutanı gibi büyük memurlar ile çift maaşlı memurlar da kasaba toplumsal yapısında üst tabakada yer alabilir.

Gördes merkezde petrol, beyaz eşya, mobilya, yem, gübre bayileri ve konfeksiyon, sarraf gibi sermaye birikimi aileden gelen yerli eşraf üst tabakayı oluşturmaktadır. Üst tabakada yerli eşraf ile serbest meslek sahipleri ve üst düzey memurlar arasında da ikili bir dinî yaşam gözlenmektedir. Eşraf, değişen geleneksel kasaba değerlerine göre dini ve sosyal hayat yaşar. Kasaba eşrafı, ev döşemesi, tüketim kültürü, çocuk eğitimi, kılık kıyafet gibi maddi kültür sahasında yeni kültürel değerleri benimsemiştir. Bir başka ifadeyle kasaba eşrafı maddi kültür unsurlarında son derece modern eğilim gösterir. Ancak, kasaba toplumsal yapısında eşraf, dinî ve ahlaki değerler alanında kasaba değerlerine göre hareket eder. Örneğin, düğün, nişan, mevlit ve sünnet törenlerine büyük önem verirler.

Kasabada orta ve alt tabakalardan kolayca eşrafı ayırıştırın norm ve değerleri vardır. Bu norm ve değerler eşrafın kasaba toplumsal yapısındaki statüsünü belirler. Örneğin, hayır sever olmak, zekat vermek, ihtiyacı olanlara yardım etmek, cömert olmak gibi dinî normlar kasaba eşrafının toplumsal yapıdaki statüsünü etkiler. Daha aşağı tabaka normlarına göre hareket, “cimrilik veya görgüsüzlük” olarak nitelendirilir. Daha yukarı tabaka normlarına göre davranış ise “sonradan görme” olarak değerlendirilir. Tüketim normlarına göre tabakalar arası farklılaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim, eşraf, genellikle gösterişçi tüketimle karakterize olur. Gösterişçi tüketim özellikle, düğün, sunnet törenlerinde açıkça ortaya çıkar. Ancak, kasaba eşrafının modern veya dini ve ahlaki normlara bağlılık düzeyleri, aile yapıları ile yakından ilişkilidir. Geleneksel ve muhafazakar aileden gelen eşrafın dindar olduğu, aileleri dine karşı ilgisiz olan eşrafın ise dine karşı ilgisiz kaldığı gözlenmektedir. Ailelerin benimsedikleri seküler veya geleneksel değerlere bağlı olarak dini tutumlar farklılaşa bilmektedir. Buna rağmen Kasaba eşrafının gündelik yaşamlarında dinin rol ve fonksiyonlarında önemli değişimler gözlenmektedir. Nitekim, eşrafın ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vs gibi faaliyetlerinde dinin önemini kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Örneğin, ticaret son derece rasyonel ve gelişen ekonomik koşullar altında yapılmaktadır. Bu açıdan eşrafın, hayır severlik, cömertlik, konuk severlik ve yardım severlik gibi dini değerleri bütünüyle kaybetmemesine rağmen kapitalist ekonomik kuralları ve değerleri benimsedikleri gözlenmektedir. Şu halde Gördes’te gözlenen kapitalist Pazar ilişkileri, eşrafın gündelik yaşamlarında dinin önemi kaybetmesinde etkili olmuş olabilir.

Magneralla’nın gözlemediği⁵²⁴ gibi Gördes ve köylerinde cömertliğe ve konuk severliğe hala yüksek değer verilir. Ancak, Türkiye’nin diğer kasaba ve köylerinde olduğu gibi çoğu kasabalı, sosyal ilişkilerin yoğun ve gittikçe artan bir şekilde ticarileşmesinden şikayet etmektedir. Bütün bunlara göre Gördes’te aile yapısı ve değişen sosyo-ekonomik koşullardan dolayı üst tabakanın toplumsal yaşamlarında din daha az rol oynamış olabilir.

Gördes, kasaba ve köylerinde sosyo-ekonomik tabakalaşma ile dinin toplumsal anlatımına yönelik olarak elde edilen verileri, Türkiye’de yapılan çalışmaların sonuçları da desteklemektedir⁵²⁵. Ancak, örneklem gurubunun sosyo-ekonomik tabakalaşmasına göre dinî tecrübenin ifade şekillerindeki tutum farklılaşmasının değiştiği görülmektedir. Dinin

⁵²⁴ P.J. Magneralla, **a.g.e.**, s.166-168.

⁵²⁵ Ü. Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, s.268-269; J.E. Pierce, **a.g.e.**, s.163; Y. Sezen, **a.g.e.**, s.103; K. Mutlu, **a.g.m.**, s.197; Köktaş, **a.g.e.**, s.146; Fatma Taşkingöl, **Manisa Şehri Üzerine Sosyal Bir Araştırma**, Ankara, 2005, s.116; A. Onay, **a.g.e.**, s.116.

toplumsal anlatım ve teorik anlatımda ekonomik tabakalaşmaya göre anlamlı farklılaşma gerçekleşirken, pratik anlatımda manidar bir fark ortaya çıkmamaktadır.

9. Dindarlık Durumu ve Dinin Toplumsal Anlatımı

Gördes ve çevresinde dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın, örneklem gurubunda yer alan deneklerin kendilerini dindarlık bakımından nitelendirmelerine göre betimsel istatistikleri tablo 131’de verilmiştir.

Tablo 131. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelendirmelerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların betimsel istatistikleri

	N	X	S
Çok dindar	36	127,19	12,16275
Dindar	348	118,12	9,71947
Din ile az ilgili	211	110,19	9,90806
Din ile hiç ilgisi yok	5	96,80	16,16168
Toplam	600	115,70	11,15940

Bu bulgulardan, örneklem gurubunda kendilerini çok dindar olarak görenlerin dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık puan ortalamasının (127.19), kendilerini dindar bulan deneklerin puan ortalamasına (39.79), din ile az ilgili bulanların puan ortalamasına (39.22) ve din ile hiç ilgili görmeyenlerin puan ortalamasına (36.36) göre daha yüksektir.

Tablo 132. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelendirmelerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar arası	14976,272	3	4992,091	49,905	,000
Gurup içi	59618,515	596	100,031		
Toplam	74594,787	599			

Bulgulardan, örneklem gurubunun kendi sıfatlandırmalarına göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlığın anlamlı bir şekilde farklılaştığı anlaşılmaktadır[F (3;596)= 49,905, p<.05]. Gördes, köy ve kasabaları örnekleminin dindarlık algısına bağlı olarak dinin toplumsal etki düzeyinin değiştiği belirtilebilir. Örneklem gurubunun dindarlık algısına göre dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlıktaki anlamlı farklılaşmanın hangi guruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan varyans (ANOVA) analizi sonrası LSD testi sonuçları tablo 133’te betimlenmiştir.

Tablo 133. Örneklem gurubunun kendi dindarlık nitelermelerine göre dinin toplumsal anlatımına yönelik tutumların varyans (ANOVA) analizi sonrası Post-Hoc-LSD testi sonuçları

(I) Dindarlık	(J) Dindarlık	Guruplar Arası Anlamlı Fark(I-J)	Standart Hata	p
Çok dindar	dindar	9,0680(*)	1,75102	,000
	din ile az ilgili	16,9954(*)	1,80353	,000
	din ile hiç ilgisi yok	30,3944(*)	4,77335	,000
Dindar	çok dindar	-9,0680(*)	1,75102	,000
	din ile az ilgili	7,9274(*)	,87265	,000
	din ile hiç ilgisi yok	21,3264(*)	4,50485	,000
Din ile az ilgili	çok dindar	-16,9954(*)	1,80353	,000
	dindar	-7,9274(*)	,87265	,000
	din ile hiç ilgisi yok	13,3991(*)	4,52552	,003
Din ile hiç ilgisi yok	çok dindar	-30,3944(*)	4,77335	,000
	dindar	-21,3264(*)	4,50485	,000
	din ile az ilgili	-13,3991(*)	4,52552	,003

Gördes ve çevre köylerinde kendilerini çok dindar olarak görenlerin, dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri, dindar bulanlara, din ile az ilgili bulan ve din ile hiç ilgili görmeyenlere nazaran çok yüksektir. Aynı şekilde kendilerini dindar olarak niteleyen deneklerin dinin toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri, kendilerini “dinle az ilgili” ve “din ile hiç ilgisi yok” şeklinde niteleyenlere göre daha güçlüdür. Din ile az ilgili olanların da din ile hiç ilgisi olmayanlar bakımından dindarlık düzeyleri daha olumludur. Bu bulgulara göre Gördes ve çevresinde kendilerini çok dindar olarak sıfatlayan deneklerin diğer guruplardan farklı olarak gündelik yaşamlarını ve sosyal ilişkilerini dine göre belirledikleri, dindar olanların, din ile az ilgili ve din ile hiç ilgisi olmayanlara göre dinî emir ve yasakların sosyal yaşamlarında etkin bir şekilde rol oynadığı anlaşılmaktadır. Din ile az ilgili olduklarını belirtenlerin din ile hiç ilgisi olmayanlara nazaran sosyal hayatlarında dinî değer ve kurallar etkili olmasına karşın çok dindar ve dindarlara göre dinin etkisi çok düşüktür. Din ile hiç ilgisi olmayanların sosyal hayatlarında dini değer ve kurallara çok fazla önem vermedikleri gözlenmektedir.

Bir başka çalışmada da bireylerin kendi dindarlık algısı ile dindarlık puanları arasında manidar farklılaşma bulunmuştur. Buna göre kendilerini dindar görenlerin ölçek tutum puanları, din ile az ilgili ve hiç ilgi olmayanlara göre yüksek çıkmıştır⁵²⁶.

⁵²⁶ K. Mutlu, a.g.m., s.197.

Sonuç olarak, Gördes ve çevre köyleri örneklem gurubunun demografik ve sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak, dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirtilebilir. Gördes örnekleminin dinin toplumsal anlatımına yönelik dindarlık tutumları ile ilgili verilerle Türkiye’de yapılan bazı araştırmaların bulgularının genel anlamda örtüştüğü ifade edilebilir.

SONUÇ

Bu araştırmada, zengin bir tarihsel geçmişe sahip olan Gördes ve evre köylerinde sosyal yapı ve din ilişkileri incelenmiştir. Günümüz Gördes ve evre köylerinde bireysel ve toplumsal dinî hayatta, demografik, sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkan farklılaşma ve değişimler ele alınmıştır. Böylelikle dinin toplum üzerine toplumsal yapının da din üzerine etkileri, değişik boyutlarıyla kavranmaya çalışılmıştır.

Gördes'in tarihin değişik dönemlerinde değişik hız ve tempoda değişim süreçleri geçirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı sosyo-ekonomik yapısındaki değişimlere paralel olarak, Saruhan sancağı içinde Manisa'dan sonra en güçlü ekonomik yapıya sahip olan Gördes'in de sosyal ve ekonomik yapısında değişimler hız kazanmıştır. Böylelikle Gördes ve köylerinde memurlar, mültezimler, bazı tüccar ve esnaf ve zanaatkar tabakaları dışındaki geniş halk (reaya) kesimi gittikçe yoksullaşmıştır. Diğer taraftan artan vergi oranlarıyla birlikte hem mültezimler hem de eşkıya baskısı, köylerin tarımdan kopmasına yol açmış, tarımsal üretim düşmeye, köyler parçalanmaya başlamış ve g artmıştır. Bütün bu faktörler, Gördes ve köylerinin demografik, toplumsal, ekonomik yapısında çok köklü değişimlere yol açmıştır. Nitekim, XVI. yüzyıllarda önemli bir eğitim, ticaret, tarım, esnaf ve zanaatkar kasabası olan Gördes, Osmanlı'nın son dönemlerinde hem ekonomik hem de demografik açıdan, o yüzyıllardaki ihtişamlı dönemlerinden daha da geriye gitmiştir.

Cumhuriyet döneminde Gördes'te, en köklü değişim, 1940 tarihinde meydana gelen heyelandan sonra grlmştir. Heyelan, Gördes'in demografik yapısının değişmesine neden olmuştur. Zengin ve güçlü ailelerin Gördes'ten g etmesi kasaba ekonomisinin gelişmesine ağır bir darbe vurmuştur. Bununla birlikte kasabanın nüfus artış hızı eksiye dşmştir. Diğer taraftan heyelan, Gördes'in modern Şehir planlamasına uygun bir biçimde yapılaşmasına olumlu bir katkı sağlamıştır.

Cumhuriyet döneminde Gördes'in sosyo-ekonomik yapısındaki değişim ve dönüşümlerde Devlet politikaları, belirleyici bir faktör olmuştur. Türkiye'nin yatırım ve tarım politikaları, Gördes ve evre köylerinin hem fizikî hem de sosyo-ekonomik yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. İlçe idarî yapısında sık meydana gelen değişim, nüfus hareketleri ve g olgusunu da beraberinde getirmiştir.

Gördes'te teknolojik gelişmelerle birlikte, işbölümü ve uzmanlaşma artmış ve buna bağlı olarak, sosyo-ekonomik ve meslekî tabakalaşma da değişime uğramıştır. Eski geleneksel meslekler, zanaat ürünleri, sanayi mamuller ve ithal malların rekabetine dayanmamış, onların yerini daha büyük sanayi ürünlerinin parçaları üzerine beceriler almaya başlamıştır. Sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, sadece geleneksel meslekler ve

zanaat üretiminin değil, aynı zamanda Gördes'te önemli bir geçim kaynağı olan el halıcılığı ve yan üretim mekanizmalarının sonunu hazırlamıştır. Çünkü, tüccarlar, esnaf ve zanaatkarlar, ya geleneksel üretim biçimlerinde ısrar etmekte ya da tüketime yönelik ürünlerin kasaba ve çevresine ulaştırılmasına yine geleneksel usullere göre aracılık etmektedirler. Açıkçası Gördes tarımında gözlenen arayış, dönüşüm ve değişimlerin tam tersine kasaba ekonomisini yönlendiren esnaf ve zanaatkarlarda geleneksel üretim veya pazarlama usullerine bağlılık kendini yoğun şekilde hissettirmektedir. Bu nedenle Kasabada esnaf ve zanaatkarların, modern teknolojik gelişme ve kapitalist pazar ilişkilerine intibaklarının yavaş ilerlemesi, köylülere bağımlılıklarını artırmaktadır.

Gördes'in tarihsel meslekî mobilitesi içerisinde tarım teknolojisi ve üretim biçimleri açısından değişime uğrasa da yerini ve önemi koruyan meslek gurubu çiftçiliktir. Gördes tarımında endüstriyel bitki olan tütün üretimi hakim bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla tütün üretimi, kasabadaki sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî hayat üzerinde belirleyici bir etken olmaktadır. Tütün ise devlet kontrolünde olduğu için, kasabanın sosyo-ekonomik yapısının şekillenmesinde tarımsal politikalar, belirleyici konuma yükselmektedir.

Gördes tarımında ticarileşme, makineleşme ve modernleşme eğiliminin artmasına rağmen, mülkiyet, arazi yapısı, tarımsal destekleme politikaları, krediler vb gibi etkenlere bağlı olarak tarımsal üretim, aile geçim düzeyini karşılamada sorun oluşturmaya ve tarımda değişimin önünde engel olmaya başlamıştır. Bu durum, tamamen iç piyasaya yönelik olarak örgütlenmiş Gördes ekonomisini de olumsuz yönde etkilemekte ve özellikle genç kuşakların sanayileşmiş kent ve ilçelere göç etmesini artırmaktadır. Geleneksel üretim biçimlerinden modern üretim araçlarına yoğun bir şekilde yönelen Gördes'te, tütün üretimi temelinde gelişen tarımda kapitalistleşme süreci, büyük bir arayış içerisine girmiş görünmektedir. Ancak, bu süreçte henüz alternatif tarımsal kanallardan yeterli sonuçlar alınamamaktadır. Onun için yeni tarımsal ürünlere yönelişler, arayışlar sürüp gitmektedir. Dolayısıyla tarımsal gelirlerdeki düşme, işsizlik, yoksulluk ve göç olgusuna yol açmıştır. Bu yüzden Gördes ve köyleri, geçmişteki parlak sosyal ve ekonomik konumlarından çok uzak görünmektedir.

Gördes'in sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen değişimler, dinî yapısını da etkilemiştir. Gördes ve çevresine İslam'ın halk dindarlığı formuyla yerleştiği anlaşılmaktadır. Ancak, günümüzde bu tür dindarlık anlayışının etkisini yitirmeye başladığı görülmektedir. Halk hekimliği, ziyaret gibi geleneksel halk dindarlığı formlarından kopuş söz konusudur. Tarikatlar ve cemaatler ise kasaba toplumsal hayatında

marjinal eğilimler olarak varlık alanı bulabilmektedir. Onun için Gördes'te fundamentalist eğilimler veya dinî yobazlık, tutuculuk yoktur. Diğer taraftan doğum, sünnet ve düğün gibi geçiş törenlerinde dinî ritüeller yanında içki içilmesi veya salon düğünü yapılması, dinî hayatta ikili eklemelenmiş yapıları göstermektedir. Kasabada bu törenlerde din bir taraftan ikincil plana çekilmeye diğer taraftan dinî olanla olmayan bir arada bulunmaya başlamıştır.

Gördes ve çevre köylerinde demografik ve sosyo-kültürel değişkenlere göre dinî tecrübenin ifade şekillerinin, bireysel ve toplumsal hayattaki rolünün farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyete göre dinin teorik, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatımına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır. Bu sonuç, hem Batı hem de Türkiye'de yapılan bazı empirik araştırmalarda kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları bulgusuyla örtüşmektedir. Kadınların, erkeklere göre İslam'ın iman esaslarına, ahlâki normlara ve dinî toplumsal anlatımına yönelik tutum düzeyleri daha yüksek olmasına karşın ibadetlere bağlılık düzeyleri daha düşüktür. Genel olarak kadınların, erkeklerden daha dindar olması, cinsiyet rol farklılaşması, kadının aile içindeki konumu, dış dünyaya erkeklere göre daha kapalı olma, düşük eğitim seviyesi, geleneksel kültürel yapıdaki kadınlara yönelik ahlakî ve dinî normlar ve bu normların cinsiyete göre farklı biçimde uygulanması gibi faktörlerden ileri gelebilir. Bütün bunlara göre "erkeklere göre kadınların, dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri daha yüksektir" şeklindeki araştırma alt hipotezi nicel olarak, dinin teorik, ahlaki ve toplumsal anlatım şekillerinde doğrulanmış, pratik anlatım şeklinde ise yanlışlanmıştır. Diğer taraftan kadınların, erkeklere göre dinin pratik anlatımına yönelik tutumlarının düşük olması, geleneksel kültürel yapıdan ve aile içinde kadının konumundan kaynaklanabilir. Nitekim nitel verilerden kadınların, günlük beş vakit namaz, oruç ve nafil ibadetlere erkeklere göre düzenli olarak ifa ettikleri ortaya çıkmaktadır. Öyleyse cinsiyete bağlı rol farklılaşması ve kadınların toplumsal yapıdaki konumları, bütün toplumlarda olduğu gibi Gördes dinî hayatı üzerinde de etki yapmaktadır.

Gördes ve çevre köylerinde dinî tecrübenin ifade şekilleri üzerinde yaş faktörünün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yaş gurupları ile dinin teorik, pratik, ahlakî ve toplumsal anlatımına yönelik tutumlar arasında anlamlı bir korelasyon vardır. Gördes ve çevre köylerinde İslam'ın teorik, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyi, yaş ilerledikçe artmaktadır. Yaş ilerledikçe dünyaya karşı tutumlar, olumsuz bir karakter almaya başlamaktadır. Yaşlılar, daha çok öbür dünyaya yönelik eylemlerle karakterize olmakta, dinî ve geleneksel inanış ve uygulamalardaki hakim rolleriyle dikkat çekmektedirler. Genç ve orta yaşlılar arasında ise dünyevileşmenin, rasyonelleşmenin arttığı, dinî ve geleneksel inanışlarda köklü değişim ve dönüşümlerin yaygınlaştığı

anlaşılmaktadır. Buna göre Batı ve Türkiye’de yaş ilerledikçe dindarlık düzeylerinde artış olduğu bulgusu, Gördes araştırma sonucunu desteklemektedir. Batı toplumlarında ve Türkiye’deki empirik din sosyolojisi verilerinin gösterdiği gibi Gördes dinî yaşayışında temel farklılaşma araçlarından birisinin de yaş faktörü olduğu söylenebilir. Şu halde “yaşlılara göre gençlerin, dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri daha düşüktür” şeklindeki araştırma alt hipotezi doğrulanmıştır.

Kasaba ve köylerinde doğum yeri değişkenine bağlı olarak dinin, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bununla birlikte doğum yerine göre teorik anlatım ile ilgili tutumlardaki farklılaşma anlamlı olmamasına karşın köy, kasaba ve ilçe sosyal çevrelerine göre ortaya çıkan farklılaşma ilginç gözükmemektedir. Demek ki, Gördes gibi mikro topluluklarda köy, kasaba ve ilçe kökenli olma, inançlarda farklılaşmaya yol açmayabilir. Ancak sosyal çevre olarak, köy, kasaba ve ilçe yerleşim birimlerinin kendilerine özgü dindarlık anlayışlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim, hem Batı hem de Türkiye’de yapılan din sosyolojisi çalışmaları, köyün şehirlere göre daha dindar olduğunu saptamıştır. Gördes’te ise ilçe merkezi, kasaba ve köylere göre dindarlık farklılaşması açısından bu genellemeyi desteklemektedir. Diğer taraftan, kasaba merkezinden, dindarlık düzeyi daha düşük köylerin olması, bu genellemeyi sarsmaktadır. Köylerde de ibadetlere ilginin sürekli düştüğü ve dinin toplumsal etkisinin azalmaya başladığı anlaşılmaktadır. Neticede bireysel ve toplumsal dinî yaşayıştaki köy ve kasaba arasındaki farklılıklar azalmıştır. Dinî hayattaki bu dönüşümler, kasaba ve köyün birbirlerine artan orandaki etkileri, çiftçiliğin rasyonelleşmesi, ekonominin kapitalistleşmesi, çevrenin kasaba merkezi ve diğer şehir kültürleriyle etkileşimin hızlanması, kitle iletişim araçları yoluyla Türkiye şehir kültürünün kırsal alana yayılması vb gibi faktörlerle ilgilidir. Dolayısıyla köy, kasaba arasındaki dinsel farklılıklar, bazı köylerde hızla ortadan kalkmaktadır. Bazı köylerde dinî gelenekler ve dindarlıktaki değişimin yavaş ilerlediği görülmektedir. Bir kısım köylerde ise dinî inanç, gelenek ve pratiklere ilginde kasaba merkezinden bile hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu tür köy tiplerinin düşük dinî yönelimlerinde tarihsel geleneksel karakteristik özellikleri etkili olabileceği kadar, Gördes ve diğer bölgesel gelişmiş Akhisar, Manisa, İzmir gibi şehir kültürlerinin köye aktarılması da etkilidir.

Araştırmada kullanılan, “kasabalılar bakımından köylülerin, dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumları daha olumludur” şeklindeki alt hipotez kısmen doğrulanmıştır. Çünkü, Gördes’te köylerden ilçe merkezine doğru gidildikçe dindarlık düzeyindeki düşüş her köy veya dinî tecrübenin bütün ifade şekillerine yönelik dindarlık

biçimleri için geçerli değildir. Gördes, kasaba ve köyler arasındaki dinî tecrübenin ifade şekilleri ile ilgili dindarlık farklılaşması, doğrusal veya ters orantılı bir ilişkiyi değil, köylerin toplumsal ve kültürel karakteristik özelliklerine göre değişen karmaşık bir örüntü oluşturmaktadır.

Gördes'in sosyo-ekonomik yapısında gözlemlenen çözülme ve küçülmeye karşılık, eğitim açısından sürekli bir ilerleme gösterdiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede okuma yazma oranında hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Özellikle eğitim alanında cinsiyet farklılaşması, ortadan kalkmış gözükmemektedir. Tıpkı erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da okullaşma hızla artmaktadır.

Gördes ve çevre köylerinde eğitim ve din eğitimi durumuna göre dinin teorik, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatımına yönelik tutumlar da anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Gördes ve çevre köylerinde eğitim düzeyi ile dinin teorik ve pratik anlatımına yönelik tutumlar arasında çok yönlü korelasyon ortaya çıkmaktadır. O halde "eğitim seviyesi düşük olan katılımcıların, eğitim düzeyi yüksek olanlara göre dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri, daha yüksektir" şeklindeki araştırma alt hipotezi, inanç ve ibadet boyutlarında doğrulanmamıştır. Buna karşılık, araştırma hipotezi, toplumsal anlatım ve ahlakî anlatım boyutlarında doğrulanmıştır. Buna göre eğitim düzeyi arttıkça ahlâki değerlere bağlılık düzeyinde ve dinin toplumsal hayattaki etkisinde düşüş olmaktadır.

Din eğitimi faktörü ile dinî tecrübenin ifade şekilleri arasında da eğitim değişkenine benzer farklılaşmalar olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitimi arttıkça dinî tecrübenin teorik, ahlâki ve pratik anlatımına yönelik tutum düzeylerinde artış, toplumsal anlatımında ise düşüş söz konusudur. Demek ki, eğitimin beraberinde getirdiği zihniyet değişimi geleneksel dindarlıktan kopuşa neden olmaktadır.

Medeni durum değişkeninin, dinî tecrübenin ifade şekilleri üzerine etki eden bir başka faktör olduğu anlaşılmaktadır. Evlilik kurumu toplumda bireylerin konum ve rollerinin değişmesinde etkili olmaktadır. Bireyler, evlilik kurumuna uygun davranış ve rolleri yerine getirmektedirler. Evlilikle değişen statü ve rol farklılaşması ile birlikte toplumsal baskının uygulanış biçimi de değişmektedir. Bütün bunlar, dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumlar üzerine etki etmektedir. Böylece, "evlilere ve dul olanlara göre bekarların, dini tecrübenin ifade şekillerine yönelik dindarlık düzeyleri, daha düşüktür" şeklindeki hipotez doğrulanmıştır.

Meslekî tabalaşmaya göre dinin teorik, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatımına yönelik tutumlar da anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. İşçilerin, diğer meslek guruplarına göre inanç, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatıma yönelik tutum düzeyleri daha düşüktür. Teorik anlatıma yönelik tutum farklılaşması işçilerle diğer meslek gurupları arasında gerçekleşmiştir. Zaten gerek Batı gerekse Türkiye’de ulaşılan araştırma bulguları işçilerin daha az dindar olduklarını göstermiştir. O halde iş hayatı ve koşulları kasaba gibi mikro toplulukların dinî hayatı üzerinde de önemli rol oynamaktadır.

“Çiftçilerin, teorik, ahlaki, pratik ve toplumsal anlatıma yönelik tutumları diğer meslek guruplarına göre yüksektir” şeklindeki hipotez doğrulanmıştır. Ancak, çiftçilerin iş güç zamanlarında özellikle ibadetleri düzenli olarak yapmadıkları anlaşılmaktadır. Bu olgu da tarımsal faaliyetlerin din üzerine etkisini göstermektedir. Bununla birlikte çiftçilerin dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik daha olumlu dindarlık eğilimi göstermelerinde tarımsal, çevresel koşullar ve köy toplumsal yapıları gibi faktörler etkili olabilir. Çiftçilerin, inanç ve ahlak anlayışları, ibadetlere bağlılık düzeyleri, dini toplumsal hayata aktarmaları, memurlar, esnaf ve zanaatkarlar, işçiler, serbest meslek sahiplerinden oldukça farklıdır. Dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık eğilimleri işçilerden, serbest meslek sahiplerine, esnaf ve zanaatkarlara, memurlara, çiftçilere doğru gidildikçe artmaktadır. Ancak, serbest meslektekilerin ahlakî anlatıma, esnaf ve zanaatkarların toplumsal anlatıma yönelik tutumları, diğer meslek guruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaması dinî tecrübenin ifade şekilleri ile meslekî tabakalaşma arasındaki ilişkileri bütüncül olarak değerlendirmeyi engellemektedir. Yine de bu veri, her meslek gurubunun kendine has dinî tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık eğiliminin olduğu sonucunun çıkarılmasına engel görülmeyebilir.

Sosyo-ekonomik tabakalaşmaya göre dinin teorik ve toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık düzeylerindeki farklılaşmanın anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, sosyo-ekonomik tabakalaşmanın, ahlâki ve pratik anlatımlar üzerine etki eden bir faktör olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla “sosyo-ekonomik olarak üst tabakadaki katılımcıların alt tabakadakilere göre dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutumları daha olumsuzdur” şeklindeki araştırma alt hipotezi kısmen doğrulanmıştır. Sosyo-ekonomik durum düştükçe dinin teorik anlatımı ve toplumsal anlatımı yönelimli dindarlık artmaktadır.

Gördes ve çevre köylerinde dindarlık tipleri, dinî tecrübenin ifade şekilleri üzerine etki etmektedir. “Kendilerini çok dinar olarak niteleyen katılımcıların dini tecrübenin ifade şekilleri yönelimli dindarlık düzeyleri, dindarlar, dinle az ilgili olanlar ve dinle hiç ilgisi olmayanlar bakımından daha yüksektir” şeklindeki alt hipotez doğrulanmıştır. Nitekim,

çok dindarların, dindar, dinle az ilgili veya dine karşı ilgisiz tiplere göre teorik, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatım şekillerine yönelik tutumları daha yüksektir. Aynı şekilde dindarların, dinle az ilgi ve dine karşı ilgisiz tiplere göre teorik, ahlâki ve toplumsal anlatımla ilgili tutum düzeyleri daha olumludur. Ancak, dindarların pratiklere ilgileri dine az ilgili guruba göre düşük, ilgisizler bakımından daha yüksektir. Şu halde dindarlık tipleriyle dinî tecrübenin ifade şekilleri arasında olumlu bir korelasyon vardır. Bir taraftan daha seküler dünya görüşüne sahip tipler, öbür taraftan daha az dindardırlar. Dindarlıkta bireysel özellikler kadar aile ve sosyal çevre de önemli rol oynamaktadır. Nitekim, dindar aile bireylerinin, dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik tutum düzeylerinin, dindar olmayan ailelerden gelen bireylere göre daha olumlu olduğu görülmektedir.

Şu halde Gördes ve çevre köylerinde din ile toplum ilişkileri, çok boyutlu, farklı ve karmaşık bir karakter taşımaktadır. Tek bir din anlayışı değil, bireylerin sosyo-kültürel özelliklerine ve toplumlara göre farklı farklı dinî inanış ve dindarlık tipleri söz konusudur. Çünkü, dinî tecrübenin bir anlatım şeklinde yüksek yönelim gösterenler, bir başka anlatım şeklinde düşük bir dindarlık eğilimine sahip olabilmektedir. Bu yüzden, dindarlığın, çok boyutlu çok yönlü bir yaklaşımla ele alınması gereken bir olgu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu sonuçlara göre “cinsiyet, yaş, sosyal çevre, eğitim, din eğitimi, medeni durum, meslekî tabalaşma, sosyo-ekonomik tabakalaşma ve dindarlık gibi değişkenlere göre dinin teorik, ahlâki, pratik ve toplumsal anlatımına yönelik tutumlar anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır” şeklindeki genel araştırma hipotezi, doğum yeri ile dinî tecrübenin, teorik anlatımı; cinsiyet, sosyo ekonomik ve mesleki tabakalaşma ile ahlâki anlatım ve sosyo-ekonomik tabakalaşma ile pratik anlatım şekilleri dışında doğrulanmıştır.

Dinin teorik anlatımına yönelik araştırma bulguları, genel olarak değerlendirildiğinde Gördes ve köyleri örnekleminin, İslam’ın inanç esaslarına yüksek düzeyde inandıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle geleneksel kader inancından bir kopuş olduğu görülmektedir. Nitekim, dinin teorik anlatımına yönelik ölçekte en fazla puan dalgalanması bu maddeden kaynaklanmaktadır.

Gördes’te dinî inançların pratik hayata yansımadağı görülmektedir. Günlük beş vakit namaz, cemaatle namaz kılma ve nafil ibadet etme sıklığı oldukça düşük olmasına karşın, oruç tutma, kurban kesme, fitre verme, Cuma, bayram ve teravih namazı kılma sıklığı yüksektir. Yine de özellikle Gördes merkezde İslam’a inanmasına rağmen ibadetlere Ramazan’da bile ilgi göstermeyen, sadece bayram namazı kılanlar da vardır. Ara sıra veya nadiren namaz kılanlar veya oruç tutanlarla karşılaşmak mümkündür. Camiye cemaate ise

genellikle az sayıda yaşlı devam etmektedir. Bazı mahalle camilerine giden cemaat sayısı üç beş kişiyi geçmemektedir. Köylerde Cuma ve bayram namazları dışındaki cami cemaati çok düşmektedir. Dinî inanç ve pratikler en yoğun şekilde Ramazan ayında mübarek gün ve gecelerde en az ise işlerin yoğun olduğu yaz aylarında yaşanmaktadır.

Hem merkezde hem de köylerde dinin, akrabalık, komşuluk, bireyler ve kuşaklar arası ilişkileri düzenleme gücünün düşmeye, aile, eğitim, ekonomi, iletişim araçları gibi kurumlar üzerindeki etkisini yitirmeye başladığı görülmektedir. Esasen bu durum, inanç olarak varlığını koruyan normların birey ve toplumsal hayata yansımadaki erozyondan kaynaklanmaktadır. Çünkü, kasaba ve köylerinde akrabalarla, anne-baba, komşuluk ve faiz gibi konulardaki dinî kurallara inanılmakta ancak, gündelik yaşayışta bunlara yönelik tutumlar değişime uğramaktadır. Genel olarak, dinin toplumsal alandan bireysel alana doğru kaymaya, bireysel alanda da düşünce veya inanç anlamındaki güçlü etkinin pratik gündelik yaşama yansımalarının azalmaya başladığı söylenebilir.

Gördes ve köylerinde geleneksel maddi kültürel yapının çok hız bir değişim süreci içine girdiği görülmektedir. Özellikle tüketim kalıpları, ev eşyaları, konut özellikleri, kılık ve kıyafet, tarım teknolojileri, kitle iletişim araçları vb gibi maddi kültür unsurlarında şehir ile kasaba ve köy kültürü arasındaki farklılıklar azalmaya başlamıştır. Esasen kasaba toplumsal sisteminde maddi ve manevi kültür unsurlarında birlikte değişme yaşanmaktadır. Özellikle geleneksel halk inançlarından çok hızlı bir kopuş söz konusudur. İslam dininin iman esaslarına güçlü bir inanma olmasına karşın, pratiklere, ahlakî kısıtlamalara ve dinin gündelik hayatı düzenleyen emir ve yasaklarına ilginin ise değiştiği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak, kasaba toplumsal sisteminde dinin konumu ve rolü değişmektedir. Nitekim dinî emir ve normlara aykırı eylemler normlaşmaktadır. Dinî inanış ve pratiklere ilgiyi artıran sosyal baskının alanı, Cuma, bayram namazı, oruç ile sınırlı kalmasına karşın baskının şiddeti çok hafiflemiştir. Köylerden merkeze doğru gidildikçe dinî yaşamda sosyal baskıdan söz etmek güçleşmektedir. Hızlı sosyo-kültürel değişime bağlı olarak değişen dinî inanış ve uygulamalar nedeniyle geleneksel sosyal yapıda çözümler ortaya çıkmaktadır. Geleneksel geniş aile yapısı çözülmeye, akrabalık, komşuluk ve bireysel ilişkilerde karşılıklı yarar ve menfaat eksenli bir zihniyet gelişmeye başlamaktadır. Özellikle sosyo-ekonomik yapıda dinin etkisinin zayıflamasına paralel olarak tefecilik, dövizle borçlanma, borçları ödememe, dolandırıcılık gibi çarpık eylemler artmaktadır. Bütün bu çözümler, sosyal değişimin beraberinde getirdiği olumsuzlukları, sosyal sorunları artırmakta ve kapitalist ekonominin gelişmesini engellemektedir. Aynı zamanda kasaba çevresinde toplumsal riski güvenlik altına alan aile, akrabalar, komşular,

kasabalılar, köylüler arası dayanışmanın ve yardımlaşmanın çözülmeye başlamasına neden olmaktadır. Bu yüzden kasaba ve köy sosyal yapılarında disfonksiyonel görünen fakirlik, cahillik ve güçsüzlük gibi bireysel yoksunluklar fonksiyonel olmaya başlamaktadır. Ancak, doğruluk, dürüstlük gibi ahlakî erdemler ve dindarlık sosyal güvenlik mekanizmalarının fonksiyonelliğinde rol oynamaya devam etmektedir.

Kuşkusuz, dinin toplumsal rolünde gözlemlenen düşüş, kasaba ve köy topluluklarının bütün kesimlerinde aynı hız ve oranda gerçekleşmemektedir. Kasaba toplumunda dinî yasaklara uyan geniş bir kesim de vardır. Ancak toplumun bu kesitinde de farklı, karmaşık yönelimler olabilmektedir. Nitekim, bir taraftan faizin günah olduğu gerekçesiyle birikimini bankada değerlendirmeyen, diğer taraftan günah olduğunu ama mecburen almak zorunda kaldığını belirterek, tarımsal kredi kullananlarla yaygın bir şekilde karşılaşmaktadır. Aslında dinin, yasakçı yönüyle uygulayanlarda da oldukça farklı, çelişkili ve bazen de toplumsal koşullara veya içinde bulunulan şartlara göre değişen bir yapılaşma söz konusudur. Bu açıdan günah olduğu kabul edilen faiz, içki vb gibi dinî kısıtlamalarla pratik arasında açık bir uyumsuzluk vardır. Aynı zamanda kasaba ve köylerinde sosyal kontrol aracı olarak fonksiyon gören normların bir kısmının kaybolduğu, bazılarının oldukça yumuşak ve elastikî bir karaktere büründüğü anlaşılmaktadır. Gördes'te geleneksel İslam, eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim, eğlence kültürü, geçiş törenleri ve sosyal ilişkiler vb gibi alanlarda kendi yasakçı sınırlarını aşmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla kasaba toplumunun din üzerine etkileri, dinî yasaklar boyutunda çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Gördes ve köylerinde geleneksel kader, tevekkül, rızık gibi fatalist inançların - bütünüyle yok olmasa da- sosyo-ekonomik hayatta çok hızlı bir dünyevileşme veya kapitalistleşme süreciyle ve değişen koşullarla birlikte bazılarının kaybolduğu bazılarının da anlam değiştirdiği anlaşılmaktadır. Kasabada kadercilik yerine daha fazla üretim, daha iyi yaşam ve daha çok kazanç gibi yeni kapitalist değerler ön plana çıkmaktadır. Ancak, geleneksel dinî içerikler taşıyan kanaatkar, kaderci ve kazandığıyla yetinen toplumsal yapıdan modern kapitalist topluma doğru yaşanan değişim süreçleri de oldukça karmaşık şekil almaktadır. Nitekim, kaderci zihniyetin değişmeye başlaması, kazanmadan tüketme kültürünü tetiklemektedir. Buna bağlı olarak dinî değer ve normlarda çözülme ve anlam değişimleri ortaya çıkmaktadır. Onun için kasaba toplumsal yapısındaki dönüşümler, ne dinî ne de tam anlamıyla seküler veya kapitalist bir özellik taşımaktadır. Kapitalistleşme önünde engel olduğu ileri sürülen dinî içerikli kader anlayışının değişimi sonucu ortaya çıkan yapısal dönüşümler de gelişmeyi ve değişmeyi engellemektedir.

Kapitalist ekonomik ilişkilerin artmasına, kitle iletişim araçları, ulaşım araçları, şehir köy etkileşimi vasıtasıyla ulusal popüler tüketim kültürünün yayılmasına karşılık, kasaba ve köy sosyal yapısının gelişen ve değişen sosyo-ekonomik koşullara eklenememesi veya mevcut, tarım, maden, orman, halıcılık vb gibi potansiyellerini sanayileşmeye dönüştürememesi, tarıma, birtakım meslekî becerilere, tüketime dönük mal ve hizmet dağıtımına dayalı ekonomisini alternatif iş alanları yaratacak şekilde organize edememesi gibi faktörler de dini yaşamı etkilemektedir. Köşe dönme, zengin olma ve konforlu yaşama gibi hayallere dönük bireysel eylemler, arayışlar artmaktadır. Kazanmadan harcama, az çalışıp çok kazanma, hem çok rahat iş hem de çok ücret, kasabalının deyimiyle “yatarak kazanma” güdüleri, özlemleri beslenmektedir. Bu tür bireysel eylemler ya bu umutları gerçekleştirmek üzere başka il ve ilçelere göç ile ya aile bütçeleriyle karşılayamayacakları kadar çok riskli ticarî girişimlerin başarısızlıkla ya piyasaya borç takmayla ya da hüsrarla sonuçlanmaktadır.

Öncelikle “karın doyurmak” derdinde olan kasabalının ve köylünün günlük meşgaleleri ve uğraşları, dinî pratiklere ilgilerinin düşük kalmasına neden olmaktadır. Belki de Gördes ve köylerinde gündelik hayatta temel sorun olarak materyal kültüre yönelik fenomenlerin yansıması bundan kaynaklanmaktadır. Nitekim, Kasaba ve köy topluluklarında manevi kültürden çok fazla şikayet edilmez ve problem olarak konuşulmaz.

Neticede dinin, sosyo-ekonomik yaşayıştaki kısıtlamalara uyum düzeyindeki hızlı değişim aynı oranda kapitalistleşme ve ekonomik gelişme yönünde ilerlememektedir. Gördes ve çevresinde sosyo-kültürel hayatta yaşanan değişme, geleneksel dinî inanışları sarsmıştır. Bununla birlikte ev tipleri, ev eşyaları, dayanıklı tüketim malları ve teknolojik ürünler gibi materyal kültür, dinî inançlar, gelenekler gibi materyal olmayan kültürden çok daha hızlı değişmektedir. Çünkü, dinî inançlar, değişim karşısında öncelikle direnç göstermektedir. Daha sonra inançlarda dünyevileşmeye doğru anlam kayması veya değişimi meşrulaştırma eğilimi yayılmaktadır. Son adımda ise değişim karşısında direnç gösteren inanışlar, dinî içeriklerinden soyutlanarak dünyevileşmektedir. Aynı zamanda sosyo-kültürel yapıdaki değişim, ekonomiye, teknolojiye ve sanayileşmeye bağlı olarak meydana gelmediği için sosyal yapıyı da olumsuz etkilemiştir. Modernleşme ve kapitalistleşme sürecinin tedrici ve yavaş olmaması ise değişimin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini artırmaktadır.

BİBLİOGRAFYA

ESERLER

- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, C.I, Ankara, 1999.
- AKKAYAN, Taylan, **Göç ve Değişme**, İstanbul, 1979.
- _____, **Osmaneli Değişen Bir Anadolu Kasabası**, İstanbul, 1990.
- AKSOY, Suat, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, 1971.
- AKŞİT, Bahattin, **Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme**, Ankara, 1985.
- AKŞİT, Oktay, **Manisa Tarihi**, İstanbul, 1983.
- AKTAY, Yasin-KÖKTAŞ, M. Emin, **Din Sosyolojisi**, Konya, 1998.
- AKYÜZ, Niyazi, **Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma**, (Doktora Tezi), Ankara, 1994.
- _____, **İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ankara, Marmara ve Atatürk Üniversitesi Örneği**, (Doçentlik Tezi), Ankara, 2001.
- ALBAYRAK, Ali, **Caferilerde Dini ve Sosyal Hayat (Ankara Keçiören Örneği)**, (Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- ALTAŞ, Nurullah, **Liselerde Din Öğretimi**, Ankara, 2004
- ARON, Raymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (çev. Korkmaz Alemdar), İstanbul, 1989.
- ARSEVEN, Ali D., **Alan Araştırma Yöntemi**, Ankara, 1993.
- ARSLANTÜRK, Zeki, **Araştırma Metot ve Teknikleri**, İstanbul, 1995.
- _____, **Kutsalın Dönüşü-Yeni Toplum Arayışları**, İstanbul, 1998.
- ATACAN, Fulya, **Sosyal Değişme Tarikat Cerrahiler**, İstanbul, 1990.
- ATALAY, Beşir, **Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması**, Erzurum, 1979.
- _____, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)**, Ankara, 1983.
- AZİZ, Aysel, **Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim**, Ankara, 1982.
- BABACAN, Ali Rıza, **İlimiz Manisa ve Bölgemiz Ege Bölgesi**, İzmir, 1983.
- BAINBRIDGE, William Sims, **The Sociology of Religious Movements**, New York, London, 1997.
- BALCI, Ali, **Sosyal Bilimlerde Araştırma-Yöntem, Teknik ve İlkeler**, Ankara, 2001.
- BAYYİĞİT, Mehmet, **Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, (Doktora Tezi), Bursa, 1989.

- _____, **Türkiye’de Hac Olayı**, Ankara, 1998.
- BECKFORD, James A.- LUCKMANN, Thomas, **The Changing Face of Religion**, California, 1989.
- BECKFORD, James A., **Religion and Advanced Industrial Society**, London, Boston, Sydney, Wellington, 1989.
- BELLAH, Robert N., **Beyond Belief**, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1991.
- BENEDİCT, Peter, **Ula an Anatolian Town**, Leiden, E.J.Brill, 1974.
- BERGER, Peter L., **A Rumor of Angels**, Garden City, Doubleday, 1970.
- _____, **The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion**, Garden City, Doubleday, 1967.
- _____, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, (çev. Ali Çoşkun), İstanbul, 1993.
- BERGER, Peter L.-LUCKMANN, Thomas, **The Social Consruction of Reality**, Doubleday, Garden City, 1966.
- BERKES, Niyazi, **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1942.
- BERTRAND, Alvin L., **Rural Sociology**, New York, Toronto, London, 1958.
- BİLGİN, Beyza, **Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Ankara, 1980.
- _____, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara, 1995.
- BOCOCK, Robert-THOMPSON, Kenneth, **Social and Culturel Form of Modernity**, London, 1992.
- BORAM, Behice, **Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)**, Ankara, 1945.
- BORATAV, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara, 1980.
- BOTTOMORE, T.B., **Toplumbilim**, (çev.Ünsal Oskay), İstanbul, Tarihsiz.
- BROG, Walter R.-GALL, Meredith D., **Educational Research an İntroduction**, New York, London, 1983.
- BRUCE, Steve, **Religion in the Modern World**, Oxford, New York, 1996.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, Ankara, 2003.
- CAHEN, Clode, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, (çev. Y. Moran), İstanbul, 1979.
- ÇAPCIOĞLU, İhsan, **Sosyal Değişme Sürecinde Din ve Kadının Toplumsal Konumu (Kastamonu Örneği)**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- ÇARKOĞLU, Ali-TOPRAK, Binnaz, **Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset**, İstanbul, 2000.
- ÇELEBİ, Nilgün, **Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları**, Konya, 1990.

- ÇELİK, Celaleddin, **Şehirleşme ve Din (Konya Örneği)**, (Doktora Tezi), Kayseri, 2000.
- ÇINAR, M.-SİLİER, O., **Türkiye Tarımında İşletmeler Arası Farklılaşma**, İstanbul, 1979.
- ÇINGİ, Hülya, **Örnekleme Kuramı**, Ankara, 1994.
- ÇİÇEK, İbrahim, **Gördesli Mücadele Makbule ve Silah Arkadaşları**, Salihli, 1997.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.I, İstanbul, 1947.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1996.
- DİNÇER, Bülent-ÖZASLAN, Metin, **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, Ankara, 2004.
- DURKHEİM, Emile, **The Elementary Forms of Religious Life**, (Trans. Joseph Ward Swan), London, Boston, Sydney, 1982.
- DUVERGER, Maurice, **Sosyal Bilimlere Giriş**, (çev. Ünsal Oskay), Ankara, 1999.
- ECEVİT, Mehmet, **Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri Gökçeada Köyü Monografisi**, Ankara, 1999.
- EFE, Fikret, **Geleneksel Toplum, Sanayileşme, Sosyal Değişme ve Din İlişkileri (Bayburt ve Kocaeli Örnekleri)**, (Doktora Tezi), Kayseri, 1996.
- EMECEN, Feridun, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, 1989.
- EMİROĞLU, Vedia, **Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi**, Ankara, 1972.
- ERDENTUĞ, Nermin, **Sun Köyünün Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1959.
- _____, **Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1983.
- _____, **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler**, Ankara, 1972.
- ERDOĞMUŞ, Zeki, **Kırsal Bölgelerden Ankara Kıbrıs-Bayraktar İlkokulu Gecekondu Bölgesine Göç Edenlerin Kentleşmeleri**, Ankara, 1977.
- ERGÜN, Mustafa, **Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları-Spss for Windows-**, Ankara, 1995.
- ERKUL, Ali, **Bir Kasabanın "Kemaliye'nin" Toplumsal Yapısı**, (Doktora Tezi), Ankara, 1983.
- ERTÜRK, Selahattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, 1975.
- ESERPEK, Altan, **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Ankara, 1979.
- _____, **Eğitimin Yeni Tutum Geliştirmede Etkinlik Derecesi "Ankara Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Anket Uygulaması**, Ankara, 1981.

- EVLIYA ÇELEBİ, **Seyahatname**, C.IX, İstanbul, 1935.
- FICHTER, Joseph H., **A Sociologist Looks at Religion**, Wilmington, Delaware, 1988.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, **Kuruluşu'nun XXV. Yılında Karabük**, İstanbul, 1962.
- FIRAT, Erdoğan, **Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu**, (Doktora Tezi), Ankara, 1977.
- FREY, Frederick W., **Regional Variatons in Rural Turkey**, Cambridge, 1966.
- FREYER, Hans, **Dinî Sosyoloji**, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara, 1963.
- FREYER, Hans-ÇAĞATAY, Tahir, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Ankara, 1963.
- GEERTZ, Clifford, **İslam Observed**, London, 1968.
- GELLNER, Ernest, **Postmodernizm İslam ve Us**, (çev. Bülent Peker), Ankara, 1994.
- GENÇLER, Ahmet, **Diyarbakır ve Çevresinde Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerini Etkileyen Toplumsal ve Kültürel Faktörler**, (Doktora Tezi), Diyarbakır, 1974.
- GERAY, Cevat, **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları Bünyan Örneği**, Ankara, 1967.
- _____, **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar**, Ankara, 1974.
- GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji-Eleştirel Bir Yaklaşım**, (çev. M. Ruhi Esengül-İsmail Öğretir), İstanbul, 1994.
- _____, **Sociology**, Oxford, 1997.
- GLOCK, Charles Y.-STARK, Rodney, **Anti-Semitism in America**, New York, London, 1979.
- GÖKALP, Ziya, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1973.
- GÖKÇE, Birsen, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara, 1996.
- GÖKÇE, Birsen-ACAR, Feride-AYATA, Ayşe-KASAPOĞLU, Aytül-ÖZER, İnan-UYGUN, Hamza, **Gecekonduarda Aileler Arası Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Ankara, 1993.
- GÖKÇE, Erten, **İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri-Ankara'da ilköğretim Öğretmenleri Üzerine Yapılan Bir Araştırma-**, (Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- GÜÇBİLMEZ, Erdoğan, **Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması**, Ankara, 1972.
- GÜÇER, Lütfi, **XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, 1964.
- GÜNAY, Ünver, **Eğitim Sosyolojisi Dersleri**, Kayseri, 1992.
- _____, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, 1998.
- _____, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, İstanbul, 1999.

- GÜNAY, Ünver-ECER, A. Vehbi, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri, 1999.
- GÜNAY, Ünver-GÜNGÖR, Harun, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul, 1997.
- GÜNAY, Ünver-GÜNGÖR, Harun-KUZGUN, Şaban-SAYIM, Huzeyfe-TAŞTAN, A. Vahap, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Ankara, 1996.
- GÜRSOY, Şahin, **Sosyal ve Dinî Yaşam Açısından Orta Anadolu Abdalları (Kışehir Örneği)**, (Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- HABERMAS, Jürgen, **İletişimsel Eylem Kuramı**, (çev. Mustafa Tüzel), İstanbul, 2001.
- HALL, David-HALL, Irene, **Practical Social Research**, London, 1996.
- HAMILTON, Malcolm B., **The Sociology of Religion**, London, New York, 1995.
- HARİS, Marvin, **İnekler Domuzlar Savaşlar ve Cadılar**, (çev. M. Fatih Gümüş), Ankara, 1995.
- IRMAK, Kemal, **Manisa Tarihi**, İstanbul, 1937.
- İBN HALDUN, **Mukaddime**, (çev. Zakir Kadri Ugan), C.I, İstanbul, 1986.
- İLKER, Sami-TUNCAY, Hüseyin-AKER, Halil, **Bir Zamanlar Gördes**, Manisa, 1999.
- İNCE, Ahmet, **Gördes Yazıları**, İzmir, 1996.
- İSPİR, Eyüp G., **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara, 1986.
- JONSTONE, Ronald L., **Religion in Society**, New Jersey, 1992.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul, 1996.
- KARAMAN, Kasım, **Şehirleşme Sürecinde Gelenek ve Değişme Kayseri Örneği**, (Doktora Tezi), Malatya, 2003.
- KARAMAN, Ramazan, **Sanayileşmenin Dine Etkisi (Mersin Örneği)**, Konya, 2000.
- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara, 1994.
- KARPAT, Kemal H., **The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization**, Cambridge University Pres, 1976.
- KARTAL, S. Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentlileşme**, Ankara, 1983.
- KASAPOĞLU, Aytül, **Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları**, Ankara, 1991.
- KAYA, Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Samsun, 1998.
- KEHRER, Günter, **Din Sosyolojisi**, (Çev. Semahat Yüksel) İstanbul, 1992.
- KELEŞ, Ruşen, **Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri**, Ankara, 1961.

- _____, **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri**, Ankara, 1972.
- _____, **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul, 1978.
- _____, **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1998.
- KIR, İbrahim, **Gap’tan Önce Harran Kasabası’nın Sosyal Yapısı**, (Doktora Tezi), Elazığ, 1993.
- KIRAY, Mübeccel, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara, 1964.
- _____, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul, 1998.
- KIRAY, Mübeccel-HINDERINK J., **Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages**, New York, 1970.
- KIZILÇELİK, Sezgin, **Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Konya, 1992.
- KİLİ, Suna, **Çayırhan Bir Orta Anadolu Köyünde Toplumsal Değişme ve Siyasal Davranış**, İstanbul, 1978.
- KOLARS, Jhon, **Tradition, Season and Change in a Turkish Village**, Chicago, 1963.
- KONGAR, Emre, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, C.I-II, İstanbul, 1994.
- KOŞTAŞ, Münir, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Ankara, 1995.
- KÖKLÜ, Nilgün- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, **Sosyal Bilimler İçin İstatistiğe Giriş**, Ankara, 2000.
- KÖKTAŞ, M. Emin, **Türkiye’de Dinî Hayat**, İstanbul, 1993.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1993.
- KROEBER, Alfred, **Anthropology**, New York, 1948.
- KURTKAN, Amiran, **Sosyoloji Açısından Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, İstanbul, 1972.
- _____, **Köy Sosyolojisi**, İstanbul, 1988.
- LEMMEN, M.M.W., **Max Weber’s Sociology of Religion**, (Trans. H.D. Morton), Gooi, Sticht, 1990.
- LENSKI, Gerhard, **The Religious Factor**, Garden City, New York, 1963.
- LERNER, Daniel, **The Pasing of Traditional Society**, London, 1964.
- LIN, Nan, **Foundations of Social Research**, New York, 1976.
- LOOMIS, Charles P.-BEEGLE, J.Allan, **Rural Sociology the Strategy of Change**, Englewood Cliffs, N.J., 1960.
- LUCKMANN, Thomas, **Görünmeyen Din**, (çev. Ali Çoşkun-Fuat Aydın), İstanbul, 2003.
- LUNDBERG, Georg A.-SCHRAG, Clarence C.-LARSEN, Otto N., **Sosyoloji**, (çev. Özer Ozankaya-Ülker Gürkan), C.I-II, Ankara, 1970.

- MAGNERALLA, Paul J., **Tradition and Change in a Turkish Town**, Cambridge, Massachusetts, 1981.
- _____, **Bir Köyün Serüveni**, (çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul, 1997.
- MAKAL, Mahmut, **Bizim Köy**, Ankara, 2004.
- MANSUR, Fatma, **Bodrum a Town in the Aegean**, Leiden, E.J. Brill, 1972.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İstanbul, 1991.
- _____, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 1992.
- _____, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, 1995.
- MARX, Karl-ENGELS, Friedrich, **Din Üzerine**, (çev. Kaya Güvenç), Ankara, 1976.
- MENSCHİN, Gustav, **Dinî Sosyoloji**, (çev. Mehmet Aydın), Konya, 1994.
- MİLLS, C. Wright, **Toplum Dilimsel Düşün**, (çev. Ünsal Oskay), Ankara, 1979.
- NEUMAN, W.Lawrence, **Social Research Method: Qualitative and Quantitative Approaches**, Boston, Allyn and Bacon, 1994.
- O’DEA, Thomas F., **The Sociology of Religion**, New Jersey, 1966.
- ONAT, Hasan, **Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci**, Ankara, 2003
- ONAY, Ahmet, **Dindarlık Etkileşim ve Değişim**, İstanbul 2004.
- OZANKAYA, Özer, **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, Ankara, 1971.
- _____, **Toplumbilime Giriş**, Ankara, 1979.
- ÖZEN, Sevinç, **Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler Soma Örneği**, İzmir, 1991.
- ÖZGÜR, Ö., **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**, İstanbul, 1972.
- ÖZLEM, Doğan, **Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul, 1990.
- ÖZTÜRK KARAGÖZ, Emel, **Max Weber’de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu**, İstanbul, 2003.
- PİERCE, Joe E., **Bir Türk Köyünde Yaşam**, (çev. Zeycan Sarıhacıoğlu), İstanbul, 2003.
- POLOMA, Margeret M., **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (çev. Hayriye Erbaş), Ankara, 1993.
- PUTT, Allen D. - SPRINGER, J. Fred, **Polcy Research**, New Jersey, 1989.
- RAMSAY, W.M., **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961.
- REDFIELD, Robert, **Peasant Society and Culture**, Chicago, 1956.
- RILEY, Matilda White, **Sociological Research I, A Case Aproach**, New York, 1963.
- ROBINSON, Jhon P.-SHAVER, Phillip R., **Measures of Social Psychological Attitudes**, Michigan, 1972.

- ROBINSON, Richard D., **The First Turkish Republic A Case Study in National Development**, Cambridge, Massachusetts, 1963.
- SCHARF, Betty R., **The Sociological Study of Religion**, Hutchinson, London, 1970.
- SCHROEDER, Ralph, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, (çev. Mehmet Küçük), Ankara, 1996.
- SENCER, Muzaffer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul, 1986.
- _____, **Toplum Bilimlerinde Yöntem**, İstanbul, 1989.
- _____, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, İstanbul, 1999.
- SENCER, Muzaffer-IRMAK, Yakut, **Toplumbilimlerinde Yöntem**, İstanbul, 1984.
- SENCER, Yakut, **Türkiye'de Kentleşme**, Ankara, 1979.
- SERPER, Özer-AYTAÇ, Mustafa, **Örnekleme**, Bursa, 2000.
- SEZEN, Yümmi, **Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı**, İstanbul, 1993.
- SEZER, Baykan, **Sosyolojide Yöntem Tartışmaları**, İstanbul, 1993.
- SHANİN, Teodor, **Peasants and Peasant Societies Slected Readings**, New York, 1971.
- SHAROT, Stephen, **A Comprative Sociology of World Religions**, New York, London, 2001.
- SİLİER, Oya, **Keban Köylerinde Sosyo Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları**, Ankara, 1976.
- SJOBERG, Gideon, **The Preindustrial City**, New York, London, 1960.
- SMITH, T.L.-MACMAHAN, C.A., **The Sociology of Rural Life**, New York, 1951.
- SOROKİN, P.A., **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (çev.M. Münir Raşit Öymen), C. II, Ankara, 1994.
- STARK, Rodney-BAİNBRIDGE, W.S., **A Theory of Religion**, New York, Peter Lang, 1987.
- STARK, Rodney-FINKE, Roger, **Acts of Faith**, Berkeley, Los Angeles, London, 2000.
- STIRLING, Paul, **Turkish Village**, New York, 1966.
- SZYLIOWICZ, Joseph, **Political Change in Rural Turkey Erdemli**, Paris, 1966.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, C.I-II, İstanbul, 1996.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmûsu'l A'lâm**, C.V, Ankara, 1996.
- TAN, Mine, **Toplumbilimine Giriş**, Ankara, 1981.
- TANYU, Hikmet, **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara, 1967.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, Ankara, 1975.
- TAPPER, Richard, **Çağdaş Türkiye'de İslam**, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1993.
- TAŞ, Kemaleddin, **Türk Halkının Gözüyle Diyanet**, İstanbul, 2002.

- TAŞKINGÖL, Fatma, **Manisa Şehri Üzerine Sosyal Bir Araştırma**, Ankara, 2005.
- TAVŞANCIL, Ezel, **Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi**, Ankara, 2002.
- TAYLAN, Ertuğrul, **Çokaklı Köyü Sosyo-Ekonomik Yapı ve Halk Kültürü Araştırması**, Ankara, 1995.
- TEKDEMİR, Mehmet, **Bilinmeyen Yönleriyle Gördes**, Elazığ, 1974.
- TEZBAŞARAN, A. Ata, **Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu**, Ankara, 1996.
- TEZCAN, Mahmut, **Eğitim Sosyolojisine Giriş**, Ankara, 1976.
- THEODORSON, George A.- THEODORSON, Achilles G., **A Modern Dictionary of Sociology**, New York, 1979.
- THOMPSON, Ian, **Odaktaki Sosyoloji Din Sosyolojisine Giriş**, (çev. Bekir Zakir Çoban), İstanbul, 2004.
- TOLAN, Barlas, **Çağdaş Toplum Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma**, Ankara, 1980.
- _____, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara, 1996.
- TOSUN, Cemal, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Ankara, 2001.
- TUĞAÇ, Ahmet-YURT, İbrahim-ERGİL, Gül-SEVİL, Hüseyin T., **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri**, Ankara, 1970.
- TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, 1994.
- TURNER, Bryan S., **Max Weber ve İslam**, (çev. Yasin Aktay), Ankara, 1997.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar**, Ankara, 1965.
- _____, **Yoksulluk Kültürü Gecekonducuların Toplumsal Yapısı**, Erzurum, 1974.
- _____, **Türkiye’de Köy Sosyolojisi’nin Temel Sorunları**, İstanbul, 1977.
- _____, **Max Weber Günümüzde ve Türkiye’de Weberci Görüşler**, İstanbul, 1985.
- _____, **Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi**, İstanbul, 1989.
- _____, **Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi**, İstanbul, 1991.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, **Türkiye’de Köy Sorunu**, İstanbul, 1969.
- TWUMASI, P.A., **Social Research in Rural Communities**, Ghana, 1986.
- UÇAR, Ramazan, **Alevî Bektâşî Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Mûsa Tekkesi Örneği)**, (Doktora Tezi), Ankara, 2003.
- UĞUZMAN ER, Tülay, **Beypazarı’nda Sosyal-Kültürel Yapı ve Değişme**, Ankara, 2002.
- ULUÇAY, Mete Çağatay, **Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II**, İstanbul, 1946.
- _____, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul, 1965.

- _____, **XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul, 1995.
- ULUÇAY, Mete Çağatay-GÖKÇEN, İbrahim, **Manisa Tarihine Genel Bir Bakış**, İstanbul, 1939.
- UYGUN, Hamza, **Kalecik (Ankara) Bir İlçenin Toplumsal Yapısı**, (Doktora Tezi), Ankara, 1984.
- UYSAL, Veysel, **Psiko-Sosyal Açından Oruç**, Ankara, 1994.
- _____, **Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, İstanbul, 1996.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara, 1970.
- _____, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.I, İstanbul, 1995.
- ÜLGENER, Sabri F., **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, 1991;
- _____, **İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, İstanbul, 1981.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Dinî Sosyoloji**, İstanbul, 1943.
- _____, **Sosyoloji**, İstanbul, 1943.
- _____, **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1969.
- WACH, Joachim, **Din Sosyolojisi**, (çev. Ünver Günay), Kayseri, 1990.
- WEBER, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (çev. Zeynep Gürata), Ankara, 1997.
- WILSON, Brayn, **Religion in Secular Society**, Watts, London, 1966.
- _____, **Dinî Mezhepler Sosyolojik Bir Araştırma**, (çev. Ali İhsan Yitik-A. Bülent Ünal), İstanbul, 2004.
- WISEMAN, Jacqueline P.-ARON, Marcia S., **Field Project For Sociology Students**, Cambridge, Massachusetts, San Francisco, 1970.
- WLOF, Eric R., **Peasants**, New Jersey, 1966.
- YAMANE, Taro, **Temel Örnekleme Yöntemleri**, İstanbul, 2001.
- YASA, İbrahim, **Hasanoğlan Köyü'nün İctimaî-İktisadî Yapısı**, Ankara, 1955.
- _____, **Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1960.
- _____, **Ankara'da Gece Kondu Aileleri**, Ankara, 1966.
- _____, **Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, Ankara, 1969.
- _____, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, 1970.
- _____, **Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme**, Ankara, 1979.
- YAVUZ, Fehmi- KELEŞ, Ruşen-GERAY, Cevat, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara, 1978.

YINGER, J. Milton, **Religion, Society and the Individual**, New York, 1965.

YURTOĞLU, Zekeriya, **Gördes Tarihi**, İzmir, 1993.

YÜCEKÖK, Ahmet N., **Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi**, İstanbul, 1997.

_____, **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara, 1971.

ZUCKERMAN, Phil, **Invitation to the Sociology of Religion**, New York, London, 2003.

MAKALELER

ACAR, N.V.-YILDIRIM, İ.-ERGENE, T., “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **H.Ü.E.F.D.**, Sayı,12, Ankara, 1996, s.46-58.

AKŞİT, Bahattin, “Türkiye’de İslam Eğitimi”, **Çağdaş Türkiye’de İslam**, (ed.Richard Tapper-çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1993, s.99-131.

ALTAŞ, Nurullah, “Öğrenci Velilerinin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleriyle İlişkisi”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XLV, Sayı, 1, Ankara, 2004, s.85-105.

ANTALYALI, Ömer L, “Varyans Analizi (Anova-Manova)”, **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, (ed. Şeref Kalaycı), Ankara, 2005, s.145.

ARCHETTİ, Eduardo P.-AASS, Svein, “Peasant Studies: an Overview”, **International Perspectives in Rural Sociology**, (ed. Howar Newby), New York, Toronto, Brisbane, 1978, s.107-129.

ARI, Oğuz, “Olasılık ve Örneklem Alma”, **Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem**, (der. Ruşen Keleş), Ankara, 1976, s.59-77.

ARSLAN, Rıfki, “Bir Kalkınma Yaklaşımı ve Kestanelik Köyü Çevresi”, **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul, 1977, s.49-78.

ATACAN, Fulya, “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler I. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Ankara, 1994, s.705-708.

AYATA, Saim, “Çevresel Nitelikli Geleneksel Tarikatlar”, **Çağdaş Türkiye’de İslam**, (ed. Richard Tapper-çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1993, s.133-170.

_____, “Kasabada Zenaat Üretimi ve Toplumsal Tabakalaşma (Buldan)”, **ODTÜ Gelişme Gergisi**, C.XV, Sayı, 1-2, Ankara, 1988, s.49-72.

BALABAN, Ali Rıza, “Ankara Köylerinden Örencikde Meydana Gelen Kültür Değişmesi”, **Antropoloji**, Sayı,4, Ankara, 1969, s.259-293.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı, 2, Yıl, 1994, s.279-386.
- BENEDİCT, Peter, “The Changing Role of Provincial Towns: A Case Study From Southwestern Turkey”, **Turkey Geographic and Social Perspectives**, (eds. Peter Benedict-Erol Tümertekin-Fatma Mansur), Leiden, E.J.Brill, 1974; s.214-280.
- _____, “Türkiye’de Küçük Kasabaların Etüdüne İlişkin Bazı Sorunlar”, **Türkiye’de Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, (Der. Erol Tümertekin-Fatma Masur- Peter Benedict İstanbul, 1971.
- BERKES, Mediha, “Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, C.II, Sayı, 1, Ankara, 1943, s.135-143.
- BİLGİ, Necdet, “Saruhan Sancağı’nın 1842 Yılı Nüfusu”, **Manisa Dergisi**, Sayı, 14, Manisa, 1997, s.23-32.
- BORAN, Behice, “İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, C.III, Sayı, 3, Ankara, 1945, s.301-310.
- BORATAV, Korkut, “Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C. XXVII, Sayı,4, Ankara, 1972, s.227-246.
- _____, “Türkiye Tarımının 1960’lardaki Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C.XXVII, Sayı, 3, Ankara, 1972, s.771-814.
- BOZKURT, Veysel, “Toplum ve İktisat”, **Sosyolojiye Giriş**, (edit. İhsan Sezal), Ankara, 2002, s.245-292.
- BRENTLINGER, John, “Revolutionizing Spirituality: Reflections on Marxism and Religion”, **Science&Society**, Vol. 64, No,2, New York, Summer 2000, s.171-193.
- BROWN, Callum G., “A Revisionist Approach to Religious Change”, **Religion And Modernization**, (ed. Steve Bruce), New York, 1992 s.31-58.
- BRUCE, Steve, “Pluralism and Religious Vitaly”, **Religion and Modernization**, (ed. Steve Bruce), Oxford, 1992, s.170-194.
- CLAYTON, R.R.-GLADDEN, J.W., “The Five Dimensions of Religiosity:Toward Demythologizing a Sacred Artifact”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Sayı, 13, 1971, s.135-143.
- CROSS, Malcolm, “The Rural Urban Continuum”, **New Introductory Reader in Sociology**, (ed. Mike O’Donnell), Honkong, 1988, s.436-438.
- CZERNY, Mirosława-LINDERT, Paul van-VERKOREN, Otto, “Small and Intermediate Towns in Latin American Rural and Regional Development”, **Small Town and Beyond**, (Eds. Paul van Lindert-Otto Verkoren), Amsterdam, 1997, s.3-14.

- DARKOT, Besim, “Gördes”, **İ.A.**, C. IV, İstanbul, 1964, s.815.
- _____, “Manisa”, **İ.A.**, C.VII, İstanbul, 1964, s.288-290.
- DEMİRĞİL, Hakan, “Parametrik Olmayan (Non-Parametric) Hipotez Testleri”, **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, (ed. Şeref Kalaycı), Ankara, 2005, s.85-112.
- DEMİRKAN, Selahattin, “Bağlum Köyünde Köylü İşletme Anketi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 7, İstanbul, 1957, s.25-26.
- _____, “Bağlum Köyü Tetkiki”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 7, İstanbul, 1952, s.23-39.
- DOĞAN, Recai, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim ve Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi**, Ankara, 1999, 277-281.
- ECEVİT, Mehmet, “Türkiye’de Toplum Bilim Araştırma Pratiği”, **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, Ankara,1994, s.143-155.
- ERDENTUĞ, Nermin, “Türkiye Geleneksel Toplumlarında (Kültüründe) Kültür Değişimleri”, **Antropoloji**, Sayı, 4, Ankara, 1969, s.71-80.
- ERGENÇ, Özer, “Some Notes on the Administration Units of the Otoman Cities”, **The Proceedings of the Enternational Conference on Urbanism in İslam**, Volume, I, Tokyo, 22-28 October 1989, s.426-441.
- FAULKNER, Joseph E.-DEJONG, G.F., “Religiosity in 5-D: An Emprical Analysis”, **Social Forces**, Sayı, 45, 1966, 246-254.
- FINDIKOĞLU, ZİYAEDDİN FAHRİ, “Karabükte Sanayileşmenin İktisadî ve İçtimai Tesirleri”, **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul, 1962, s.1-37.
- FINKE, Roger, “Unsecular America”, **Religion and Modernization**, (ed. Steve Bruce), Oxford, 1992, s.145-169.
- GLOCK, Charles Y., “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, **Din Sosyolojisi**, (çev. M. Emin Köktaş), Konya, 1998, s.252-274.
- GÜNAY, Ünver, “Max Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”, **E.Ü.İ.F.D.**, S. 5, Kayseri, 1988, s.1-10.
- _____, “Modern Sanayi Toplumunda Din I”, **E.Ü.İ.F.D.**, Sayı, 5, Kayseri, 1986, s.41-88.
- _____, “Modern Sanayi Toplumlarında Din II”, **E.Ü.İ.F.D.**, Sayı, 4, Kayseri, 1987, s.29-58.
- GÜNGÖR, Harun, “Ziya Gökalp’e Göre Eğitim ve Din Eğitimi”, **Türk Kültürü**, Sayı, 406, Ankara, 1997, s.65-71.
- HAIG, T.W., “Kasaba”, **İ. A.**, C.VI, İstanbul, 1955, s.373.

- KAHL, Joseph A., "Some Social Concomitants of Industrialization and Urbanization", **Reading in Industrial Sociology**, (ed. W.A. Faunce), New Jersey, 1967, s.28-67.
- KASAPOĞLU, Aytül, "Gecekondu Aile Yapısı ve Demografik Özellikler", **Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler I. Sosyoloji Kongresi**, Ankara, 1994, s.295-302.
- KING, M.B., "Measuring the Religious Variable: Nine Proposed Dimensions", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Sayı, 6, 1967, s.173-190.
- KING, M.B.-HUNT, R.A., "Measuring the Religious Variable: Amended Findings", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Sayı, 8, 1969, s.321-323.
- KOŞTAŞ, Münir, "Sosyalleşme", **A.Ü.İ.F.D.**, C.XXIX, Ankara, 1987, s.329-334.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "İslam Sufi Tarikatlerine Türk-Moğal Şamanlığının Tesiri", (Çev. Y.Altan), **A.Ü.İ.F.D.**, C.XVIII, Ankara, 1972, s.141-152.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, "Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, 1952, s.122-147.
- KURHAN, Yusuf, "Eskitaşlı Köyü Monografisi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56, s.44-59.
- KURTKAN, Amiran, "Türkiye'de Nüfus Problemi ve Planlaması", **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul, 1977, s.15-37.
- LUCKMANN, Thomas, "The Decline of Church-Oriented Religion", **Sociology of Religion**, (ed. Roland Robertson), New York, 1976, s.141-151.
- MARDİN, Şerif, "Culture and Religion Towards the Year 2000", **Türk Siyaset Bilimi Derneği**, Ankara, 1989, s. 163-186.
- MARTINDALE, Don, "Şehir Kuramı", **Şehir ve Cemiyet**, (çev, Fırat Oruç- Hız. Ahmet Aydoğan), İstanbul, 2000, s.35-100.
- MUTLU, Kayhan, "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Tartışma)", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, C.III, Sayı, 4, 1989, s.194-199.
- SENCER, Muzaffer, "Türkiye'de Köye Yönelme Hareketi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 17-18, İstanbul, 1962-63, s.223-241.
- OSKAY, Ülgen, "Bakırçay Bölgesi Kırsal Kesim Araştırması", **Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, 1. Sosyoloji Kongresi**, Ankara, 1994, s.269-281.
- ÖZCAN, Yusuf Ziya-ÖZBEY, Özden, "Sosyolojide Araştırma Metotları", **Sosyolojiye Giriş**, (ed. İhsan Sezal), Ankara- 2002, s.59-95.
- PEKER, Mümtaz, "Türkiye'de İnsan Gücünün Bazı Özellikleri", **Türkiye'de Nüfus Yapısı Ve Nüfus Sorunları 1973 Araştırması**, Ankara, 1978, s.13-48.

- REDFIELD, Robert-SINGER, Milton B., "City and Countryside: The Cultural Independence", **Peasants and Peasant Societies**, (ed. Teodor Shanin), New York, 1971, s.337-335.
- SENCER, Oya, "Kapıdağı Yarımadası Taş Ocakları İşçileri Araştırması", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 19-20, İstanbul, 1964-66, s.156-200.
- SHANIN, Teodor, "Peasantry as a Political Factor", **Peasants and Peasant Societies**, (ed. Teodor Shanin), New York, 1971, s.238-263.
- SILVERMAN, David, "The Logics of Qualitative Research", **Context and Method İn Qualitative Research**, (ed. Gale Miller-Robert Dingwall), London, 1997, s.12-25.
- STACEY, Margaret, "Bilimsel Yöntem", (çev. Ercan Tatlıdil), **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 1, İstanbul, 1989, s.223-225.
- STARK, Rodney-GLOCK, Charles Y., "Dimension of Religious Committment", **Sociology of Religion**, (ed. Roland Robertson), New York, 1976, s.253-261.
- TANYOL, Cahit, "Elifoğlu Köyü", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 17-18, İstanbul, 1962-63, s.171-222.
- _____, "Eylen Köyü", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 19-20, İstanbul, 1964-66, s.38-98.
- _____, "Peşke Binamlısı Köyü", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı,16, İstanbul, 1961, s.17-57.
- _____, "Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimaî Değişmelerinin Kontrolü", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı,13-15, İstanbul, 1959, s.198-218.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", **A.Ü.İ.F.D.**, C.X, Ankara, 1962, s.141-151.
- _____, "İstatistik ve Anket Usulleri Örnekleme", **A.Ü.İ.F.D.**, C.X, Ankara, 1963, s.133-140.
- TAŞÇIOĞLU, Rahmi, "Manisa İli Kayalıoğlu Monografisi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı,10-11, İstanbul, 1956, s.32-35.
- _____, "Manisa İli Mütevelli Köyü Monografisi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı,10-11, İstanbul, 1955-56, s.28-31.
- TÜMER, Günay, "Çeşitli Yönleriyle Din", **A.Ü.İ.F.D.**, C. XVIII, Ankara, 1970, s.213-262.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, "Sosyal Bir Yapı Olarak Türkiye'de Köy ve Meseleleri", **Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı**, (der. Oğuz Arı), İstanbul, 1977, s.122-143.
- _____, "İhsaniye Köyü Monografisi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 9, İstanbul, 1954, s.37-58.
- _____, "Keçiler Köyü Monografisi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56, s.36-43.

- UYYSAL, Veysel, “Dinî Hayat ve Şahsi Özellikler (Bir Alan Araştırması)”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı, 2, 1995, s.165-180.
- _____, “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, C. VIII, Sayı, 3-4, Ankara, 1995, s. 263-271.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya-KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi-TANYOL, Cahit, “Karataş Köyü Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 6, 1950, s.85-103.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya-TANYELİ, Ayda N., “Gönen Bölge Monografisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56, s.115-154.
- ÜZÜMERİ, M. Ekrem-DİNÇER, Selami-KAZANCI, Sadi, “Gördes”, **Türkiye Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, 1956, s.437-438.
- VERGİN, Nur, “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, **Toplum ve Bilim**, Bahar-Yaz 1985, Sayı, 29-30, s.9-28.
- WALLIS, Roy-BRUCE, Steve, “Secularization: The Orthodox Model”, **Religion And Modernization**, (ed. Steve Bruce), New York, 1992, s.8-30.
- WIRTH, Louis, “Urbanism as a Way of Life”, **The City Reader**, (ed. Richard T. Le Gates-Friedrich Stout), New York, London, 2000, s.98-105.
- WOLF, Eric R., “Aspects of Group Relations in a Complex Society: Mexico”, **Peasants and Peasant Societies**, (ed. Teodor Shanin), New York, 1971, s.50-68.
- WOODHEAD, Linda, “Feminism and the Sociology of Religion: From Gender-blindness to Gendered Difference”, **Sociology of Religion**, (ed. Richard K. Fenn), Oxford, Berlin, Melbourne, 2003, s.67-84.
- YAPAREL, Recep, “Dinin Tarifi Mümkün müdür?”, **D.E.Ü.İ.F.D.**, C.IV, İzmir, 1987, s.403-417.
- YASA, İbrahim, “Türkiye’de Halk Sağlık Folkloru ve Bazı Meseleler”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C.XVII, Sayı,2, Ankara, 1963, s.305-349.
- Yeni Türk Ansiklopedisi**, “Gördes”, C.III, Ankara, 1985, s.1081.
- YÖRÜKAN, Turhan-CEBE, Turgut, “Çatacak Köyü Araştırması”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı, 10-11, İstanbul, 1955-56, s.1-27.

İSTATİSTİKLER, YILLIKLAR VE RAPORLAR

- 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1929.
- 1935 Genel nüfus Sayımı**, Ankara, 1937.
- 1940 Genel Nüfus Sayımı**, D.İ.E., Ankara, 1940.
- 1945 Genel Nüfus Sayımı**, D.İ.E., Ankara, 1945.

- 1950 Umumi Nüfus Sayımı**, D.İ.E, Ankara, 1950.
- 1955 Genel Nüfus Sayımı**, D.İ.E., Ankara,1961.
- 1960 Genel Nüfus Sayımı**, D.İ.E., Ankara,1963.
- 1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1968.
- 1970 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1973.
- 1975 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1973.
- 1980 Genel Nüfus İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1981.
- 1985 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara, 1986.
- 1990 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüşü**, D.İ.E., Ankara,1991.
- 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Manisa**, D.İ.E., Ankara, 2002.
- Genel Tarım Sayım 1980**, D.İ.E., Ankara, 1984.
- Manisa İl Yıllığı 1967**, İzmir, 1968.
- Manisa Vilayeti Hakkında Mecmua**, İzmir, 1932.
- Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, D.P.T., Ankara, 2000.

RESMİ KAYITLAR

- Gördes Esnaf ve Sanatkarlar Odası Kayıtları**, 2003.
- Gördes İcra Müdürlüğü ESASDE ve TALİMAT Kayıtları**, 2003.
- Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü Kayıtları**, 2003.
- Gördes İlçe Tekel Müdürlüğü Kayıtları**, 2003.

EKLER

EK.I: MÜLAKAT FORMU

Bu mülakat formu, “Gördes ve Çevresinde Dini Hayat” adlı doktora çalışmasının bir parçasıdır. Mülakat formu içerisinde Gördes ve çevre köylerindeki dinî ve sosyal hayatı tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır.

Mülakat sorularının cevaplandırılması hususunda göstereceğiniz gayret ve samimiyet araştırma sonuçlarının sağlıklı olması için son derece önemlidir. Mülakat sorularına vereceğiniz cevaplar, tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacaktır.

Mülakat formunu cevaplamadaki işbirliğiniz için teşekkür ederim.

Arş. Gör. Hakkı Kardeşin
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

I.BÖLÜM

Lütfen durumunuza uygun olan seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyunuz.

Araştırma yapılan yer adı.....

1. Cinsiyetiniz:

1- Erkek 2- Kadın

2. Yaşınız (lütfen yazınız).....

3. Hayatınızın büyük çoğunluğunun geçtiği yer:

1- İlçe 2- Kasaba 3- Köy

4. Eğitim Durumunuz:

1- Okur-yazar değil 2- Okur-yazar 3- İlkokul 4- Ortaokul 5- Lise

Yüksekokul/Fakülte

5. Medeni durumunuz:

1- Evli 2- Bekar 3- Dul

6. Mesleğiniz:

1- Çiftçi 2- Memur 3- İşçi 4- Esnaf ve zanaatkar

5- Serbest meslek 6- Ev hanımı 7- Başka.....

7. Ailenizin yıllık gelir düzeyi

1- Çok iyi 2- İyi 3- Orta 4- Düşük 5- Çok düşük

8. Din eğitimi nereden aldınız?

1- İmam Hatip Lisesi 2- Kur'an Kursu 3- Cami 4- Aile 5- Okullardan

9. Kendinizi dindarlık bakımından hangi grupta hissediyorsunuz?

()1- Çok dindar ()2- Dindar ()3- Din ile az ilgili ()4- Din ile hiç ilgisi yok

II.BÖLÜM

Lütfen aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılıp katılmadığınızı seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

1-Evlenirken resmi nikahın yanında dini nikah yaptırmak gerekir

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

2-Anne-babalar çocuklarına dini bilgileri öğretmekle sorumludurlar

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

3-Çocuklara ibadet etmeyi alıştırmak için çaba göstermek yanlıştır

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

4-Rızkını temin edemeyeceğim diye az çocuk yapmak yanlıştır

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

5-Sosyal hayatta karşılaşılan dini konuları öğrenmek için din bilginlerine danışmak gerekir

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

6-İslam ana-babaya iyi davranmayı emretmiştir

()Tamamen Katılıyorum ()Katılıyorum()Fikrim Yok ()Katılmıyorum ()Hiç

Katılmıyorum

7-Aile içi dayanışma çok önemlidir

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

8-Aile içinde dini görevleri yerine getirmeyenleri uyarmak gerekir

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

9-Başı açık kadının bulunduğu yere melek girmez

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

10-Yaşı küçük olanların büyüklerine karşı saygılı ve edepli davranması gerekir

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

11-Akrabaları sık sık ziyaret etmek gerekir

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

12-“Komşusu açken tok yatan bizden değildir” sözünün günümüzde pek önemi yoktur

()Tamamen Katılıyorum()Katılıyorum()Fikrim Yok()Katılmıyorum ()Hiç Katılmıyorum

13-Dünya malının hiçbir değeri yoktur asıl olan öbür dünyada mutlu olmaktır

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

14-Parayı nasıl kazandığın değil ne kadar kazandığın önemlidir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

15-Dindar insanın ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir olduğu her zaman doğru değildir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

16-Helal kazanç insanın çalışarak elde ettiği kazançtır

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

17-Genellikle bireysel ilişkilerde dini prensiplere dikkat etmem

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

18-Ekonomik sıkıntıyı çözmek için banka kredisi kullanırım

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

19-Bankaya faize para yatırmaktan sakınırım

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

20-Siyasi partilere oy verirken dindar olup olmadıklarına önem vermem

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

21-Boş zamanlarımda ibadetlerimi yaparak değerlendirme hususunda çaba gösteririm

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

22-Televizyon ve Radyolardaki dini programlar ilgimi çekmez

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

23-Günlük hayatımda davranışlarımı dini kurallar doğrultusunda belirlerim

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

24-Dinimize ters düşen davranışlarda bulunmam

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

25-Gazete, televizyon, radyo gibi iletişim araçları dini değerlerimizi çoğunlukla bozuyor

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

26-Birçok sosyal problemin, toplumsal hayatta dini kurallara yeterince uyulmadığı için çıktığını düşünüyorum

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

27-Gün geçtikçe dini inançlara ve ibadetlere karşı ilgim azalıyor

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

28-Diyanet yetkilileri tarafından dini konulara ilişkin verilen fetvalara uymak gerekir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

29-Diyanet görevlileri (müftü, vaiz, imam, müezzin) halk ile yakın ilişki içindedirler

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

30-Tarikatların yaşam tarzlarını benimsemem mümkün değildir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

31-Cemaatler dini anlama ve yaşama konusunda insanlara rehberlik etmektedirler

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

III.BÖLÜM

Lütfen aşağıdaki ifadelere ve sorulara ne ölçüde katılıp katılmadığınızı seçeneğin

önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

III-A

1-Allah'ın varlığına ve birliğine kesinlikle inanırım

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

2-Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

3-Kur'an-ı Kerim hiçbir şekilde değiştirilemez

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

4-Meleklerin varlığına inanırım

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

5-Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın kulu ve peygamberidir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç

Katılmıyorum

6-Kader vardır ve hayır ve şer Allah'tan gelir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

7-Mahşer günü herkes Allah'a hesap verecektir

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

8-Cennet ve cehennem vardır

Tamamen Katılıyorum Katılıyorum Fikrim Yok Katılmıyorum Hiç Katılmıyorum

III-B

1-Hacca gitmeyi düşünüyor musunuz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

2-Zekat verir misiniz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

3-Fitre verir misiniz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

4-Mübarek gün ve gecelerde ibadet ediyor musunuz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

5-Nafile ibadet ediyor musunuz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

6-Ramazan orucu tutuyor musunuz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

7-Teravih namaz kılar mısınız?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

8-Bayram namaz kılar mısınız?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

9-Kurban keser misiniz?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

10-Cuma namaz kılar mısınız?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

11-Günlük beş vakit namaz kılar mısınız?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

12-Cemaatle namaz kılar mısınız?

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

IV. BÖLÜM

Lütfen aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılıp katılmadığınızı seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

1-Bazı durumlarda yalan söylemekten çekinmem

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

2-Genellikle hiç kimseye güvenmem

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

3-İşlerimin kolayca halledilmesi için gerekirse rüşvet veririm

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

4-Genellikle insanlara yardım etmeye çalışırım

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

5-Her zaman kimsenin hakkını yememeye özen gösteririm

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

6-Gerekirse yüksek faizle para veren birisinden borç alırım

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

7-Evlilik dışı cinsel ilişkiden uzak dururum

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

8-Kumar oynamam

Her Zaman Çoğu Zaman Ara sıra Nadiren Hiçbir Zaman

9-İnsanların özel günlerde veya hüzünlü anlarında alkol almasında bir sakınca görmem

Tamamen Katılıyorum(Katılıyorum(Fikrim Yok(Katılmıyorum (Hiç Katılmıyorum

10- İnsanların çoğu gerçekte olduğundan daha farklı görünür

Tamamen Katılıyorum(Katılıyorum(Fikrim Yok(Katılmıyorum (Hiç Katılmıyorum

11-Başkalarının zaaflarından yararlanarak dolandırıcılık yapan kişiyi suçlamam

Tamamen Katılıyorum(Katılıyorum(Fikrim Yok(Katılmıyorum (Hiç Katılmıyorum

12-Allah'ın dine uygun yaşamayan toplumlari, deprem, sel vb gibi afetlerle cezalandırdığına inanırım

Tamamen Katılıyorum(Katılıyorum(Fikrim Yok(Katılmıyorum (Hiç Katılmıyorum